

MOHÁCS ÁRNYÉKÁBAN

Két évtized a magyar–oszmán kapcsolatok
történetéből (1519–1541)

KRUPPA TAMÁS

BUDAPEST ♦ RÓMA

2026

IN THE SHADOW OF MOHÁCS

Two Decades in the History of Hungarian–Ottoman
Affairs (1519–1541)

Written by
TAMÁS KRUPPA

MOHÁCS ÁRNYÉKÁBAN

Két évtized a magyar–oszmán kapcsolatok
történetéből (1519–1541)

Írta
KRUPPA TAMÁS

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series I: C o l l e c t a n e a V a t i c a n a H u n g a r i a e

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
(HUN-REN PPKE-PTE)
és a Moravcsik Gyula Intézet / Collegium Professorum Hungarorum (MCA)

*Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute
and the Gyula Moravcsik Institute / Collegium Professorum Hungarorum (MCA)*

HUN-REN
Hungarian Research Network

A kutatásokat és a kötet megjelenését a Magyar Kutatási Hálózat
támogatta (Kcs. 30207). Készült az SzTE-n

Szerkesztés - *Redaction*: V. Kanász & G. Nemes

<http://institutumfraknoi.hu>

© T. KRUPPA, 2026

ISSN 1786-2116

ISBN 978 963 556 694 5

ISBN ebook 978 963 556 695 2

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Tördelte - *Typography*: É. Lipót

Corrector - *Olvasószerkesztő*: O. Kőhalmi

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
1. Az utókor ítélete	7
2. Források	9
3. A kortársak ítélete	11
 I. MI TÖRTÉNT MOHÁCS ELŐTT?	17
1. Si vis bellum para pacem? Az átjáró	17
2. A horvát dilemma: az átjáró – továbbra is	30
3. Az adó	41
a) <i>Szelimi ajánlat?</i>	41
b) <i>Szulejmán ajánlata – mit hozott magával Bebrám császár?</i>	50
c) <i>Válaszúton</i>	56
4. Két ajánlat között (1523–1526).	68
a) <i>A bécsújbelyi trakta</i>	68
b) <i>Béketapogatózások lengyel közvetítéssel</i>	76
 II. MI TÖRTÉNT MOHÁCS UTÁN?	90
1. Mi történt Lajos halála után?	90
2. Łaski konstantinápolyi útja – János szerződése	98
a) <i>Milyen szerződést kapott Łaski?</i>	98
b) <i>Propagandaháború egy ismeretlen szerződéslevél körül, avagy ki hamisított és mit?</i>	107
c) <i>Milyen esküt tett a szultán és milyen a király?</i>	114
3. Baráti szerződés vagy hűbéri paktum?	120
a) <i>Törökbérencség: vádak és ellenvádak</i>	121
b) <i>Szapolyai szerződéslevelének további lehetséges pontjai a szövegahagyomány tükrében</i>	128

4. Szerződés újra töltve: találkozó Mohácson és Budán	132
a) Szapolyai megválasztása, János király trónra emelése	132
b) Koronázás török módra	143
c) Eskiük és ígéretük	147
III. KÉZCSÓKTÓL A HÁZASSÁGIG.	159
1. Szálak a Magyar Királyság szemfedőjében	159
a) Önjelölt kormányzók	159
b. A Jagelló-szál	170
c) János király „adaja”	178
IV. MI ÉS MENNYI VESZETT BUDA ALATT?	186
1. Szapolyai János hagyatéka	186
a) Válaszúton – vajon kié lesz az ország?	186
b) A „Majlád-ügy”.	199
c) Mikor kelt János Zsigmond szerződéslevele?	207
d) 1541. augusztus 29.	214
2. Ami 1541. augusztus 29. után következett	229
a) Szapolyai János Zsigmond öröksége	229
b) Szulejmán fermánja.	237
3. Exkurzus. Szulejmán ajándéka – Erdély öröksége	248
VI. ÖSSZEFOGLALÁS	259
<i>Függelék</i>	275
<i>Források</i>	287
<i>Bibliográfia</i>	291
Rövidítések	395
<i>Index</i>	307
<i>Summary</i>	313
<i>Contents</i>	329

ELŐSZÓ

„Azt feleled nékem: – Ez nincsen egészen úgy. – Semmi sincsen egészen úgy, – felelem én. Vagyis minden, amit mondani tudok, esetleg tizenöt szempontból érvényes, a tizenhatodikból nem. S lehet, hogy néked éppen ez a tizenhatodik szempont tesz a legfontosabbnak. Akkor hát megbuktam nálad.”

Füst Milán: *Ez mind én voltam egykor*

I. AZ UTÓKOR ÍTÉLETE

Az alább következő fejezetek az eddig megszokotthoz képest több szempontból is eltérő megközelítésben tárgyalják a Magyar Királyság 16. századi történetének kulcsfontosságú időszakát. A mondandó fogalmi keretét ugyanis nem a 16. század első évtizedeinek értelmezésében manapság is fundamentális szerepet játszó szakaszos hódítás, illetve az akciórádiusz köré épülő szulejmáni ajánlat hipotézisei képezik. Az akciórádiusz és a szulejmáni ajánlat nem teljesen előzmények nélküli, a modern katonai doktrínát és racionalitást a 16. század viszonyaira alkalmazó tézisei¹ nyomán kibontakozó vitában megfogalmazott kritikák figyelmen kívül hagyták, hogy az ajánlat – függetlenül attól, hogy Behrám csasz milyen iratot hozott magával, és hogy abban mi szerepelt – egy PERJÉS GÉZA agyában megfogalmazódó hipotézis, amely a szakaszos hódítás alternatívájaként született meg, nem pedig az 1520-as évek valósága volt. Más-

¹PERJÉS GÉZA, *Mohács*, Budapest 1979. PERJÉS előzményként HORVÁTH MIHÁLYRA, THÜRY JÓZSEFRE és FEKETE LAJOSRA hivatkozott. Lásd PERJÉS GÉZA, *Az országút szélére vetett ország*, Budapest 1975, 6–7. Mohács kapcsán a Jagelló-korszakról az eddigiektől eltérő felfogásban a legújabban lásd NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT–PÁLOSFALVI TAMÁS, *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs), Budapest 2019, 11–73.

részt a szakaszos hódítás hipotézise² is sok szempontból premisszaként jelölte ki az érvelés irányát és módját, szinte megszabva a forráskritika kritériumait egyes nehezen értelmezhető és magyarázható adatok esetén az alapján döntve el a forrás hitelességét, hogy azok beleilleszthetők-e vagy nem a szakaszos hódítás értelmezési keretébe? Mindezeket figyelembe véve döntöttem úgy, hogy az egyszerűbb, bár járatlanabb utat választva az adatokat elsősorban egymással próbálom magyarázni, arra a kérdésre keresve a választ, hogy a kortársak és a közeli (16–17. századi) utókor hogyan, miképpen láthatták, magyarázhatták az eseményeket, az események miféle rekonstrukciója alapján épült fel az ő narratívájuk?

A másik vita – a szulejmáni ajánlattól, illetve a szakaszos hódítás elméletétől függetlenül – a mohácsi csata után előálló politikai helyzet értékelésével, Szapolyai János magyar király (1526–1540) szerepével kapcsolatos. A PERJÉSHEZ hasonlóan szintén nem célheli (eredetileg szintén Akadémián végzett katoná) NEMESKÜRTY ISTVÁN népszerűsítő stílusban megírt, és ezért PERJÉSTŐL eltérően széleskörű forrásapparátus felvonultatását nélkülöző műveit³ szintén egyöntetű elutasítás fogadta.⁴ A tézis antitéziseként a bírálók széles forrásbázisra támaszkodva fejtették ki, hogy János, illetve a János-féle „nemzeti” párt illúziókat kergetett, amikor azt hitte, hogy a törökkel képes lesz megtalálni a *modus vivendit*.⁵ A vita mindkét esetben akarva-akaratlanul a magyar történetírás meglehetősen nagy múltra visszatekintő, kurucos-labancos ellentéppárral leírható megközelítésmódját követte.

Az értekezés a Mohácsot megelőző és követő évtizedek eseményeinek távolról sem teljes elemzésével a két, fentebb említett megközelítésmódtól egyforma távolságot tartva tárgyalja tehát ezeket a nemcsak a történetírást, ha-

² HALIL INALCIK, *Ottoman Methods of Conquest*, Studia Islamica 2 (1954) 103–129. Ő két szakaszt különített el. A négy fokozathoz lásd RÁZSÓ GYULA, *Buda, Bécs, Velence: az európai-török viszony katonai és politikai problémái (1521–1532)*, Hadtörténelmi Közlemények (HK) 20 (1973) 661–682, 671, illetve SZAKÁLY FERENC, *A mohácsi csata*, Budapest 1975, 122–123.

³ NEMESKÜRTY ISTVÁN, *Ez történt Mohács után: tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről, 1526–1541*, Budapest 1966; Uő, *Elfelejtett évtized. Tíz esztendő magyar krónikája 1542–1552*, Budapest 1974. A kritikához és Szapolyai uralmának értékeléséhez máig ható érvénnyel lásd BARTA GÁBOR, *A Sztambulba vezető út: 1526–1528*, Budapest 1983.

⁴ A legújabb, Szapolyai uralmát realisabban értékelő véleményhez vö. VARGA SZABOLCS, *Hatalom és reprezentáció János király udvarában*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs), Budapest 2020, 285–309.

⁵ BARTA GÁBOR, *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, Történelmi Szemle (TSz) 20 (1977) 1–30. Átfogóan, az eseményeket bevallottan az utókor szempontjából értékelve lásd BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 190–201.

nem a laikus érdeklődőket is máig izgalomban tartó problémákat, legfontosabb feladatként új források bevonását, a már ismert és kiadott források újraolvasását, -értelmezését és megszólaltatását jelölve meg. Ezek alapján próbáltam a kérdésekre válaszokat keresni, hipotéziseket megfogalmazni, de inkább rekonstrukciót mondanék.

Az alapvető kérdések véleményem szerint a következők: mi lehetett a történetben szereplő felek – az egyik oldalon II. Lajos (1516–1526), majd Szapolyai János, a másik oldalon Szelim (1512–1520), majd Szulejmán (1520–1566) szultánok – eredeti politikai célkitűzése? Mit akartak elérni? Mi volt a maximális program? És ebből vajon mennyit sikerült megvalósítani, illetve módosult-e az eredeti célkitűzés, és ha igen, akkor mennyiben? Álláspontom szerint a történeti narratívát uraló szulejmáni ajánlat és szakaszos hódítás kiindulópontja egyaránt bellicista, mivel azt (elő)feltételezi, hogy az Oszmán Birodalom fő célja a háború lett volna. Pedig akár a *bellum iustum-iniustum* antik/keresztény fogalompárjából, akár a *dzsibádból* indulunk ki, mindkét térítő világvallás minden kétséget kizáró végső célja nem a háború, hanem hogy megvalósítsák és kiterjesszék az egész világra a saját békéjüket, így hozva mindenki számára megnyugvást/megváltást. A háború ennek a célnak csupán az eszköze. Emiatt különösen fontos látnunk, hogy a mi esetünkben a szultánok mikor és milyen békét kiknek és milyen feltételekkel ajánlottak fel, illetve mely körülmények közepette kötöttek meg? Az „eseményhorizont” szintjére lefordítva, hogy a két (Lajos–Szelim/Szulejmán), majd három fél (János–Ferdinánd–Szulejmán) közül kinek sikerült a legjobb békét tető alá hozni/kikényszeríteni? Kinek a békéje valósult végül meg? Ez tehát a fő kérdés.

2. FORRÁSOK

A források szempontjából az 1526 előtti időszakból a legfontosabbaknak a velencei követek és pápai nunciusok, kisebb részben a Habsburg-követek jelentései bizonyultak: 1526 után az előbbieket jobbára elhallgatnak, helyükbe a szentszéki jelentések lépnek. Velence és a pápaság Magyarország legfőbb támogatói, ha úgy tetszik „szponzorai” voltak már az előző évszázadtól kezdve. És bár 1521 után Velence megszüntette állandó követségét Budán, ez nem jelentette azt, hogy ha érdekei úgy kívánták, ne áldozott volna továbbra is a Magyar Királyság (egyúttal saját határai) védelmére. A Szentszék esetében ez nem választható opcióként, hanem a *padre commune* szerepéből fakadó kötelességgént jelentkezett. A pápai követek jelentései nélkülözhetetlen, és bizonyos

szempontból máig kellően nem értékelt szerephez jutnak az alább következő történeti rekonstrukcióban.⁶

A velencei és szentszéki források mellett, különösen a jánosi érát illetően az előbbiekhöz hasonlóan kiemelt szereppel bírnak a lengyel kancellária királyi könyvei. Ez a forráscsoport a többi magyarországi, valamint a Szent Római Birodalom területéről származó – zömükben régóta rendelkezésre álló – iratanyaggal együtt szintén nélkülözhetetlen segítséget nyújtott az események értelmezésében.

Ezek a források a korabeli diplomácia működésének a lenyomatai, amelyek megszakítatlan folyamatában és sokszor *ad hoc* jellegében az emberi tényezőnek kiemelt szerep jutott. Ebből kifolyólag az események kimenetelét sokszor nem lehetett előre megjósolni. Amiből magától értetődően következik egy további, mondhatni antropológiai szempont, hogy a történelmi folyamatban részt vevő ember nem csupán megvalósult cselekedeteinek összessége, hiszen az eseményeket formáló gondolatok maguk is tettek. A források elemzése során tehát – talán túlságosan is magától értetődőnek és banálisnak tűnő módon – megkülönböztetett figyelmet szenteltem a szereplők lépéseit meghatározó mozgatórugóknak, szándékoknak.

A történeti rekonstrukció tág teret szentel továbbá filológiai szempontoknak, amelyek érdekében nemcsak a szűkebb értelemben vett levéltári forrásokat, hanem korszak sokszor mellőzött, némelykor a tisztánlátást elhomályosító, zavaró tényezőnek tekintett történeti irodalmát is igyekszik hasznosítani. Abból kiindulva, hogy a különböző típusú források végső soron egy és ugyanazon történeti valóság részesei és elbeszélői, következőképpen értelmezésük-

⁶ A korszak pápai diplomáciájáról, sajnos éppen magyar vonatkozásban meglehetősen elnagyoltan újabban a vonatkozó szakirodalommal lásd MAURIZIO GATTONI, *Leone X. e la geo-politica dello stato pontificio (1513–1521)* (Collectanea Archivi Vaticani [CAV] 47), Città del Vaticano 2000; Uő, *Clemente VII. e la geo-politica dello stato pontificio (1523–1534)* (CAV 49), Città del Vaticano 2002. Magyarul máig alapvető FRAKNÓI VILMOS, *Magyarország a mobácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*, Budapest 1884; Uő, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel II: 1418–1526; III: 1526–1689*, Budapest 1902–1903. A legújabban lásd NEMES GÁBOR, *Elszalasztott lehetőségek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2014) 3–19; Uő, *Pápai követek a Mobács előtti Magyarországon*, Századok 150 (2016) 369–385, illetve század eleji kitekintéssel KANÁSZ VIKTOR, *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)*, Budapest–Róma 2026. – A pápaság intézményének kora újkori történetére lásd PAOLO PRODI, *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 2006; magyarul 16. századi kitekintéssel és további szakirodalommal lásd TUSOR PÉTER, *A barokk pápaság*, Budapest 2004.

nél ugyanazok a kritériumok érvényesek, és ugyanannak a módszertani eljárásnak a bevetését igénylik.

A történeti rekonstrukciót nem lehet elválasztani a történeti hagyománytól. A mohácsi csatához vezető út, a katasztrófa és a csata utáni válságos időszak, a kettős királyság időszaka természetesen a 16. századi kortársakat, és az utánuk következő generációkat is élénken foglalkoztatta. Ennek következtében a történeti emlékezet és hagyomány az utódok számára már kezdetől fogva az események különböző interpretációit hívták életre, amelyeket tovább adtak, rosszabb esetben eleve meghatározva azt a fogalmi/ideológiai keretet, amelyben az eseményeket interpretálták. De már az eseményekben résztvevő szereplők is, pártállásuktól, kultúrájuktól függően eleve másként emlékeztek vissza, ezért másféleképpen hagyományozták át ugyanazt a cselekménysort. Sajnos az imént említett nagy figyelemből, amelyet a Magyar Királyságban játszódó eseményeknek az egész régióra kiható következményei miatt magától értetődően feltételezünk, végül nem sok írásos tanúvallomás maradt meg. Gondoljunk csak a mohácsi csatára, amelyről igazában véve egyetlen szemtanú összefüggő és viszonylag hosszú leírása van csupán a birtokunkban. Ezt a mondhatni természetes folyamatot a 16. század középső harmadában élt Verancsics Antal is felismerte, akinek egy sor szemtanú leírását és visszaemlékezését köszönhetjük. A gyűjteményében megőrzött szövegeknek a tartalma nemcsak az interpretáció és a hagyományozódás fent említett természetes folyamataira, hanem arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a múltért, és persze az akkori jelenért folytatott harc a propaganda szintjén is szinte azonnal elkezdődött. Ez a harc számtalan ellentéppárral leírható, Habsburg-pártiak és „jánosisták”, Habsburg-alattvalók és oszmán vazallus erdélyiek, magyarok és nem magyarok, hódítók és meghódítottak, katolikusok és protestánsok, és még folytathatnánk a sort. De mindegyik közül a legkevésbé kibékíthető ellentét a muszlimok és a keresztények között feszült.

3. A KORTÁRSOK ÍTÉLETE

Ennek illusztrálására idézek két különösen érdekes tanút. Az egyik kortárs, sőt koronatanú, a másik bár nem kortárs, mert az eseményektől több nemzedék választja el, mégis a 16. századi utókor történeti gondolkodásának fontos tanúja. Az egyik muszlim, a másik keresztény, az egyik nagyvezír, a másik pedig pápa volt.

A nagyvezír „vallomása” 1552-ben született, amelyet a konstantinápolyi velencei követtel, a *bailó*val folytatott egyik érdekesítő beszélgetése során fogalmazódott meg, és őrződött meg a követ jelentésének köszönhetően. Rüsttem pasa 11 évvel korábbi személyes emlékeit osztotta meg Buda 1541-ben bekövetkező elfoglalásának körülményeiről, az eseményeknek egy olyan oldalára irányítva a figyelmet, amely eddig – a forráshoz hasonlóan – homályban maradt. Rüsttem koronatanú, aki nem hallomásból értesült az 1541 augusztusában a Buda alatti táborban megtartott dívánban elhangzottakról, hanem aktív résztvevője volt a tanácskozásoknak. Ezen nem változtat, hogy emlékeit 11 évvel később, nyilván nem hátsó szándék nélkül osztotta meg a *bailó*val.

A nagyvezír azt állította, hogy az özvegy királyné és fiának szabadon engedése, így végső soron az ország keleti felében kialakított ország létrehozása Szulejmán saját döntése volt, amely az ő nézőpontját, véleményét és akaratát fejezte ki. A díván pasái ugyanis eltérő véleményen voltak, más-más álláspontot fogalmaztak meg (Rüsttemé csak az egyik volt), és próbálták ezek valamelyikének elfogadására rábírní urukat. Azt ugyan eddig is tudtuk, hogy vita volt a dívánban, és a felmerülő nézeteket illetően sem tartalmaz az idézett követjelentés megrázó újdonságokat, de mégis, amiről eddig közvetett csatornán keresztül tudott az utókor, mostantól közvetlenül, az egyik, a történeteket potenciálisan alakító és befolyásoló személy tudósításán keresztül nyer megerősítést. Izabella udvaroncának, Piotr Porembskinak a beszámolójából, amely továbbra is a legrészletesebb forrásunk az eseményekről, hiányzik az a fajta kontextus, amelyikbe a nagyvezír belehelyezi a vitát: ami még akkor is értékes információ számunkra, ha 11 évvel az események után került lejegyzésre.

A másik személy egy univerzalisztikus hatalmat, a pápaságot testesíti meg, jelezve a már említett muszlim-keresztény ellentétet, amely a Magyar Királyságot is szembe állította az Oszmán Birodalommal. A nyugat-európai addig sem teljesen egységes vallási univerzum nagyjából János és I. Ferdinánd (1526–1564) idejének elérkezésekor bomlott fel, amelynek jelentőségét oszmán oldalon is felmérték, ezért talán nem meglepő, hogy az értekezést ihlető másik szöveg egy pápai instrukció, amely jóval az események után született. A kiadott, tehát nem ismeretlen szöveg, amelynek egyik változatára a tizenöt éves háború időszakában keletkezett, és a vatikáni, valamint a velencei levéltárakban, illetve könyvtárak kéziratáiraiban őrzött források feltárását és kiadását célzó kutatásaim során figyeltem fel, VIII. Kelemen pápa (1592–1605) unokaöccse, Gianfrancesco Aldobrandini számára készült. Gianfrancescót a pápa 1594-ben küldte II. Fülöp (1556–1598) spanyol királyhoz katonai és pénzügyi segítségért a törökellenes harc céljára. Ami számára személyes ügy is volt: a pápát már fia-

tal klerikus korától fogva – amely a lepantói tengeri diadal idejére esett – foglalkoztatta a törökellenes szent háború gondolata. 1589-ben legátusként is járt a kelet-közép-európai térségben, ismeretekkel és közvetlen élményekkel rendelkezett tehát nemcsak a lepantói győzelem következtében feltörő lelkesedésről, hanem a térség történelméről, meghatározó politikai szereplőiről, akiknek egy részével személyesen is találkozott. Ennek tehát a lenyomata ez az instrukció.

Különösen izgalmas és elgondolkodtató, hogy a szöveg, amelyről tudjuk, hogy nagy részben a pápa saját kezű alkotása, a magyar történelem Szapolyai-párti olvasatát tükrözi. Az eszmefuttatás roppant érdekfeszítő, mivel a magyar történelem sorsdöntő mozzanatát két olyan trónkövetelő harcaként mutatja be, amelyben mindkét fél – azaz Ferdinánd és Szulejmán szultán erőszakot alkalmazott a Magyar Királysággal szemben, mert csak így tudták megszerezni felette a hatalmat. A szultán *ragione di guerre* (azaz a háború jogán) tette adófizetővé a magyarokat, míg Ferdinánd a magyarok által megválasztott Jánost elűzve csikart ki rá nézve kedvezőbb választást (mivel először csak két vármegye szavazatát kapta meg) a magyaroktól.⁷ Vagyis mindketten, más dimenzióban ugyan, de erőszakot alkalmaztak, mivel egyikőjük sem tartotta tiszteletben a magyarok szabadságát. Ennek a két nagyon különböző világban szocializálódott személynek a megnyilatkozásai teljesen más oldalukról világítják meg azokat a kulcsfontosságú éveket, és kínálják másféle olvasatát, amelyekkel az értekezés foglalkozik.

A 16. század végére fókuszáló kutatásaim a véletlennek köszönhetően kapcsolódtak össze a Jagelló- és a Szapolyai-korszakkal egy ma Bolognában őrzött kódex által, amely a budai velencei követek 1500–1503 közötti időszakban írott jelentéseit tartalmazza. Azon túl, hogy a korszakból ilyen terjedelemben kizárólag a FRAKNÓI VILMOS által a *Monumenta Vaticana Hungariae* sorozatban publikált pápai követjelentések,⁸ és legújabban a Habsburg-követségek jelentései⁹ állnak a rendelkezésünkre, tehát a regisztrum ismereteinket kvantitatíve is nagymértékben bővíti, az iratok páratlanul mély betekintést engednek

⁷ „Giovanni voivoda ch'era stato eletto dagli Ungheri et cacciato da Ferdinando Imperatore, che pretendeva elettione migliore dell'altra”. KLAUS JAITNER (Hg.), *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhöfen (1592–1605) I–II* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1984, I, 290.

⁸ FRAKNÓI VILMOS (kiad.), *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* (Monumenta Vaticana Hungariae [MVH] II/1), Budapest 1884.

⁹ LAKATOS BALINT (kiad.), *Habsburg diplomaták Magyarországon (1521–1526). Andrea dal Burgo, Johann Schneitpeck, Sigmund von Herberstein és társaik diplomáciai levelezése II. Lajos magyar és cseh király udvarából I–II* (Magyar Történelmi Emlékek [MTE] Okmánytárak), Budapest 2024.

a korabeli diplomácia boszorkánykonyhájába. Tanulságos volt látni, hogy az általam behatóbban ismert 16. század végi, 17. század eleji nunciusi jelentésekhez hasonlóan, a század elején a velencei követek tárgyalásainak koreográfiája ugyanaz volt. Amiben az említett velencei jelentések ezektől eltérnek, hogy a követségnek gyakorlatilag egyetlen megbízatása, a török elleni általános liga, illetve egy különleges szövetség megkötése volt a magyarokkal. A majdnem négy éven át, heti rendszerességgel íródó beszámolók fényképszerű élességgel mutatják a korabeli diplomácia működését, a legkisebb részletekbe is belemerülő alkudozások, amelyhez hasonlóval még a FRANKÓI-féle kiadás szövegeiben sem találkozhatunk. A leszűrhető tanulságok nagymértékben segítettek a Mohácsot közvetlenül megelőző és utána következő időszak rekonstrukciójában, mivel egyértelművé tették azt az egyébként könnyen belátható tényt, hogy a diplomáciai tárgyalások a szó legszorosabb értelmében vett alkudozások voltak – ahogyan manapság is –, amelyekben a felek mindig többet követeltek annál, mint amennyit el tudtak érni, függetlenül a közöttük fennálló erőviszonyoktól.

Ennek a felismerése megerősítette azt a diplomáciai iratok több mint 20 éve tartó tanulmányozásán alapuló tapasztalatomat is, hogy a politika – ahogy mondani szokás – valóban a lehetőségek művészete, ami sokszor azt jelenti, hogy a szabályokat, egyezségeket nem, vagy csak betű szerint tartják be, amelynek a háttérben nem okvetlenül szerződészegés szándéka, hanem a szerződés eltérő értelmezése húzódik meg. Ennek megfelelően a 16. század elejének magyar–oszmán kapcsolatait olyan, nagyoobrrészt (be)járatlan erdőnek látom, amelyben alig vannak ösvények, és azok között is akadnak olyanok, amelyek nem vezetnek sehová. A *modus vivendi* a mohácsi katasztrófa után mindkét félnek meg kellett találnia: a Portának éppen úgy nem volt kiforrott forgatókönyve a magyar fél számára, mint fordítva. Nehezen hihető ugyanis, hogy Konstantinápolyban ne vették volna észre a különbséget a balkáni és a magyar világ között, és ha ez így van, akkor az alkalmazott módszernek is különböznie kellett. A stratégiai döntéseket pedig nem egyik pillanatról a másikra, hanem a politikai történések függvényében, hosszabb folyamat után szokták meghozni.

* * *

Első látásra szokatlannak tűnhet, hogy a kötet a *Collectanea Vaticana Hungariae* következő darabjaként jelenik meg, a sorozat ugyanis eredeti célkitűzéséhez híven a Magyarország és a Szentszék kapcsolatára, valamint elsősorban a kelet-közép-európai régióra vonatkozó vatikáni iratok feltárását és közzé-

tételét vallja és tekinti a küldetésének. Ugyanakkor a választott téma nemcsak a Magyar Királyság, hanem a régió történelmének sorsdöntő időszakába kalauzol el, amelynek fordulatos eseményei alól a pápaság, illetve a pápák – *padre commune* – sem vonhatták ki magukat. A hitetlenek, azaz a török ellen folytatózó keresztesháború zászlaját – valóságos és átvitt értelemben is – a korszak pápái, X. Leó (1513–1521), VII. Kelemen (1523–1534) és III. Pál (1534–1549) emelték a magasba. Tették ezt az itáliai háború éppen aktuális háborúinak sűrűjében, amelyekben olykor a pápai állam sorsa is pengeélen táncolt, de soha nem feledve, hogy a nyugati-kereszténység határa egybeesik a Magyar Királyság határával, ott, azon keresztül húzódik, amelyet ott is kell megvédeni.

Ennek a figyelemnek a lenyomatai azok a nunciusi jelentések, amelyek egyszerre kapcsolódnak szorosan az eseményekhez, ugyanakkor az ezeknek helyet adó kötetek maguktól értetődően illeszkednek a *Collectanea*-sorozat tematikus profiljához, sőt a FRANKÓI által életre hívott *Monumenta Vaticana Hungariae* – amely az említett jelentések legnagyobb részét tartalmazza – az előbbi sorozat jogelődjének és ihletőjének is tekintjük.¹⁰ A II. Lajoshoz küldött Giovanni Antonio del Burgio és Lorenzo Campeggio, a bécsi nunciusok, Giovanni Morone és Fabio Mignanelli, illetve a János királyhoz küldött Girolamo Rorario nuncius jelentései nélkül több fejezet el sem készülhetett volna, sőt bátran kijelenthető, hogy a Rómába befutó levelek meghatározó és kulcsfontosságú szerepet játszottak a kötetben felvázolt, újnak mondható narratíva megszületésében.

Végezetül idekívánkozik még egy személyes megjegyzés. Több mint negyed évszázados kutatói munkám javát itáliai, főleg vatikáni levél- és kéziratárakban végeztem/végzem. A kézbe vett források közül mindig is kitüntetett figyelmet szenteltem a követjelentéseknek. Túlzás nélkül állíthatom, hogy a korszakról alkotott általános képemet, a kora újkori diplomácia működését, jellegét, természetét illető ismereteimet alapvetően a kiadott és kiadatlan követjelentések ezreinek elolvasása által nyertem. Ezt a tapasztalatot hasznosítottam ebben a kötetben, és ez a munka hasznosul továbbra is a *Collectanea*-sorozatot életre hívó és működtető Frankói Kutatócsoport keretei között. A kötet tehát nemcsak tematikusan, hanem intézményi és kutatói szinten is szervesen kapcsolódik a *Collectanea Vaticana Hungariae*-sorozathoz.

* * *

¹⁰ Lásd TUSOR PÉTER, *Monumenta és Collectanea. Magyar kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (Collectanea Vaticana Hungariae [CVH] I/20), Budapest–Róma 2022.

A könyv megírásában és végső formába öntésében 2017-től az MTA-PPKE, 2022-től az ELKH/HUN-REN PPKE-PTE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport által biztosított keretek nyújtottak számottevő és hathatós segítséget. A szöveg írása közben kapott konkrét tanácsokért, észrevételekért szeretném kifejezni köszönetemet BALÁZS MIHÁLYNAK, C. TÓTH NORBERTNEK, IVANICS MÁRIÁNAK, NEMES GÁBORNAK, PAPP SÁNDORNAK, a velencei és osztrák követjelentések fotóiért LAKATOS BALINTNAK, a Kemény-hagyaték irataiért KOVÁCS ANDRÁSNAK és W. KOVÁCS ANDRÁSNAK, illetve akadémiai értekezésem bírálóinak, ÁCS PÁLNAK, NEUMANN TIBORNAK és TRINGLI ISTVÁNNAK, VARGA SZABOLCSNAK, végül pedig a kötet lektorálásáért és szerkesztéséért KANÁSZ VIKTORNAK, NEMES GÁBORNAK, FEDELES TAMÁSNAK és KŐHALMI OLIVÉRNEK, illetve TUSOR PÉTERNEK.

I. MI TÖRTÉNT MOHÁCS ELŐTT?

„Egy sajka ring a Márvány-tengeren, az elég nagy neked s
minden hívednek, tiszteletre méltó Konstantin.”

Herczeg Ferenc: *Bizánc*

I. SI VIS BELLUM PARA PACEM? AZ ÁTJÁRÓ

1503-ban II. Ulászló (1490–1516) magyar királynak hosszú tárgyalások után sikerült II. Bajezid (1481–1512) szultántól kieszközölnie egy hétéves békét.¹¹ A magyar kormányzat törekvései érthető módon később is arra irányultak, hogy elérjék az 1510-ben lejáró béke változatlan feltételekkel történő meghosszabbítását. De már az 1503-as békével is adódtak akadályok, mivel a király eredetileg bele kívánta vetetni a szövegbe a két román vajdaságot, és bár a fegyverszüneti szerződés ránk maradt latin szövegében szerepelnek, az oszmánban már nem találjuk őket.¹² Ami azonban önmagában még nem bizonyítja, hogy a Porta a Magyar Királyság szövetségeseinek leválasztására törekedett volna, hisz – eltérően a többi, békében szereplő európai hatalomtól – a vajdaságokat már ekkor a magáénak tekintette. Ezért vetette ki őket a szövegből. Ezzel szemben például Velence rendkívül hangsúlyosan ötször is szerepel, aminek az lehet a magyarázata, hogy a Köztársaság is ebben az évben kötött békét – nem éppen könnyen – az Oszmán Birodalommal.¹³

A történetírás egyetért abban, hogy a még Mátyás királlyal (1458–1490) 1488-ban megkötött békével szemben, amely magában foglalta a török csapa-

¹¹ A magyar–török békéről áttekintő módon a legújabban lásd PAPP SÁNDOR, *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis)*, Aetas 33 (2018) 4, 86–99.

¹² FODOR PÁL–DÁVID GÉZA, *Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben*, TSz 36 (1994) 193–226, 197.

¹³ A háborúról lásd FEDERICO MORO, *Venezia nella tempesta 1499–1517. La crisi della Serenissima* (Le Guerre 128), Gorizia 2020, 13–49, a béke ratifikációját uo., 49.

tok magyar területen való áthaladásának engedélyezését, az 1498. és 1503. évi békékben ezt a feltételt már nem sikerült érvényesíteni az oszmán diplomáciának.¹⁴ Ami megfelel az igazságnak, azonban egy kicsi, ám lényeges megszorítással. Az újabb diplomatikai vizsgálatok szerint az 1498-as béke az 1495. évi meghosszabbítása volt, amelyben azért nem szerepelnek békepontok, mert azok értelemszerűen azonosak kellett, hogy legyenek a három évvel korábban kötött, ránk nem maradt szövegű béke feltételeivel – az oszmánoknak előnyt jelentő pontokat illetően mindenképpen.¹⁵ Kézenfekvő tehát annak a feltételezése, hogy ha az 1488. évben szerepelt az áthaladás, akkor az 1495. évnek is tartalmaznia kellett, amelyet az is bizonyít, hogy az 1503-as béke szövegében az átjáró kérdése igenis benne van: „Továbbá e béke és barátság időtartama alatt Ó császári felsége [tudniillik a szultán] nem küldhet, és nem is engedheti meg, hogy bármely pasa, tanácsos, vajda, tisztviselő vagy kapitány – akár nagyobb, akár kisebb sereggel – átvonuljon a fentnevezett király fennhatósága alá tartozó országokon, területeken vagy birtokokon keresztül bármely keresztény fejedelem vagy hatalom országába, területére, uralmába vagy alattvalóihoz, a király nyílt beleegyezése és akarata nélkül.”¹⁶ Az 1488-as béke HAZAI GYÖRGY által közölt szövege ugyanezt a formulát használja: „Egyik pontja az, hogy győzelmes hadseregem azzal a céllal, hogy más országok gyaurljai ellen tör, a király tudta nélkül, a királynak, az én testvéremnek országán ... át ne haladjon.”¹⁷ Ezért úgy vélem, hogy az átvonulás kérdésének szerepelnie kellett a későbbi, egyébként ránk nem maradt békék szövegében is. De ez logikus, mivel nem valószínű, hogy egy ilyen fontos szerzett jogról a Porta lemondott volna. Az 1501-es, egy évre kötött fegyverszünetben (*induciae*) ilyen kitétel értelemszerűen nem szerepelt.¹⁸

¹⁴ VLADIMIR ČOROVIĆ, *Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid II. und dem König Ladislaus II.*, Zeitschriften der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 90 (1937) 52–59.

¹⁵ HANS PETER ALEXANDER THEUNISSEN, *Ottoman–Venetian Diplomats: The Abdnames* (Electronic Journal of Oriental Studies I/2), Utrecht 1998, 232.

¹⁶ Szövegét lásd JOSEPH HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches II.*, Pest 1832, 619.

¹⁷ HAZAI GYÖRGY, *A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, Levéltári Közlemények [LK] 26 (1955) 286–295, 295. Ugyanakkor egy újonnan előkerült becses adat arra figyelmeztet, hogy az átjáró kérdése már évtizedekkel korábban, 1455-ben – egy évvel Nándorfehérvár ostroma előtt – szóba került az oszmán–magyar tárgyalásokon. Ami azt jelenti, hogy legalább ettől az időponttól kezdve számolhatunk azzal, hogy a két fél közötti tárgyalásokon, nyilván oszmán oldalról, felvetették ezt a lehetőséget. Lásd VÉBER ZOLTÁN, *Hunyadi János törökellenes politikája 1444–1456*, PhD értekezés, Debrecen 2025, 198–199.

¹⁸ Lásd IVÁNYI BÉLA, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló korban*, Történelmi Tár 1906, 161–197, 171–173.

Az 1503-as békében tehát megtaláljuk az áthaladás/átengedés oszmán fél által megfogalmazott követelését, oly módon, hogy „a mi, tudniillik az említett király [Ulászló] *kinyilvánított engedélye és akarata nélkül*” a szultán ne küldjön akár kis, akár nagy hadsereget, se engedélyt ne adjon semmilyen okból vagy ürügyből kifolyólag a határmenti katonai eljáróknak, hogy a Magyar Királyság területein keresztül valamely keresztény uralkodó országába betörjenek. Szó sincs tehát arról, hogy az átvonulás nem szerepel a szövegben. Vagyis a még Mátyás és II. Mohamed idejében kialakult átvonulási engedélyt a Magyar Királyság területén sikerült az oszmán diplomáciának továbbra is lehetséges opcióként megtartania. És mivel az 1510-ben lejáró béke meghosszabbítását magyar részről mindenképpen változatlan feltételekkel akarták meghosszabbítani, és mint tudjuk, az átvonulás az 1519. évi békében is szerepel, ennek a kikötésnek értelemszerűen ott kellett szerepelnie *minden* későbbi béketárgyalás oszmán feltételei között. Az 1503-as velencei *abdnám*-ban például a feltételek közt szerepel, hogy ha a szultán hajóhada olyan területet támadna, amely nem tartozik a Köztársaság fennhatósága alá, a velencei hajóhad nem mozdul, és nem ad segítséget a megtámadott félnek. A szöveg értelemszerűen vonatkozhatott keresztény területekre, másrészt mivel a tengeren nem léteznek összefüggő határok, a szerződéslevélnek ezt a kitételét értelmezhetjük úgy is, hogy a Velencei Köztársaság, ha nem is *expressis verbis* a saját területén, de a birtokai között húzódó „nemzetközi vizeken” sértetlenül átengedi a török hajóhadat. Például adott esetben a nápolyi partok, vagy egy másik állam, a pápai fennhatóság alatt lévő kikötők (például Ancona) felé.¹⁹ A magyar diplomácia 1488-tól kezdve – tehát még Mátyás életében! – a Portával kötött békéiben kénytelen volt ellenfele kezében hagyni ezt az ütőkártyát.

¹⁹ Az *abdnáme* szövegét lásd THEUNISSEN, *The Abdnames*, 377–393. Ezt a feltevést támasztja alá, hogy például az 1503. évi szerződésben még szerepel az is, hogy ki kell jelölni a határt Nápoly és Malvázia felé, uo., 389. A Szelimmel 1513 és 1517-ben, illetve a Szulejmánnal kötött 1521. évi szerződésben már egyik fentebbi kitétel sem szerepel. Velencei tengeri hatáiról lásd MARIA PIA PEDANI, *Beyond the Frontier: the Ottoman-Venetian Border in the Adriatic Context from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries*, *Zones of fracture in Modern Europe*, Baltic Countries-Balkans-Northern Italy (ed. Almuth Bues), Wiesbaden 2005, 45–60, 47–48; Uő, *Dalla frontiera al confine* (Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi 5), Venezia 2002, 31. A határok problematikájáról oszmán viszonylatban lásd VIOREL PANAITTE, *The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia in Relation to the Ottoman Porte*, *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (ed. Gábor Kármán–Lovro Kuncevic), Leiden–Boston 2013, 9–43; Uő, *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*, New York 2000, 77–126.

FODOR PÁL és DÁVID GÉZA tanulmányukban kifejtik, hogy a nemzetközi helyzet arra ösztönözte az akkor még eléggé szoros családi együttműködésben fellépni próbáló Jagelló uralkodókat, a magyar és a lengyel királyt, hogy az 1510-ben lejáró békét csak egy évnyi időtartamra hosszabbítsák meg.²⁰ Tervek készültek egy pápai támogatással indítandó török elleni hadjáratról, amelynek Ulászló esélyt akart adni.²¹ Ebből azonban végül nem lett semmi, közben pedig új szultán lépett a trónra. Szelim – a régi béke meghosszabbítására akkor még kész új uralkodó – ügyesen kihasználta az oszmán trónváltás miatt bizonytalankodó magyar diplomáciát, és a határvidéken indított váratlan támadással, a szreberniki bánság októberi elfoglalásával új helyzetet teremtett.²² Az egyre-másra küldöztetett magyar követeknek nem csak, hogy az elfoglalt terület visszaszerzése nem sikerült, hanem veszélybe került a szokásos feltételekkel megkötendő béke is. A szerzőpáros szerint a magyar diplomácia nem használta ki a lehetőséget, amikor nem vette komolyan Szelimet, mivel nem látta volna előre, hogy az öregedő és betegeskedő Bajezidnak a kormányzástól való visszavonulása miatt a trónért kitörő harcban ő fog felülkerekedni testvéreivel és riválisaival, Korkuddal és Ahmeddel szemben. Másrészt komolyan vette a pápa ígéreteit a keresztesháború ügyét illetően.²³

Ennek azonban némileg ellentmond, hogy a lengyel–oszmán békék iratait kiadó DARIUSZ KOŁODZIEJCZYK szerint 1509-ben már II. Bajezid is csupán egy évi időtartamra volt hajlandó meghosszabbítani a békét – amelynek a szövegét egyébként nem ismerjük –, és 1510-ben is csak egy évnyi hosszabbítást sikerült kieszközölnie a lengyel diplomáciának. Az 1512 áprilisában Konstantinápolyba küldött lengyel követ újra megpróbálta kiharcolni a korábbi ötéves hosszabbítást, de nem járt sikerrel.²⁴ A magyar diplomácia eredményesebb volt, mivel 1514-ben az új szultánnal, Szelimmel – aki először letette a trónról, majd valószínűleg megölette apját, Bajezidot – sikerült nyélbe ütnie egy hároméves fegyverszünetet.²⁵ Bár ezek a lépések arra utalnak, hogy a két ország szorosan együttműködött, ám nekem inkább úgy tűnik, hogy a fenti állítással ellentétben nem a Jagellók követték el ugyanazokat a hibákat, hogy nem kaptak volna

²⁰ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 199.

²¹ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 200–201.

²² Erről a legújabban lásd MIKÓ GÁBOR, *Oszmánellenes hadjáratok lehetőségei a 16. század elején. Kísérlet Szrebernik, Szokol és Tessány várak visszabóditására 1513-ban*, *Századok* 154 (2020) 577–620.

²³ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 203.

²⁴ DARIUSZ KOŁODZIEJCZYK, *Ottoman–polish diplomatic relations (15th–18th century). An Annotated Edition of 'Abdnames' and the Documents*, Leiden–Boston–Köln 2000, 113–114.

²⁵ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 215.

az oszmán ajánlaton, hanem a szultánok folytattak ugyanolyan politikát velük szemben. Vagyis a trónváltás és a perzsa háború miatt adott engedmény (3 év fegyverszünet) ellenére a Porta új feltételek diktálásával próbálta meg elválasztani egymástól a magyar és a lengyel királyt.

Ezt támasztja alá Szelimnek FODOR és DÁVID által közölt, 1514 januárjában kelt levele, amelyben Ulászló tudtára adta, hogy új szelek fújnak, ezért az apjával kötött békét nem hajlandó változatlan formájában aláírni és ratifikálni.²⁶ A szultán a tárgyalások során, 1513 szeptemberében mindössze 4 hónapnyi fegyvernugvásba egyezett bele, mivel egy számára előnyös ajánlatra várt a magyaroktól. A tárgyalás iratai – leszámítva a levelet – sajnos nem maradtak ránk.²⁷ Az ismeretlen feltételekkel kialakult béke megkötését állítólag X. Leó közbelépése hiúsította meg. Az új pápa ugyanis ennek megakadályozása érdekében gyorsan hazaküldte a konklávé alulmaradó Bakóc Tamást egy keresztesháborút kihirdető bullával. Éppen akkor, amikor már küszöbön állt a megegyezés.²⁸

A magyarokkal folytatott tárgyalásokkal párhuzamosan Szelim 1513 októberében Velencébe küldte Ali csaszt, akin keresztül a következő hónap végén az 1503-as béke alapján újabb békét ratifikált.²⁹ Eközben – mint láttuk – tárgyalta a lengyelekkel, a velük kötött fegyverszünet ugyanis a magyarokéhoz hasonlóan 1513-ban járt le. A kialakult helyzet miatt I. Zsigmond lengyel király novemberben Piotr Tomicki kancellárt Ulászlóhoz küldte, akit megpróbált rávenni a közös békekötésre, mert nem látta biztosítotttnak a török elleni háború előfeltételeit.³⁰

Erre utal, hogy Bélai Barnabás – aki Czobor Mártont³¹ követte a Portán – az 1512 októberében elfoglalt szreberniki bánság visszaadását, illetve az 1503-as béke alapján egy sor európai ország, köztük a Szent Római Birodalom békébe foglalását kívánta elérni. Vagyis a magyar király – ha már a fegyveres megoldás feltételeit nem sikerült megteremteni – legalább diplomáciai téren próbált előnyhöz jutni, úgy, hogy az oszmán fél eljárásához hasonlóan a békét a ko-

²⁶ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 224–225.

²⁷ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 207.

²⁸ A velencei követjelentésre hivatkozva lásd FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 208.

²⁹ Lásd THEUNISSEN, *The abdnames*, 394–399.

³⁰ FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 212.

³¹ A konstantinápolyi követekről lásd LAKATOS BÁLINT, *A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) II. rész. Adattár*, TSz 62 (2020) 281–362, 48–50.

rábbi feltételek számára előnyös megváltoztatásával próbálta nyélbe ütni. Erre azonban Szelim nem volt hajlandó.

FODOR és DÁVID szerint a magyar lépések hátterében az állt, hogy a kormányzatot a formálódó velencei–oszmán békekötés, valamint I. Miksa császár (1508–1519) manőverei kényszerhelyzetbe hozták. A császár ugyanis 1510-ben követeket küldött a Portára,³² hogy a magyar békébe foglalják bele a birodalmat, sőt ugyanerre törekedett a pápaság Bakócon keresztül. Velencét és a császárt illetően még jogos is lehetne az észrevétel, ám a pápaság esetében a legújabb kutatások eredményei ennek az ellenkezőjét mutatják,³³ amit egy kellő figyelemre nem méltatott adattal is megtámogathatunk.

Tudjuk, hogy egy olyan nagyméretű hadigépezet lendületbe hozásához, mint amekkora az oszmán volt, a mozgósítást már hónapokkal korábban, legkésőbb a megelőző év őszen/télén el kellett kezdeni. Giovanni Antonio del Burgio pápai követ 1526. január 18-án kelt leveléből megtudjuk, hogy ezzel a kortársak tisztában voltak. A levél vonatkozó része a következő:

„A szultán [*Turco*] szokása, hogy minden évben december elsején kihirdeti, hogy mindenki álljon készen a következő hadjáratra, de amikor nincs szándékában hadjáratot indítani abban az évben, egy vagy két héttel utána a lehető legrészletesebben ír a vajdáknak, bégeknek és más tisztviselőknek, hogy hívjanak össze gyűlést és kérjenek (hadi)adót a néptől. Akkor ez azt jelenti, hogy abban az évben nem akar háborúzni.”³⁴

Jogosnak tűnik tehát a feltételezés, hogy ha egy pápai követ 1526-ban tisztában volt ezzel, mennyivel jobban tisztában kellett lennie ezzel a magyar diplomáciának nemcsak 1525-ben, hanem 1513 őszen is! A szultán azért szabhatott decemberi határidőt, hogy a lengyel és a magyar diplomáciát a végsőkéig bizonytalanságban tartsa következő évi terveivel kapcsolatban. Tomicki nem véletlenül járt novemberben, a budai udvarban, és Bélait is azért küldhették

³² FODOR–DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 197–199.

³³ Eszerint nem a pápai akarat, hanem a magyar kormányzat döntésének eredménye volt a békeajánlat visszautasítása, mivel ki akarván használni a birodalom keleti lekötöttségét, támadó hadjáratot tervezett. Ennek a tervnek része, de nem inspirálója volt a Bakóc által hozott bulla. Lásd NEUMANN TIBOR, *Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztbáború*, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról (MTE Értekezések), szerk. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor, Budapest 2015, 103–153.

³⁴ FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 304. Burgio jelentésének feldolgozásához vö. FRANKÓI VILMOS, *Le baron Burgio, nonce de Clement VII en Hongrie (1523–1526)*, *Revue Internationale* 4 (1884) 453–497. Az oszmán hadrendszerről legújabban lásd FODOR PÁL, *Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530)*, Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában (szerk. B. Szabó János–Fodor Pál), Budapest 2019, 13–36.

decemberben Konstantinápolyba, hogy híreket szerezzen a mozgósításról. A szultán – aki ekkor Perzsia ellen készülődött – először nem volt hajlandó engedni, és nem ok nélkül gurult dühbe, amikor kiderült, hogy a blöffje nem sikerült, és a magyar diplomáciát nem tudta meghátrálásra kényszeríteni. Ennek a kifejeződése lenne az 1514. január 8-án kelt, fentebb említett nagyúri levél, amelyben a szultán fenyegetődve és a korábbi gyakorlat felülvizsgálatát kilátásba helyezve, de végeredményben kifejezte megegyezési szándékát.

Úgy tűnik tehát, hogy 1514 elején a magyar félen múlt a megegyezés. Elterjedt ugyanis a híre, hogy meglesz az egyezés, a királyi tanács március 23-ai határozata azonban véget vetett a béke reményének,³⁵ aminek az okai Bakóc és a pápai bulla lettek volna. Bár a bulla valóban vitát generált az országgyűlésen, de nem a békétárgyalások miatt, hanem mert március végére nagyjából világossá vált, hogy nem lesz magyarországi hadjárat, mivel a szultán a perzsák ellen fog vonulni. Ezzel nemcsak a Bakóc-féle kereszties háború, hanem az előtt is megnyílt volna a lehetőség, hogy visszaszerezzék a két évvel korábban elvesztett területeket. És azt se feledjük, hogy a határmenti háború 1513-ban is folytatódott, ezúttal augusztusban elért magyar sikerrel.³⁶ A legújabb kutatási eredmények szerint a parasztháborúba torkolló kereszties hadjáratot a törökkel kötött fegyverszüneti szerződés hatályba lépése előtt, egy *támadó* hadjárat kiegészítéseként hirdették meg június elejére, a felállítandó kereszties had pedig a Szapolyai vezette több összetevőből álló sereg segédereje lett volna.³⁷ Amiből az következik, hogy már a bulla kiállítása előtt sem számoltak török békével.

A békétárgyalásokkal kapcsolatban azt is hangsúlyozni kell, hogy a korabeli keresztény felfogás nehezen fogadta el, hogy a királyság egy része idegen kézbe került, hiszen a középkori uralkodói ideál az ország területének megvédését, sőt kiterjesztését írta elő. Az pedig különösen elfogadhatatlannak tűnt, hogy ez az idegen hatalom mohamedán, azaz pogány volt, amely ellen nemcsak az uralkodónak, hanem minden kereszténynek elemi kötelessége volt harcolni. Ahogyan a különböző muszlim jogi iskolák is eltérő véleményen voltak azzal kapcsolatban, hogy a dzsihád folyamatában mennyi időt engedélyezzenek a hi-

³⁵ A nemesség nevében felszólaló Telegdi István volt kincstartó a bulla kihirdetése ellen foglalt állást, mondván, hogy inkább vessenek ki adót a hadjárat céljából. Erről, illetve a márciusi országgyűlés témáiról, köztük a bullával kapcsolatos vitáról és a döntésről bővebben lásd C. TÓTH NORBERT, *Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*, Keresztesekből lázadók, 332–33. 54–69.

³⁶ FODOR-DÁVID, *Magyar–török békétárgyalások*, 208.

³⁷ NEUMANN, *Bulgária – Erdély – Temesvár*, 113. 114. 115–118. C. TÓTH ezzel szemben védekező haditervről beszél több alkalommal is. Lásd *Az 1514. évi országgyűlés*, 69. 71.

tetleneknek a békére, amit tulajdonképpen nem is békeként, hanem fegyvernyugvasként értelmeztek. Ezek a jogfelfogásuktól függően néhány hónaptól maximum 10 évig terjedő időszakot szabtak meg.³⁸

A pápaság *impium foedus*nak³⁹ tartotta a pogányokkal kötött békét, akikkel „örök” békét egyáltalán nem is szabad kötni, mivel keresztény területeket tartanak megszállva. És bár ez az álláspont sokat módosult, nem utolsó sorban a realitások és a különböző országok, köztük a pápaság politikai praxisának függvényében, Róma hozzáállása – attól is függően, hogy mennyire közel feküdtek a veszélyzónához – a nyugati keresztény országok számára zsinórmértékül szolgált. A pápának *padre communeként* egyik alapvető kötelessége a hit védelme volt, amely a világi uralkodók számára is kötelező érvénnyel bírt, gondoljunk csak a *defensor fidei* titulusra. És a pápaság nemcsak ekkor, és nemcsak Bakóc útján jelentett be tiltakozást az istentelennek tartott béke ellen, hanem például 1516-ban is, amikor X. Leó az esztergomi érseknek és Ulászlónak küldött brévéiben tiltakozott a békekötés ellen.⁴⁰ Látni fogjuk, hogy néhány évvel később a béke ügyében még az egyébként meglehetősen hajlékony magatartást tanúsító Burgio nuncius is határozottan a magyar fél tudomására hozta, hogy nem illendő tartós békét kötni a pogányokkal.⁴¹ Egyébként ugyanez a felfogás húzódozott meg Giuliano Cesarini pápai legátus híres/hírhedt közbelépése mögött is, amely végső soron a várnai csatavesztéshez vezetett, bár ezt az ezzel foglalkozó munkák rendre figyelmen kívül hagyják.⁴²

Az újabb kutatási eredményeket egy, többi forrástól független adat is alátámasztja. Nicolo Giustinian *bailo* azt írta 1514. április 8-ai Konstantinápolyból kelt levelében, hogy a Portán nem tudják, hogy a magyarok mit akarnak és

³⁸ MARIA PIA PEDANI, *Venezia porta d'Oriente*, Bologna 2010, 44.

³⁹ MARCO PELLEGRINI, *La crociata nel Rinascimento. Mutazioni di un mito 1400–1600*, Firenze 2014, 47.

⁴⁰ STEPHANUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae XII*, Budae 1793, 26; GEORGIUS PRAY, *Epistulae procerum regni Hungariae I–II*, Posoniae 1806, I, 109–III. Hasonló szellemben írt a pápa a magyar–török békétárgyalásokat illetően I. Ferenc francia királynak, lásd EUGENE CHARRIÈRE (ed.), *Négotiations de la France dans le Levant I*, Paris 1848, 6–8. 1517-ben szóba került a fegyverszünet. Lásd TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.), *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), Budapest–Róma 2011, n. 17. 18.

⁴¹ Burgio megnyilatkozásához vö. FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 178.

⁴² ENGEL PÁL, *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseményeihez*, Honor, vár ispánság. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő), Budapest 2003, 198–224. ÁGOSTON GÁBOR, *Az 1444. évi török–magyar követjárás. (Adalék az 1444. évi török–magyar békekötés történetéhez)* TSz 29 (1986) 261–276.

miért tartották vissza a török követet.⁴³ Ezeket a sorokat mindössze 16 nappal a fentebb említett tanácskozás után vetette papírra, amelynek a híre ennyi idő alatt bajosan jutott el az oszmán fővárosba, ráadásul egyértelműen kiderül, hogy az oszmán fél nem kapott választ. Ezért nyilvánvaló, hogy a március 23-ai budai tanácskozás tétje nem lehetett a háború vagy a béke. Konstantinápolyban egészen bizonyosan nem így könyvelték el.

* * *

Az április 8-ai jelentés azt is lehetővé teszi, hogy újragondoljuk Bélai követ-ségének némely részletét. Giustinian követ valamikor 1513. november második felében azt írta, hogy úgy véli, meglesz a béke, és akkor elindulhatnak azok a török csapatok, amelyeket Velence kért a szultántól a cambrai liga elleni háborúja miatt.⁴⁴ Néhány héttel korábban november 5-ei kelettel Sanuto azt jegyezte fel a *Diarióban*, hogy a városba várnak egy magyar követet, hogy tegye az esküt a békére („*si aspettava lí uno orator dil re di Ongaria per zurar la pace*”).⁴⁵ A követségről – amely végül december végén futott be –, illetve a kihallgatásról rendelkezésünkre áll egy december 27-én keletkezett velencei követjelentés a Bélai-féle magyar követség által beterjesztett, fentebb már idézett békefeltételekről, amelyek feldühítették a szultánt.⁴⁶

A jelentésnek egy kevésbé idézett része ugyanakkor említést tesz egy Bélaiékkal egy időben az oszmán fővárosban felbukkanó császári követről is, aki Miksa augusztus 24-én kelt levelét vitte. Ebben az állt, hogy a magyar királlyal kötendő békébe őt is foglalják bele.⁴⁷ Ez esetben nem kell tartania a sahtól és többi ellenségétől. Ha azonban nem lesz meg ezekkel a feltételekkel a béke, akkor a szultán biztosra veheti, hogy a sah meg fogja támadni. A jelentés elárulja, hogy török részről nem hittek a követnek, és hogy a levelet, amiben egyetértett vele a *bailo* is, Ahmed pasa a magyar király machinációjának (*ficti-*

⁴³ ASVe Capi di Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. 1, n. 34, kiadva NICOLAE IORGA, *Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XVe siècle VI: 1501–1547*, Bucarest 1916, 71.

⁴⁴ ASVe Capi di Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. 1, n. 31 (IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67). A török csapatokról lásd FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 195–196. 209–210. De például Bajezid a nápolyi királynak is ígért 20 ezer katonát Tarantóért cserébe. SYDNEY NETTLETON FISHER, *Foreign Relations of Turkey 1481–1512*, Illinois 1948, 74.

⁴⁵ *I diarii di Marino Sanuto XVII*, a cura di FEDERICO STEFANI–GUGLIELMO BERCHE–NICOLÓ BAROZZI, Venezia 1886, 471.

⁴⁶ Ismerteti IORGA alapján FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 211.

⁴⁷ Uo.

tia, artifice) tartotta.⁴⁸ Úgy vélem, hogy ezzel arra céloztak, hogy Ulászló így próbálta meg kihasználni egyrészt az anatóliai, másrészt a velencei helyzetet – ez utóbbi ekkoriban folytatott komoly tárgyalásokat oszmán segédc csapatok felfogadása ügyében –, hogy a békébe garantáló félként foglalják bele a császárt is. Ami ugyanakkor azt a célt is szolgálta, hogy elejét vegyék a szóban forgó, Velencének nyújtandó oszmán segítségnek. Mivel éppen ekkor időzött Budán is egy császári követség, úgy tűnik, hogy a levél a portai vélekedésekkel szemben tényleg a császártól származott.⁴⁹

Giustinian jelentése megemlíti azt is, hogy a Portára befutott a híre, hogy a sah szövetséget kötött a „zöldsapkásokkal”.⁵⁰ Úgy vélem, hogy az utóbbiak a kalifátusi címet birtokló mamelukok voltak, akik miatt döntött végül úgy a szultán, hogy a következő évben nem a magyar király, hanem Egyiptom ellen indítja meg csapatait. Közben Velencével haladtak előre a tárgyalások, és amikor a *bailo* felvetette a katonai segítséget, Ahmed pasa hidegen csak annyit vett oda, hogy az egyik érinti a másikat, és hogy nehéz dolog lenne átszállítani az embereket a tengeren.⁵¹ Érthető tehát a szultán dühe, és hogy házi őrizetbe helyeztette Bélaiekat. Ugyanakkor sem a császár levelére Szelimtől, sem a magyar féltől a szultánnak a feltételekre ugyan negatívan válaszoló, ám – mint láttuk – egyáltalán nem teljesen elutasító januári levelére nem érkezett érdemi válasz. Teltek a hónapok, és mint fentebb láttuk, még április 8-án sem tudtak semmit Buda álláspontjáról. Ami véleményem szerint azért késett, mert a magyar fővárosban eldöntötték, hogy kihasználva Szelim perzsi lekötöttségét, megpróbálják a keresztesekeket is felhasználva visszaszerezni az elvesztett területeket, így állítva kész helyzet elé a szultánt. Aki azonban bár dühös volt, mégsem aggódott emiatt, mivel nem tartott a magyaroktól, akikkel a perzsák legyőzése után le akart számolni.⁵² Az álláspontok tehát nem közeledtek egymáshoz, a velenceieknek nyújtandó török segítség is végül elmaradt, Szapolyai

⁴⁸ „Poi in un altro capitolo scive, che l'debi dar pace cum l'Hungaro, perchè lui et esso Hungaro è una medesima cosa et in la guerra, come in la pace; la qual pace facendola cum esso Hungaro, el non potea dubitar de Sophis, nè de altri sui inimici”. IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67.

⁴⁹ FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 211–212.

⁵⁰ IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67.

⁵¹ Lásd IORGA, *Notes et extraits*, VI, 67, eredetije ASVe Capi de Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. I, n. 31. Idézi FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 214.

⁵² ASVe Capi di Cons. X, Lettere, ambasciatori, b. I, n. 34, közölve IORGA, *Notes et extraits*, VI, 71.

sikeres havasalföldi hadjárata után pedig a magyar fél is üres kézzel küldte vissza a török követeket.⁵³

A nemzetközi politikában bekövetkező változások, az 1514. évi parasztháborúba torkolló próbálkozás kudarc ellenére a X. Leó által erőteljesen hirdett keresztes háború⁵⁴ reményét életben tartották. A két, illetve három évvel később V. Károly (1519–1531) és I. Ferenc francia király (1515–1547) között megkötött noyoni (1516), majd brüsszeli béke (1517) a még 1508-ban kötött cambrai liga végét jelentette, amelyet – mint ismeretes – Velence hatalmának megsemmisítésére kötöttek. A Köztársaság ebből a két békéből meggyengülve került ki, mivel egy sor birtokáról le kellett mondania.⁵⁵ A békék ugyanakkor megteremtették egy közös törökellenes vállalkozás alapjait, amelynek újabb impulzust adott Egyiptom gyors és váratlan összeomlása.

A veszélyt azonban már korábban érezni lehetett, amelynek a lenyomata az a rendkívül érdekes terv, amely Tumánbáj mameluk szultántól (1516–1517) származott, aki megpróbált tető alá hozni egy magyar–velencei szövetséget, hogy megelőzze Szelim várható egyiptomi hadjáratát. A tervről Tommaso Venier alexandriai konzul számolt be 1515. november 23-ai jelentésében. Eszerint felkereste őt egy hodzsza (*coza*), a szultán titkára, és azt tudakolta tőle, hogy vajon Velence, illetve Magyarország háborúba lépne-e Szelim ellen? A konzul azt válaszolta, hogy Velence birtokai és kereskedelmi érdekei miatt nem valószínű, hogy hajlandó lesz erre. A magyar király azonban szerintre igen, feltéve, ha megfelelő mennyiségű pénzt küldenek neki, illetve létezik az az összeg, amiért cserébe Velence is megkockáztatna egy háborút, természetesen kereskedelmi érdekei védelmében.

A hodzsza erre azt válaszolta, hogy ura szeretne Velence közvetítésével kapcsolatba lépni a magyar királlyal. Levelet a szultán – tekintve, hogy rá nézve szégyen lenne, ha segítséget kérne (nem teszi hozzá, hogy egy hiteltlentől) – nem akart írni, ellenben kiszemelte Francesco de Navarrát, a Sion hegyi ferences kolostor vikáriusát, hogy utazzon Velencébe és tárgyalja meg a részleteket. A hodzsza tudta, hogy a magyar király évi 30 ezer dukátot kap a Köztársaság-

⁵³ C. TÓTH, *Az 1514. évi országgyűlés*, 66. 72.

⁵⁴ A pápa éppen az 1516. évben fordult újra a terv megvalósítása irányába. Az ezzel kapcsolatos levelezést a pápa és a francia király között lásd CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 10–46, a pápa emlékiratát uo., 31–41.

⁵⁵ Erről velencei nézőpontból bőven lásd MORO, *Venezia nella tempesta*, 97–222. A könyv vonatkozó fejezetének ismertetését lásd KRUPPA TAMÁS, *Velence viharos vizeken (1499–1517)*, Világtörténet II [43] (2021) 639–646, 642–646.

tól, ami háború esetén 100 ezerre emelkedik, ezért úgy vélte, hogy a két ország könnyedén szövetségre tudna lépni. A konzul a szultánnal is találkozott, akivel végigtárgyalták ugyanazt, amit előtte a titkárával. A szultán a végén előzőeken nyen hozzátette, hogy ha a terv kútba esne, nem érnék retorziók a velencei kirendeltséget, illetve a kereskedőit. A ferences 1516. április 21-én adta át Velencében a konzul levelét és adta elő vélhetően a szultán ajánlatát.⁵⁶

Nem tudunk semmit arról, hogy az ajánlat elért volna Budára, Sanutónál sem találtam erre utaló adatot. A terv felvetése mindazonáltal arra hívja fel a figyelmet, hogy Szelim nem véletlenül tartotta nyitva a diplomáciai csatornákat a magyar főváros felé, és hogy a magyar kormánynak talán az eddig véltnél némileg nagyobb volt a diplomáciai mozgásteret, amelyet a többfrontos háborút elkerülni szándékozó oszmán uralkodóval szemben igyekezett maximálisan kihasználni.

Egyiptom gyors összeomlása és az ország oszmán kézbe kerülése viszont radikálisan átrendezte a diplomáciai sakkjáratát: a szultanátus elfoglalása azt jelentette, hogy egy újabb, ezúttal déli front nyílt a mediterrán keresztény hatalmakkal szemben. Az észak-afrikai támaszpontokról ettől kezdve nemcsak Ciprust és Krétát, illetve a többi velencei fennhatóság alatt lévő szigetet, nemcsak Rodoszt, a johannita lovagok fészket, hanem az itáliai, dél-francia és spanyol partokat is jóval könnyebben el lehetett érni. A magyar kormányzat előtt sem volt titok, hogy Szelim Rodosz ellen készül,⁵⁷ ezért az 1519-es magyar–török békének az áthaladást engedélyező pontja – amellet, hogy ez a korábbi békékben is szerepelt – török részről azt a célt szolgálhatta, hogy megteremtse a lehetőségét elterelő támadások indításának.

A mamelukok bukása mellett az 1517. év másik messzemenő következményekkel járó eseménye Luther Márton fellépéséhez kötődik, aki nemcsak az európai történelem egészére gyakorolt akkor még természetesen előre nem látott hatást, hanem a törökellenes tervek megvalósulási esélyét is – több szempontból – nagymértékben csökkentette, ám ezt sem lehetett akkor még előre látni.

A nyugati hatalmak által kötött, fent említett békék természetesen a Porta figyelmét sem kerültk el, amely mindig gyorsan reagált a folyton háborúzó keresztény hatalmak közötti békekötésekre és az ebből fakadó esetleges fenyegetésekre. 1514-ben a magyar diplomácia Szelim tartós perzsiái és egyip-

⁵⁶ A leveleket lásd IORGA, *Notes et extraits*, VI, 84–87.

⁵⁷ *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósítása III*, közli WENZEL GUSZTÁV, *Magyar Történelmi Tár* 13 (1879) 148.

tomai lekötöttségét kihasználva kitérő választ adott a fentebbi ajánlatra, mivel reménykedett egy összeurópai béke megvalósulásában és háta mögött érezte a pápaság egyértelmű támogatását. Ezért a szultán magatartása a fegyvercsörtetés ellenére nem volt visszautasító. 5 évvel később is, miután a szultán gyors győzelmet aratott a mamelukok felett és elfoglalta Egyiptomot, lényegében az 1503-as alapon kötötte meg a békét a magyarokkal. Miért kellene mind ebből a magyar diplomácia nem megfelelő működésére következtetni, és a király, illetve tanácsosai szemére vetni, hogy 1513–1514-ben nem látták előre 1526-ot?⁵⁸ Nem biztos, hogy a magyar kormányzatnak az 1514 elejére előálló, fentebb vázolt politikai helyzetben két kézzel kellett volna a portai békeajánlat után kapnia. Természetes, hogy kihasználta Szelim perzsa háborúját és nem ült fel a fenyegetéseknek, hogy az előnyösebb feltételek elérése érdekében a szultánt egy sikeres ellencsapással, például a szreberniki bánság visszafoglalásával állítsa kész helyzet elé. Tegyük fel a kérdést: ha a kormányzat 1514-ben elfogadja a szultán ajánlatát, amelynek részleteit ugyan nem ismerjük, azt azonban tudjuk, hogy a békefeltételek korábbi verziójából a Porta kihagyta Horvátországot, illetve az ajánlat hallatán a török követet visszatartották, a jövőre nézve mit is nyert volna? (A horvát problémára a következő fejezetben térek vissza.) Fontos hangsúlyozni, hogy az ebben az időszakban megszülető lengyel *abdnámékban* a Magyar Királyságon kívül nem szerepelnek egyéb keresztény hatalmak – a császár sem –, tehát Szelim számára ezek szolgálhattak mintaként a magyarokkal megkötendő szerződéshez.

A lengyelek által követett út, akik egészen más geopolitikai helyzetben voltak, és a török és tatár mellett más, a Magyar Királyság számára ismeretlen fenyegetésekkel is szembe kellett nézniük, aligha volt járható. Éppen ez magyarázza, hogy 1514-től kezdett az addig közös dinasztikus külpolitika is elkanyarodni egymástól, amely az 1515. évi Habsburg–Jagelló házassági szerződéssel vált egyértelművé.⁵⁹ És bár az 1514-es támadó hadjárat csupán részleges sikerrel járt, mivel az elvesztett területek visszaszerzése helyett egy parasztlázadást is le kellett verni, a Jagelló diplomáciának a rendelkezésére álló szegényes eszközeivel a lehető legtöbbet sikerült elérnie.⁶⁰

⁵⁸ Ezt a sommás ítéletet lásd FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 219.

⁵⁹ PAPP SÁNDOR, *A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején*, Certamen III. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szaksztyályában (szerk. Egyed Emese–Pakó László), Kolozsvár 2016, 229–243.

⁶⁰ A hadjáratról lásd C. TÓTH, i.h.; NEUMANN, i.h.

Az 1519-ben megkötött béke tehát nagyjából az 1503-as állapotokat rögzítette, ezért 16 év elteltével, Szelim keleti terveinek és a kedvező nyugat-európai politikai helyzetnek köszönhetően a kiindulási pont gyakorlatilag nem változott.⁶¹

2. A HORVÁT DILEMMA: AZ ÁTJÁRÓ – TOVÁBBRA IS

Az átjáró és – ahogy a következő fejezetben látni fogjuk – az adófizetés problémája nem sokkal később igen érdekes kontextusban került újra elő. Egy évvel a béke megkötése után, 1520-ban Szelim meghalt, emiatt a béke érvényét veszítette. Utóda, Szulejmán Budára küldte Behrám csaszt a békefeltételekkel, amelyekről a legfontosabb forrásunk, Lorenzo Orio velencei követ titkára, Francesco Massaro csak annyit árul el, hogy a békeajánlat megismerése után a magyar kormányzat sürgősen segítség után nézett.⁶² A források alapján annyi kikövetkeztethető, hogy a bonyodalom részben az átjáró kérdésével függött össze, amelyre PERJÉS GÉZA is máig vitatott téziseit alapozta. Ezek ismertetését mellőzve szeretném felhívni a figyelmet Massaro jelentésének Behrám követségéről beszámoló megjegyzésére:

„A magyarok, ha nem reménykedtek volna egy általános hadjáratban, békét kötöttek volna a szultánnal... Elküldték a scardonai püspököt..., hogy nyilvánosan kijelentse, hogy amennyiben nem segítik meg őket, békét fognak kötni velük, és szó nélkül utat engednek nekik, bárkinek is okozzanak kárt vagy támadjanak rá.”⁶³

A részlet természetesen ismert, az átjáró kérdését azonban a történetírás a magyar kormányzat által a segély miatt kitalált, de valós alapokat nélkülöző szólamként kezeli, csupán azért, mert más adat ezt nem támasztja alá.⁶⁴

⁶¹ Lásd a magyar, illetve a török ratifikációkat, *Magyarország melléktartományainak oklevéltára 3. Alsó-szlavóniai okmánytár 1244–1710* (Monumenta Hungariae Historica [MHH] I/36), szerk. THALLÓCZY LAJOS–HORVÁTH SÁNDOR, Budapest 1912, 279–286, illetve AUGUST THEINER (ed.), *Vetera monumenta historica sacra Hungariae illustrantia II: 1352–1526*, Romae 1860, 626–628.

⁶² PERJÉS, *Mohács*, 140–142. A török követ decemberben érkezett Budára. Lásd ADOLF WREDE (Hg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V, II* (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe 2), Göttingen 1896, 857.

⁶³ BALOGH ISTVÁN, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*, Szeged 1929, LXIV.

⁶⁴ KOSÁRY DOMOKOS, *A magyar külpolitika Mohács előtt*, Budapest 1978, 61–62; BÁRÁNY ATTILA, *A szulejmáni ajánlat*, Budapest–Gödöllő 2014, 14.,

Ehelyett részletesen foglalkozik a horvátok bőven adatolt lépéseivel, akik – mint látni fogjuk – a folyamatos török betörésektől és portyáktól szenvedve be akartak hódolni, és a békéért, valamint a nyugalomért cserébe adót akartak fizetni a Portának. Sőt hajlandónak mutatkoztak átengedni a török csapatokat a német területek felé.⁶⁵ Furcsa, hogy amikor ezt a kortársak – például az idézetben – kifejezetten a magyarokkal kapcsolatban írják, akkor nekik nem akarnak hinni. Megjegyezném, hogy mivel a Horvát Királyság a Magyar Királyság része volt, a területén való áthaladás a Magyar Királyságon való áthaladást jelentette, amire nem a bántól vagy valamelyik horvát főúrtól, hanem a magyar királytól kellett engedélyt kérni, mivel a békét is vele, és nem a horvátokkal kötötték. Az a legújabbban is hangoztatott érvelés, hogy ez a horvátokra tartozó, mondhatni belügy lett volna, sántít.⁶⁶

A tévedés oka a magyar–török béketárgyalások egy eddig is ismert, de mostanáig kellő figyelemre nem méltatott mozzanata. Ennek megértéséhez újra az 1510-es évek elejéig kell visszamennünk az időben. A horvátok behódolásának és adófizetésének a kérdése a velencei forrásokban feltűnő módon akkor kezd sűrűbben felbukkanni, amikor az 1510-ben lejáró béke meghosszabbításáról folytak a tárgyalások.⁶⁷ A jelentések mintha azt sugallnák, hogy a török fél arra számított, hogy a portyák hatására Horvátország még a béke megkötése

⁶⁵ LAKATOS BÁLINT, *A tatái országgyűlés és diplomáciai báltere (1508–1510)*, A diplomácia választóján, 500 éve volt Tatán országgyűlés (szerk. László János), Tata 2010, 29–65, 30.

⁶⁶ Erről a legújabbban az addigi szakirodalom idézésével lásd BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 14–16. Hangsúlyozni kell, hogy a horvát urak behódolási tárgyalásainak, az oszmán csapatok átengedésének nincs közvetlenül köze ahhoz, amit a szultán a magyar királytól kért. Amikor a horvát urak a törökkel a szabad átvonulás ügyében tárgyaltak, illetve önállóan megkeresték a birodalmi gyűlést, az nem horvát belügy vagy nem létező önálló horvát külpolitika volt, hanem csak azt jelezte, hogy a központi magyar kormányzat tekintélye milyen mélyre süllyedt. Ez utóbbihoz lásd PÁLOSFALVI TAMÁS, *A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában. Királyi batalom és területi különkormányzat, 1435–1526*, A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra (főszerk. Fodor Pál–Soksevitcs Dénes), Budapest 2015, 132–139, 136, illetve BÁRÁNY ATTILA, *A horvát végek és a török adriai partraszállásának kérdése (1480–1526)*, Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század) (szerk. Pósn László–Veszprémy László), Budapest 2016, 331–362. Ennek már csak azért is így kellett lennie, mert azt nyilván senki nem feltételezi, hogy akár Szelim, akár Szulejmán a későbbi felvonulási útvonal – amely a Magyar Királyság szívéen és Budán keresztül vezetett Bécs felé – engedélyezését kérték volna a magyar királytól akár 1519-ben, akár 1520-ban?

⁶⁷ Az 1511-es béke ratifikált magyar változatának szövegéhez vö. *Függelék*, n. 1.

előtt behódol,⁶⁸ és ebben a játszmában a jelek szerint fontos szerepet játszott volna Korbáviai János.

Horvátország behódolása – ha az időszakot csak Mohácsig számoljuk – akkor is több mint egy évtizedig napirenden tartott kérdés volt, ami 1511-ben már egészen bizonyosan felmerült a horvát határvidék, illetve közélet egyik igen fajsúlyos, a báni tisztséget is betöltő szereplője, Korbáviai (Karlovics) János kapcsán. Korbáviai velencei, Habsburg, de természetesen magyar szolgálatban is állt,⁶⁹ aki a rossz nyelvek szerint ekkor behódolt volna a töröknek, ami azonban kevéssé valószínű. Egyrészt mivel ezt ismereteim szerint csak a nyilván nem elfogulatlan velencei források állították, másrészt nehezen hihető, hogy az 1511-ben megfogalmazott gyanú után tíz évvel, éppen a kulcsfontosságú 1521. évben horvát bánná választották volna. De az kétségtelen, hogy elődje, a végeken 1520-ban elesett Beriszló Péter a horvát rendek nevében fegyverszünetet ajánlott fel a töröknek, amelynek része volt az áthaladás engedélyezése az osztrák tartományok és Itália felé. A horvátok követei megjelentek a birodalmi gyűlésen is, ahol azzal érveltek, hogy amennyiben nem kapnak segílyt, nemcsak békét kötnének, hanem adót is fizetnének.⁷⁰

1511 és 1525 között tehát napirenden volt a horvátok adófizetésének a kérdése, és 1511-ben ezzel összefüggésben merült fel Korbáviai János behódolásának híre. A velencei jelentésekből kiderül, hogy Budán, illetve a velencei követ háza táján szoros összefüggést láttak a török békeajánlatok, a határvidéki várak ostroma, valamint a horvátok, illetve Korbáviai János behódoltatási kísérlete közt. Szeptember elején még a török válaszra vártak, októberben és novemberben pedig befutott Korbáviai behódolásának a híre. A november 19-ei jelentés-

⁶⁸ A behódolás kérdéséről legújabban a Zrínyiekkel kapcsolatosan lásd VARGA SZABOLCS, *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*, Pécs 2016, 71–73. Vagy lásd később, 1540-ben Ferdinánd hajlandónak mutatkozott külön adót fizetni vitatott hódoltatású területekért és úgymond a Zrínyi grófokért cserébe. TÖRÖK PÁL, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547* (Értekezések a történeti tudományok köréből 24/2), Budapest 1930, 87.

⁶⁹ SIMEON LJUBIĆ (ed.), *Commissiones et relationes Venetae I* (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium 6), Zagabriae 1876, 127. 128. Szerepéről lásd VARGA SZABOLCS, *Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics örökség, Zrínyi Miklós élete és öröksége*. A 2008. november 7–8-án Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából Szigetváron rendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövege (szerk. Varga Zoltán), Szigetvár 2010, 4–27; Uő, *Leónidasz a végeken*, 86–91; PÁLOSFALVI TAMÁS, *Bajnai Botb András és a szlavón bánság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513*, Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére (Analecta mediaevalia 3), szerk. Neumann Tibor–Rácz György, Budapest–Piliscsaba 2009, 251–300, 265. 271. 272. 274. 278. 279. 280. 284–285. 292. 298.

⁷⁰ BÁRÁNY, *A horvát végek és a török*, 342–343.

ben szerepel Pietro Pasqualigo budai velencei követnek az a megjegyzése, hogy a magyar kormányzat szerint a török azért húzza az időt a béke ratifikálásával, hogy a közben elfoglalt várakat (háromról volt szó) belefoglalják a békébe.⁷¹ A Porta magatartásának hátterében az húzódnak meg, hogy a horvátokat rákényszerítsék arra, hogy még a magyar–oszmán béke ratifikálása előtt hódoljanak be a Portának. Ezért maradt ki a szövegből Horvátország. Az oszmán diplomácia sikere esetén kétségtelenül igen érdekes helyzet állt volna elő. A horvátok egyszerre váltak volna a magyar király és a szultán alattvalóivá, közvetve pedig – rajtuk keresztül – a magyar király a szultán kvázi adófizetőjévé. Természetesen az amúgy is leszakadóban lévő horvát területek fölött előbb-utóbb megszilárdult volna az oszmán fennhatóság.⁷²

Az oszmán eljárásra alapot az adott, hogy a két fél másként értelmezte a fegyvernyugvás fogalmát: a magyar, illetve keresztény oldalról a békekötés akkor lép életbe, amikor ratifikálják. Addig nem igazi béke, hanem fegyvernyugvás van érvényben, amikor jelentős harci cselekményekre már nem szokott sor kerülni. Az oszmán felfogás szerint azonban – amire a török–magyar viszony történetében több példát is fel lehet hozni⁷³ – ez távolról sem jelentette a portyák beszüntetését. Ezt a különbséget kihasználva foglalták el a három említett várat a szreberniki bántágban, amelyet a magyar fél természetesen nem akart elismerni. Csakis ezzel magyarázható, hogy bár forrásaink békéről beszélnek, a követségek mégis jöttek-mentek a két fél között a békepontokkal, és ez magyarázza azt a velencei követjelentésben megőrzött információt is, hogy az 1512 márciusában beérkező oszmán béke ratifikáció nem tartalmazta Horvátországot, és hogy ez a lépés a horvátok hódoltatásának célját szolgálta.

⁷¹ LJUBIĆ, *Commissiones*, 125. 126. 128.

⁷² LJUBIĆ, *Commissiones*, 120–124. Az egykor magyar fennhatóság alatt lévő Dalmáciát továbbra is a Magyar Királyság részeként tartották nyilván, ezért megpróbálták megzsarolni Velencét, és Dalmáciának a Köztársaság kezén hagyásáért cserébe felemeltetni az évi segélyösszeget. Sőt, a cambrai liga keretében Miksa igyekezett a francia követekkel egyetemben rábírní Ulászlót, hogy Dalmácia visszaszerzéséért cserébe lépjen be a ligába. Amikor a követ ez ügyben megkereste a velencei ügyvivőt, és megpróbálta békésen elintézni a dolgot, az önérvényesítően azt válaszolta, hogy Magyarország nincs abban a helyzetben, hogy megtarthassa Dalmáciát. A magyar kormányzat ezek szerint a kérdést úgy próbálta kezelni, mintha a Köztársaság a kérdéses terület birtoklásáért cserébe kvázi adóval – a kiesett adóbevételeket kompenzálандó – tartozna a királyságnak. Lásd PÁLOSFALVI, *Both András*, 285–286.

⁷³ Lásd erre egy példát Szulejmán esetében. ASVe Archivio proprio degli ambasciatori, Roma, filza 4–6, fol. 142v. De látni fogjuk, hogy mindkét elődje elővette és alkalmazta ezt a módszert.

Az oszmán fél lépése mögött meghúzódó szándékra világít rá Pasqualigo 1512. március 17-i, Budáról kelt kulcsfontosságú jelentése.⁷⁴ A követ azt írta, hogy megérkezett Kishorvát János követ az oszmán fővárosból azokkal a békeponthoz, amelyekre a szultán felesküdt: ez a béke azonban nagyon különbözik attól, amelyet a magyarok meghosszabbítottak. Hiányzik ugyanis belőle Horvátország és a többi, a magyar változatban szereplő terület. Utána következik egy nagyon érdekes, és kissé homályos rész: a Bajezid által ratifikált változatban nem szerepelnek a király titulussai. Pasqualigo ugyanis azt írja, hogy mintha valaki közülik, értsd a magyar urak közül kötött volna a maga érdekeinek megfelelően („*da per se*”) fegyverszünetet, illetve békét a szultánnal! Az eljárás érthető módon óriási megütközést és felháborodást keltett a magyar udvarban. Tavaly október 1-én – folytatódik a jelentés – a király többször elmondta a török követnek, hogy ugyanazokkal a feltételekkel akar békét kötni, ahogyan korábban, illetve hogy az első Konstantinápolyból küldött változat valóban a király által kívánt pontokat tartalmazta. De a furcsaságok itt még nem értek véget: nemcsak formailag és tartalmában tért el a Konstantinápolyban ratifikált változat a magyarok által várt és nyilván az ő birtokukban lévő szövegtől, hanem az esküformulát is megváltoztatták. A végső változatban ugyanis a szultán nem esküdt a fiaira. Ez azért volt nagyon fontos, mert muszlim felfogás szerint az utódok életére történő eskü megszegése vallásértékes szempontból rendkívül súlyos következményekkel jár, ezért csak igazán fontos és nyomós esetben alkalmazták a formulát. Látni fogjuk, hogy 1528 elején, amikor Szulejmánnak létfontosságú érdeke fűződött a Jánossal való megegyezéshez, Hieronim Łaski előtt ilyen esküt tett.

A nyilvánvalóan tudatosan megtervezett pszichológiai hatást Bajezid azzal fokozta, hogy egyik fiát, Szelimet a magyar határra rendelte, aki nagyarányú mozgósításba, majd portyázásba kezdett. A király mi más tehetett volna egy ilyen váratlan helyzetben, mielőtt nem tisztázza azt: utasítást adott, hogy tartsák tiszteletben a fegyverszünetet, illetve gyorsan újabb követséget készített elő. A kiszemelt személy Raguzai Félix volt, akinek indulása a súlyos helyzet ellenére pénzhiány miatt késett.⁷⁵

⁷⁴ Kivonatát lásd LJUBIĆ, *Commissiones*, 129, szövegét *Függelék*, n. 2. A rövid regeszta éppen a levél leglényegesebb részeit nem tartalmazza, ami felveti az egész kötet használhatóságának kérdését. Ezért a magyar szakirodalom is csupán Horvátország kihagyását idézi, valamint figyelmetlenségből (?) elkövetett hibákat említ, konkrétumok nélkül. FODOR-DÁVID, *Magyar–török béketárgyalások*, 201.

⁷⁵ Lásd *Függelék*, n. 2. A fotómásolatot LAKATOS BÁLINT bocsátotta a rendelkezésemre, amit ez úton is köszönök.

Pasqualigo jelentése régóta ismeretes, a LJUBIĆ által kiadott regeszta azonban éppen a levél leglényegesebb részeit nem tartalmazza. A magyar történetírás ezekből indult ki, így sötétben tapogatózott a béketárgyalásokat, illetve azok feltételeit illetően. Most a béke magyar változatának és Pasqualigo jelentésének szövegét ismerve levonhatunk néhány nagyon fontos következtetést. A II. Mohamed (1451–1481) halála után trónra lépő II. Bajezid uralmát, illetve a Magyar Királysággal kialakított kapcsolatát az eddigi szakirodalom kiegyensúlyozottnak, majdhogynem békésnek festette le. Az eddigi narráció szerint a nagy támadások a Magyar Királyság ellen abbamaradtak, és a diplomáciai viszony ha nem is szívélyes, de korrekt maradt. Ennek legfontosabb jele az volt, hogy a szultán gond nélkül meghosszabbította a békéket. Némi bonyodalom – mint fentebb láttuk – felmerült ugyan az 1511-ben lejáró béke kapcsán, de a magyar történetírás szemmel láthatóan nem nagyon tudott mit kezdeni Horvátország kihagyásával a béke szövegéből, illetve azzal, hogy a béke meghosszabbítása végül is elmaradt. Következésképpen a hadiállapot sem szűnt meg, ami viszont lehetővé és érthetővé tette a török támadások folytatódását. Ráadásul a szultánt 1512 májusában fia, Szelim letaszította a trónról, a békekötés körüli problémákat így automatikusan a sokkal agresszívabbnak beállított és ábrázolt fiú rovására lehetett írni. Csakhogy a levél fényében a fentiek egészen egyszerűen nem felelnek meg a tényeknek! Bajezid – aki annyira azért nem volt békés, hogy például ne indítsa el a második oszmán–velencei háborút 1499 és 1503 között,⁷⁶ amelynek következtében az oszmán birodalom újabb fontos pozíciókat szerzett az Égei-tenger partvidékén – az expanziót a jelek szerint folytatta a Magyar Királyság ellen is. A bosnyák és horvát területek elleni támadások, amelyeket 1512 októberében Szrebernik várának elfoglalása koronázott meg – ami viszont már az utód, Szelim sikere volt – szervesen egészítették ki a Velence elleni támadásokat. Bosznia stratégiai fontossággal bírt, mivel nélküle nehezen lehetett biztosítani a szerbiai területeket, és csak ezen és a horváton keresztül lehetett elérni Észak-Itáliát és az osztrák tartományokat.

Rátérve a békefeltételekre, az első fontos megállapítás az, hogy eddigi tudásunkkal ellentétben megtörtént a békekötés, a szultán visszaküldte a szöveget. Fel is esküdött rá, csakhogy szinte semmi nem volt benne szabályszerű: sem az esküformula, sem a forma, sem a tartalom. Úgy tűnik, hogy üres színjáték volt az egész. Ha hihetünk a velencei követnek, a szultán egy olyan dokumentumot ratifikált, amelynek a címzettje nem is Ulászló volt, vagy ha ő, titulusok nélkül szerepelt benne, mintha egy alacsonyabb rangú személlyel, például egy

⁷⁶ MORO, *Venezia nella tempesta*, 13–49.

leendő vazallussal kötöttek volna szerződést. Ami nyilvánvalóan elfogadhatatlan volt a magyar király számára, és ami igen jól illeszkedik azokhoz az adatokhoz, amelyeket a horvát urak behódoltatását célzó kísérletekről ismerünk, és amelyeket egészen a 1520-as évekig, sőt azon túl is követni tudunk. Az oszmán terjeszkedő politikának mindig is része volt a határvidéki urak hódoltatását célzó törekvés, amire több példa hozható, de gondoljunk csak a legismertebb esetre, a Zrínyikére, akiknek a megkereséséről oszmán részről legutóbb VARGA SZABOLCS írt.⁷⁷ Bajezid tehát ezek szerint a lejáró békét akarta felhasználni, hogy Horvátországot leválassza, amihez az imént említett és nyilván bevett módszert alkalmazta. Ennek a törekvésnek a Porta azzal adott új dimenziót, hogy ez alkalommal nem a horvátokat, hanem a magyar királyt kereste meg.

Forrásaink elárulják, hogy az ilyen ajánlatokat oszmán oldalról mivel gondolták megédesíteni: Marco Minio római velencei követ hat évvel később, az 1518. októberi bácsi országgyűléssel egy időben a Rómában megforduló lengyel követre hivatkozva azt írta haza, hogy a szultán a horvát uraknak felajánlotta, hogy a behódolásért és adófizetésért cserébe megtarthatják a birtokaikat, illetve törvényeiket. „*li Turchi haveano mandati suoi nuntii i crovati per persuaderli dovessino fare deditione al suo servitio il quale contenteria del tributo, et obediencia, promettendoli ch'habbino a viver suis legibus, et suis magnatibus, questo ostentato [?] deto oratore dice l'era commesso*”.⁷⁸

Mindezt azért fontos tisztázni, mert történetírásunk rendre összemosza a horvátok egyéni akcióit a magyar király és a szultán közötti béketárgyalásokban szereplő feltételekkel. Még egyszer hangsúlyozom: a horvát probléma egyszerre volt szerves része a két hatalom közti fentebb említett békeszerződéseknek, valamint a béketárgyalásoknak, amelyek tehát magukban foglalták az áthaladás engedélyezését a német és itáliai területek felé. Továbbá részét képezte a határvidéki oszmán katonai vezetők magánakcióinak, amelyek a Horvátország irányában történő további terjeszkedést – éppen abban az irányban, amelyben a béke bizonyos feltételek teljesítése esetén lehetővé tette az áthaladást –, illetve a terület leválasztását célozták. Ez viszont azt jelenti, hogy már Szelim és Szulejmán elődje, Bajezid is eredetileg jóval többet követelt annál, amit végül már halála után, hosszú éveken át tartó tárgyalásokat követően, 1519-ben rögzítettek.

* * *

⁷⁷ VARGA, *Leónidasz a végeken*, i.h.

⁷⁸ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 142v.

Felmerül a kérdés, hogy volt-e és ha igen, mi lehetett a hivatkozási alap egy ilyen esküvel megerősített követelés esetén, mint amelyet Bajezid küldött Budára 1512 tavaszán? Ugyanis oszmán részről felmerülhetett, hogy a hódoltatás nyers és végül is sikertelen erőltetése mellett/helyett ugyanezt a célt az okozott károk megtérítésének, illetve jóváírásának jogcímével érik el. Elképzelhető, hogy Horvátország kivétele is ezzel volt összefüggésben, vagyis hogy a boszniai várak hódoltatásának elismertetésével a szultán elvárta volna, hogy a területfoglalásokat a neki okozott károk jóvátételének ürügyén szentesítsék, valamint megpróbálta a határvidéki katonai parancsnokok közreműködésével hódoltatni Horvátországot.

Ennek a feltevésnek az alátámasztására néhány évvel későbbi időszakból több adatot is tudok hozni. Lorenzo Orio velencei követ – akiről alább még lesz szó – az egyik jelentésében azt írta, hogy a szultán Németországba és Itáliába készült betörni, hogy kárait zsákmány formájában kompenzálja, amire II. Lajos gyengesége – aki nem kapta meg a kért nyugati segítséget – megfelelő ürügyet szolgáltatott volna. Úgy vélem, hogy Orio nem a saját verzióját adta elő ezen a helyen, hanem az oszmán fél hivatkozását közvetítette, amelyet talán a budai udvarban hallott. Ne feledjük, hogy 1512-ben hasonló volt a helyzet, mint 1520 után. Sem az első, sem a második esetben nem volt béke, csak tárgyaltak róla, valójában permanens hadiállapot állt fenn, ami a szultánt, legalábbis saját felfogása szerint, semmire nem kötelezte. Tehát nyugodtan folytathatta a határmenti *Kleinkrieget* arra hivatkozva, hogy ő pusztán bosszút áll, megtorol, kárpótolva magát kárai, veszteségei miatt.

Az áthaladás, a terület, amelyen az út keresztülvezet, ehhez kapcsolódva az ott élők hódoltatása az adófizetés kérdésével együtt tehát már az 1510-es években napirendre kerültek, amelyek a következő évtizedben is a diplomácia állandó témái maradtak. Vagyis nem a magyar szakirodalom által lépten-nyomon emlegetett Behrám császár hozta először magával ezeket a magyar királynak.

Francesco Massaro, aki – mint láttuk – az 1520-as éveknél feljegyezte, hogy a magyarok hajlanak arra, hogy a békét a török csapatok átengedése árán vásárolják meg, fentebb idézett jelentésében ezzel kapcsolatosan a következőt írja:

„A török bejött az országba, s nem tudván biztosan, vajon meg kell-e ütköznie, elküldötte a követjeit úgy a mi uraságunkhoz, mint a magyar királyhoz békét kérvén, hogy rendezhesse itteni ügyeit... E közben a török, vagy mert rendbejött a Sophissal, vagy a királlyal, vagy mert bebiztosította a határait, elhatározta,

hogy vállalatba kezd Magyarországon s különösen azért, mert észrevette, hogy mind Erdélyben, mind pedig Horvátországban viszálykodások vannak, és hogy utóbbi országok készek arra, hogy sarcot fizessenek a török uraságnak”.⁷⁹

A velencei titkár 1523-ban született, de Szulejmán hatalomra lépésének idejére vonatkozó megjegyzését a szöveget kiadó BALOGH ISTVÁN úgy fordította, hogy a szultán, azaz Szulejmán belépett az országba, nem lévén biztos, hogy meg kell-e ütköznie a magyar királlyal stb. E mondattal ebben a formájában több probléma is adódik. Először is a (magyar) királyságot nem szokás az *imperium* szóval jelölni, inkább illik ez a németek Szent Római Birodalmára. Az „*intrato nell'imperio*” kifejezés tehát itt egyszerűen azt jelenti, hogy a szultán hatalomra lépett. Egyébként is szabályos logikai bukfcenc azt feltételezni, hogy a szultán először a Magyar Királyság területére lép, majd azon gondolkodik, hogy vajon kell-e háborúznia. A *guerra* szót BALOGH ütközetnek fordította, ami újabb fordítási hiba. Eljárásának feltehetően az volt az oka, hogy értelmezni próbálva a szöveget, azt feltételezte, hogy Szulejmán Magyarország területére lépett, de bizonytalan volt abban a tekintetben, hogy vajon megütközzön-e Lajossal, mivel értelmetlen dolog lett volna abból kiindulni, hogy a szultán bizonytalankodott, hogy háborúzzon-e, miközben éppen ő indította meg a háborút. Ezért maradt a félrefordítás, mivel a *guerra* soha nem ütközetet, hanem egyértelműen és kizárólag háborút jelent. Ebben a szöveggörnyezetben mindenképpen.

Hogy mennyire erről, és nem a BALOGH-féle értelmezéséről lehet itt szó, néhány sorral lejjebb kiderül. Megtudjuk, hogy a szultán támadást akar indítani Magyarországra ellen, amelynek az oka az lehetett, hogy vagy békét kötött sahhall, vagy mert megerősítette a határait: a titkár ezt nem tudta pontosan. Nem arról van tehát szó, hogy a szultán azért tervezett hadjáratot, mivel Lajos megerősítette volna a határait, akire egyébként nincs is utalás: a határok megerősítését persze lehet barátságtalan lépésnek felfogni, ami kiválthat egy megelőző, vagy bosszúálló csapást. A mondat alanya tehát egészen bizonyosan nem Lajos, hanem a szultán, aki vagy békét kötött a sahhall, vagy a Perzsia felőli határát erősítette meg, hogy a hátát biztosítva megtámadhassa a Magyar Királyságot. Amely – legalábbis a jelentés szerint – azért tűnt különösen vonzó

⁷⁹ BALOGH, *Velencei diplomaták*, XLVII. PERJÉS is idézi helyes fordításban a tézisei szempontjából fontosnak tartott helyet. PERJÉS, *Mohács*, 139. Lásd ehhez még az 1522-ben felröppenő vádakat, illetve hogy 1535-ben Szulejmán a békétárgyalásokon arra hivatkozott, hogy a horvátok adót fizetnek neki. *Magyarország melléktartományainak oklevéltára I. A horvát végbelyek oklevéltára 1490–1527* (MHH I/31), szerk. THALLÓCZY LAJOS–HODINKA ANTAL, Budapest 1903, 89. 90.

célpontnak a számára, mert azt a hírt kapta, hogy a horvátok és az erdélyiek be akarnak neki hódolni. Az előbbieket ilyen irányú szándékáról több egykorú, később idézendő adatunk is van, ez utóbbi viszont rendkívül érdekes, hisz az erdélyi vajdai tiszteket ekkor Szapolyai János töltötte be, aki eddig inkább a törökök elleni olykor sikert is felmutató harcairól volt ismeretes.⁸⁰

A fentebb mondottak figyelembevételével tehát a következőképpen módosítom BALOGH fordítását:

„Most, hogy a szultán hatalomra került, bizonytalan lévén a Szofi elleni háború ügyében, követeket küldött Magyarország királyához és a Köztársasághoz békét kérve, hogy elrendezze ügyeit erről az oldalról... Eközben a szultán, vagy mert megegyezett Szofival, vagy mert gondoskodott a határokról, elhatározta, hogy megtámadja Magyarországot, különösen hogy látta a nagy viszályt Erdélyben és Horvátországban, *amelyek* azon gondolkodnak, hogy a szultán adófizetői lesznek”.⁸¹

Ezzel kapcsolatban fogalmaznék meg egy további felvetést. Massaro jelentése a horvátok mellett az erdélyieket is emlegeti. Történetírásunk – mondanunk sem kell – nem foglalkozott ezzel a szállal, csupán C. TÓTH NORBERT tanulmányában olvashatunk 1522-ből egy utalást arra nézvést, hogy Szapolyainak gondja támadt a brassóiakkal, akik meg akartak hódolni a törököknek.⁸²

⁸⁰ Ezt a pápai követek jelentéseiben makacsul fel-felbukkanó adatot lásd FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 234–235. 330–331. 334, illetve UŐ, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 267–272. A vajda törökellenes politikájáról és hadjáratairól lásd C. TÓTH NORBERT, *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, HK 125 (2012) 987–1014.

⁸¹ A szöveghelynek Horvátországra vonatkozó részével BÁRÁNY ATTILA is foglalkozott, és felhívta a figyelmet arra, hogy az adófizetés itt Erdélyre és Horvátországra vonatkozik. Amiből viszont az következne, hogy az adófizetés és az átvonulás a Magyar Királyságra nem, csak a horvátokra vonatkozott volna. BÁRÁNY, *A szulejmáni ajándék*, 61–63. 109. A szövegben szereplő Erdélyről megfelelően, még ha a vajdaság kétségtelenül nem hozható összefüggésbe az átjáró BÁRÁNYT érdeklő kérdésével.

⁸² C. TÓTH, *Szapolyai*, 989. Szapolyai, illetve Lajos király ugyanebben az ügyben Mihajogli Mehmed béget említik leveleikben: NEUMANN TIBOR (kiad.), *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)* (MTE Okmánytárak), Budapest 2012, 467; C. TÓTH NORBERT (kiad.), *Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523)*, Budapest 2010, 35. Szerémi is említi Mehmed nándorfehérvári és szendrői béget, aki állítólag belehalt a szávaszentdemeteri csatavesztés miatti szegénybe, majd egy másikat 1528 végéről, János Lengyelországból való visszatérte után, akivel a király négyszemközt négy órát beszélgetett volna. Illetve szól még egy magyar Mehmedről, aki lengyelországi száműzetése alatt, szintén még 1528-ban kereste volna fel a szultán követeként, valamint Buda 1530-as ostroma idején a város védelmében egy Mehmed bégéről, aki a város védelmében vett részt, illetve 1537-ből is van egy adatunk a

Ez az adat eddig a levegőben lógott, amelyet azonban Massaro, bár részletek nélkül, csak erdélyieket említve, de megtámogatni látszik. Az adat azért becses, mert az vagy az 1520. vagy az 1521. évre, azaz Szulejmán trónra lépésének idejére, vagy az azt követő évre keltezhető. Ami azonban BALOGH fordításából nem derült ki, mivel korábbi eseményre utalt vissza. A velencei titkár tehát azt állítja, hogy a szultán két évvel korábbi, 1521. évi hadjárata nem függetleníthető az adófizetésre kényszerítés szándékától. Ami közvetve azt látszik alátámasztani, hogy Behrám tarsolyában – legalábbis a velencei ügyvivő szerint – tényleg szerepelt az adókövetelés. Természetesen gondolhatjuk azt, hogy ezt az állítását az 1523. évi bőségesen adatolható magyar fegyverszüneti tapogatózások visszavetítésével fogalmazta meg, hisz a jelentése is ez év októberében kelt. De gondoljunk azokra a korai, még Bajezid szultán idejére visszanyúló, többször idézett adatokra, amelyek a horvátok behódolására és a török csapatok átengedésére vonatkoznak a német területek felé, illetve hogy 1512-ben nyilván szándékosan, a fegyverszüneti megállapodás tervezetéből kihagyták Horvátországot!

Az erdélyiek, pontosabban Szapolyai hódoltatásának szándékára látszik utalni egyébként a *Memoria rerum* szintén figyelmen kívül hagyott adata 1523-ból: „János vajda szemben lőn Ibrahim passával Targovistián Havaselföldben. Azt senki sem tudja, mit egymással titkon beszílettenek, kit azért senki sem dicsírte”.⁸³ A Habsburg-párti Zay Ferenc két művében szintén ezeket a vádakát fogalmazta meg: igaz, hogy ezek az események után jóval, a később történetek ismeretében kerültek lejegyzésre és szerzőjük finoman szólva elfogult volt.⁸⁴ Burgio pápai követ ezzel kapcsolatos gyanúja azonban egykorú. Szapolyai árulásának vádja máig tartja magát, amit a mai történetírás általában összeeskü-

János mellett szintén sokat, Szerémi szerint állandóan a király környezetében tartózkodó Mehmedről Kászimmal együtt említve. Nem tudom, hogy valójában hány Mehmedünk is van, de azt például nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a két, Jánossal tárgyaló Mehmed bég, aki állítólag magyar származású volt, ugyanaz a személy. Szerémi György: *Magyarország romlásáról*, bev. SZÉKELY GYÖRGY, Budapest 1979, III–II4. 213. 223–224. 263.

⁸³ 1504–1566. *Memoria rerum*, kiad. BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1981, 44.

⁸⁴ Zay Ferenc: *Az Lándorfejűvár elvesztésének oka e vót és így esött*, kiad. SZAKÁLY FERENC, Budapest 1980, 81; Zay Ferenc: *János király árultatása – Kis Péter: Magyarázat – [Bánffy György] Második János... török császárhoz menetele* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5), kiad. BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1993, 25–35. Korábban Újlaki Lőrincet, illetve Beriszló Péter is meggyanúsították a törökkel való lepaktálással. FEDELES TAMÁS, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárata (1494–1495)* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27), Szeged 2012, 28. Korbáviai Jánost és Zrínyi Miklóst is, mint láttuk, hasonló vádakkal illették.

véسلمéletként tálalva cáfol. Informális kapcsolat a helyi török vezetőkkel – éppen úgy, ahogyan elismert módon a horvát urakkal – bizonyosan fennállt. A töröknek szokása volt, hogy a határvidéki katonai vezetőket ne csak nyers erőszakkal, hanem ígéretésekkel is puhítsák.

Az áthaladás kérdése tehát szorosan összefüggött az adófizetéssel,⁸⁵ illetve kompenzációval, amelynek jogcíme többféle lehetett, például a károk/költségek megtérítése, „védelmi pénz”, vagyis az oltalom ára stb., ami véleményem szerint arra utal, hogy ezeket a követeléseket az oszmán fél újra és újra megpróbálta összekötni. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az oszmán politika nemcsak a horvátokkal szemben törekedett erre, hanem az erdélyiekkel kapcsolatban is kísérletezett. A következő fejezetben amellet próbálok érvelni, hogy az áthaladás vagy átjáró kérdése, illetve a behódolás és az adó nem regionális, hanem országos problémaként jelentkezett, és tétje végső soron a Magyar Királyság jövője volt, mivel ez már egy új, alávett, vazallusi (*tributarius*) viszonyt jelentett volna az egész Magyar Királyságra nézve.

3. AZ ADÓ

a) Szelimi ajánlat?

Theodoro Spandugino vagy Spandounes görög származású olasz kereskedő, történétíró, menekült stb. volt, aki egészen a cambrai békéig velencei alattvalóként élt, ekkor azonban francia barátsággal gyanúsították meg, ami miatt 1509-ben Franciaországba menekült. Ott írta meg a tízes években művét, amelynek több verziója is ránk maradt.⁸⁶ Nagy sikerét több mint tucat kiadása mutatja. Spandugino – ahogyan művének a címéből is kiderül – török

⁸⁵ Az adófizetés és a kompenzáció összefüggésére lásd Bosznia példáját, amelynek vazallus urától, II. Tvrtkótól, miután nem fizette meg az adót, a Porta területi kompenzációt követelt. JOHN JEFFERSON, *The Holy Wars of King Wladislaw and Sultan Murad*, Leiden–Boston 2012, 143.

⁸⁶ Életéről és munkásságáról lásd *Christian–Muslim Relations. A Bibliographical History* (6. Western Europe 1500–1600), ed. DAVID THOMAS et al., Leiden–Boston 2014, 420–438; ALMUT HÖFERT, *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr” und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt–New York 2003, 217–220. Nagy különbségek figyelhetők meg az 1551-es, illetve a 19. századi kiadásban megjelent teljes olasz szövegek között. Az 1551-es, miután részletesen beszámol Szelim uralomra léptéről és apjának megmérgezéséről, a szultán uralmának tárgyalását teljesen elhagyja, amit a kiadó egy erre vonatkozó mondat beszúráásával jelzett. THEODORO SPANDUGINO, *Commentarii dell'origine de principi Turchi*, Fiorenza 1551, 90.

történelmet írt, illetve az oszmán birodalmat mutatta be, azon kívül főleg a velencei, illetve itáliai érdeklődésre számot tartó eseményeket beszélt el. A magyarok Nándorfehérvár eleste, és a mohácsi csata kapcsán kerültek bele történetébe. Műve minket érdeklő részében arról számolt be, hogy Szulejmán, az újonnan hatalomra lépett szultán megbosszulandó (*vendetta*) a Budára küldött követével szemben tanúsított kegyetlen bánásmódot, hadat indított a Magyar Királyság ellen. A rövid részletből még azt is megtudjuk, hogy a magyarok a követüket ért inzultus (*ingiurie*) miatt művelték ezt a török követtel, illetve hogy a császár által hozott békeajánlat lényege az volt, hogy a magyarok vagy adót fizetnek, vagy háború lesz.⁸⁷

Spandugino művének kiadásai mellett több kézírata is ismert: ezek közül az elsőt még X. Leónak, a másodikat Giovanni Gibertinek ajánlotta, keletkezésük *terminus ante quemje* 1521, illetve 1524. Egy harmadik kézirat 1538 körül született. Az első kettő, valamint az első, 1519-ben megjelent francia nyelvű kiadás csupán Bajezidig ismerteti a szultánok életrajzát, ezekben értelemszerűen nem szerepel Szelim és az adó kérdése. Ebből az is következik, hogy Spandugino adata nem egykorú, valamikor 1520–1521-ben kerülhetett bele a fentebb említett, és a 19. században kiadott 3. kéziratba,⁸⁸ illetve például az 1551-es rövidített kiadásba. Jelenleg tehát nem ismeretes, hogy a szerző honnan és miből merítette értesüléseit.

Spandugino művét ismeri és idézi KOSÁRY is, azzal a megjegyzéssel, hogy állítását diplomáciai forrás nem támasztja alá, amit az előző fejezetben tárgyaltak közvetve cáfolnak. Mivel nem sokkal később a görög–olasz történetíró Nándorfehérvár ostroma kapcsán elárulja, hogy fontos részleteket is tud (említi például a két torony aláaknázását és felrobbantását), úgy vélem, hogy információit – természetesen az adófizetésre és a követekkel való bánásmódra vonatkozókat is – egykorú, talán velencei forrásból, akár az ebben az időszakban Budán tartózkodó Lorenzo Orio egyik jelentéséből vagy valamelyik másik követ(ség)től szerezte. Ezt az is alátámasztani látszik, hogy művecskéjében többször számol be szemtanúkra hivatkozva az eseményekről.

Spandugino adata azonban nem áll magában, és ha diplomáciai forrás nem is, de vele csaknem egykorú magyar forrás alátámasztja állítását. Zay Ferenc munkájában szintén beszámol a magyar és a török fél követével szem-

⁸⁷ SPANDUGINO, *Commentarii*, 90. Lásd CHRISTIANE VILLAIN-GANDOSI, *Le Méditerranée aux XIIe–XVIe siècles*, London 1983, 152–153.

⁸⁸ CONSTANTINOS N. SATHAS, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge* IX, Paris 1890, 184.

ben tanúsított, a diplomáciai formákat megsértő eljárásáról, valamint arról, hogy a Porta adót követelt a magyar királytól: „Ezönközbe kedig vót az császár ez szándékba, hogy Bélai Borbást el ne eressze, hanem a választ magyari királytúl az adó felől megvárja, és ha a király az adót meg akarandja adni, hát ő az küzül basára hadakozzék, és Bélait jó válasszal haza eressze, hol kedig nem, tehát a hadakozást Magyarországra fordítsa. De miért a halál az ő szándékának elejit vette vót, ezt nem érhette vót”.⁸⁹ A fentiek fényében nem meglepő, hogy KOSÁRY Zay szövegét több ízben is zavarosnak, értelmetlennek titulálta, sőt még a szerzőségét is megkérdőjelezte. Pedig úgy tűnik, két, egymástól független forrás állítja ugyanazt! Kizárhatjuk, hogy Spandugino ismerte volna Zay szövegét, fordítva azonban már nem lehetünk annyira biztosak. Mégis, mivel Zay az esetről jóval bővebben számol be, Spandugino pedig mindezt néhány szóban intézi el, arra lehet következtetni, hogy Zay Bélai követsége, valamint a török követekkel való kegyetlen bánásmód Spandugiónál szintén nem szereplő részletei miatt is feltehetően más, Spandugino által nem ismert forrásokat – akár például Bélai beszámolóját – használt fel.

A történetírás meggyőzően bizonyította a helyét egyébként diplomataként is megálló művelt és világlátott, a kardot is jól forgató Zay szerzőségét, ezzel nem is kívánok a továbbiakban foglalkozni. Annyit jegyzek meg, hogy azon az alapon kétségbe vonni és hiteltelennek minősíteni a forrást, mert téved Bélai hazautazását illetően, akit nem 1520-ban, hanem már 1519 késő nyarán, nem sokkal Szelim halála előtt visszaküldtek, nem igazán érthető.⁹⁰

Zaynak az adó említése mellett van még egy másik fontos állítása: a néhol valóban nehezen értelmezhető „konfúzus” szövegből azért egyértelműen kiderül, hogy az adófizetésre vonatkozó ajánlatot még Szelim tette meg (Spanduginónál Szulejmán).⁹¹ Az ajánlaton a magyar urak felháborodtak, és azon rágódtak, hogy mit tegyenek: visszatartották a császt, ám közben „meghalották vóna, hogy a császár megholt vóna, és mást tettek vóna császárrá”.⁹² Tehát még egyszer: Zay szerint az ajánlatot még Szelim tette, amelynek valamikor 1519. március 28., a béke magyar ratifikációja után és május 30-a, a béke török ratifikációja előtt kellett megtörténnie, mert a szövegből kiderül, hogy

⁸⁹ Zay: *Az Lándorfejűvár elveszésének oka*, 7.

⁹⁰ Bélai útiról lásd C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOS-FALVI TAMÁS, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók* (MTE Adattárak), Budapest 2017, 152.

⁹¹ Erre utal KOSÁRY DOMOKOS is, de mivel Zay szövege szerint zavaros, ezért ellenérv felhozása nélkül veti el az állítást. KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 60.

⁹² Zay: *Az Lándorfejűvár elveszésének oka*, 7.

Bélai még a szultánnál tartózkodik.⁹³ A nehézséget az okozza, hogy eddigi tudásunk szerint a felek 1519 elején egy három évre érvényes békeszerződést kötöttek, amelynek megvan a szövege is, és amelyet a hátoldalára írt feljegyzés szerint Lajos király ratifikált, azaz felesküdt a békére.⁹⁴ Ezt – mint látni fogjuk – egy egykorú velencei jelentés is megerősíti. Ebbe pedig nehezen illeszthető Zaynak az adófizetés követelésére vonatkozó adata. A zavart fokozza, hogy Zay az adóval kapcsolatos követelést és Szelim halálát egy évre tette: ez alapján vonták kétségbe a hitelességet. Az ellentmondás azonban feloldható, ez által pedig a forrás hitelessége igazolható, ugyanis látni fogjuk, hogy az adófizetésre vonatkozó követelés 1519-ben valóban megfogalmazódott a Porta részéről, amelynek az emlékét Zay örököltette meg a munkájában, és 1520-ban is, de ekkor már Szulejmán részéről. Zay tehát ezt a két, a történetírás figyelmét egyébként elkerülő eseményt mosta össze egyggyé, és tetézte azzal, hogy Szelim halálának évét valóban tévesen 1519-re tette, illetve tévesen azt állította, hogy a szultán azelőtt meghalt, hogy választ kapott volna az adófizetést illető követelésére, holott a békét jóval a halála előtt, 1519. május 30-án ratifikálta. Zay állításait eddig ismeretlen és tőle független adatokkal is meg tudjuk erősíteni.

Régóta ismert, hogy 1518-ban is volt követjárás Buda és Konstantinápoly között: először az év májusában, amikor török követek érkeztek a fegyverszünet ügyében. Bakóc híradásából tudjuk, hogy dolguk végezetlenül kellett hazatérniük.⁹⁵ Egy októberi híradás szerint a bácsi országgyűlés idején futár érkezett a Portától egy békeajánlattal, amelyről a velencei követ nem tudta megmondani, hogy elfogadták-e.⁹⁶ A tartalmáról nem számol be, ám megvilágíthatja egy eddig ismeretlen velencei követjelentés. Marco Minio szentszéki velencei követ 1518. augusztus 27-én, tehát még a bácsi gyűlés előtt, a következőket írta

⁹³ Az 1519-es fegyverszüneti egyezményről legújabban lásd MIKÓ GÁBOR, *Új források az 1519. évi magyar–oszmán fegyverszüneti egyezmény történetéhez (Bélai Barnabás követjárása nyomán)*, Temetetlen Mohács. Az 1526. és az 1687. évi csata új kutatási eredményei (szerk. Varga Szabolcs), Budapest 2024, 121–153.

⁹⁴ De például az 1503-as velencei *abdnáme* szövege mindkét fél esküjét tartalmazza. THEUNISSEN, *The abdnames*, 388. 392.

⁹⁵ BESSENYEI JÓZSEF (kiad.), *Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578)* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 3), Budapest–Roma 2002, 12. Az 1518. évi tolnai és bácsi gyűlésekről, és az annak nyomán a török elleni segítség kérése végett Lengyelországba és Rómába küldött követségekről lásd FRAKNÓI VILMOS, *A tolnai országgyűlés külügyi actiója 1518-ban*, Budapesti Szemle 45 (1917) 172/491, 211–225, 211–219.

⁹⁶ SANUDO XXVI, 211. *A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I–II*, szerk. ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1890–1894, I, n. 1101. 1115.

haza: „...a pápának felolvastattam a magyarországi török betörés híreit, amiről őszentsége jelezte, hogy már értesült ezekről, hogy ez rossz dolog volt, ahogy az is, hogy a híradások szerint a magyarok előnyösebb feltételekkel tudtak korábban békét kötni, mint amilyenekkel most készülnek. Őszentsége ezen kissé felindult, mivel szerintem félreértette, ezért újfent elmagyaráztam neki, amire azt válaszolta, hogy igazam van, és hogy mi írjunk nekik (tudniillik a magyaroknak), hogy ne kössenek békét, mivel azt írták, hogy adót is akarnak fizetni a töröknek, és mi beszéljük le őket erről”.⁹⁷ Nem világos, hogy a követ melyik követjárásra gondol, a májusiról a pápa Bakóc leveléből is értesülhetett, hisz Miniónak az állítólagos megegyezéssel kapcsolatban a pápa azt mondta, hogy a magyar vagy magyarországi hírekből („*nell'avvisi dell'ungari*”) – tehát nem Miniótól és nem is egyéb velencei hírforrásból – tájékozódott. Ez a forrás valószínűleg a ferences Nicolo d'Ungaria volt, aki a bácsi gyűlésről is beszámolt.⁹⁸ Az októberi híradás túlságosan későinek tűnik, ez esetben ugyanis feltételeznünk kellene, hogy a követség hónapokkal korábban érkezett Magyarországra, amire nincs bizonyíték, bár az ellenkezőjére sincs. Emiatt arra hajlok, hogy Minio az audiencián erre a májusi fegyverszüneti ajánlatra célzott, vagyis az adó követelése ez alkalommal merülhetett fel, ami – mint láttuk – valóban nem volt része a korábbi békéknek, amin a pápa joggal indulhatott fel. A keltezés helyességét⁹⁹ közvetve a velencei követ néhány hónappal később kelt novemberi jelentése támasztja alá, amelyben a lengyel követre hivatkozva arról számolt be, hogy a szultán a horvátokat győzködi, hogy hódoljanak be, fizessenek adót, cserébe pedig megtarthatják a törvényeiket, a nemesek pedig a birtokaikat. Azaz vazallitást ajánlott, ami később a Szapolyaiak esetében meg is valósult a Magyar Királysággal.¹⁰⁰

Minio híradása meglehetősen zavarba ejtő: később Andrea dal Burgo császári, és Giovanni Antonio del Burgo szentszéki követ is többször megerősítették, hogy a magyar főurak – pontosan ismervén az ország kétségbeesett helyzetét –

⁹⁷ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 128r. Eddigi tudásunkkal ellentétben tehát nem Bakóc és Nicolaus Schönberg pápai nuncius hiúsították meg a békét. Lásd legutóbb KUBINYI ANDRÁS, *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 127.

⁹⁸ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 134rv. 141rv. 143v–144r.

⁹⁹ Május 26 és augusztus 27 között technikailag kivitelezhető akár egy harmadik oda-vissza Buda–Konstantinápoly út is, különösen, hogy szeptemberre országgyűlést hívott össze a király. De nem sok értelme lett volna egy újabb követségnek. A bácsi országgyűlésre talán egy futár (és nem követ) hozta a szultán levelét.

¹⁰⁰ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 141v.

egyáltalán nem zárkóztak volna el egy olyan békétől, amely magában foglalta volna az adófizetést és az ezzel járó vazallitást. Minióé korai megerősítése lenne ennek az információnak, amellyel egyúttal Zay értesülését is hitelesíti. Az is zavarba ejtő, hogy a követ azt állította, hogy a pápa a velenceieket kérte meg, hogy beszéljék le erről a magyarokat. Alvise Bon magyarországi velencei követ jelentéséből tudjuk, hogy a bácsi gyűléstől betegsége hivatkozva tartotta magát távol, amire ismeretlen okból otthonról kifejezett utasítást is kapott.¹⁰¹ Fra Nicoló d'Ungariának köszönhetően azonban a Signoria részletes információkkal rendelkezett az eseményekről. Ezeket az egymásnak ellentmondó adatokat nagyon nehéz összeegyeztetni, jöllehet kényelmes eljárás lenne negligálni őket arra hivatkozva, hogy ezeket más forrás nem erősíti meg: én ellenben úgy vélem, hogy sem a hazairogató velencei követeknek, sem a válaszoló velencei intézményeknek nem állt érdekében valótlan információkkal elhomályosítani saját tisztánlátásukat. Éppen a bácsi gyűlés esete mutat rá, hogy a *Signoriának* egy időben több hírforrás is a rendelkezésére állt, amelyekből tájékozódhatott és ellenőrizhette azokat. A látszólagos ellentmondás a Velence által követett általános politikai irányelvekből fejthető meg.

A kalmárállam számára a legkifizetődőbb és legjövödelmezőbb a béke volt, amibe nemcsak az Adriai-tenger, illetve a Levante, hanem a város szomszédságában lévő területek, így a horvát végek, illetve a magyar királyság békéje is belefoglaltatott. Háború esetén pedig természetesen az állt az érdekében, hogy a fő csapás ne ellene, hanem például a magyar területek felé irányuljon. Ne feledjük el azt sem, hogy a városnak egyáltalán nem állt érdekében, hogy a Magyar Királyság Habsburg befolyási övezetté váljon, amelynek az irányába öles léptekkel haladt az ország. Éppen ezért volt számukra kielégítő megoldás később a Szapolyai-féle vazallitás is.

Mindezek tetejébe állandóan szemmel kellett tartania Észak-Itáliát, amelynek a birtokáért 1494-től kezdve francia királyok – ekkor I. Ferenc – több évtizedes kemény küzdelmet vívtak először I. Miksa, majd V. Károly császárokkal. Egy magyar–oszmán adófizetős béke azt jelentette volna, hogy a törökök a horvát területeken keresztül – mivelhogy a feltételek értelemszerűen a Magyar Királyság társországára is vonatkoztak volna – könnyebben hozzáférhettek volna a velencei területekhez, ami a velencei diplomácia rémálma volt. A *Signoriának* tehát ebben a konstellációban egyáltalán nem állt érdekében a

¹⁰¹ ÓVÁRY, *A Magyar Tudományos Akadémia oklevél-másolatai*, I, n. IIII, a többi utasítást lásd n. II08. II15, illetve Bon levelét ASVe Capi di Cons. X, filza 30, fol. 267r (ÓVÁRY, *A Magyar Tudományos Akadémia oklevél-másolatai*, I, n. III4).

magyarok békéje, amelyet a magyarok az adó felajánlásával szó szerint meg akartak vásárolni, és amelyet talán éppen Velence közbenjárására végül elutasítottak. A követnek talán éppen ezért kellett távol maradnia a köznemesség követelésére összehívott országgyűléstől.

Ezt az eddig ismert magyar és oszmán álláspont szempontjából nehezen hihető velencei manővert mégis az teszi valószínűvé, hogy nemcsak arról vannak adataink, hogy a magyar kormányzat később sem zárkózott el az adófizetéstől – amelyet azonban a nemesség nagy tömegei, a nyugati hatalmak, a pápa, a császár, és persze Velence elutasítottak –, hanem arról is, hogy nem sokkal később X. Leó pápa is közbelépett és megakadályozta a magyarok egy újabb békekötési kísérletét. Ez utóbbiról Lajos 1524. február 4-ei levelében olvashatunk. Ebben a magyar király azért panaszkodott, hogy ha évekkal korábban nem hallgat ösztönsége tanácsára és nem utasítja vissza Szulejmán békeajánlatát, akkor nem kellett volna elvesztenie Nándorfehérvárat, és most nem lenne ilyen szorult helyzetben.¹⁰² Sajnos a pápa levele nincs meg, és az sem derül ki a levélből, hogy erre a pápai közbelépésre pontosan mikor került sor, de amelynek 1520 szeptembere, Szulejmán hatalomra lépte és 1521. augusztus 29-e, Nándorfehérvár eleste között kellett megtörténnie. Az sem derül ki, hogy mi volt az ajánlat lényege, de nagyon valószínű, hogy a meghódolást és az adófizetést tartalmazó ajánlat eljuttatását Budára jó eséllyel azonosíthatjuk a Behrám-féle követességgel.

A fentiek alapján tehát úgy vélem, hogy az adófizetésre vonatkozó szultáni követelés nem fikció, és azt Szelim legkésőbb 1518-ban apja, Bajezid után újra meg is fogalmazta. Sajnos nem tudjuk, hogy mi történt 1518 ősze és 1519 márciusa közt, a szultán talán taktikai okokból engedett, és szeptemberben Bácsón megjelenő követe egy olyan, a magyar kormányzat számára elfogadható ajánlatot hozott, amelyet Lajos a következő év márciusában ratifikált. Ugyanakkor Miniónak a magyarok adófizetésre vonatkozó hajlandóságával kapcsolatos állítását 1518-ból más forrásokkal nem tudom megerősíteni, de mint látni fogjuk, a lehetőséget később is egészen bizonyosan napirenden tartották.¹⁰³

Ezt támasztja alá egy 1519-re vonatkoztatható, magyar fordításban is olvasható velencei követjelentés. Alvise Bon követ, akinek a beszámolója alapján

¹⁰² FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentsekkel*, II, 340. Lajos levelét lásd THEINER, *Vetera Monumenta*, II, 632.

¹⁰³ Talán véletlen egybeesés, hogy az 1521. évi oszmán–velencei békét Velence éppen az egykori római követ, Minio által kötötte meg. A béke szövegét lásd ASVe Miscellanea documenti turchi, n. 191.

KOSÁRY Bélai hazaérkezését 1519 késő nyarára datálta, a velencei *Signoria* számára készített szokványos összefoglaló zárójelentésében az 1519-ben megkötött magyar–oszmán békére utalva tesz egy, a figyelmet eddig elkerülő homályos célzást. Lajos 1519. március 28-án tette le a békére az esküt Kemál (a szövegben Kamal) csausz előtt.¹⁰⁴ A minket érdeklő rész a következőképpen hangzik:

„Amikor elindult [*tudniillik a követ*] Budáról már teljesen biztos volt abban, hogy a király letette az esküt a 3 éves békére a 3 török követ előtt, akiket ott tartottak fogságban, és aki [*a király*] nem mondott neki [*Bonmak*] semmit, azt a pontot sem, hogy a törökök adják vissza neki az összes, apja és az ő uralkodása alatt elfoglalt várat. Pedig, amint írta [*a követ*], elrendelték, hogy neki, a királyhoz küldött követnek mondják ezt meg, de nem tették meg, mivel pedig *nem érkezett meg az esküvel megpecsételt* [*tudniillik békeokmány*] a szultántól, ezért kételkedtek abban, hogy meglesz a béke. Az említett követek szárazföldön a határra mentek, hogy megvárják öfelsége követeit, akiket annyi éven át visszatartottak Konstantinápolyban.”¹⁰⁵

A szöveg több szempontból is zavarba ejtő. Egyrészt kiderül belőle, hogy Lajos visszakövetelte az apja és általa elvesztett területeket. Azt eddig is tudtuk, hogy például az 1512-ben elvesztett szreberniki bánságot a magyar követéségek – nemcsak a mindig idézett Bélai útján – visszakövetelték. Csakhogy Bon 1516-ben lépett szolgálatba, ami azt jelenti, hogy szavai szükségképpen az 1516 és 1519 közti időszakra kell, hogy vonatkozzanak. A másik, ami kiderül, hogy Bon szerint ez a követelés hátráltatta a béke megkötését. A szöveg azt is elárulja, hogy a békét a szultán még nem ratifikálta, és valóban a békét először Lajos, majd erre szinte napra pontosan három hónappal később a szultán is szentesítette.

A béke aláírása tehát ezek szerint magyar részről azért húzódott egészen 1519-ig, mivel Lajos nem volt hajlandó az adófizetésre, valamint végleg lemondani az apja és általa elvesztett balkáni területekről, amelyek vélhetően azok voltak, amelyek a békében részletesen fel vannak sorolva. De végül beadta a derekát, amire a Bon által használt *certissimo* szó vonatkozik. Ám kiderül az is, hogy a tartalmáról továbbra sem tudott biztosat, különben nem írta volna le, hogy sem a király, sem senki más az ígéretek ellenére nem mondtak neki semmit.

¹⁰⁴ Ludovico da Bagno mantovai követ március 7 és 8-i leveleiben számolt be a követ érkezéséről. ASMn AG busta 533, Ludovico da Bagno levelei, n. 11–12. Fentebb láttuk, hogy a követ tévedett, és a szultán perzsiai lekötöttsége ellenére a magyar kormányzat lemondott az elvesztett területekről a békéért (fegyverszünetért) cserébe.

¹⁰⁵ BALOGH, *Velencei diplomaták*, XXXIII. Fordításán némileg javítottam.

Bon szavai egyértelmű alátámasztást nyernek egy régóta ismert, de eddig figyelembe nem vett adat által. A velencei *bailo* 1519. május 3-ai levelében azt írta haza, hogy a Porta hajlandó volt békét kötni, és már minden készen állt az aláírásra, amikor váratlanul lefoglalták a magyar követeket, és csak az egyiket engedték haza, hogy megtudakolják a király szándékát.¹⁰⁶ Mivel Lajos hosszú makacskodás után március 28-án esküdött fel a békére, és úgy tűnt, hogy a szultán is engedett az adófizetést illető követeléséből, egészen bizonyos, hogy ez volt az a szöveg, amely a Portára került. A március 28 és május 3. közti bő egy hónap elegendő lehetett ahhoz, hogy a ratifikált okmányokat vivő követség Konstantinápolyba érjen.¹⁰⁷ Szelim lépésének okát szerintem Zaynak erre az eseményre vonatkozó megjegyzése világítja meg: „...hogy őrölük és az országtól ki annak előtte soha adó adó nem volt senkinek, mint afféle ifjú király és olyan nagy akaró kevély urak, kik az időbe épp országba uralkodtak, nagy nehezen vevén és hallván a követséget, és megbúsulván azon is, hogy az ő követüket haza nem eresztette vóna, nem akarnak neki semmi választ tenni”, illetve visszatartották a török követet, akit Tata várába vittek őrizet alatt.¹⁰⁸

A történetírás arra hivatkozva tartja Zay állítását hiteltelennek és zavarosnak, mert a török követelést Szulejmánhoz köti, aki Behráim útján valóban 1520-ban fogalmazta azt meg. Csakhogy Zay állítása – amint fentebb mondtuk, és ahogyan a szöveggörnyezetből is egyértelműen kiderül – Szelim idejére vonatkozik, amelyet a velencei követjelentések is megerősítenek. Úgy tűnik, a szultán ki akarta használni, hogy Lajos a békével megkötötte a kezét, és lemondott az elvesztett területek visszaszerzéséről, de minden más lépésről is. Erre utal Minio 1519. április 25-én kelt jelentése, amelyben a következőket írja: X. Leó azt mondta, hogy a magyar király által ratifikált békén nagyon csodál-

¹⁰⁶ ÓVÁRY, *A Magyar Tudományos Akadémia oklevél-másolatai*, I, 258.

¹⁰⁷ A Duna Nándorfehérvárig mindenesetre a szárazföldinél gyorsabb utazást tett lehetővé, utána pedig a Konstantinápolyig futó *via militaris* könnyítette a továbbjutást. A Velence–Konstantinápoly távolságot a követek minimálisan 25 nap alatt tették meg, szárazföldön és vízen. MARIA PIA PEDANI, *In nome del gran signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia 1994, 46. De például VIII. Károly francia király halálának híre 1498-ban nem egészen egy hét alatt ért Velencébe, amelynek során 13 ló dőlt ki! JOHN JULIUS NORWICH, *Storia di Venezia. Dal 1400 alla caduta della Repubblica I–II*, a cura di Carlo Gottardi, Milano 1989, II, 141.

¹⁰⁸ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Ms. Fol. Hung. 96, fol. Arv. A kéziratban világosan kiolvasható adó adó, azaz adózó helyett a kiadásban az értelmetlen adódó áll. Zay: *Az Lándorfejrvár elveszésének oka*, 7–8. A szöveg korábbi, SZALAY-féle kiadásában még helyesen szerepel. Lásd SZALAY LÁSZLÓ (kiad.), *Verancsics Antal összes munkái II* (MHH II/3), Budapest 1857, 125.

kozik (szűk egy hónap alatt Rómába is elért Budáról a jóváhagyás híre), mivel a magyar követek azt mondták, hogy uruk nem fog békét kötni, csak miután kikérte az ő véleményét, és hogy ezzel a szultánt most bebiztosították, hogy nem fognak semmit tenni.¹⁰⁹ Június 17-én pedig egészen egyértelműen a pápa véleményét közvetítve írta haza, hogy a szultán annak biztos tudatában kötött békét Lajossal, hogy a magyar király nem fog segítséget kapni a keresztény fejedelmektől, ezért sem kellett neki az elfoglalt várakat a békéért cserébe visszaadni.¹¹⁰

Jóllehet Zay nem említi a Konstantinápolyban marasztalt követ nevét, de valószínű, hogy Bélairól van szó. Ezért úgy vélem, hogy amikor a béke ratifikációjával beérkező követeket április végén/május elején lefoglalták (május 3-ai velencei követjelentés), akkor ez azért történt, mert Szelim – tudván, hogy a magyar király már felesküdt – újra elővette a Porta régi követelését az adót illetően. Zay szavai tehát hitelesek és pontosak, azokat a velencei követjelentések megerősítik. A hír gyorsan eljutott Budára, ahol a „megbúsuló” urak nem tudták, mitévők legyenek. A követek lefogásával kapcsolatos incidens azonban gyorsan megoldódott: a követek nyilván nem rendelkeztek kellő felhatalmazással, a szultánt pedig lefoglalták a keleti ügyek, ezért nem egészen egy hónap múlva beadta a derekát és május 30-án ratifikálta a békét.¹¹¹ Ez a közzjáték azonban jelezte, hogy a magyar fél a jövőre nézve semmi jóra nem számíthat.

b) Szulejmán ajánlata – mit hozott magával Bebrám csasz?

Amikor Szelim fertőzés, mérgezés, vagy valamilyen más okból kifolyólag váratlanul elhalálozott, a magyar kormányzat érthetően megkönnyebbült, mivel az új szultán személyével kapcsolatban terjedő hírek alapján könnyebb tárgyalófélre számított. Ezért a Bajezid alatti „régis szép idők” visszaemlékezve már arra gondoltak, hogy – kihasználható a trónváltást és az utód állítólagos jámborságát – visszaszerzik a boszniai területeket. Sanuto feljegyzései megerősítik, hogy a király, illetve tanácsosai már egy támadó hadjáratot ter-

¹⁰⁹ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 172v.

¹¹⁰ ASVe Arch. proprio, Roma, filza 4–6, fol. 182v.

¹¹¹ A békekötés körülményeit lásd még E. KOVÁCS PÉTER, *Jaica és az 1519-es magyar–török béke*, LK 63 (1992) 91–96.

veztek és ennek érdekében próbáltak segítséget szerezni.¹¹² Ezt az időközben Rómából Konstantinápolyba kerülő Minio velencei orátor 1522. április 8-án a *Collegio* előtt bemutatott jelentésében megerősíti; Musztafa pasa azt mondta neki, hogy a Portával kötött béke arra kötelezi Velencét, hogy ha a magyarok ellen támadna, ne nyújtsanak segítséget nekik. A másik érdekes eleme a jelentésnek, amikor a pasa többszöri érdeklődésére, hogy az előző évben a magyarok miért nem védték meg Nándorfehérvárat, azt válaszolta, hogy a magyar király képtelen volt időben felállítani a felmentő hadsereget. Ez azonban már 1518–19-ben sem sikerült, ugyanakkor megpróbálták a velenceiekkel együtt fellépni, ami szintén nem vezetett eredményre.¹¹³ Ezek után érthető, hogy Behrák megérkezése, és a Szulejmán által adott, ultimátumszerű ajánlat megismétlése – adó vagy háború – mekkora megdöbbenést, rémületet és természetesen dühöt váltott ki.

Miután ezt Budán felmérték, újrakezdték a vitustáncot a segítség ügyében: mert mit értek volna a csasz azonnali visszaküldésével? Valószínűleg semmit, hacsak azt nem, hogy megerősítik, amit a szultán amúgy is tudott az ország gyengeségéről. Egyet tehettek, amit Orio alább idézendő szavai is megerősítenek, szalmaszálként kapaszkodtak egy általános háború reményébe, illetve megpróbálták megzsarolni az áthaladás engedélyezésével a keresztény hatalmakat.

Ha érvelésünk helytálló, magyarázatot kap az is, hogy egy évvel később az új szultán nevében új békefeltételeket hozó Behrákot miért fogták le, amit eddig ésszerűtlen és meggondolatlan lépésnek minősített nemcsak a történetírás, hanem egyes kortársak is, és hogy a lefogás okaként miért hivatkoztak a magyar követség hosszú éveken át tartó fogságára. Alighanem ez a zavarodottság, tanácstalanság és harag tükröződik vissza Zay ama állításában, hogy az ekkor még egri püspök Várdai Pál javaslatára a jogtalan, szerződés- és ígéretszegőnek minősített oszmán magatartásra adott szimbolikus válaszként megcsonkított-

¹¹² Szintén 1520 őszén tárgyalta Orio velencei követtel Szapolyai erdélyi vajda, akin keresztül 5000 dukátot kért Velencétől a török elleni hadjáratra, amelyet a horvát urak akciója miatt, és a velenceiek motivációját erősítendő, a boszniai várak ellen tervezhettek. A kérés kínos szituációt teremtett, amit a Köztársaság részéről gyorsan tisztáztak kijelentve, hogy a város a magyar királyságnak nem adósa, hanem a hitelezője, és az a pénz, amire a vajda céloz, nem 5, hanem 3000 dukát, amit még II. Ulászló követének, Móré Fülöpnek ígértek azzal a feltétellel, hogy a magyarok ennél többet nem fognak kérni. Lásd *I diarii di Marino Sanudo XXIX*, a cura di FEDERICO STEFANI–GUGLIELMO BERCHE–NICOLÒ BAROZZI, Venezia 1890, 451. 460. 461. Idézve Szapolyai szerepének említése nélkül KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 56.

¹¹³ LJUBIĆ, *Commissiones*, 168.

ták, majd Nándorfehérvárra küldték volna a követeket. Az is kiderül, hogy ennek a kegyetlen magatartásnak az oka éppen az adókövetelés volt: „...hogyan azzal a császárt megieszszék, és főképpen pedig értetlenségéből és tudatlanságából, hogy a császár megijedvén ne merne tőlek adót kérni, és hogy eféle követességgel többé hozzájuk ne merne köldeni”.¹¹⁴ A szerencsétleneket az apján és a személyén esett szegényfolt miatt az új szultán állítólag kivégeztette, azzal a megjegyzéssel, hogy ő a magyarok lépését a követek személyének sérthetlensége miatt nem fogja viszonzni.¹¹⁵

Ha az oszmán nézőpontból indulunk ki, Szulejmán Behrám útján nem tett mást, mint hogy megismételte halott apjának, sőt – mint a horvátok kapcsán láttuk – már nagyapjának, II. Bajezidnak a békekötés, illetve közvetlenül a béke ratifikálása előtt tett ajánlatát. Ezért érthető az ő haragja is, amit a magyar reakció, az általa jóindulatúnak és a méltányosnak vélt békefeltételek, a békejobb visszautasítása, valamint követei visszatartása, és talán a megcsönkítésük okozott. Bár lehet, hogy akik ezt elszenvedték, nem is rendes követek, hanem csupán levélhordók vagy (inter)nunciussok voltak.

Ascanio Centorio néhány évtizeddel később *Commentarii* címet viselő művében hasonló szellemben adja elő az eseményeket, mint a fejezet elején idézett Spandugino. Ő is úgy tudja, hogy a szultán követein esett sértés miatt került sor a bosszúhadjáratra, illetve hogy a magyarok visszautasították a méltányos feltételek mellett ajánlott adófizetést. Ám sem Spandugino, sem Centorio műve nem a Nándorfehérvár elfoglalását, illetve a Mohácsot megelőző időszak magyarországi eseményeit dolgozza fel, számukra ez mellékszál, hanem csupán azok hátteréül, magyarázatául szolgál. Természetesen elképzelhető, sőt akár bizonyosnak vehető, hogy Centorio ismerte Spandugino több mint tucatnyi alkalommal megjelent művét, ennek ellenére másképpen tálalja az esetet.¹¹⁶ Valószínűleg a tanulságok levonásának tükrében kezdi Centorio a művét egy

¹¹⁴Verancsics Antal összes munkái II (MHH II/3), kiad. SZALAY LÁSZLÓ–WENCZEL GUSZTÁV, Budapest 1857, 125.

¹¹⁵Zay: *Az Lándorfehérvár elveszésének oka*, 9. Ugyanakkor nem hinném, hogy egy török eredetű (!) mendemondát örökített volna meg, ahogy KOSÁRY véli: mi bizonyítja, hogy ismert erre vonatkozó török forrásokat? Nem egyszerűbb-e helyette azt feltételezni, hogy amit állít, tényleg megtörtént? Vagy ha nem, akkor egy magyar forrásból táplálkozó, morális tanulságok levonását nem nélkülöző és a bekövetkező katasztrófát éppen ebből a szempontból magyarázni próbáló mendemondát örökített meg? KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 53.

¹¹⁶ASCANIO CENTORIO, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vineglia 1565, 1–2. Nyilvánvaló ennek az egész történetnek a fiktív és tendeciózus jellege, ugyanakkor kiemelném, hogy az adófizetésre, mint a hadjárat végső okára vonatkozó állítást a kétségkívül nem kortárs, de

igen szuggesztív jelenettel. A mohácsi csatamezőn a szultán elé hozzák Lajos tanácsosainak levágott fejét, többek közt Szalkai esztergomi érsekét is, akinek a fejéhez (!) beszélve Szulejmán megvádolja, hogy kapzsisága miatt került sor erre a szerencsétlen csatára. Majd megkapják a magukét Szapolyai György – szintén a kapzsiság bűnében elmarasztalva –, illetve Tomori fejei is, ez utóbbi azért a katasztrofális katonai döntésért, hogy egy nála nyolcszor erősebb ellenféllel – értsd vele, a szultánnal – csatát mert vállalni. Ellenben megdicséri Perényi Péter (!) váradi püspököt (még mindig a fejét), aki a nemzetközi segítség megvárását és a várakban való védekezést ajánlotta. Majd amikor elé vitték Lajos és Mária képeit, sajnálkozni kezdett az előbbi fiatal korán, és azon, hogy tanácsadói félrevezették. Az olasz történetíró méltányos (*bonesta*) feltételeket említ, ahogyan az eseményekről szintén beszámoló Ludovico Tubero is előadta, aki ezzel retorikai szempontból talán azt akarta kidomborítani, hogy Lajosnak viszont önző és rossz tanácsadói voltak.¹¹⁷ Centorio 1565-ben méltányosnak tartotta a Magyar Királyság adófizetését a Portának, amiben persze már benne lehet a később bekövetkező mohácsi csatavesztés, valamint a rákövetkező évtizedek élménye.

Tubero Spanduginóval és Centorióval egybehangzóan – a követekkel való bánásmódot és az adókövetelést azonban nem említve! – az 1521-es hadjárat okát a magyaroknak a nemzetközi jogot felrúgó magatartásával magyarázza, amelyre úgymond joggal következett a szultán bosszúja. Túl azon, hogy a hadjárat ilyen motivációja nehezen hihető, felmerül a gyanú, hogy – miközben a magyar urakat azzal vádolja, hogy nem gondoskodtak Nándorfehérvár védelméről – ezt az egész történetet a magyarok morális alapú felelősségrevonására használja fel. Különösen ott lóg ki a „lóláb”, ahol Behrák lefogásával kapcsolatban rosszállva jegyzi meg, hogy a magyarok azzal, hogy nem voltak hajlandók elfogadni ugyanazokat az évtizedek óta változatlan békefeltételeket, amelyek egy Mátyás óta fennálló áldásos békeperiódust tettek lehetővé, háborút provokáltak ki.

A művét Frangepán Gergely kalocsai érseknek ajánló Tubero Forgách Ferenchez hasonlóan lesújtó véleménnyel volt kora keresztény politikusairól, sőt

forrásokat felhasználó Centorio is megerősíti. Szeréminél is olvashatunk ilyen fejes történetet. Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 260.

¹¹⁷ Tuberóról lásd VAJDA GYÖRGY, *Tubero Lajos történetíró*, Budapest 1909. Állításainak kritikájához lásd már KATONA, *Historia critica*, XII, 239–241. 300–302.

némileg rokonszenvezett a török társadalom és államberendezkedéssel.¹¹⁸ Állítását tények sora cáfolja, még akkor is, ha 1490–1521 között szabályos háborúra valóban nem is került sor. Mondandója alkalmat ad számára, hogy a Magyar Királyságot önző és nemtörődöm nagyurak markában vergődő országnak láttassa, csakhogy nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a dalmát történetíró, származása okán, elsősorban dalmát és velencei érdekeket követett, amelyeknek pedig Nándorfehérvár eleste és persze a Velencét illető magyar vádak igen rosszul jöttek. Éppen ezért nem tartanám Tuberót a többi forrással szembeállítva feltétlen hitelűnek, és nem venném készpénznek minden állítását. A jeles humanista írhatta tehát azt, és az ő nyomán a történetírás visszhangozhatta ugyanazt, hogy a két békeajánlat azonos volt, de nem hinném, hogy a történetíró, akiről nem tudjuk, hogy udvari környezetben forgolódott volna, ahol fontos információkhoz lehetett hozzájutni, teljesen tisztában lett volna a körülményekkel. Például, hogy jobban képben lett volna a velencei diplomáciánál, amelyik egyébként – mint láttuk – a titkolózás áthatolhatatlan falába ütközött. Tubero valószínűleg a korábban ratifikált békeokmány tartalmáról tudott meg valamit, illetve arról értesülhetett, hogy az új szultán – akiről az a pletyka terjengett, hogy békés természetű – követet küldött. Ennél többet nem hinném, hogy megtudhatott. Abban természetesen teljesen igaza volt, hogy a békét sürgősen meg kellett volna hosszabbítani Szulejmán hatalomra lépte után, különösen hogy oszmán értelmezés szerint az új szultán hatalomra kerülése óta hadiállapot állt fenn a két fél között. Aki azonban – mint fentebb láttuk – nem változatlan, hanem akkor elfogadhatatlannak tűnő feltételekkel óhajtotta nyélbe ütni.

Behrárnak érkezése tehát – akármit hozott a tarsolyában – nagy izgalmat keltett. Sanutónál olvashatjuk, hogy a magyarok meglehetősen nehezményezték, hogy a császár megérkezésének évében a velenceiek az ő előzetes tájékoztatásuk nélkül küldtek békekövetséget a szultánhoz, akik emiatt nem győztek magyarázkodni. Szelim 1520. szeptember 21-én halt meg, az új szultán novemberben küldte Velencébe a követét a trónváltás hivatalos tájékoztatása és a béke megújítása céljából. Szulejmán két új feltételt szabott, azonban a dózse halála miatt a békét csupán 1521. december 11-én ratifikálta.¹¹⁹

Amikor tehát a török követ 1520 decemberében Budára érkezett az új szultán békeajánlatával, és visszatartották, a velencei követnél érdeklődtek a bé-

¹¹⁸ AGOSTINO PERTUSI, *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, Studi Veneziani 12 (1970) 465–552, 509.

¹¹⁹ THEUNISSEN, *The Abdnames*, 156–157.

ketárgyalások állásával kapcsolatban. Igazságtalanok lennénk, ha készpénznek vennénk a magyarokat nem túlságosan kedvelő Massaro vádját, aki szerint emögött csak a magyarok mohósága húzódott meg, akik a Velence által ígért 80000 aranyra pályáztak. Nem lehetett azonban tudni, hogy a velenceiek mit végeznek. Fentebb láttuk, hogy ők sem voltak biztosak abban, hogy a szultán megegyezik-e a sahhal, visszavonja-e a csapatait – ezt Szulejmán nem kötötte sem a velenceiek, sem a magyarok orrára – teljesen érthető volt tehát az óvatosság a magyar kormányzat részéről.

Velence természetesen nem adott egyértelmű választ, amíg a békéjét meg nem kötötte: a ratifikációra, mint láttuk, Nándorfehérvár eleste után került csak sor. Lesz-e háború vagy nem, ha igen milyen irányban, ezek voltak a fő kérdések. Az új szultán úgy tűnik, hogy Szelim fentebb már elemzett taktikáját követte, amikor követeit úgy küldte el mindkét helyre, hogy az érintett felek ne tudhassák, vajon sor kerül-e a mozgósításra decemberben, avagy sem? Behrárn is decemberben érkezett, ami igen kétségesse teszi,¹²⁰ hogy a csasz elküldése a szultán valódi békevágát tükrözte, és inkább taktikai húzásnak minősíthető, annak érdekében, hogy ellenfele minél kevésbé legyen képes felkészülni a támadásra.¹²¹ A magyarok ezért tartották vissza a követet, és először egyeztetni akartak, és persze a pénzt, amelynek érdekében Mórét 1521 elején Velencébe küldték, akinek a tanács előtt mondott beszéde sajnos csupán általánosságokat tartalmaz.¹²²

A magyar diplomáciának a helyzet tisztázását célzó törekvéseit nyilván nem segítette, hogy az év végén elterjedt a híre – ami Sanuto magyar kiadásából például kimaradt –, hogy nemcsak a régi, hanem az új szultán is meghalt. Ez az értesülés nemcsak a magyar fővárost és természetesen Velencét járta meg, hanem Rómába, sőt Angliába is eljutott. A feljegyzésekben többször is felbukkan. Az információ több török úton („*per più vie di turchi*”), például Kattaróból is megérkezett. Amikor a római velencei követ tájékozódni próbált ezzel kapcsolatban, azt a választ kapta, hogy öszentsége erről a velenceiektől értesült.¹²³ A több forrásból érkezett hír makacsul tartotta magát még a követ-

¹²⁰ FODOR PÁL, *Magyarország és a török bódítás*, Budapest 1992, 38–39.

¹²¹ Lásd FODOR véleményét *Magyarország és a török bódítás*, 42–43.

¹²² LJUBIĆ, *Commissiones*, 165–167, FEDELES TAMÁS, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fiülöp (1476/1477–1526)*, LK 78 (2007) 53. Tevékenységéről legújabban lásd SZOVÁK MÁRTON, *Újabb adatok Csulai Móré Fiülöp diplomáciai pályájához*, Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről (szerk. Domokos György–W. Somogyi Judit–Szovák Márton), Budapest 2020, 197–215.

¹²³ *Sanuto*, XXIX, 452. 453.

kező év januárjában is,¹²⁴ bizonytalanságban tartva a magyar kormányzatot a Porta szándékai felől, ami valószínűtlenné teszi, hogy kiagyalói a magyar király környezetéből kerültek volna ki.

A keménykedő magyar álláspont hátterében éppenséggel állhatott egy mai ésszel nehezen felfogható, mindazonáltal nem teljesen alaptalan reménykedés is. Spandugino Rodosz 1522. évi ostroma kapcsán egyik barátjára („*un mio amico*”) szemtanúként hivatkozva leírja, hogy Szulejmán egyik, a szabad elvonulást engedélyező feltétele az volt, hogy adják át neki a már halott Dzsem herceg két fiát és lányát. De mivel nem tudta, hogyan néznek ki, Spandugino barátját kérte meg erre, akinek ezért cserébe 10 dukátot ígért: aki ugyan először nem akart kötélnek állni, ám utána – némi fenyegetés hatására – megmutatta a négy gyereket. Miután ez megtörtént, a két fiút – miután meggyőződtek arról, hogy keresztényekké váltak – azonnal kivégezték, míg a két lányt elvitték.¹²⁵ Feltehetjük a kérdést, hogy miért éppen a johannita lovagok őrizték az egykori török trónkövetelő gyermekeit egy olyan támaszponton, ahonnan alkalomadtán könnyedén elérhették a kisázsiai partokat? De talán annak részletezése sem szükséges, hogy Szelimnek és apjának, Bajezidnak a politikájára mekkora hatást gyakorolt a különböző európai udvarokban tisztes fogságban tartott Dzsem herceg pusztá léte egészen 1495-ben bekövetkezett haláláig, akit Mátyás király is megpróbált udvarába hozatni, illetve, hogy Bajezid szultán még anyagi áldozatokra is hajlandó volt, hogy a trónkövetelő ne kapjon tényleges támogatást egy ellene irányuló hatalom átvételi kísérlet céljából. Vagy feltehetnénk a kérdést, vajon mit tudtak minderről Budán 1520-ban?¹²⁶

c) *Válaszúton*

A mondottak alapján tehát világos, hogy az adó és az 1519-es, illetve a korábbi békék részét is képező, következésképpen a továbbiaknak is kihagyhatatlan és megváltoztathatatlan alapelemének tekinthető és az előző fejezetben tárgyalt átjáró kérdése összefügg. E két török békefeltétel mintegy feltételezi egymást. Hogy ezzel a kortársak mennyire tisztában voltak, elég emlékeze-

¹²⁴ Uo., 516.

¹²⁵ A rodoszi hadjáráshoz lásd SPANDUGINO, *Commentarii*, 92–96, Dzsem gyermekeihez uo., 95–96.

¹²⁶ Dzsemről lásd FISHER, *Foreign Relations*, 29–50; MARIA PIA PEDANI, *Breve storia dell'Impero Ottomano*, Roma 2006, 48–51; HALIL INALCIK, *A Case Study in Renaissance Diplomacy: the Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan*, *Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional?* (ed. A. Nuri Yurdusev), New York 2004, 66–88.

tünkbe idéznünk a velencei követ sorait a scardonai püspök korábban idézett szavairól. A Porta politikájában annyi változás történt, hogy Bajezid kezdeményezését fia, Szelim napirenden tartva emelte a tétet, és kísérletet tett arra, hogy ne csak a horvát és erdélyi területek, hanem azok ura, a magyar király is fizessen neki meghódolást jelentő adót. Ezt a vonalat vitte tovább Szulejmán. Arra ugyan nincs adat, hogy az addigiakhoz képest is erőszakosabban fellépő Szelim az adót a portyákból fakadó kárai anyagi kompenzálására való hivatkozással követelte volna, ám ezt az átjáróval kapcsolatban – mint láttuk – megtette. Ezt a két dolgot már nem volt olyan nehéz összekötni.

Miután tehát az utód, Szulejmán Behrám csasz útján benyújtotta régi/új, és a magyar kormányzat által már régóta ismert békefeltételeit, a budai kormányzaton volt a sor, hogy kialakítsa álláspontját. Tudomásunk szerint követet nem küldtek a Portára, ellenben megtették ezt a nyugati udvarok esetében. Az 1519-ben hatalomra lépett ifjú császár, V. Károly iránt élt a remény, hogy az általa vallott uralkodói program értelmében nagyobb figyelmet fog szentelni a keresztény hit császári esküben is szereplő védelmének, amely elsősorban ekkor még a pogányok elleni szent háborút jelentette.¹²⁷ Mivel Velence békét kötött, és számára bármilyen segítségnyújtás kockázatos lett volna, a császáron kívül maradt még a pápa.

Jogos lehet tehát az állítás, hogy a szultán 1521-ben nem megegyezni, hanem támadni akart, ám azzal a lényeges megszorítással, hogy ajánlata mégiscsak nyitott egérutat, amelyre azonban II. Lajos és környezete nem mert rálépni. Ennek megtételéhez paradigmaváltásra lett volna szükség, amire harc nélkül nagyon nehezen veszi rá magát ma is bármilyen hatalom. A Köztársaság hajlékony, a valláserkölcstől sutba dobó diplomáciája is csak a néhány évvel korábban vívott vesztes háború után mutatott hajlandóságot a további engedményekre. Analógiaként a már többször említett 1521. évi velencei békekötés adódik: az új szultán pusztán két pontban módosította a velenceieknek apja által adott *abdnámé*-jét. Az egyik pont az elfogott török kalózok kiadatására és az ellenük Konstantinápolyban lefolytatandó büntető eljárásra vonatkozott, ami azt jelentette, hogy a békét megszegő és oszmán szolgálatban álló kalózokat a velenceiek nem büntethetik meg. A másik pedig azt az első pillantásra ártalmatlannak tűnő igényt fogalmazta meg, hogy a velencei hajók üdvözöljék a török hajókat.¹²⁸ Mindkét kérést elfogadták, pedig valójában e két kérés Velence szuverenitását érintette. Az első a bírói és végrehajtó hatalom teljesen

¹²⁷ GUNST PÉTER, *V. Károly*, Budapest 1976, 56–58.

¹²⁸ THEUNISSEN, *The Abdnames*, i.h.

egyértelmű korlátozását jelentette (kölcsonösségről szó sincs), míg a másik az Oszmán Birodalom felsőbbbségének szimbolikus elfogadását célozta, vagyis annak elismerését, hogy a békét két nem egyenrangú fél kötötte: mindezt háború nélkül, pusztán a fenyegetés hatására!

Ezzel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a város – jóllehet a szuverenitását elismerték oszmán részről – keresztény államként az első oszmán–velencei háborút lezáró békekötés után fizetett adót a Portának, amit azonban később már nem, illetve egyes területek birtoklásáért, például Ciprus szigetéért cserébe adott. Ha a magyaroknál sokkal előnyösebb helyzetben lévő tengeri közársaság – amelynek dózséja, Andrea Gritti (1523–1538) igen jól eligazodott a portai belviszonyokban és szívélyes kapcsolatokat ápolt Konstantinápolyal – kénytelen volt ilyen megaláztatást elszenvedni, mekkora mozgástere maradt a Magyar Királyságnak ebben az új helyzetben? Nem lehetett megúszni a feltételek szigorítását, mivel az új szultán, miután Perzsia felől bebiztosította magát, sort akart keríteni – feltéve, ha feltételeit nem fogadják el – a magyar probléma megoldására.¹²⁹ Hatalomra léptét egy könnyű, népszerű és nagy nyereséggel járó háborúval akarta emlékeztetessé tenni, amelynek célpontja egy meggyengült középhatalom volt. Erre utalt – mint láttuk – Musztafa pasa Minióval folytatott beszélgetésében. Úgy tűnik, mintha a siker az oszmán felet is meglepte volna. Ugyanakkor a jelentés arra is rávilágít, hogy a Portát nem is annyira a magyar király ereje aggaszthatta, és nem is a magyar hadsereg távolmaradásán, hanem azért lepődtek meg, hogy a keresztény szövetségesek seregének a színét sem látták. Efelé mutat, hogy Musztafa rákérdezett, hogy a pápa megsegíti-e a magyarokat, és hogy milyen a kapcsolata Lajosnak a császárval. Ebből – folytatta Minio – arra következtettem, hogy a szultán újra támadni akar.¹³⁰

Nándorfehérvár 1521-ben elesett, békekötésre azonban továbbra sem került sor. A szultánnak Perzsiában akadt elintéznivalója, a magyar diplomácia így kapott egy kis haladékot, amelyet érthető módon egy törökellenes nemzetközi szövetség tető alá hozására és egy többnemzetiségű haderő felállítására akart felhasználni. A szultán ajánlata a fogoly Behrák által ugyanakkor továbbra is fennállt. A magyar diplomácia ezzel kapcsolatos dilemmájára Lorenzo Orio velencei követ jelentésének sorai világítanak rá.

¹²⁹ A paradigmaváltásról az új szultán hatalomra lépése után lásd FODOR PÁL, *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-magyar történelemről*, Budapest 2001, 363–391.

¹³⁰ LJUBIĆ, *Commissiones*, 168.

Az 1519–1523 között Budán rezideáló Orio (Bon utóda) jelentésében a velencei békekötéssel kapcsolatos magyar aggodalmak kapcsán említi a magyar–török béketárgyalásokat, ami BALOGH fordításában zavarosan hangzik és az sem világos, hogy a jelzett eseményre a fentebb jelzett perióduson belül pontosan mikor kerülhetett sor. Idézem:

„Ebbe a magyar urak valamennyire megnyugodtak; mert igen sokan azt gondolták, hogy a mi uraságunk a törökkel tart s beleegyezik birodalmuk megsemmisítésébe. Elmondta, hogy elutazásakor az a fenséges király próbált egy magyarokból, csehekből és lengyelekből álló sereget összehozni, azzal a segítséggel együtt, amit sógora, Ferdinánd ausztriai herceg adott volna. Nem tudván pedig az egészet a maga módján megcsinálni, hogy t.i. a törököket teljesen tönkretelgye, inkább békére törekedett a törökkel, a lehető legkedvezőbb feltételek mellett. *Azzal a katonasággal inkább a német ellen ment volna vagy az olaszok ellen, hogy ezáltal helyrehozhassa azokat a veszteségeket, a melyeket a töröktől szenvedett*”.¹³¹

E fordításban vagy inkább „ferdítésben” az utolsó mondat alanya II. Lajos magyar király, aki tehát a segítség elmaradása esetén a németek és az olaszok ellen vonult volna, hogy a töröktől elszenvedett kárait kompenzálja. Meghökkenítő, hogy eddig senki nem akadt fenn a mondat értelmetlenségén. Komolyan hihető, hogy a magyar király először segítséget kér a török ellen a németektől és az olaszoktól, majd miután ezt nem kapja meg, rájuk támad azon az alapon, hogy a töröktől elszenvedett káraiért kárpótolja magát? BALOGH a történelmi háttér ismeretének hiányában félreértette a mondatot, amelynek az alanya nem Lajos, hanem a szultán: ő az, aki támadni készült, mert látta, hogy a magyar király nem kapva segítséget nem lesz képes ellenállni, illetve ő az, aki nyilván a portyák miatt elszenvedett kárait a zsákmány révén a gazdag német és olasz területek kirablása árán kívánta kompenzálni. Lajos tehát miután látta, hogy nem lesz ütőképes nemzetközi haderő, a lehető legjobb feltételeket próbálta kicsikarni a szultántól, ahogyan, 1518-ban is próbálkoztak, amelybe a török csapatok átengedését – már csak azért is, mert a korábbi békék is tartalmazták – bele kellett foglalni. Mivel ez csakugyan szerepel az 1519-es békében, a velencei jelentés e helye úgy tűnik, mintha erre a békére utalna. A fordítással kapcsolatos megjegyzések fényében az Orio-féle jelentés kérdéses részét a következőképpen fordítanám:

¹³¹ BALOGH, *Velencei diplomaták*, XLII.

„...és hogy ezt (II. Lajos) nem tudván a saját elképzelése szerint megtenni, a lehető legjobb feltételekkel akart békét kötni a szultánnal, aki a hadinépével a keresztények romlására tört volna Németországban vagy Itáliában, hogy ezúton hozza helyre azokat a károkat, amelyeket elszenvedett, látván, hogy a fejedelmek csekély segítséget nyújtanak neki [*tudniillik a magyar királynak*]”.

Orio 1519. június 5-én érkezett Budára, ahol első kézből értesülhetett kolégájától a békeszerződés ratifikációjáról. BALOGH fordítását kijavítva első olvasásra úgy tűnik, hogy az új követ ott kezd, ahol Bon befejezte, vagyis az 1519-es békeszerződéssel. Csakhogy előtte hosszasan fejtegetette, hogy azért kért engedélyt a hazatérésre a Szenátustól, hogy jelen lehessen rokona, Marco temetésén.¹³² A Köztársaság a helyére Vincenzo Guidotót küldte, de csupán titkári rangban, amit a király és tanácsosai nehezményeztek, hisz ebben joggal a királyság presztízsének csorbulását látták.¹³³ De mindez csak azért érdekes, mert jelzi, hogy az Orio jelentésében szereplő események valójában nem 1519-ben vagy 1520-ban történtek! Ezt már csak azért is könnyű belátni, mert tudjuk, hogy elutazására és utódának, Guidotónak a megérkezésére 1523-ban került sor. Ez akkor válik bizonyossá, amikor a követ elutazása kapcsán a király közölte vele („*Disse, che nel suo partir quel Serenissimo se zerchava...*”), hogy Ferdinánd segítségével megpróbált felállítani egy többnemzetiségű haderőt.

A török elleni haderő felállításáról, és a birodalmi rendek ehhez nyújtandó segítségéről a főherceg bevonásával 1522–1523-ban folytak tárgyalások. Szintén 1523-ban került sor a Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellár által részletesen megörökített bécsújhelyi, majd a pozsonyi találkozókra. Orio megjegyzésének időpontja tehát 1523 ősze, a pozsonyi konferencia ideje előtti időszak. De erre az időpontra utal a szöveg belső logikája is: a béke megkötésére Orio elbeszélése szerint azért kellett sort keríteni, mert az oszmánellenes szövetség esélye csekély volt, Lajos pedig el akarta kerülni, hogy a szultán – látva, hogy a Magyar Királyság egyedül maradt – rajta keresztül német és itáliai területekre törjön. 1523-ban ezért hivatkozott arra, hogy békét akart (így, múlt időben!) kötni, többek közt a német és itáliai területek megmentése érdekében. Ezt azonban adófizetés nélkül nem tehette meg, amit viszont nem fogadott el sem a magyar nemesség, sem nyugati szövetségesei. A másik lehetőség a török

¹³² BALOGH, *Velencei diplomaták*, XIII, illetve *Krzysztof Szydłowiecki kancellár naplója 1523-ból*, kiad. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 2004, 300.

¹³³ Ezért terjedt el a szakirodalomban, hogy a Köztársaság ezzel azt jelezte volna, hogy leírta Magyarországot, illetve hogy elhagyva a süllyedő hajót, a „jó oldalon” akart volna állni az ország ellen hamarosan bekövetkező török támadás előtt. Erről legutóbb lásd ZOMBORI, *Szydłowiecki kancellár naplója*, 257–258.

csapatok átengedése volt királysága területén. Ezt azonban Nándorfehérvár eleste után előálló radikálisan megváltozott katonai erőviszonyok miatt igen kockázatos lett volna megtenni, ráadásul Lajos ebben az esetben elvesztette volna a nyugati hatalmak pénzügyi és katonai támogatását.

A Szelim halála miatt érvényét veszített béke megújításáról a törökellenes szövetség tető alá hozását célzó sokadik kísérlet kútba esése miatt a magyar diplomácia – mint látni fogjuk – közvetítők útján 1523-ban, sőt, egészen a mohácsi csatáig tárgyalt. A kormányzat békekeresésére éppen ebből az időszakból a fenti idézetten túl több adatunk is van: Andrea dal Burgo császári követ 1521. szeptember 3-ai jelentésében számolt be először, szóbeszédként a törökkel kötendő békéről, majd ezt az értesülést másfél évvel később, 1523 tavaszán és nyarán több alkalommal is megismételte.¹³⁴

Mindez azt is jelenti, hogy bár az igazi titkos tárgyalásokra Orio elutazása után, novemberben, Pozsonyban került sor, a király, illetve tanácsadói nem sok reményt fűztek hozzá és tartalékoltak egy B-tervet is, amely a törökkel kötendő békére vonatkozott. Jelen tudásunk szerint közvetlen tárgyalások ugyan nem folytak, és Behrámon kívül más császár nem járt 1520 után a budai udvarban,¹³⁵ Orio szavai és a többi követ híradása alapján azonban ezen az állásponton mindenképpen változtatnunk kell: vagyis Nándorfehérvár elvesztése után sem volt teljesen elzárva a megegyezés útja. Persze ezt is kétségbe lehet vonni azzal, hogy amit a követ hallott, a királytól származó dezinformáció lett volna további segélyek kicsikarása érdekében, a következő fejezetben azonban látni fogjuk, hogy az 1526-ot megelőző évekből bőven van még a békepuhító-lázásokra vonatkozó adatunk.

Bár Orio jelentése 1520 után született, mégis nagyon fontos az 1520 előtt történtek megértése szempontjából, mivel elárul valamit azokból a török követelésekből, amelyeket – mint fentebb utaltam rá – már Szelim életében felvetettek. Illetve rávilágít az oszmán diplomácia simulékony és hajlékony tárgyalási technikájára, amellyel a becserkészett áldozatot, esetünkben a Ma-

¹³⁴ Lásd LAKATOS, *Habsburg-diplomaták Magyarországon*, I, n. 92. 92/1–2. 98. 117. 119. 160. 163, illetve Johann Schneitpeck elhíresült levelezését ugyanebben a tárgyban uo., n. 204. 204/1. 209–211. Tevékenységéről legújabban LAKATOS, *Andrea dal Burgo császári követ magyar- és csehországi missziója*, i.h. Igazán nem mondható tehát, hogy ne tartották volna folyamatosan napirenden a kérdést Behrámon követségétől kezdve, mint látni fogjuk, egészen a mohácsi csata előestéjéig.

¹³⁵ A Lajos által VII. Kelemennek írt levél (1524. 02. 04.) csupán több hónapja nála tartózkodó orátort említ. Lásd ARTNER EDGÁR (kiad.), *„Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája”* (CVH I/1), közread. Szovák Kornél–Török József–Tusor Péter, Budapest–Róma 2004, 168.

gyar Királyságot megpróbálta – komoly háború nélkül! – rávenni a behódolásra. Orio tudósítása arra enged következtetni, hogy a határvidéki harcok ürügyén megfogalmazott oszmán jóvátételi vagy kárpótlási igény okaként a magyar kormányzat a nyugati segítség elmaradását jelölte meg. Mivel ellencsapásra nem volt ereje, a béke feltételeként követelt adófizetést pedig nem akarta elfogadni, pontosabban nem akart a kompenzáció ürügyén adót fizetni, még nyitva állt a harmadik lehetőség, amely valójában az előbbiből következett. Lajos idézett szavai mintha arra utalnának, hogy fennállt még egy harmadik lehetőség – legalábbis Konstantinápolyban így állították be, vagyis hogy a régi szerződések alapján a magyar kormányzat a szultán elszenvedett kárait megtérítendő –, tegye lehetővé a szabad áthaladást az oszmán csapatok számára. Ezzel megmenekült volna a háborútól és az adófizetéstől is. Ami oszmán részről értelemszerűen a válaszcsepás jogosságának elismertetési igényét is jelentette, vagyis hogy a Magyar Királyságon, mintegy behódolt, szövetséges területen áthaladva megbüntethesse a portyázókat német (nyilván ausztriai) és itáliai területeken kárpótolva magát. Ezért fontos megjegyezni azt az ebben a tárgykörben mellőzött momentumot, hogy azok a horvát urak, akik állandóan a fizetatlenség miatt panaszkodtak, és folyton a töröknek való behódolással fenyegetőztek, zsoldot húztak Velencétől, éppen azért, hogy megvédjék a török, de akár a magyar király ellen a Köztársaság birtokait. Ezzel oszmán részről nyilvánvalóan tisztában voltak, tehát a Horvátországon való áthaladást, a meghódolást és az itáliai területek háborús jóvátételként történő dülását egymással szoros összefüggésben kell kezelnünk. Sőt, a horvátok a pápától is kaptak segílyt, hogy védjék az Itália felé vezető utakat. Ezért nem véletlen, hogy a pápa is mindig szerepelt a békekben. Ami a németeket illeti, Miksa, de unokája, I. Ferdinánd ilyen irányú erőfeszítései a velenceiekénél jóval közismertebbek. A követ nem a levegőbe beszélt, hanem rávilágított arra az ingatag, többhatalmi egyensúlytalanságra, ami a fentebb említett hatalmak által jött létre Boszniában, Horvátországban és Dalmáciában.¹³⁶ A Porta tehát akár adófizetésben, akár a király szövetségeseinek számító, ám a békebe nem belefoglalt területek szabad kirablásában nyert

¹³⁶Erről legutóbb lásd NEMES GÁBOR, *VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolataiboz*, Magyarország és a Római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH I/8), szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma 2012, 57–69. A horvát kapcsolatra lásd NEMES GÁBOR (kiad.), *Brevia Clementina. VII. Kelemen magyar vonatkozású brévéi (1523–1526)* (CVH I/12), Budapest–Róma 2015, n. 23. 27–28. 30. 32. 39. 40. 52. 56–57. 78–79. 84–85. 100. 107–108. 126. 133–135.

volna elégtételt, az mindenképpen a Magyar Királyság szuverenitásának csorbulását, végső soron a szolgaságot jelentette volna.

Nem világos azonban, hogy mi lett volna a sérelem, amely miatt osztrák és olasz területeken a Porta elégtételt akart venni? Az 1519-es békébe belefoglalták ugyan Károlyt és Ferdinándot, illetve az uralmuk alatt álló területeket, de vajon mekkora volt az esélye annak, hogy a két Habsburg uralkodó katonái magyar területen keresztül támadva megsértenék a békét? A békeszöveg, illetve a jelentés idézett része mintha inkább egy Magyarországon keresztül vezető és természetesen magyar részvétellel történő törökellenes kereszties hadjárat lehetőségét szándékozott volna kizárni, azaz preventív célja lehetett, vagy szándékosan akarta a magyar kormányzat mozgásterét oly mértékben lecsökkenteni, hogy bármikor megvádolhassa a háború kirobbantásának vádjával. Márpedig 1523-ban, Orio jelentésének megszületése idején egyrészt folytak tárgyalások a törökellenes harc ügyében, másrészt Ferdinánd főherceg, illetve a stájer rendek ekkorra már jelentős részt vállaltak a Horvátország védelméhez szükséges anyagi terhekből, amiről tudhattak Konstantinápolyban is. Vagyis a Ferdinánd törzsterületei felé történő átvonulás a Magyar Királyságnak egy olyan területére vonatkozóan lépett volna érvénybe, ahol a főhercegnek jelentősen megnőtt a befolyása.¹³⁷ Ehhez a lépéshez szolgáltatnak ürügyet a portyák. Kétségtől érdekes helyzet volt, amire a magyar kormány az Orio által rögzített módon reagált: mosta kezeit. Ráadásul biztosra lehetett venni, hogy egy esetleges békébe a török fél nem lesz hajlandó belevenni sem a császárt, sem a főherceget, vagyis a garancia rájuk nem fog vonatkozni.¹³⁸ A német fél felháborodása inkább ennek és nem annak volt köszönhető, hogy megvárakoztatták őket, és hogy a magyar fél „amatőr” módon, felkészületlenül ment volna a tárgyalásokra, ahol állítólag profi, felkészült német tárgyalók vártak rájuk.¹³⁹ Ezt mutatja egyébként a birodalmi rendek válaszában az a része, amelyben gyakorlatilag azzal vádolták meg a magyarokat, hogy közülük többen a török szultán oltalmának elfogadását javasolják. Ennek a figyelmet elkerülő részletnek a hátterében a béketárgyalások kiszivárgott hírei állhattak.¹⁴⁰

¹³⁷ Erről lásd VARGA, *Leónidasz a végeken*, 77–78. Ennek egyik példáját a Zrínyi család várai kapcsán lásd IVÁNYI, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, 362–364.

¹³⁸ Ehhez lásd Burgónak a fegyverszünet feltételeit illető levélváltását 1523-ból.

¹³⁹ KOSÁRY, 130–131; E. KOVÁCS PÉTER: *Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526)*, TSz 45 (2003) 25–44, 34.

¹⁴⁰ IVÁNYI, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, 337, a válasz 346.

Úgy tűnik tehát, hogy Szulejmán 1520-as békeajánlata tartalmazta mindazokat az elemeket, amelyeket a korábbi békékben és az 1510 és 1519 közötti időszakban tett különböző oszmán békejavaslatokban megtalálhatunk: vagyis az áthaladás, az adófizetés, Velence, illetve a császár és a pápa kihagyása a béke szövegéből, azaz egy bilaterális szerződés a magyar féllel. Ne feledjük, hogy békét, tehát nem kereskedelmi szerződést oszmán részről a birodalommal határos királyságokkal szoktak kötni, amelyeknek ugyanakkor természetesen részét képezték a kereskedelmet illető pontok is, ez viszont sem a Habsburgok birodalmára, sem a pápaságra nem volt érvényes. Szulejmán tehát mondhatta, hogy ezekkel a hatalmakkal még így közvetve – ahogy az apja tette – sem óhajt szerződni, mert nincs velük közös határa. Persze mindenki tudta, hogy e mögött valójában a fentebbi helyzet előállítása, vagyis a Magyar Királyság potenciális szövetségeseiről való elszigetelése áll. Az oszmán birodalommal egyedül békét kötni és lemondani a pápaság és a német birodalom jelentette garanciáról elfogadhatatlan volt a magyar kormányzat számára. Ha ezekkel a feltételekkel köt békét, elárulja a kereszténység ügyét és nem fog semmilyen segítséget kapni.¹⁴¹ Ha viszont adót fizet a pogányoknak, szintén a kereszténység ügyének árulójává válik. Lengyelország és Velence más helyzetben voltak, az előző fekvése miatt kiesett a fő irányból, így egy háború ezen a területen nem fenyegetett közvetlenül birodalmi és itáliai területeket, a városállam pedig ebből a szempontból (is) különutas politikát folytatott, amit a nyugati hatalmak elfogadtak. A Magyar Királyságnak nem volt ekkora szerencséje, stratégiai szempontból túlságosan fontos helyen feküdt. Szulejmán tehát semmi újat nem talált ki.

* * *

A fentebbiek alapján tehát úgy tűnik, hogy 1523-ban még mindig az 1519, az előző lejárt béke utáni hadiállapot volt érvényben, amiből az következik, hogy a török területfoglalások, hódoltatási törekvések Horvátországban és Erdélyben – jogilag legalábbis – nem voltak megtámadhatók, illetve, hogy ezek beszüntetésének feltétele, pontosabban hivatkozási alapja egyes, a Magyar Királyság részeit képező területek behódolása, vagy azokért fizetendő

¹⁴¹Az oszmán diplomácia a magyarokkal kötött békeszerződéseibe belefoglalt hatalmak számának csökkentésével, ugyanakkor a bilaterális kapcsolatok számának növelésével megpróbálta elszigetelni a Magyar Királyságot a többi nyugati hatalomtól. Erre a módszerre hívja fel a figyelmet FODOR-DÁVID, *Magyar-török béketárgyalások, 197–198*.

jóvátétel volt. Analógiaként felhozható a bizánci szokás, amelynek alapján a császár az ellenség vagy lázadó vazallus kapitulációjakor olyan megegyezést íratott alá, amely többek közt rögzítette, hogy joga van a legyőzött fél területén és lakosságának a költségén keresztülitazni.¹⁴² Nyilvánvaló, hogy Mátyás idejében nem született ilyen jellegű megállapodás, de arra szintén felhívnam a figyelmet, hogy a horvátok *pro forma* királyságként csatlakoztak perszonálunióban a magyar koronához, tehát oszmán oldalról kiindulhattak abból, hogy a horvátok csupán urat váltanának. Ami azonban egyet jelentett az adófizetés elfogadásával.¹⁴³ Ezek a portai követelések, újra hangsúlyoznam, hogy nem számítottak a béke megszegésének, magyar részről nem hivatkozhattak az előző szultánnal megkötött békére, és hogy emiatt nem hajlandók például adó fizetésére. A magyar kormányzat kutyaszorítóba került: a pápára, a császárra, a keresztény világra, saját vallási-morális meggyőződésükre támaszkodva nemet mondhattak az alaptalannak, törvény- és hitszegőnek minősített török követelésekre, csakhogy közben fennállt a veszélye, hogy az ország egyes részei fokozatosan leszakadnak és behódolnak.

A békeszerződést a Porta számára is elfogadható módon a legegyszerűbben úgy lehetett volna megfogalmazni – megkerülve most az adó problémáját –, hogy kiveszik a császárra és a pápára vonatkozó utalást. Ha nincsenek belefoglalva az új békébe – amire, mint láttuk, már Bajezid és Szelim is törekedtek 1511–1514-ben¹⁴⁴ – az azt jelentette volna, hogy többé már nem garantáló felek. Ebből az is következik, hogy egyrészt az általuk a boszniai-horvát hadszíntéren okozott további veszteségeket a török csapatok a béke felrúgása nélkül megto-

¹⁴² LOUIS BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest 2003, 298–299.

¹⁴³ Az oszmán csapatok 1499-ben Friuliba való betörésére az ürügyet éppen az szolgáltatta, hogy még nem volt érvényes szerződés a felek közt, következésképpen a békeállapot sem állt be. MARIA PIA PEDANI, *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitulazioni tra paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996, 24. A friuli oszmán betörésekről lásd Uő, *I Turchi e il Friuli alla fine del Quattrocento*, Memorie storiche forogiuliesi 74 (1994) 203–224. A legújabban lásd BÁRÁNY, *A horvát végek*, i.h.

¹⁴⁴ Az 1498-as béke szövege kifejezetten tartalmazza, hogy Miksa megpróbálta belefoglaltatni magát a békébe, amelynek érdekében még követtséget is küldött a Portára. Hasztalanul, mert ez a béke bilaterális volt. ČIROVIĆ, *Der Friedensvertrag*, 57. De például az 1500-ban folytatott béketárgyalásokon is megpróbálkozott a Porta, hogy kizárólag a magyar féllel kössön békét, kizárva minden más hatalmat. Velence, amely hasonló cipőben járt, és nem akart egyedül maradni a Portával szemben, tehát érdekében állt a magyarok békéje, éppen ezért támogatta a francia, spanyol, nápolyi, milánói és császári követek ellenében II. Ulászló válását Beatrixtól. *I diarii di Girolamo Priuli I* (Rerum Italicarum scriptores 24/3), a cura di ANTONIO MURATORI, Bologna 1912, 282.

rolhatják magyar területeken „előre egyeztetett esetekben”, vagy akár anélkül, keresztülvonulva (és mellesleg Ferdinándot leválasztva Horvátországról). Ha pedig keresztény – értsd magyar – részről megsértik a békét, aminek megvolt az esélye, akkor a következményeket is egyedül neki kellett volna viselni. Az, hogy mi minősül a béke megsértésének, csupán nézőpont és politikai szándék kérdése volt. Például a béke, pontosabban a békejobb durva visszautasításaként lehetett azt az amúgy nem teljesen szokatlan eljárást is minősíteni, hogy Behrámot, a szultánt képviselő követet szabadságában korlátozták,¹⁴⁵ vagy amikor a zenggiek 1524-ben török hajókat foglaltak le.¹⁴⁶ Erre a lehetőségre már THÜRY JÓZSEF is figyelte, aki tanulmányában tulajdonképpen ebből a sértésből vezette le az oszmán–magyar viszonyt, és végső soron kissé túlozva, ebben látta Buda elfoglalásának és az ország három részre szakadásának alapvető okát.¹⁴⁷

Fokozta a nehézségeket, hogy a tárgyalások hátteréről mit sem tudó nemesi tömegek a török problémát értelemszerűen más dimenzióban látták. Nem mintha a külföldi követjelentések által festett komor képet akarnám kedvezőbbre festeni, de ne feledjük, ezek a követek elsősorban saját megbízóik, és országaik érdekeit képviselték, ebből a nézőpontból pedig könnyű mind a feladatokat megszabni, mind kritizálni. Sem a pápai, sem a velencei követnek nem állt érdekében, hogy a török fegyverek Itália felé forduljanak. A Habsburg-követ pedig elsősorban Habsburg dinasztikus érdekeket képviselt, amelynek a

¹⁴⁵ Lásd ehhez KUBINYI ANDRÁS, *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*, Budapest 2007, 233–260, 254–256. Ezt a módszert később is bevetették: a kompenzáció, illetve a háborúban kötött fegyverszünet kijátszása együtt jelenik meg például az 1601. évi béketárgyalásokon, ahol a Habsburg-fél egyrészt azt rőta fel, hogy a fegyverszüneti tárgyalásokat kihasználva hitszegő módon ostromolták meg és foglalták el Kanizsát az előző évben, a török oldal pedig az elmaradt adó megfizetése mellett a békefeltételek közé felvette a háborús kiadások megtérítését. AAV Fondo Borghese serie I, vol. 651A, fol. 54^{rv}. 206^r. 246^r. Vagy ürtügy lehetett egy zsákmányoló portya, amire példa Lajos 1519. augusztus 22-ei levele az ország nemeseihez és tisztviselőihez: „*Intelleximus etiam qualiter quidam ex vobis et ex vestris subditis, diebus proxime praeteritis terras cesaris thurcorum contra fidem nostram et pacem cum eo initam invasisissent et aliquid prede illius abduxissent*”. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény, n. 24394. Az adatot C. TÓTH NORBERTnek köszönöm.

¹⁴⁶ *Brevia Clementina*, n. 59–60.

¹⁴⁷ THÜRY JÓZSEF, *A török bódítás kezdete Magyarországon*, Századok 27 (1893) 559–584, 580–581. Centorio hasonlóképpen érvelt az 1526. évi hadjárat kapcsán: „[A szultán] megerősítette, hogy nem azért jött, hogy elvegye az országát, hanem csak hogy megbosszulja a magyarok által az övéi ellen elkövetett jogtalanságokat, fájlalva Lajos halálát, mivel nem tudta elmondani neki az igazságot az adó méltányos feltételeit illetően, majd hazatért...”. CENTORIO, *Commentarii della guerra di Transilvania*, 2.

magyar belpolitikába való egyre mélyebb beleszólása ellen tiltakozó és a nemzeti királyság jelszavát hangoztató, tehát az esetleges Habsburg-örökösödés akadályának számító, Werbőczyt maga elé toló köznemesi csoportosulás gyengítése állt az érdekében. Ami játék volt a tűzzel, és amelynek a következményeit később Ferdinánd magyar királyként a saját bőrén is megtapasztalta. Ezért nem tartom érthetetlennek vagy értelmetlennek a kormányzatnak azt a lépését sem, amely a pápai nuncius kivételével az összes külföldi követ kizárását eredményezte. Ez a döntés a gyakorlatban a velencei és a német követet érintette. Formálisan legalábbis, mert a határozat valójában a Habsburg-követre vonatkozott, csak a diplomáciai kényelmetlenségek elkerülése végett kellett belevenni a külföldi követeket, ez esetben a velenceit.¹⁴⁸

Az információktól elzárt kis- és középnemesség – legalábbis az országnak a török portyák által nem vagy csak kevésbé érintett északabbra eső területein birtokos része – táplálhatott még illúziót a magyar virtussal, illetve a nyugati segítséggel kapcsolatban.¹⁴⁹ Milyen más eszköz maradt volna a török ellen, ha nem ez a kettő? Hasonló álláspontot képviseltek a katonák, akik nem hogy békét vagy védekező harcokat nem akartak, hanem egyenesen egy nagy támadó háborút követeltek. Hozzájuk csatlakozott a környéken birtokos nemesség is, amely nagy számban tartózkodhatott a táborban.¹⁵⁰ Ebben a pápaság tökéletes partnernek ígérkezett, gondoljunk csak X. Leó fiaskónak bizonyuló 1514-es keresztesháborús tervére, vagy például arra, hogy egy évvel később a velencei követ az 1515-ös bécsi találkozó híre kapcsán arról számolt be, hogy Miksa császár Dalmáciában szándékozik támadni, vagy három évvel később, 1518-ban a pápa újabb törökellenes háborús felhívására, illetve az 1522–23-ban tervezett hadjáratra.¹⁵¹

Másik oldalról közelítve a hadiállapot lehetőséget adott arra, hogy a magyar kormány a török béke megszegésének morális terhe nélkül tárgyalhasson a háborús segélyről: véleményem szerint éppen ez magyarázza a magyar diplomácia lépéseit, amely ennek feltevése nélkül valóban koncepció nélküli, dilettáns kapkodásnak, felelőtlen zsarolásnak, ötletelésnek stb. tűnhet. Morális motívumot – ha mindenáron ragaszkodunk hozzá – nem prekonceptcionális eljárással, a később bekövetkező és a kortársak által csupán sejtett, de előre nem látott

¹⁴⁸ Erről lásd LAKATOS, *Habsburg-diplomaták Magyarországon*, I, 21.

¹⁴⁹ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 112.

¹⁵⁰ B. SZABÓ JÁNOS, *Mohács. Régi kérdések – új válaszok*, Budapest 2015, 84–85.

¹⁵¹ LJUBIĆ, *Commissions*, 141; KENNETH SETTON, *The Papacy and the Levant III: 1204–1571*, Philadelphia 1984, 178–205. 216. 218–224.

események fényében, és nem a kormányzat ezen lépéseiben kell keresnünk, hanem abban, hogy a békéhez át kellett volna törni egy paradigmát. Le kellett volna mondani a szuverenitás látszatáról, vagy ami végül történt, meg kellett kockáztatni a nyílt háborút, amelynek a kimenetele finoman szólva kétséges volt. A magyar kormányzat felfogta ezt a súlyos dilemmát és az ebből fakadó veszélyt, de lépéseit sem az ország nemessége, sem a külföld – amely a segélyek beszüntetésével fenyegetőzött – nem fogadta el.¹⁵² Mindez világosan kiderül Burgio jelentéseiből. De erre utalnak a pozsonyi tárgyalások is, ahol a magyar fél a szegedi béke megszegése miatt bekövetkező várnai katasztrófát, Ulászló halálát hozta fel, ám arra nem a szerződésszegés példájaként hivatkozott, mint általában később tették, hanem hogy tárgyalópartnereik emlékezetébe idézze, a vereségre azért került sor, mert a királyt cserbenhagyták a szövetségesei.¹⁵³

4. KÉT AJÁNLAT KÖZÖTT (1523–1526)

a) *A bécsiújbeli trakta*

Nándorfehérvár eleste 1521-ben azt jelentette, hogy összeomlott az addig kitartó déli végvárrendszer, és a határvédelem ezután már annyira sem tudja felhasználni a védelemre a Magyar Királyság előterében fekvő szerbiai, boszniai területeket (kivétel 1527-ig Jajca), mint eddig.¹⁵⁴ Most már a királyságon belül található szerémségi és horvátországi várak, illetve az általuk védett területek is közvetlen oszmán nyomás alá kerültek, amellyel megnyílt az út az ország belseje felé. A Magyar Királyság ezért erőfeszítéseit a továbbiakban arra összpontosította, hogy visszaszerezze az elvesztett területeket, amelynek érdekében a nyugati hatalmaktól újabb törökellenes segítséget kellett szereznie. Ugyanakkor az oszmán birodalommal is fenntartotta a diplomáciai kapcsolatokat. Mivel ebben a témában újabb iratok nem kerültek elő, a már ismert forrásokhoz kell fordulni, hátha találunk bennük hasznosítható adatokat, amelyeknek eddig nem szenteltek kellő figyelmet.

A magyar kormányzat tehát megpróbált külföldi segítséget szerezni: ebből a szempontból a birodalom és a pápaság jöhetett a leginkább számításba. Ám

¹⁵² Lásd E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 35–37.

¹⁵³ ZOMBORI, *Szydlowiecki kancellár naplója*, 24.

¹⁵⁴ Erről legújabban lásd ÁGOSTON GÁBOR, *Az oszmán bódítás és Európa*, Budapest 2014, 129–132. 147–153.

az 1523. évi bécsi, majd a bécsújhelyi, illetve a pozsonyi tárgyalások, és a következő évben összehívott nürnbergi gyűlés nem hoztak igazi áttörést. Erre következett a külföldiek kitiltása az 1524. szeptemberi országgyűlésen, amely KOSÁRY szerint a xenofóbia megnyilvánulása volt.¹⁵⁵ Ez különösen a német követek bécsi viselkedésének, vagy Ferdinánd állandó beavatkozási kísérletének a fényében némiképpen érthető volt.¹⁵⁶ Mindenki a saját érdekeit próbálta érvényesíteni, csak az egyik félnek kevesebb, a másiknak több zsarolási potenciál állt a rendelkezésére.

1524-ben VII. Kelemen Lorenzo Campeggiót küldte a birodalmi gyűlésre, akinek hatáskörét Magyarországra is kiterjesztette. Budára menetele *ad hoc* megoldás volt, mert oda újfent Giovanni Antonio del Burgiót nevezték ki, aki egy évvel korábban még VI. Adorján megbízatásából Tommaso de Vio legátus kíséretében került először Magyarországra.¹⁵⁷ 1524-ben tehát néhány hónapig Campeggio és Burgio Budáról küldték jelentéseiket, majd a legátus távozása után Burgio átvette a pápai diplomácia vezetését. A tárgyalások még a kívülállók számára is egyértelművé tették, hogy a magyar diplomáciának a lépéseit

¹⁵⁵ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 141. Ennek alapján a velenceieket magyargyűlölettel vádolhatnánk meg, elég a hun–magyar rokonság számunkra előnytelen interpretációjából táplálkozó velencei illetőségű irodalomra gondolni. A legbővebben erről máig lásd OSZKÁR ELEK, *Attila az olasz bagyományban*, BpSz 41 (1913) 156/442, 81–III. A magyarok xenofóbiájának toposza jelen van a magyar történetírásban, gondoljunk csak SZÜCS JENŐ munkáira. Ellenkezőjét hangsúlyozza KUBINYI ANDRÁS, *A magyar állam belpolitikai belyzete Mohács előtt*, Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából (szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc), Budapest 1986, 59–99, 78. A császári diplomáciáról legújabbán lásd LAKATOS BÁLINT, *Andrea dal Burgo császári követ magyar- és csehországi missziója (1521–1523)*, *Világtörténet* 43 (2021) 581–628.

¹⁵⁶ Itt hívnám fel azt a magától értetődő, és talán emiatt kevésbé hangsúlyozott tényezőt, hogy Mária meddő volt, amelynek 1522-ben megkötött házasságuk után előbb-utóbb ki kellett derülnie: arra nem lehetett számítani, hogy Lajos emiatt elválk tőle, már csak a világraszóló botrány miatt sem, amelyet VIII. Henrik (1509–1547) okozott, aki el akart válni szintén Habsburg feleségétől. Ez azt jelentette, hogy a magyar trón a magyarországi Jagelló-ág fiágának kihalása esetén és a házassági szerződés alapján automatikusan Ferdinánd birtokába fog kerülni, akinek ezért – jogi szempontból, de a gyakorlatban is – még a kisujját sem kellett mozdítania, csak ki kellett várnia, hogy elérkezzen az ő ideje. Ennek a forgatókönyvnek a megvalósulása azzal fenyegetett, hogy a magyarok szabad királyválasztó joga formálissá, és választóiból kvázi örökletes monarchiává válik. A Portán nyilvánvalóan hasonló következtetésre jutottak. Ennek fényében nem kell csodálkoznunk, hogy a magyar nemesség körében idegengyűlölet nélkül is magasra csapott a Habsburg- és németellenesség lángja, illetve hogy Szapolyai személyében egy másik, nemzeti jelöltet találtak. Hasonló volt a tétje korábban a II. Ulászló és Beatrix válása körüli huzavonának. Nem véletlen, hogy a Habsburgok és szövetségeseik akkor sem támogatták a válást.

¹⁵⁷ NEMES, *Pápai követek*, 369–385.

a támogatás miatt a császár és a pápa érdekeinek figyelembevételével kell meghoznia, vagyis velük szemben kiszolgáltatott helyzetben van. KOSÁRY azonban mégsem ebben, hanem a magyar belpolitikában találta meg azt a végső okot, mivel a magyar diplomácia olyan hibákat követett, illetve olyan lehetőségeket szalasztott volna el, amely elkerülhetetlenül torkollott katasztrófába.¹⁵⁸ Első ránézésre egy kissé ellentmondásosnak tűnik az okfejtés: ha a Habsburg és az oszmán hatalom közé szorult Magyar Királyságra úgysem várt más, csak bukás, akkor milyen értelemben kell beszélünk a királyság elitje által elkövetett hibákról? Mit kell azon érteni, amit monográfiájának utolsó oldalán olvashatunk, hogy tudniillik „a magyar külpolitika tehetett volna többet, jobban is,” illetve hogy „nyilván nem tudta minden erejét jól kifejezteni”? Lényegében hasonló úton halad KUBINYI is, és bár ő nem fogalmaz meg ilyen sommás véleményt, a lényegen azonban nem változtat.¹⁵⁹ Az események árnyaltabb rekonstrukciója érdekében érdemes az *Acta Tomiciana* vonatkozó részeit tüzetesebb vizsgálat alá venni, mivel a sorozat köteteiben több, eddig kellő figyelemre nem méltatott adatot is találunk a magyar béketapogatózásokkal kapcsolatban.

Az előző fejezetben már utaltam arra, hogy Lajos, illetve a magyar küldöttség meglebegettette a török csapatok átengedését, ha nem érkezik megfelelő mértékű támogatás. Az 1523-as bécsi találkozó után következő év újabb diplomáciai erőfeszítéseket hozott: ekkor ült össze a nürnbergi birodalmi gyűlés, amelytől a töröksegegy megszavazását várták, de ami még fontosabb, ennek folyamánaként ejtették meg a bécsújhelyi találkozót, amelynek eredményeit KOSÁRY meglehetősen sommásan intézte el. BÁRÁNY is csupán egy-egy rövid fejezetet szentel ennek a két találkozásnak, konstatálva, hogy az előző évi törökellenes felbuzdulás szép lassan alábbhagyott. Jóllehet Zsigmond lengyel király (1507–1548), hanem Ferdinánd főherceg is békekötést javasoltak a magyar kormánynak, a királyi tanács júliusban a támadó háború mellett döntött.¹⁶⁰ A két találkozóról a leg részletesebben E. KOVÁCS PÉTER írt a lengyel király képviselőjének, Krzysztof Szydłowieckinek a naplóját hasznosítva, kiemelve, hogy magyar részről 60 ezer főnyi haderő felállítására tettek ígéretet.¹⁶¹

¹⁵⁸ KUBINYI a külső tényezőket is számításba vett a belpolitikai okok mellett. Lásd KUBINYI *Nándorfehérvártól Mohácsig*, 275–276.

¹⁵⁹ Uo., 275.

¹⁶⁰ BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 93–95.

¹⁶¹ E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 35–37. LAKATOS BÁLINT, *Áttekintő jegyzék Andrea dal Burgo, Sigmund von Herberstein és Johann Schneidpeck követek jelentéseiről a magyar–cseh királyi udvarból (1521–1525)*, Acta Universitatis Szegediensis: acta historica 142 (2017) 91–139, n. 149.

A gyűlést alapvetően két okból hívták össze: történetírásunk teljesen érthető módon főleg a törökkérdésre figyelt, amellyel szorosan összefüggött a tárgyalások másik fő pontja, a királyság pénzügyi s egyéb kormányzatának a reformja. Érdekes néhány szót szólni ez utóbbira is, mivel a sokat emlegetett belpolitikai nehézségek elválaszthatatlanok voltak a kormányzati zavaroktól. Történetírásunk ennek kapcsán főleg a különböző érdekcsoportok küzdelmét emelte ki, az újabb kutatások pedig arra vetettek az eddigieknél élesebb fényt, hogy a királyi udvar nem volt annyira passzív kiszolgáltatottja ezeknek a hatalmi küzdelmeknek, mint korábban hittük, hanem megpróbálta azokat a maga hasznára fordítani. Ami Csehország esetében jobban, Magyarország esetében viszont kevésbé jól sikerült. KUBINYI ennek kapcsán Mária királynénak (1522–1526) és környezetének szerepét emelte ki, akik forrásaink szerint a magyar rendek támadásainak állandó célpontjai voltak.¹⁶²

A problémák kútfeje a diplomatai szerint – ahogyan Szydlowieczki naplójából, illetve Campeggio és Burgio jelentéseiből kiderül – az ifjú király volt, aki forrásaink szerint nem igazán volt képes megfelelni azoknak a kihívásoknak, amelyeknek a kezelése egy ilyen kétségbeesett helyzetben lévő ország esetében okvetlenül szükséges lett volna. A lengyel kancellár naplója elején többször kitért erre a problémára, majd a végén, a pozsonyi gyűlés után több tucat pontba sorolva idézte fel naplójában azt a végzést, amelyet mindhárom, azaz Habsburg, lengyel, illetve magyar részről elfogadtak, és amely a kormányzat, beleértve természetesen a pénzügyit is, megreformálására vonatkozott. Hogy ezután nem sok minden történhetett ebben a tárgyban, Giovanni Antonio del Burgio pápai követ egyik jelentése mutatja. Eszerint ahhoz, hogy Magyarországon a dolgok a helyes irányba menjenek, három követre lenne szükség, akik közül az egyik természetesen a Szentszéket, a másik a császárt, a harmadik pedig a lengyel királyt képviselné.¹⁶³ Nem írja ugyan le, de ez a gyakorlatban a királyi pár gyámság alá vételét jelentette volna. A legújabb szakirodalom a követ

¹⁶² KUBINYI, *A magyar állam belpolitikai helyzete*, 59–99; Uő, *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526*, Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531 (szerk. Réthelyi Orsolya et al.), Budapest 2005, 13–23; Uő, *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*, Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest 2001, 8–28; C. TÓTH NORBERT, *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése*, Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról (MTE Értekezések), szerk. Weisz Boglárka, Budapest 2016, 83–148; Uő, *A királyi pár Csehországban*, „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére (szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely), Pécs 2012, 83–95, illetve főleg a vallásügyi oldalára NEMES, *Elszalasztott lehetőségek*, 3–8.

¹⁶³ FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 97. 103. 134.

szemére veti, hogy nem szerette Mária királynét, ezért nem vett tudomást az általa elért kormányzati eredményekről.¹⁶⁴ A követnek kétségtelenül nem tett szert a királyné lutheránus szimpátiája, de ebből egy kissé elhamarkodottnak tűnik az a következtetés, hogy emiatt egyéb ügyekben tévedett volna. Nem akarom ezzel természetesen kétségbe vonni azokat a kutatási eredményeket,¹⁶⁵ amelyek az egyébként később Németalföld élén kiválóan helyt álló királynét illetően születtek, vagy amelyek a királyi párnak a hatalom megerősítését célzó sikeres erőfeszítéseit hangsúlyozzák, de a Magyar Királyság pénzügyi és/vagy belpolitikai helyzete 1523 és 1526 között látványosan nem javult meg, amelynek nem biztos, hogy kizárólag a törökök, illetve a magyar nemesség lettek volna az okai. A gyengekezű kormányzást Burgio és a többi követ említik jelentéseikben, és a Bécsújhelyen összeülő felek is ebben látták a nehézségek legfőbb belpolitikai okát.

A másik kiemelendő mozzanat a csehországi helyzet volt: a cseh rendek öntudatban nem maradtak el túlságosan a magyaroktól. Hogy ezt gyakran elfelejti az utókor, annak az oka feltehetően az, hogy a Mohácsnál nem ők, hanem magyar kollégáik vesztek. Illusztrációként csupán egy rövid mondatot idéznék, amely 1523-ban hangzott el a rendek részéről, amikor Lajos és Mária odautaztak, hogy rendbe tegyék a cseh ügyeket: „te a mi királyunk vagy, mi pedig a te uraid vagyunk.”¹⁶⁶

A bécsújhelyi traktán a magyarok 60 ezer fős hadseregére és 100 ágyúra tettek ajánlatot, de ezt a cseh királysággal *együtt* ajánlották fel, ezért nem minősít-

¹⁶⁴ Lásd E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 38–40.

¹⁶⁵ KUBINYI, *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika*, i.h. A királlyal kapcsolatban nemcsak Burgio, hanem Campeggio, Szydlowiecki és a mantovai követ is kritikát fogalmazott meg, tehát elmondhatjuk, hogy a külföldi követek általában fenntartásokkal viseltettek a királyi pár, főleg a király irányában, amit nem lehet kizárólag arra visszavezetni, hogy Burgio nem szívelte volna Mária királynét.

¹⁶⁶ GÓRSKI, STANISLAS (ed.), *Acta Tomiciana VI: 1522–1523. Epistolae et legationes...Sigismundi I. regis Poloniae...*, Posnaniae 1857, 242. A csehek a magyarokhoz hasonlóan gyerekként kezelték királyukat, és ők is igen nehezen tűrték, hogy idegenek avatkozzanak a belügyeikbe. A németek által nyújtott segítséget nevetségesnek minősítették, a királlyal együtt Csehországban tartózkodó magyarokról pedig némelyek kijelentették, hogy azt az átkozott nemzetet ki kellene irtani. Uo., 242. 243. 245. Ezek után nem kell csodálkoznunk, hogy mind KOSÁRY, mind E. KOVÁCS elsiklik azon tény felett, hogy a birodalmi rendek 1522-es feljegyzése a magyarok mellett éppen a csehekét vádolta meg a megfelelő hozzáállás hiányával. IVÁNYI, *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez a Jagelló korban*, 337. Ez utóbbiak természetesen nem voltak abban a helyzetben, hogy a török behódolást propagálják, de fordított esetben nyilván akadtak volna közöttük is, akik erre vállalkoztak volna.

hetjük légből kapott és felelőtlen ajánlatnak, ahogyan ezt néha beállítják. Arról nem is szólva, hogy a német fél egészen bizonyosan nem volt teljesen tájékozatlan a magyar fél hadipotenciálját illetően. Amikor viszont erről garanciákat kértek, a magyarok azzal hárították el, hogy most is hadban állnak a végeken, milyen biztosítékokat várnak el még tőlük ezen felül?¹⁶⁷ A Magyar Királyság a krónikus pénzhiány és a pénzrontás közepette egy egész hadsereget volt kénytelen állandóan fegyverben tartani, akkor már 100 éve, amelyeknek a zöme végvári helyőrségek formájában télen is szolgált, és amelyet joggal tarthatunk állandó hadseregnek, még ha formailag kétségtelenül nem is számított annak.¹⁶⁸ Jóllehet zsoldjuk gyakorta késett, vagy nem is fizették, a hadianyaggal való ellátásukat, és ami a fő, élelmezésük pénzügyi fedezetét a segélyeken felül valahonnan mégis elő kellett teremteni. A magyar küldöttség tehát joggal utasíthatta vissza a kérést arra hivatkozva, hogy ők folyamatosan megadják a biztosítékokat, Horvátországot leszámítva, ahol 1522-től kezdve saját területük védelme érdekében Ferdinánd főherceg és a stájer rendek igen fontos és hangsúlyos szerepet vállaltak.¹⁶⁹ Ennek illusztrálására elég fellapoznunk a BENDA KÁLMÁN által szerkesztett *Magyar Történelmi Kronológiát* az 1522-es vagy az 1523-as évnél.¹⁷⁰

A magyar kormányzat közvetlen érintettsége miatt világosabban látta a külföldnél, hogy a helyzet a végeken eszkalálódott, és az állandó betöréseknek kizárólag egy támadó háborúval lehet elejét venni. Ezt nagyon érzékletesen támasztja alá egy eddig ismeretlen, sajnos töredékes levél, amelynek a szerzője valószínűleg Brodaries István.¹⁷¹ A levél feltehetően 1522-ben, a Nándorfehérvár elését követő évben kelt. Hosszasan taglalja, hogy a magyarok a hosszú

¹⁶⁷ ZOMBORI, *Szydlowieczki kancellár naplója*, 36.

¹⁶⁸ A Magyar Királyság hadügyéről ezekben az években lásd KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, i.h.; B. SZABÓ JÁNOS, *A mohácsi csata és a „badiügyi forradalom” I. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban*, HK 117 (2004) 443–480; UŐ, *A mohácsi csata és a „badiügyi forradalom” II. rész. A magyar királyság hadserege a mohácsi csatában*, HK 118 (2005) 573–634. A legújabban pedig *Magyarország badtörténete I* (szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest 2017, 329–349.

¹⁶⁹ Tehát nem átvette, ahogyan néha tévesen szerepel. Ennek tisztázását lásd BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 72–74. A kérdéshez vö. még E. KOVÁCS, *Ferdinánd főherceg és Magyarország*, 27–28.

¹⁷⁰ Lásd még C. TÓTH, *Szapolyai havasalföldi hadjáratai*, i.h.; KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, i.h.

¹⁷¹ Az levélíró azonosítását NEMES GÁBORNak köszönöm. A szerzőség kérdésében további megerősítést jelent II. Lajos magyar király szentszéki követeinek, Francesco Marsupinónak és Brodaries Istvánnak írott 1523. január 10-i levele, amely az 1522-ben indított nagyszabású segélyszerzési akció során született levelezéshez tartozik. Az említett levél tehát nagy valószínűséggel ennek

ideje folyó harctól kimerültek, mégis megszavazták a rendkívüli adókat, összeírják a hadsereget, a király pedig Csehországba ment támogatásért. A Szent-szék segítségét leszámítva több mint 150 éve magukra hagyva tartóztatják fel a törököt; nincs ház, család, amelyik ne gyászolna. Ennek ellenére eddig *aequo Marte* harcoltak az ellenséggel. Nándorfehérvár elestével azonban ennek vége: a törökök ereje oly mértékben megnőtt, hogy a magyarok most már képtelenek tartani a Szávától és a Duna vonalától északra fekvő területeket.¹⁷²

Ez a súlyos és reménytelennek tűnő helyzet volt az oka, hogy – mint említettem – a magyar küldöttek egy évvel később Bécsűjhelyen egy 100 ezres hadsereg felállítását javasolták, amelyhez mérten vállalták a csehekkel együtt a már említett 60 ezres kontingenst.¹⁷³ Egy ekkora hadsereg csillagászati összegeket emésztett volna fel, fedezet sem lett volna rá, de a kérés alapja nem a magyarok fantáziálása, ahogy általában beállítják, hanem a katonai helyzet pontos és józan felmérése volt. Ettől még természetesen eltűnhettek jelentősebb összegek a királyi kincstár feneketlen bugyraiban, és igaz volt az is, hogy Csehországhoz hasonlóan itt is zálogban volt a királyi birtokok jó része, hogy a kormányzat drágán és nem hatékonyan működött, hogy az egyéni érdekek hátrányosan érintették a közérdeket. De újfent hangsúlyoznám, hogy az imént említetteken túl az egyik fő probléma abban állt, hogy az ország királyát – ha hihetünk a külföldi követek híradásainak – kora és viselkedése miatt nem vették komolyan, feleségében pedig az idegen beavatkozás szimbólumát látták (Csehországban is). A királyi hatalom tekintélye mélyre süllyedt, annak ellenére, hogy Lajost és főleg feleségét, Máriát érő kritikák háttérben személyes elfogultság, illetve politikai számítás is meghúzódhatott, valamint hogy a királyi pár megpróbálta, nem is sikertelenül uralmának gazdasági alapjait birtok el- és visszavételek által megerősíteni. Az ország lakóinak a szemében azonban a trón mégis határozatlannak és hiteltelennek tűnt.

Ennek a hangulatnak a lenyomata a korszak propagandairódalma, amelynek egyik érdekes darabja Bácsi Ferencnek a hatvani országgyűlés alkalmával írott levele. A szakirodalom BARTA nyomán¹⁷⁴ Bácsinak tulajdonítja a művet, amit némi fenntartással KUBINYI is elfogadott. BARTA a formuláskönyvet,

a korpusznak a része. Lásd Archivio Storico della Pontificia Università Gregoriana, Ms. 613, fol. 84r.

¹⁷² AAV Segr. Stato, Particolari, vol. 153, fol. 316r–317v.

¹⁷³ A Magyar Királyság mozgósítható haderejéről a legutóbb lásd B. SZABÓ, *Mohács*, 35–42. 57.

¹⁷⁴ BARTA GÁBOR, *Humanisták I. János király udvarában*, Magyar reneszánsz udvari kultúra (szerk. R. Várkonyi Ágnes), Budapest 1987, 205–216.

amelyben a levél található, annak a Bácsinak tulajdonítja, aki szerinte Mohács után szepesi prépost, és János király titkára volt. Szerzőségét erősítené, hogy találunk benne egy más kézzel írt németellenes epigrammát, amelyben szerepel a neve. BARTA feltételezése azonban több sebből vérzik: egyrészt az, hogy a formuláskönyvben van két Bácsi névvel jelzett munka, még nem jelenti azt, hogy az egész mű szerzője is ő lenne. Találunk például benne egy olyan levelet, amely Bácsi csapodár szeretőjéről szól, ráadásul még be is vallja, pedig egyházi stallumon ülő emberről lenne szó.

A másik kételyt KUBINYI fogalmazta meg, aki nem talált adatot Bácsi nevű nemesi családra. Ráadásul, nagyon helyesen felhívta a figyelmet az epigramma németellenes tendenciája és a levél alapvetően a magyar nemességet ostromozó hangneme közti nyilvánvaló ellentmondásra.¹⁷⁵ KUBINYI két Bácsi Ferencet számolt össze, a harmadikat, aki budai polgár volt, kizárta a lehetséges szerzők közül. A szepesi prépost és királyi titkár, akiről adatunk Mohács utánról van, János pártján állt, ő lehetne a németellenes epigramma szerzője, ami viszont értelemszerűen 1526 *után*, Szapolyai királysága idején kerülhetett a formuláskönyvbe. Szintén 1526 utáni adatunk van egy Bácsi (Bachy) Ferencről János szervitorainak a listáján, de lehet, hogy ez a szepesi préposttal azonos.¹⁷⁶

A KUBINYI által 1526 *előtt* feltételezett Bácsi tehát egyelőre virtuális személy. Profilját KUBINYI nyomán a következőképpen vázolhatjuk fel: nemesember, udvari ember, tehát királpárti, tud latinul, és nem idegenellenes. Kételyei megfogalmazása mellett KUBINYI felhívta a figyelmet még egy összefüggésre, ám nem vonta le belőle a lehetséges következtetéseket. Bácsi levele három nagy érdemeket szerzett, ám érdemtelenül kivégett nemest említ: Bárdi Istvánt, Bánffy Jakabot és Laki Lászlót. A számunkra érdekes Bánffy halálával Szapolyait, illetve Báthory Istvánt gyanúsították meg. Bánffy a főszereplője *Zay János árultatása* című művének: olyannyira, hogy a mű gyakorlatilag János árulása mellett Bánffy vitézségével foglalkozik, néha teljesen háttérbe szorítva a későbbi király alakját. Úgy vélem, hogy az ő bekerülése Bácsi levelébe arra mindenképpen utal, hogy a szerző nem Szapolyai barát, amellet, hogy gyakorlatilag szinte az egész udvaron kívüli nemességet ostromozza. Persze lehetséges, mégis ne-

¹⁷⁵KUBINYI ANDRÁS, *Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon*, Studia professoris–professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára (szerk. Almási Tibor et al.), Budapest 2005, 165–195, 176. 187.

¹⁷⁶Lásd SIMON ZSOLT, *Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből*, Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről (Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 13/3), szerk. Balogh Judit, Miskolc 2008, 315–332, 327.

hezen tudom elképzelni, hogy a Hatvanban még királypárti, mágнасellenes Bácsi Ferenc Mohács után németellenes, János-párti emberré vált volna. Szapolyai ezen a gyűlésen éppen, hogy a Werbőczy vezette köznemesség mellé, tehát a Bácsival ellentétes oldalra állt (ezért nem tartható a BARTÁT követő BESSENYEI érvelése, aki szerint a szerző Bácsi Ferenc prépost volt).¹⁷⁷

Úgy vélem, hogy fiktív, felvett névvel állunk szemben. Ezt alátámasztaná egyrészt, hogy Bácsi neve nem is szerepel szepesi prépostok között a forrásokban, amelynek az élen egyébként egészen 1544-ig Lomnici Horvát János állt,¹⁷⁸ illetve ennek a műfajnak a korabeli gyakorlata is: KUBINYI szerint például a Császár Mihály naplója címen ismert irat szerzője Batthyányi Orbán lenne.¹⁷⁹ A levél szerzője a nemességostorozás ellenére Werbőczyén kívül egy nevet sem említ, ami magyarázná az álnév mögé rejtőzést. A történet nem lenne teljes, ha nem tennék javaslatot az igazi szerzőre: a mondottak jól illenének csömöri Zay Ferencre. Szolgálatát a királyi udvarban kezdte, és rendíthetetlenül király, illetve Mária- és Habsburg hű maradt Mohács után is: két műve meggyőző bizonyíték, hogy finoman szólva nem kedvelte Szapolyait, és bár bizonyíték nincs rá, a hagyomány szerint elvégezte a padovai egyetemet (családja több tagja ugyanakkor bizonyíthatóan Krakkóban járt egyetemre), több nyelven beszélő, írói vénával rendelkező ember volt.¹⁸⁰ A Bácsira is akad magyarázat: Zay családja ugyanis Valkó mellett Bács és Szörény vármegyékben is rendelkezett még a mohácsi csata előtt birtokokkal, a célzás tehát az ő származási helyére, Dél-Magyarországra, illetve a Szerémségre vonatkozna, ahol egyébként az általa megörökített alsó-lindvai Bánffyok is rendelkeztek birtokokkal.

b) Béketapogatózások lengyel közvetítéssel

A király személyét érő kritikák mélyén azonban ennek ellenére sem Lajos személyiségjegyei, hanem valami más húzódott meg, ami érthetőbbé teszi a birodalmi rendek hozzáállását a magyar igényekhez.

Fentebb többször volt már szó arról, hogy Szulejmán 1520-ban a magyar udvarba küldte Behrám nevű csauszát egy békeajánlattal, amelynek feltételez-

¹⁷⁷ Lásd *Zay-Kis-Bánffy*, 22–23.

¹⁷⁸ C. TÓTH NORBERT, Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig, Győr 2017, 143.

¹⁷⁹ KUBINYI, *Politikai vitakultúra*, 175–176.

¹⁸⁰ THALLÓCZY LAJOS, *Csömöri báró Zay Ferencz* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1885, 10–12.

hető tartalmával az előző fejezetben foglalkoztam. A csauszt évekig házi őrizetben tartották, több hivatalos török követ pedig a rendelkezésre álló adatok szerint nem kereste fel többé Lajos udvarát. Ebből vonta le a következtetést KOSÁRY és nyomában a mai történetírás, hogy közvetlen kapcsolat nem volt Buda és Konstantinápoly közt. Mivel újabb adatok ennek cáfolatára kétségtelenül nem kerültek elő, ez nagy valószínűséggel így történhetett. Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy – mivel közvetlen kapcsolat valószínűleg nem volt – akkor békekötés, vagy legalább tárgyalás sem volt lehetséges, még *közvetett* úton sem. Közvetett út, vagy pontosabban *közvetítői* út igenis létezett, és számtalan példát fel lehet hozni arra, amikor két hatalom között egy harmadik segítségével kötötték meg a békét. A mi esetünkben a közvetítő a lengyel király volt.

Első adatunk arra, hogy a magyar kormányzat Behrák lefogása után is nyitva tartotta a diplomáciai csatornát a Porta felé,¹⁸¹ Jacobus Piso 1523. évi lengyelországi követsége kapcsán bukkan fel. Az instrukciónak abban a részében, amelyben a követre bízott titkosabb ügyek szerepelnek („*hic dicat etiam secretiora*”), olvashatjuk, hogy Lajos király már az előző, 1522. év nyarán üzent követe útján a lengyel királynak a törökkel kötendő fegyverszünet ügyében.¹⁸² I. Zsigmond válaszában kifejtette, hogy mivel külső segítségre semmilyen remény nincsen, ezért a török fenyegetést, amelyet – mint írja – talán *mások* okoztak,¹⁸³ elhárítani csak úgy lehet, ha minél gyorsabban békét vagy fegyverszünetet kötnek, mivel e két királyság képtelen feltartani a török támadásokat. A lengyel király azért írt, mert Lajos Piso útján előzetes állásfoglalását kérte a béke vagy fegyverszünet ügyében, amire válaszul született meg tehát a levél.¹⁸⁴ Zsigmond valószínűleg márciusban kelt levelére reagált Lajos április 7-ei

¹⁸¹ Miközben a külvilág, például a pápa felé az 1520 óta őrizetben tartott csausz példájával azt próbálta hangsúlyozni, hogy elkötelezett a török elleni harcra. Lásd ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 168.

¹⁸² GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VI, 248. A lezárás nélkül azt jelenti, hogy a magyar fél nem békét, hanem fegyverszünetet ajánlott fel. Néhány sorral később olvashatjuk, hogy szóba került Ferdinánd főherceg véleménye is a török békéről, de sajnos ezt nem részletezi. Uo. Lásd még Burgo Ferdinándhoz intézett április 11-ei levelét. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, 116. LAKATOS, *Habsburg-diplomaták Magyarországon*, n. 98.

¹⁸³ GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VI, 252.

¹⁸⁴ GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VI, 268. Az üggyhöz lásd még Burgo Ferdinándnak írt levelét, illetve a lengyel király II. Lajoshoz és követéhez, Pisóhoz intézett leveleit. LAKATOS, *Áttekintő jegyzék*, n. 115, LAKATOS, *Habsburg-diplomaták Magyarországon*, n. 92/1–2, valamint C. TÓTH, *Politikatörténeti források*, 207–208.

válaszlevele, amelyben a fegyverszünet ügyében tanúsított késlekedését azzal indokolta, hogy egyrészt a magyarok megkérdezése, vagyis az országgyűlés összehívása nélkül nem léphet, másrészt tekintettel kell lennie a birodalmi fejedelmekre, akik arra figyelmeztették, hogy ha a magyarok az ellenséggel tárgyalnak, semmilyen segítséget nem fognak kapni. Harmadik érvként a morális szempontot hangoztatott, ami miatt nem köthet békét (*pacem*) az ellenséggel. Lajos leveléből egyértelműen kiderül, hogy a kezdeményező fél a magyar kormányzat volt, amely emiatt küldte Pisót Lengyelországba, másik célja az időhúzás volt.¹⁸⁵

A magyar urak tanácsa azonban néhány hónappal később, júliusban elvetette a fegyverszünet ügyét. Erre válaszul született meg a lengyel király augusztusi levele, amelyben értetlenségének adott hangot, hogy egy ilyen reménytelen helyzetben, amikor a külföldi segítségre a keresztény uralkodók közt dúló viszályok miatt semmiféle esély nincs, amikor a leginkább sürgető dolog egy fegyverszünet tető alá hozása lenne, egy ilyen végzés született. Nem hagyott kétséget a felől, hogy ebben a helyzetben az egyetlen kiút, ha fegyverszünetet kérnek a Portától. Ezzel nyomást lehet gyakorolni a nyugati hatalmakra, és talán ki lehet erőszakolni a keresztény uralkodók közti megegyezést. Így a magyar király időt nyerne a felkészülésre, illetve ezáltal megnőne kettejük mozgásteret. Ezért azt tanácsolja, hogy Lajos a lehető legrövidebb időn belül hívjon össze az ügyben egy általános országgyűlést, tehát nem egy tanácskozást, ami felhatalmazást adna.¹⁸⁶ A levélből tehát kiderül, hogy a lengyel király egyrészt saját, illetve unokaöccse országának az ügyét együttesen kezelte, másrészt a nyomásgyakorlásnak, ha úgy tetszik zsarolásnak egy sokkal erőteljesebb módját javasolta a rokonának. Felhívnam a figyelmet, hogy ez a levélváltás hónapokkal a bécsújhelyi trakta előtt zajlott le, ahol éppen a háború ügyét vitatták meg. A magyar követek tehát, úgy tűnik, a tárgyalásokon éppen ellenkezőjét tették, mint amit a lengyel király javasolt.¹⁸⁷ Csakhogy fegyverszünetet sem lehetett a Portával adó nélkül megkötni, amelyet viszont Zsigmond is ellenzett.

A magyar kormányzat béketapogatózásairól a lengyel királyon kívül feltehetően tudtak Bécsben, Rómában, de a birodalomban is: nem kapkodásról vagy

¹⁸⁵ Az idézetet lásd GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VI, 268, a késlekedés okaira uo., 268–269.

¹⁸⁶ GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VI, 316.

¹⁸⁷ Az október 18-ai megbeszélésen ugyanis a magyar tanácsosok török elleni támadó hadjárat tervét terjesztették elő. Ezt és a követ kitérő válaszát a segítségre lásd ZOMBORI, *Szydlowiecki kancellár naplója*, 23. 24.

a pénzek hűtlen kezeléséről, illetve amatőr hozzáállásról stb. van szó, ahogyan általában olvassuk, mivel a békének, pontosabban a fegyverszünet keresésének pusztá ténye elegendő volt a bizalom elpárolgásához. A magyar tanács hiába döntött ezek felfüggesztéséről, az elveszett bizalmat aligha szerezhette vissza, mivel a birodalmi rendek saját nézőpontjukból joggal vádolhatták kettős játékkal a magyar felet, amire Lajos fentebb idézett levele utalt. Ezért már eleve védekezni kényszerült, ami pedig nyilvánvalóan előnytelenebb alkupozíciót jelentett. Látni fogjuk, hogy a lengyel diplomácia rugalmasabbnak bizonyult, azonban nagyobb mozgástérrel is rendelkezett. A magyar talán elmulasztotta ezt kitágítani, ahogyan javasolták neki, és egyszerre mindkét féllel tárgyalt. Bizonyára lehettek volna ügyesebbek is, de 1521, azaz Nándorfehérvár eleste után a magyar diplomáciának nem nagyon maradt más választása, mint bizalmát a birodalmi gyűlésbe vetni és segínyt kieszközölni, amely azonban hallani sem akart adó által megvásárolt fegyverszünetről. Rajtuk kívül maradt még a pápa.

Az 1523 nyarán VI. Adorján (1522–1523) új szentszéki követet nevezett ki Magyarországra.¹⁸⁸ Giovanni Antonio del Burgio megbízatásának legfontosabb pontja a törökellenes szent liga tető alá hozása volt.¹⁸⁹ Teljhatalommal érkezett, jogában állt felszabadítani az egyházi tizedet a törökellenes háború céljára, sőt, végszükség esetén felhatalmazást kapott egyházi birtokok eladására is. Instrukciójában azt olvashatjuk, hogy a pápa az egyház főkapitányává, vagyis a keresztes sereg vezérévé Tomori Pált nevezte ki. A keresztesek lázadása után a pápa látott még esélyt arra – de legalábbis reménykedett abban –, hogy egy újabb keresztesháború megfelelő visszhangra fog találni Magyarországon. A követi utasítás részletesen leírja még a keresztes zászlót is.¹⁹⁰ Mindez világosan jelzi a Szentszék elkötelezettségét egy nagy törökellenes háború ügyében, és hogy Rómában megértették, hogy a katonai helyzet elérkezett ahhoz a pontjához, amikor már csak radikális lépések segíthettek.¹⁹¹

Burgio megbízatása a bécsűjhelyi tárgyalásokkal egy időben született és vele együtt érkezett az országba Tommaso Vio, akinek a helyére a következő évben érkezett Lorenzo Campeggio bíboros pápai legátus. A véletlennek köszönhetően kettőjük levelezésének nagy része ránk maradt és régóta olvasható,

¹⁸⁸ NEMES, *Pápai követek*, 373. 377.

¹⁸⁹ Burgio, illetve Campeggio magyarországi diplomáciai küldetését a jelentéseiket kiadó FRANKÓI külön kötetben dolgozta fel. A törökkel kapcsolatos részekhez lásd *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 20–22. 25–31. 34–42. 46–53. 57–67. 129–136. 166–173. 208–226. 250–260. 273–291.

¹⁹⁰ Lásd a Frangepán Kristófhhoz írt brevét. *Brevia Clementina*, n. 100.

¹⁹¹ GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VI, 349–359. Ehhez lásd még FRANKÓI, *Magyarország összekötései a Szentszékekkel*, II, 391, 1241. j.

sőt, BARTONIEK EMMA jóvoltából Burgio levelezéséből egész kötetnyi magyar kivonat is készült.¹⁹² A továbbiakban mondandómat a legátus és a követ jelentései alapján fejtem ki. KOSÁRY természetesen ismerte és fel is használta az iratokat, amelyek forrásértékét úgy tűnik, hogy igen kevésre becsülte: „... minden ellenkező, régi vagy újabb állítással szemben Magyarország és a Porta közt a Nándorfehérvár elvesztése és Mohács közötti fél évtizedben úgy látszik, nem volt valódi közvetlen diplomáciai érintkezés. Nem volt újabb török követ. Nem indult útnak újabb magyar követ”.¹⁹³ A forrásokban időről időre felbukkanó békeajánlatokat, illetve az átjáró ezzel szoros összefüggésben felmerülő kérdését „történetké”-nek minősíti, amelyek forrásokkal nem bizonyíthatók, illetve félreértésen (?) alapulnak.¹⁹⁴

Ezek azok a „történetké”, amelyekben nemcsak az elfogultsággal megvádolt Burgio, hanem az ezzel meg nem gyanúsított császári követek, Johann Schneitpeck, Stanislas de Sprowa, Burgo is félreérthetetlenül a török béke lehetőségéről, illetve feltételeiről írtak, 1521 és 1526 között kéttucatnyi jelentésben és levélben, és amelyeket az utókor egy része állítólag félreértett.¹⁹⁵

A zömmel a pápai és császári követek jelentéseiből származó idézetek a korábban közöltekkel együtt véleményem szerint meggyőzően bizonyítják, hogy nemcsak 1518–1519-ben, hanem ezután, az 1521–1526 közötti időszakban is a törökkel kötendő fegyverszünet, illetve béke, az adófizetés és a szabad áthaladás kérdése folyamatosan, jól adatolhatóan napirenden voltak. Lehetséges, hogy nem küldtek követet a Portára, és lehet, hogy nem érkezett onnan követ, de bizonyos, hogy ha a béke kérdése ennyiszor felmerül egy-egy forráscsoportban, akkor az nem minősíthető a magyarok által időről időre belengetett kacsának. Amelynek állítólag nem lett volna semmi más oka, mint a nyugati hatalmak, jelen esetben a pápa megzsarolása a pénz érdekében, ahogyan a szu-

¹⁹² *Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései*, ford. BARTONIEK EMMA, Budapest 1926. Munkája használhatóságát csökkenti, hogy egyrészt jelzés (!) nélkül hagyott ki több, egymást követő levelet, illetve, hogy a jelentések magyar nyelvű kivonataiban távolról sem tér ki minden, például mondandónk szempontjából igen fontos részletre. Munkáját tehát – ha tárgyi-lagos képet akarunk kapni – csak az eredeti szöveggel együtt érdemes felhasználni.

¹⁹³ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 147. Ezt a tételt később megismétli uo., 158.

¹⁹⁴ Uo., 147.

¹⁹⁵ Ezeket táblázatba foglalva, amelyben Zay és az idézett velencei jelentések nem szerepelnek, lásd KRUPPA TAMÁS, *A Jagellóktól a Szapolyaiakig. Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541)*, Akadémiai doktori értekezés (Ms. MTA diss.), Szeged 2024, 54–57. Online elérhetősége: https://real-d.mtak.hu/16377/7/kruppatamas_doktori_mu.pdf.

lejmáni ajánlatok ellen felhozható ellenérveket áttekintő és összefoglaló, legújabbban megjelent munkában is olvashatjuk.¹⁹⁶

Az 1524-ből származó adatok a béke ügye mellett Szörényvár és néhány kisebb végvár elestét és a horvátok fentebb többször érintett behódolási és adófizetési készségét taglalják.¹⁹⁷ A jelentéseknek a budai udvar békehajlandóságára vonatkozó részeinek a hitelességét az 1524-es adatok kapcsán a mérvadó hazai szakirodalom azon az alapon vont/vonja kétségbe, hogy Schneitpeck, a budai császári követ nem tartotta érdemesnek (!) ezt a hírt megírni urának. Ferdinánd azonban más forrásból mégis csak tudomást szerzett erről, és április 16-ai Lajoshoz intézett levelében azt hányta a magyar király szemére, hogy fülébe jutott annak a híre, hogy a magyar kormányzat úgymond keresztényhez méltatlan feltételekkel szándékozna megegyezni a törökkel.¹⁹⁸ Végül budai követ (Schneitpeck) is, akit először lehordott, hogy egy ilyen fontos ügyet nem tőle, hanem másoktól kellett megtudnia, utána járva a dolognak, megírta, hogy a török feltételek közt a szabad áthaladás és az adófizetés is szerepeltek. A követ magát mentegelve több levélben is előhozta az ügyet, azt a véleményét ismételve, hogy a legátus semmi ilyesmit nem írt, a pápát pedig félretájékoztatták.¹⁹⁹ Ami egyébként – mint fentebb láttuk – egyáltalán nem volt igaz.

Ráadásul a híreket nemcsak a pápai, hanem a velencei hírsatornák is megerősítették. KOSÁRY szerint a császári követ mulasztást követett el azzal, hogy nem írta meg az először a velencei követ által kiszivárogtatott hírt, míg KUBINYI inkább azt valószínűsíti, hogy a velencei követnél már csak rokoni kapcsolatai miatt is²⁰⁰ jóval több információs forrással rendelkező Schneitpeck azért hallgatott, mert pontosan tisztában volt azzal, hogy az egész nem más, mint a pápai pénzesládikára szemet vető magyar kormányzat által kiötlött kacska.²⁰¹

¹⁹⁶ BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 116.

¹⁹⁷ A horvátok behódolási szándékáról, illetve hogy erre csábítják őket, a nunciusok többször is beszámoltak. FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 36. 53. 262. 274. 277. 321. 324. 349. A horvát behódolás legalább 1511-től kezdve napirenden lévő kérdéséhez lásd az I/2. fejezetet.

¹⁹⁸ Lásd a követhoz és Lajoshoz intézett leveleket LAKATOS, *Habsburg-diplomaták Magyarországon*, n. 204–204/1.

¹⁹⁹ Április 29, május 1. és 4-i leveleit lásd LAKATOS, *Habsburg-diplomaták Magyarországon*, n. 209–212; UŐ, *Áttekintő jegyzék*, 135.

²⁰⁰ BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 114–116.

²⁰¹ KUBINYI, *Nándorfehérvártól Mohácsig*, 151–155. Megismétli BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, 132 („...az egész török ajánlat lebegtetésének mozgatórugója nem más, mint a pápai legátusnál lévő pénzes ládika. E körül forog minden”). Ha itt Schneitpecknek lett volna igaza, akkor ebből az következne, hogy Burgo, Sprowa, Campeggio és Burgio híradásai, akik majd tucatszor számoltak be a béketárgyalásokról, tévesek. Ami nyilvánvaló képtelenség.

Ez esetben inkább KOSÁRYnak adnék igazat, van ugyanis az 1524-es békeajánlatban egy eddig figyelmen kívül hagyott mozzanat, hogy tudniillik a békét a magyarok a császár kizárásával óhajtották megkötni. Nem tartom valószínűnek, hogy ha ez az egész békeajánlat a magyar vezetés kitalációja lett volna, akkor annak érdekében állt volna egy ilyen lépéssel felesleges bonyodalmakat okozni a Habsburgokhoz fűződő amúgy sem egyszerű kapcsolataiban: ez nem a magyar kormányszatnak, hanem a Portának állt érdekében. Egyébként erre már az 1510-ben lejárt béke megújítása alkalmából megnyitott tárgyalásokon kísérletet tett Szulejmán elődje, Szelim, amint azt FODOR és DÁVID fentebb idézett tanulmányukban meggyőzően bizonyították.²⁰²

Sőt, egy kellő figyelemre nem méltatott, Statileo János lengyelországi tárgyalásaival kapcsolatos adat azt látszik bizonyítani, hogy valamilyen úton-módon a magyar vezetés 1524 őszén mégis csak létesített egy közvetlen csatornát is a Porta felé. Erről egyenesen Zsigmond királytól értesülünk, aki Lajos követének, Statileo Jánosnak adott válaszában említi, hogy mivel arról értesült tőle, hogy Lajos a szultántól a béke vagy fegyverszünet ügyében kedvező visszajelzést kapott, a jelenlegi helyzetben, amikor a keresztény uralkodók egymást ölik, nincs ajánlatosabb, mint ennek az ajánlatnak az elfogadása.²⁰³ Ezzel hozható összefüggésbe Campeggio 1524. október 15-i jelentése is.

Zsigmond nem sokkal ezután Portára küldött követe, Stanislas de Sprowa kasztellán számára készített instrukciójában is megemlítette a magyar királyt, akitől a megegyezési szándékot illetően a követ indulásáig nem kapott visszajelzést. De folytatja, hogy amint erről megtud valamit, okvetlenül tájékoztatni fogja a követét. És bár később az instrukció kitért arra, hogy a békéhez a magyar rendek beleegyezése szükséges, leszögezi, hogy a magyar királlyal együtt óhajt békét kötni, mégpedig azokkal a feltételekkel, amilyenekkel annak idején a szultán elődei a magyar királyokkal tették. Azaz az 1503, illetve 1519-es békefeltételekkel.²⁰⁴ Az adat igen zavarba ejtő, de mivel a lengyel király teljesen világosan és egyértelműen hivatkozik Statileo követ szavaira, kétség nem férhet hozzá, hogy őt éppen úgy, mint három évvel korábban egy ismeretlent, egy évre rá pedig, 1522-ben Pisót a törökökkel kötendő béke ügyében küldték a lengyel királyi udvarba.

Sprowa visszafelé vezető útján 1525. december 19-én Brassóban kelt, II. Lajosnak írt levelében beszámolva a szultánnak a Magyar Királyság elleni háborús

²⁰² FODOR–DÁVID, *Magyar béketárgyalások*, i.h.

²⁰³ STANISLAS GÓRSKI (ed.), *Acta Tomiciana VII: 1524–1525*, Posnaniae 1857, 241.

²⁰⁴ GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VII, 280.

szándékáról, részletesen tudósított Ibrahim nagyvezírral folytatott tárgyalásáról is. Háromszor találkozott vele, amelynek során a nagyvezír értésére adta, hogy ha a lengyel király közvetít Lajos és Szulejmán közt, valamint az előbbi külön követet küld a Portára a béke végett, akkor a szultán egészen bizonyosan meg fogja vele kötni a békét.²⁰⁵ Szulejmán tehát elvárta az egyértelmű gesztust Lajostól, azaz a béke *kérését*: ez szépen illeszkedik a nuncius állításához, hogy a magyar urak készek a békére, amit ezek szerint a szultán tudtára is adtak, és aki ezt nem fogadta elutasítóan, csak nem merik elmondani a nemességnek, mert félnek a reakcióktól. És tegyük hozzá, tartanak a külföldi visszhangtól is. Azt persze lehet mondani, hogy miért éppen a lengyel királyt ne próbálták volna félrevezetni, csakhogy ez nem állt a kormányzat érdekében: a lengyel királytól – ellentétben a birodalmi rendektől és a pápától – pénzügyi és katonai segítségre nem, hanem csupán diplomáciaira számíthattak. Egy ilyen hazugsággal – mert ez annak minősült volna – csak az addig kiegyensúlyozott magyar–lengyel kapcsolatokon rontottak volna, a Zsigmond jelentette diplomáciai segítségtől pedig egészen bizonyosan nem lettek volna olyan ostobák, hogy megfosszák magukat. Nincs semmi okunk tehát a fikciók világába utalni egy, a határvidéki oszmán tisztviselők, például a forrásokban ez irányú tevékenysége miatt több ízben felbukkanó Báli nándorfehérvári parancsnokkal közvetlenül felvett kapcsolat, illetve az általa a Portára továbbított magyar béke vagy fegyverszüneti ajánlat valóságát sem. És fordítva: egy török részről meglebegtetett ajánlatot sem kell automatikusan a határvidéki török katonai vezetők szokásos ravaszkodásának betudni. Ennyire sem a magyar katonai vezetés, illetve diplomácia, sem a lengyel király nem volt naiv.

Az 1525-ös hírek egyik apropóját a fentiek alapján nyilván nem véletlenül a lengyelek portai tárgyalásai adták, amelyekről Statileo írt jelentéseket, és amelyekről Burgio Szalkai László esztergomi érseken keresztül, majd a Zsigmond által küldött lengyel követtől értesült. A lengyel közvetítéssel folytatott tárgyalásokat egyébként Massaro velencei titkár jelentése is megerősíti, aki szerint „...a felséges lengyel király és a méltóságos Ferdinánd részvételével Pozsonyban vagy Kassán a törökkel kötendő fegyverszünetről vagy egyezségről fognak tárgyalni, amiről biztos helyről tájékozódtam, hogy fegyverszünetet vagy egyezséget fognak kötni”.²⁰⁶ Ennek fényében nem mondhatnánk, hogy a magyarok ne jártak volna el körültekintően: megszerezték azt a *salvus conduc-*

²⁰⁵ Lásd THEINER, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, I, 435–436.

²⁰⁶ BALOGH, *Velencei diplomaták*, LXXVI. Ez arra utal, hogy a császár, vagy legalább a Ferdinánd uralma alatt álló területeket bele akarták foglaltatni.

tust, azaz menlevelet, illetve oltalomlevelet, amely szabad mozgást biztosított a lengyel kereskedők és a többi lengyel alattvaló számára.²⁰⁷ Campeggio legátus tisztaban volt a lengyel békeszerződésnek a magyaroknak adott *abdnámék*hez képest a terminológiában is megragadható formai és tartalmi különbségével. Ehhez lásd 1525. május 8-i levelét, amelyben egy császár érkezéséről számol be, akinek a feladata a lengyel követek Konstantinápolyba kísérése volt a békeszerződés ratifikálása céljából. A szövegben említett menlevél ez esetben nem a követek szabad mozgását lehetővé íratot jelenti, ami egyértelműen kiderül a tartalmi ismertetőjéből, ami egybeesik a ránk maradt lengyel ahdnáme szövegével: „A nevezett nuncius hozott egy menlevelet a töröktől március 15-re keltezve a lengyel király követei és kereskedői számára, akiknek szabad útutazást és kereskedelmet biztosít mindenféle fizetési teher nélkül, sok jóindulatú felajánlással együtt; én pedig olvastam e szabad átvonulási engedély latinra fordított másolatát, és az nagyon terjedelmes”.²⁰⁸ Tehát az irat nemcsak a béke és barátság szokásos formuláját tartalmazó szerződés (*budna*), hanem egyúttal kereskedelmi egyezmény és menlevél (*aman*) is volt.²⁰⁹ Ez a török részről *amannak* nevezett irattípus a nem muszlim területekkel való kapcsolat-tartást szabályozta olyan országok esetében, amelyekkel a birodalomnak nem volt közvetlen határa.²¹⁰ Ez világosan kiderül a hivatalos szövegből. A latin/olasz szóhasználatban – a mai terminológiában is – a hitetleneknek, értsd keresztényeknek adott koncessziókat, például amit a francia, angol, később holland stb. kereskedőknek is adtak, ugyancsak *salvus conductus*nak (*salvo condotto*) hívták,²¹¹ tehát a lengyel is egy ilyen típusú szerződéslevél volt. Nem véletlen, hogy ennek fényében a lengyel–török béke feltételeit látva (a szerződéslevelet október 18-án állították ki) Burgio fontosnak tartotta kikérni az esztergomi érsek őszinte véleményét, hogy mit írjon ezzel kapcsolatban Rómába. Arra célozva, hogy a magyar diplomácia is a lengyelekhez hasonlóan megegyezésre készül a Portával. Nem csoda, hogy Szalkai érsek mellébeszél, és azt állítot-

²⁰⁷ Lásd KOŁODZIEJCZYK, *Ottoman–polish diplomatic relations*, 116. Szövegét lásd 222–226.

²⁰⁸ „*El detto nuncio ha portato un salvo condotto del Turcho con la data de XV di Marzo per li oratori del Re di Polonia et per mercanti suoi, alli quali dà libero transito et commertio, senza gravezza di alcuno pagamento, con molte offerte di gran benevolentia; et io ho letta la copia di detto salvo condotto tradutto in latino, et è molto amplo*”. FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 179.

²⁰⁹ Ezekről lásd PEDANI, *La dimora della pace*, 31.

²¹⁰ PEDANI, *La dimora della pace*, 22. 40.

²¹¹ Ez nem keverendő össze a nyugati diplomácia által használt *salvus conductus*szal, amely kifejezetten a követeknek adott menlevélként arra szolgált, hogy akadálytalanul elfoglalhassák, illetve elhagyhassák szolgálati helyüket.

ta, hogy szigorúan megtiltottak mindenféle békétárgyalást, illetve megígérte, hogy mindenben egyeztetni fog a nunciussal.²¹²

A nuncius aggodalmát főleg az táplálta, hogy a magyarok nem lesznek tekintettel az egyház és a Szentszék érdekeire. Bár határozottan emlékeztette őket a pápának tett esküjükre, hogy tudniillik nem kötnek békét, mégis a lengyelekkel való kapcsolatfelvételt nem tudta, a jelek szerint nem is nagyon akarta megakadályozni. A helyzethez alkalmazkodó, rugalmas magatartásának árulkodó jele volt, hogy amikor Lengyelországba akarták küldeni, a megbízatást azzal próbálta elhárítani, hogy a békére készülők lengyelek szemében vörös posztó lenne a megjelenése, mert ott még élénken emlékeznek Ulászló király várnai halálára, amelynek oka szerintük a pápai legátus volt.²¹³

Ráadásul az egyház és a pápa érdekei az ő értelmezésében nem biztos, hogy sérültek volna a fegyverszünet elfogadása esetén, feltéve, ha belefoglalják abba a pápaságot, ahogyan az 1503, illetve 1519-ben megkötött békék esetében történt. Erre egyértelműen utalt május 5-i levelében a lengyel békétárgyalások kapcsán beszámolva az ez irányú magyar tervekről: „Nekem sem volna ellenemre a fegyverszünet olyan feltételekkel, amelyet a magyarok, abban az esetben, ha a szultán haderejét Itália ellen indítaná, esküjük megsértése nélkül felrúghatnának”.²¹⁴ Vagyis ha a pápa – mert nyilván róla van szó – bele lenne foglalva az oszmánokkal kötendő békébe! Campeggio legátus három nappal később írt levelében Burgióval egybehangzóan írta Rómába, hogy ő és Burgio nem tartják szükségesnek beleavatkozni a békével kapcsolatos ügyekbe, amíg a pápa másként nem rendelkezik, mert amennyiben a feltételek nem okoznak kárt egyetlen keresztény uralkodónak sem, felesleges. Ha pedig meglesznek a feltételek, akkor meglátják, hogy vajon tartalmazni fog-e egy olyan pontot, miszerint abban az esetben, ha a szultán egy keresztény uralkodót támadna meg, a király (II. Lajos) megsegítheti a béke felrúgása nélkül. Megtudjuk, hogy mindezt Szalkai érsek terjesztette elő, aki ezzel kapcsolatban a pápa véleményét várja, illetve utasítást arra nézve, hogyan járjanak el a tárgyalásokon.²¹⁵

A kérdéssel kapcsolatban az 1526-os adatok a legismertebbek: ebben szerepel név említése nélkül a már évek óta házi őrizetben tartott Behrám csauz

²¹² FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 179.

²¹³ FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 336.

²¹⁴ A legátus is ugyanezen a véleményen volt. Május 8-i jelentését lásd FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 176; Uő, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 172.

²¹⁵ FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 180.

és a béke kérése, amelyet a lengyel király segítségével ütöttek volna nyélbe.²¹⁶ E körül alakult ki tehát az a vita a török követek személyéről, hogy tudniillik 1520 óta pozitív adatok hiányában csak az igazolható, hogy 1524, illetve 1526-ban is a Behrám által hozott békeajánlatok lettek volna érvényesek, amelyek pedig azonosak lettek volna, legalábbis – mint láttuk – Tubero szerint az 1519-es béke feltételeivel.²¹⁷ Ez bizonyítaná tehát, hogy nem volt hivatalos kapcsolat Buda és Konstantinápoly között, és a forrásokban kétségtelenül szereplő, a békekötésre vonatkozó elképzelések nem jutottak volna túl a tervezgetésen.

Fentebb idézett adataink ezt már önmagában cáfolják, és az is, hogy egy évvel később egy udvaroncot küldtek a béke ügyében nyilván nem üres kézzel a lengyel királyhoz.²¹⁸ Burgio 1526. március 5-én kelt, imént idézett jelentésében éppen a csausszal való tárgyalás kapcsán találunk egy olyan adatot, amely régóta ismert, és teljesen világosan utal az udvar békeszándékára, sőt rendkívül fontos adatot tartalmaz a magyar ajánlat *tartalmára* nézve. Burgio tehát azt írta, hogy a királyné *megmutatta* nekem a békepontokat, amelyekbe bele van foglalva a pápaság és Velence.²¹⁹ Mivel a lengyel *abdnáméban*, amelyet Campeggio a korabeli terminológiát pontosan ismerve *salvus conductus*ként említett, nem szerepelt sem korábban, sem később a pápaság vagy Velence, egészen bizonyos, hogy ezen a helyen egy magyar szerződéstervezetről van szó. Ezt Burgio szóhasználata is megerősíti, aki *capitulazione di pacét* ír, ami egyébként az oszmánokkal folytatott levelezés során az olasz gyakorlatban az *abdnámét*, vagy valamilyen *abdnáme* formájában kiállított nagyúri levelet szokta jelenteni, tehát a lengyeltől eltérően nem *salvus conductus* volt. Itt is egészen bizonyosan hivatalos iratról van szó, a *capitulazione* erre utal, és nyilvánvaló, hogy nem egy kész békeszerződés, hanem hagyományos értelemben vett kapituláció volt, amely azokat a pontokat, feltételeket tartalmazta, amelyeket a magyar

²¹⁶ FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 327. A március 5-i jelentést idézi FRAKNÓI, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 215. 223.

²¹⁷ Elképzelhetőnek tartom, hogy Tubero összekeverte a Behrám által hozott, és a valószínűleg megismételt török békeajánlatokat a Stanislas de Sprowa instrukciójában szereplő magyar feltételekkel, amelyekben annyi szerepel, hogy Lajos az elődökéhez hasonló, a szokásoknak megfelelő békét szeretne, például amilyen az 1519-es volt. GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VII, 280.

²¹⁸ GÓRSKI, *Acta Tomiciana*, VII, 316.

²¹⁹ „La Maestà di la Regina mi ha mostro la capitulazione di la pace ove pure è che si lassa loco a Sua Santità et a Venetiani di poterle intrare infra termine di cinque mesi”. FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 329.

kormányzat bele kívánt foglalni az egyezségbe, és amelyek között az 1503-as és 1519-es békékhez hasonlóan, a két említett hatalom is szerepelt.²²⁰

Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy ez az irat, amelyet a báró a kezében tartott, bizonyosan nem lehetett béke (*pace*), hanem csak egy fegyverszüneti ajánlat (*treuga, induciae*). Persze erre is lehet azt mondani, hogy mindez színjáték volt, a pápai követ félrevezetése, sőt becsapása, amelyben ezek szerint aktív szerepet játszott volna a királyné is. Burgio azonban teljesen egyértelműen fogalmaz, amikor azt írja, hogy megmutatta neki: tehát a követ látta azt. Nem hiszem, hogy egy hamis, koholt irattal szúrták ki a szemét, amelyet ráadásul el sem küldtek volna. Ez az irat igenis egy valódi fegyverszüneti ajánlatot tartalmazott, ami egyébként nagyon szépen illeszkedik fentebb idézett 1521–1525-ös adatainkhoz, illetve azokhoz a levelekhez, amelyeket Lajos rokonának, a lengyel királynak írt és amelyeket – éppen úgy, mint a Behrárn csaszusz által megíratott leveleket – el is küldtek Zsigmondnak, hogy továbbítsa a Portának. További kutatás feladata, hogy a kapcsolatfelvételt miért ilyen kerülő úton, lengyel közvetítéssel próbálták – különösen az oszmán támadás árnyékában! – keresztülvinni. Lehet, hogy ez részben tényleg az időhúzást, illetve a szövetségesek zsarolását szolgálta, mint más szempontból többen is vélik. A nuncius által említett és az esztergomi érsek szájába adott „*per molte cose*” esetleg erre utalna, de az is lehet, hogy a látszatra próbáltak ügyelni a nyugati közvélemény előtt. Különösen, hogy – mint hamarosan látni fogjuk – néhány hónappal később a már királlyá koronázott Szapolyainak a kezdetektől fogva a törökbérencség vádjával kellett szembenéznie.

Fentebb azt állítottam, hogy az 1520-as török békeajánlat az áthaladásra, illetve az anyagi kompenzációra vonatkozó pontokon túl valószínűleg nem foglalta magában a császárságot és a pápaságot, a segélypénzek szempontjából a két legfontosabb donorországot. Ha viszont ezt a két hatalmat megemlítette, akkor ebből egyrészt az következik, hogy az ekkor elküldött békeajánlatban sem szerepelt a császár, mert akkor a felsorolásban megtalálnánk, ellenben beletették a pápaságot, ha nem így jártak volna el, Burgio bizonyosan észrevételezi, és belefoglalták Velencét, amelynek azonban már 1521 óta érvényes békeszerződése volt a Portával. Ez utóbbi okára nem tudok magyarázattal szolgálni, lehet, hogy ez csak egy gesztus volt a Köztársaság felé, illetve taktikai szempontból szerepelt, hogy a tárgyalásokon legyen mit engedni.

²²⁰ KRUPPA TAMÁS, *Buda és Sztambul Róma szemével: Antonio Burgio és Lorenzo Campeggio jelentése a magyar-oszmán tárgyalásokról (1524–1526)*, Temetetlen Mohács, 160–161.

A pápaság viszont nem maradhatott ki, már csak azért sem, mert a nyugati hatalmakkal – érthető módon – meglehetősen ellenségesen viselkedő magyar köz- és kisnemesi tömegek egyedül a pápai követ jelenlétét tűrték meg a királyságban.²²¹ Tehát ennek nemcsak kül- hanem belpolitikai okai is lehettek. Ugyanakkor az eljárás utólag magyarázza Ferdinánd még 1524 elején írt méltatlankodó levelét, amely a Lajos által tervezett török békével kapcsolatban született, és amelyben arra panaszkodott, hogy nem foglalták bele a császárt.²²² Massaro fentebb idézett jelentéséből kiderül, hogy a következő évben (1525) már valószínűleg újra szerepelt a birodalom, egy évvel később azonban ismét kimaradt a békébe foglalandó országok közül.²²³ Mindez egyébként azt is bizonyítja, hogy a tárgyalások változó feltételekkel folytak, ami eleve olyan diplomáciai csatorna meglétét feltételezi, amelyben az információáramlás kétirányú volt. Bár a magyar ajánlat a Habsburgok újbóli kivételével a Porta malmára hajtotta a vizet, végső soron azonban ebben a formájában már egészen bizonyosan nem volt elfogadható Szulejmán számára. Erre utaltak – mint láttuk – Ibrahim nagyvezír szavai is.

Ezt egyébként érezhette Burgio is, aki jelentései alapján nemcsak rokon-szenvezett a magyarokkal, hanem végtelenül realista ember is lehetett. 1526 tavaszán többször is kifejtette, hogy ő két utat, pontosabban két orvosságot lát a helyzetre. Az egyik, hogy a török nem, vagy csak egy kis hadsereggel jön, magyarán nem lesz szultáni hadjárat. A másik, hogy a pápa valóban ad egy komoly anyagi segítséget, amelynek összegét 200 ezer dukátban jelölte meg.²²⁴ Vagyis tulajdonképpen egyetlen lehetséges megoldást látott abban a reménytelen helyzetben, csak éppen diplomatikusan fogalmazott. Elkeseredését érzékletesen szemlélteti a pápával szembeni igen kritikus hangvételű levele, amelyben azt írja, hogy nem elegendő csak adni, mert a kevés pénz ablakon kidobott pénz. Ennyivel a királyság védelme reménytelen. Éppen ezért, ha a pápa nem akar többet adni, adja inkább Tomorinak a pénzt, őt pedig rendelje haza: magyarán, nem látja értelmét a további diplomáciai missziójának.²²⁵ Burgio szavaira rímelnék Lajos március 24-én a pápához intézett levelének sorai.

²²¹ A velenceieket például a májusi pesti országgyűlésen kémkedéssel vádolták meg, a németeket pedig hogy felpredálják az országot és beleavatkoznak a Magyar Királyság ügyeibe. FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 190. Idézi FRANKÓI, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 102.

²²² FRIEDRICH FIRNHABER (ed.), *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte Literatur und Kunst*, Wien 1849, 109.

²²³ KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 150–151; BALOGH, *Velencei diplomaták*, LXXVI.

²²⁴ FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 353. 355. 363.

²²⁵ FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 353.

Ebben kissé ingerülten azt írja, hogy mivel elképzelhetetlen a számára, hogy a pápa Burgiótól nem értesült folyamatosan a magyarországi történekekről, ezért hogy ha neki és országának segíteni akar, akkor ne folyton tőle kérdegesse, hogy mit tegyen, hanem tegye azt, amit a megmentésük érdekében jónak lát.²²⁶ Ebben a súlyos helyzetben, amikor előre látható volt, hogy nem érkezik elegendő pénz nem hogy egy támadó háborúra – Burgio ugyanis a 200 ezer dukátot a magyar nemesség akaratával megegyezően támadó háborúra javasolta – hanem még egy védelmire sem, amelyet amúgy is reménytelennek tartott, nem palástolja, hogy a megoldás a törökkel kötött béke lenne! Behrámm csausz kapcsán ugyanis finoman, de határozottan utal arra, hogy a fennálló helyzetben nem biztos, hogy ragaszkodni kellene az eredeti elképzelésekhez: „és jöllehet ismerem öszentsége véleményét ezzel a békével...kapcsolatban, mégis, mivel a világ dolgai haladnak, néhányszor pedig megváltoztatják elhatározásainkat, talán nem lenne rossz, ha Főtisztelendő Uraságod értesítene, hogy a mi urunk ragaszkodik-e korábbi véleményéhez, hogy jobban szolgálhassam öszentségét, ahogyan ő szeretné”.²²⁷

Burgio tehát – ahogyan Tomori is – valószínűleg feltette magának a kérdést, hogy jöllehet keresztény szempontból becsstelen dolog lenne, mindazonáltal a királyság és népe javát leginkább a törökkel megkötött béke (fegyverszünet) szolgálná.²²⁸ Már csak ezért sem tartom valószínűnek, hogy Tomori Burgio által idézett szavainak hátterében a Báli béggel állítólag pusztán taktikai okokból folytatott tárgyalásai húzódtak volna meg.²²⁹ Ezt az adatot egyébként KOSÁRY is idézi, kár, hogy a kalocsai érsek két évvel korábbi, valamint egy másik, a mohácsi csata előtt kb. egy hónappal kelt, és az adófizetésre vonatkozó kijelentéséről elfeledkezett. Nem hinném, hogy különösebb magyarázatra szorulna az a két mondat. Tomori, a végvári harcok legfőbb irányítója által (is) felvetett megoldást később Szapolyai révén határozta meg a királyság további sorsát.

²²⁶ ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 177.

²²⁷ FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 327.

²²⁸ Idézi B. SZABÓ, *Mohács*, 83–84.

²²⁹ Lásd KOSÁRY, *A magyar külpolitika*, 152–153. Burgio mindenesetre bőségesen megemlékezik ezekről, említve a Báli bég által felvetett, Tomorihoz fűződő állítólagos rokoni kapcsolatát is. FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 119. 125. Burgio és Campeggio jelentéseit idézi FRAKNÓI, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 66.

II. MI TÖRTÉNT MOHÁCS UTÁN?

„Szép úrfiak! immár e pusztá halom,
E kopja tövén nincs mér' zengeni többet:
Jertek velem, ottlenn áll nagy vigalom
Odalenn vár mézizű sörbet”
Arany János: *Szondi két apródja*

I. MI TÖRTÉNT LAJOS HALÁLA UTÁN?

A béke kérdése a háború kitörése ellenére napirenden maradt, és már szinte a mohácsi csata másnapján előkerült.²³⁰ Ennek bizonyítéka Brodarics István 1526. október 6-án született, Szydlowieczki lengyel kancellárhoz intézett levele, amelyben azt írta, hogy a szultán életben hagyta, és Budára küldte Lajos király három kamarását a következő feltételekkel: béke és barátság, ha a király is jónak látja örök barátság megpecsételésével, azzal a feltétellel, hogy a Dráva és Száva közti területet, a Szerémséget a szultán magának tartja meg. A békét nemcsak hogy örömmel köti meg, hanem a királyt, akaratától függően belső és külső ellenségei ellen is megvédi.²³¹ Bár a feltételek között nem találunk utalást az adóra, ám az oltalomba vétel eleve nem egyenrangú feleket feltételez, amire az is utal, hogy a szerémségi terület kiszakításával már nem egy integer Magyar Királyság a szerződő fél. Ezt a területre vonatkozó feltételt felfoghatjuk a korábban Szelimmal kapcsolatban már említett kompenzációként a

²³⁰ ÁGOSTON, *Az oszmán bódítás és Európa*, 153–189.

²³¹ „...si amicitiam et foedus maiesta regia secum habere vellet, mitteret ad se nuntium, per quem libenter de hoc acturum, et eius amicitiam, si id vellet, perpetuo firmam conservaturum remissisque omnibus, quae circa Dravum occupasset, se Sirmium tantum pro se et ea, quae contra Dravum et Savum sunt, retenturum....Si secum pacem habere velit, se non solum eam libenter amplexurum, sed regem ab aliis quoque, quicunque sint illi, sive externi sive etiam Hungari, si quos haberet non amicos, tutaturum”. PETRUS KASZA (ed.), *Stephanus Brodericus: Epistulae* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum 16), Budapestini 2012, 152. Ebben az összefüggésben a *perpetua amicitia* örök békeként értelmezendő.

hadjáratok költségeinek fedezésére, valamint biztosítéknak a béke aláírása érdekében és megtartása garanciájaként.

Jánosnak, aki egészen bizonyosan értesült a szultán ajánlatáról, tisztában kellett lennie a korábbi török békék, illetve békeajánlatok, így természetesen az 1519. évi magyar részről ratifikált béke tartalmával is, amelyet Szelim még II. Lajossal, a törvényes magyar királlyal kötött. Ezt azért tartom nagyon fontosnak hangsúlyozni, mert amikor Szapolyait nem sokkal megválasztása és megkoronázása után, 1526 őszén megkereste a Porta, amiről sajnos keveset tudunk, akkor ő pontosan fel tudta mérni a különbséget vagy hasonlóságot a két ajánlat között: vagyis neki akkor feltételeit tekintve egy olyan ajánlatot kellett kapnia a szultántól, amilyent Lajos is kapott, illetve szántak neki szeptemberben, amikor még nem tudták, hogy elesett a csatában.²³² Ami pedig az adót illeti, a Szapolyai által 1527 végén Konstantinápolyba küldött Hieronim Łaski tanúsága szerint adófizetés elfogadására nem került sor. Aminek az lehetett az oka, hogy a király halála arra kényszerítette a Portát, hogy Jánossal, Lajos utódával szemben ne álljon elő ezzel a követeléssel, mivel ez a szeptemberben Budára eljuttatott békeajánlatban nem szerepelt. Az új király pedig nyilván olyan ajánlatot várt, amilyent elődje kapott. De ez csupán taktikai engedmény volt. Mivel a forrásokból kikövetkeztethető feltételek kísértetiesen hasonlóak voltak mindkét király esetében, elképzelhetőnek tartom, hogy a szerződést, amit Łaski végül ura nevében megkötött, eredetileg Lajosnak szánták. Bár a korábbi fejezetekben a horvátokkal kapcsolatban felhozott saját törvények megtartása *expressis verbis* kétségtelenül nem szerepel a Brodaries-levélben említett feltételek között, de természetes volt, hogy ha a király megtarthatja az országot, akkor az országlakók is megtarthatják birtokaikat és törvényeiket. Ebbe természetesen a Szerémség már nem tartozott bele.

A király azonban meghalt, és az ajánlatra nem tudott senki válaszolni: ez az állapot azonban csak néhány hétig állt fent, mivel Szapolyai Jánost november 11-én királlyá koronázták. Nem sokkal később, valamikor november derekán török követ kereste fel a télre Esztergomba húzódó királyt. BARTA szerint nem Konstantinápolyból érkezett, mivel ennyi idő alatt nem érhetett ide, hanem valamelyik határmenti végvárban várakozott.²³³ A követ egy hónapig maradt, Szerémi azt írja, hogy magánemberként Csorba Ferenc házában szállt

²³² ÁGOSTON GÁBOR, *Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus. A Habsburg-oszmán nagybatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció*, TSz 45 (2003) 1–24, 15–16; FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 49.

²³³ BARTA GÁBOR, *A Sztambulba vezető út: 1526–1528*, Budapest 1983, 98–102.

meg, nehogy miatta Szapolyait árulónak tartsák.²³⁴ Nagy valószínűséggel hasonló ajánlatot hozott, mint amelyet a Brodarics-levél rögzített és amelyet Lajosnak szántak.²³⁵ BARTA csauza minden bizonnyal az a Kászim, akinek a rövid jelentését MATUZ JÓZSEF adta ki: eszerint a dragomán a Budán töltött 30 nap alatt tárgyalta a királlyal, és ura parancsát teljesítve állítólag tető alá hozott egy egyezséget a két fél között. A jelentés FODOR szavaival élve valóban talányos, de a rendelkezésre álló adatok alapján megpróbálhatunk logikus magyarázatot adni az ellentmondásos adatokra.²³⁶

MATUZ a dátum nélküli jelentés *terminus ante quem*-jét 1527. augusztus 12-ben határozta meg, amikor Jánosnak el kellett hagynia Budát. A datálásnak ellentmondana, hogy a szöveg az egyezés nyelbe ütését említi, FODOR legalábbis így fordította, amelyet MATUZ német nyelvű közleményében hasonló módon a *Vereinbarung* szóval fordított le *Vasallenvertrag* értelemben.²³⁷ Ugyanakkor más forrás nem támasztja alá, hogy János ekkor elfogadta volna az Ibrahim nagyvezír nevében előterjesztett ajánlatot.

Szerémi szövege és Kászim dragomán jelentése egyhavi tartózkodást említene, amelyek ugyanazon személyre és eseményre látszanak utalni: Kászim valóban említést tesz egy érsek (*eršik*) jelenlétéről a tárgyalásokon.²³⁸ A kalocsai érsek halott volt, János pedig november 15-én nevezte ki Várdait esztergomi érsekké.²³⁹ Szerémi szerint János november 29-én ért az udvarral Esztergomba, amikor Várdai már a hivatalában volt, és ekkortájt érkezett a dragomán is. Ezt szintén fontos és feltételezésünket erősítő egyezés. Abban, hogy Kászim azt írja, hogy egy hónapig Budán időzött, a király pedig az udvarral Esztergomban tartózkodott, nem látok súlyos ellentmondást, egyrészt, mert nyilván nem kell szó szerint érteni, hogy a király egész télen nem mozdult ki Esztergomból, a török követ elrejtésére pedig éppen kapóra jöhetett, hogy nem ott szállásolták el, ahol a király és udvara tartózkodott, hanem egy magánházban, nehogy feltűnést keltsen.

²³⁴ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 142.

²³⁵ Ezt valószínűsíti FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 51.

²³⁶ FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 51.

²³⁷ MATUZ JÓZSEF, *Bericht des Dragomans Qāsim über seine Mission beim ungarischen Königsbof in Ofen*, Ural-Altaic Yearbook 60 (1988) 101–109, 105.

²³⁸ MATUZ, *Bericht des Dragomans Qāsim*, 109. Ehhez lásd még a BARTA által idézett velencei követjelentéseket, *A Sztambulba vezető út*, 98–100.

²³⁹ LACZLAVIK GYÖRGY, *Kettős pecsét alatt. Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Pécs–Budapest 2014, 45.

MATUZ másik megoldási javaslata, hogy a jelentés *terminus post quemje* 1529. szeptember 14 lenne, amikor Szulejmán elhagyta a magyar fővárost. Így helyére kerülne az egyezséggel kapcsolatos utalás, azonban kérdés, hogy miután a szultán 1529-ben pár hónapon belül többször is találkozott Jánossal, aki mint látni fogjuk, valószínűleg kapott egy megerősítő iratot (*berát*) is, milyen hűbéri szerződéssel kapcsolatos egyéb megbízást kellett teljesítenie a dragománnak, amelynek nyélbe ütése ráadásul egy teljes hónapot vett volna igénybe? Bár a török szöveg értelmezésében nem vagyok illetékes, annyit megjegyeznék, hogy egy szóbeli egyezségbe nem okvetlenül kell beleértenünk egy végleges szerződést, különösen nem oszmán szempontból. Jelenthetett egy olyan előzetes, szóban, de akár írásban is rögzített megegyezést („szándéknyilatkozatot”) is, amely azt a célt szolgálta, hogy az internunciusok, talán Kászim tolmács is az volt, előkészítsék a valódi, rendes követ érkezését, vagy menetelét. Egy évvel később Łaski egy ilyen valódi, és teljes meghatalmazással rendelkező követként érkezett az oszmán fővárosba. Abban egyet érthetünk az általános vélekedéssel, hogy János nyilván nem akarta elfogadni az ország megcsonkítását, de a diplomáciai csatornákat nyitva kellett tartania, ezért egy előzetes egyezségfélének, amely nyilvánvalóan a béke körül forgott, gesztusértéke lehetett.

Ennek alátámasztására idéznék egy ismert, bár ebben az összefüggésben komolyan számításba nem vett beszámolót, amely szerintem kulcsfontosságú információkat tartalmaz az 1526 kora őszen a három királyi kamarás által eljuttatott ajánlat és Łaski egy évvel későbbi tárgyalásai közötti időszakra, valamint megmagyarázhatók belőle Kászim novemberi tárgyalásai is.

A szöveget SIMONYI ERNŐ adta ki londoni okmánytárában és Giorgio Casali feljegyzését tartalmazza, amely egy Miklós nevű velencei szolgálatban álló magyar ügynök jelentésén alapul.²⁴⁰ A Bécsben lefogott és kínzással megfenyegetett, majd 1527. január 12-én Velencébe elvergődő Miklós János koronázásáról írt jelentésében nemcsak szót ejt egy török követről, aki nagyon valószínű, hogy Kászim volt, hanem leírja azt is, hogy mit hozott a tarsolyában. Az érvelésünk szempontjából rendkívül fontos részlet a következőképpen hangzik: „Akkor érkezett a szultán követe a felséges magyar királyhoz, aki fegyverszünetet kért 15 évre, amelyet [a szultán] rögtön elfogadna, és amelynek időtartama alatt mindkét fél barátai és ellenségei ugyanazok lennének, és amikor csak

²⁴⁰ Valószínűleg azonos azzal a Magyar Miklóssal, aki két évvel korábban tett jelentést a tanácsnak János megkoronázásáról. Lásd ÓVÁRY, *A Magyar Tudományos Akadémia oklevél-másolatai*, II, n. 21.

szükséges, kölcsönösen segítséget nyújtának egymásnak”.²⁴¹ A szövegben nem nehéz felfedezni a barátaim barátja, ellenségeim ellensége formulát, valamint hogy hosszú időre szólt, amelyet magyar-török viszonylatban öröknek (lásd a Lajosnak tett ajánlatban az *‘amicitia perpetua’* és a János később idézendő levelében és pátensében szereplő *‘pax perpetuus’* kifejezést) is nevezhetünk. A jelentés megbízhatóságát nemcsak az növeli, hogy gyakorlatilag ugyanúgy számol be a szultán békeajánlatáról, mint az idézett és szintén egykorú Brodarics-levél, hanem hogy Casali pontosan jegyezte le a terminológiát, amennyiben nem békét (*pax*), hanem fegyverszünetet (*induciae*) említ, mivel a muszlim jogfelfogás szerint hitetlenekkel igazi békét nem is lehet kötni. Az már nyilván a véletlen műve lehet, hogy ez a fegyverszünet éppen 1541-ben járt volna le...

Felvetődhet a kérdés, hogy vajon a tárgyalásokon szóba került az adófizetés, vagy az I. fejezetben említett áthaladásnak az adófizetéstől eltérően a korábbi békékben szereplő kérdése? FODOR idéz egy adatot Giovióra hivatkozva egy Mária királynének írt szultáni levélről, amelyben szerepel az adófizetés kérdése,²⁴² tehát ezt Kászim értelemszerűen fel kellett hogy vesse a Jánossal folytatott tárgyalásain is. Az átjáró kérdését illetően is van némi fogódzónk: SZALAY szerint 1527. április-májusában egy Jánoshoz küldött csauz azt kérte, hogy a török csapatokat engedjék át német területre.²⁴³ A hír összefüggésben lehetett azokkal a félelmekkel, hogy a szultán nagy hadjáratot indít 1527-ben, ami azonban a perzsa helyzet miatt csak 1529-ben következett be. Alább látni fogjuk, hogy János katonai megsegítése szinte Kászim magyarországi útjának másnapján felmerült, amelynek eszközei között szerepelhetett esetleg egy beütés az ellenséges ausztriai területre. Mindenesetre nehezen hihető, hogy az oszmán fél ezzel a már régóta és még szuverén magyar uralkodókkal kötött békéiben biztosított lehetőségről egy számára egyértelműen előnyösen megváltozott helyzetben lemondott volna.

A mondottak alapján úgy tűnik tehát, hogy a források és a történettudomány állításai nem fedik egymást: BARTA KOSÁRY nyomán megbízhatatlan-

²⁴¹ SIMONYI ERNŐ (kiad.), *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból 1521–1717* (MHH I/5), Budapest 1859, 90. Casali életéről és tevékenységéről népszerűsítő formában lásd CATHERINE FLETCHER, *Római emberünk. VIII. Henrik itáliai követe*, Budapest 2012.

²⁴² FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 49.

²⁴³ SZALAY LÁSZLÓ, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században*, Pest 1859, 24. A hivatkozott forrást nem sikerült megtalálni. A háborús hírekre lásd KARL AUGUST MUFART (Hg.), *Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungern IV*, München 1857, 6; FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 52.

nak nevezi Ibrahim nagyvezírt,²⁴⁴ aki Pietro Zen *bailónak* valótlanul állította 1527 januárjában, hogy a szultán békét kötött (MATUZ *Vasallenvertragja*) az új királlyal, aki harcban áll a főherceggel, vagyis Ferdinánddal.²⁴⁵ Ha a történészeknek hiszünk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy ezek szerint nemcsak Kászim és Ibrahim, illetve az ő szavait közvetítő Zen, hanem Casali is tévednek, illetve az előbbi nem is 1526-ban, hanem csak három évvel később járt Budán. Sőt, dezinformáló források közé fel kell vennünk a kegyencét, Lodovico Grittit is, aki egy magyar szakirodalom számára ismeretlen, apjának, Andrea Gritti dózsénak írt levelében a következő rendkívül érdekfeszítő és Casali megjegyzését erősítő megjegyzést tette:

„Amit még mondani akarok Fenségednek, hogy amikor parancsot kapunk a táborba szállásra, ami úgy vélem, hogy az egész jövő hónapban el fog tartani, ha tehát elindulunk, hogy *segítséget vigyünk János királynak*, amint korábbi levelemben írtam Fenségednek, a pasa parancsát és utasítását követve szállok táborba...”²⁴⁶

A szöveget idéző ELVIN OTMAN nem vette figyelembe, hogy a velencei időszámítás nem január 1-jével, hanem március 1-jével kezdi az újévet, a levél tehát nem 1526, hanem 1527. február 4-én kelt. Erre az is utal, hogy Jánost királynak nevezi. Február elején tehát Gritti kész tényként számolt be apjának, a dózsénak arról, amit egy hónappal korábban Zen is megírt haza. Persze Grittiti is meg lehet vádolni hazugsággal, bár nehezen hihető, hogy ennek alanyául miért éppen a portai viszonyokat kitűnően ismerő és ott a karrierjét elindító apját választotta volna.²⁴⁷

²⁴⁴ BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 100–101.

²⁴⁵ *I diarii di Marino Sanudo XLIV*, a cura di FEDERICO STEFANI–GUGLIELMO BERCHET–NICOLÓ BAROZZI, Venezia 1895, 64–65.

²⁴⁶ Idézi ELVIN OTMAN, *The Role of Alvise Gritti within the Ottoman politics in the Context of the „Hungarian Question” (1526–1534)*, 73–74 (<http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0006109.pdf>. 2016. 07. 10). Eredeti lelőhelye ASVe Senato, Dispacci, Costantinopoli, filza 1A, fol. 77v. A levelet első ízben, jelentőségük felismerése nélkül idézik GIZELLA NEMETH PAPO–ADRIANO PAPO, *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la corona d'Ungheria*, Mariano del Friuli 2002, 31.

²⁴⁷ FODOR velencei követjelentésekre hivatkozva állítja, hogy a Portán János akaratától függetlenül 1527 nyarán elhatározták a fegyveres beavatkozást. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 52. Ezt kell a Gritti-levél és a velencei követjelentések alapján egészen Kászim téli látogatásáig antedatálni, ami egyúttal a szóban forgó levél hitelességét erősíti. Amiből a fentebbiek fényében az is következik, hogy a segítségnyújtásra sem János akaratától függetlenül, hanem éppen hogy az új király beleegyezésével került volna sor.

A nagyvezír elárulja még – ami BARTA ismertetéséből a szerémségi várakat illető megjegyzés mellett szintén kimaradt –, hogy Konstantinápolyban nem tartották jó lépésnek, hogy János háborúra szánta el magát Ferdinánd ellen, mert attól tartottak, hogy valami bántódása esik („*il Signor li dispiacque molto quando di lui Imbrain non intendeva dove el fusse, né vol piú chel vadi in guerra in pericolo di vita*”).²⁴⁸ Ami borította volna a konstantinápolyi menetrendet, amely értelemszerűen a királlyal való hűbéri szerződés minél gyorsabb nyélbeütését célozta. Mivel a perzsa helyzet miatt 1527–28-ban nem tudtak számottevő fegyveres segítséget nyújtani, Gritti levele talán egy helyi erőssel történő, de megghiúsult (?) segítségnyújtási kísérletre vonatkozott. Ezzel kapcsolatban hívom fel a figyelmet Brodarics idézett levelének egy kevés figyelemre méltatott helyére, amelyben arról esik szó, hogy a szultán janicsárokat hagyott hátra Budán, hogy azt a király számára megvédjék.²⁴⁹ János erre nyilván nem tartott volna igényt, a Portán azonban bizonyára attól tartottak, hogy elveszítheti a háborút és Budát, sőt valami baja esik. Nem sokkal később ez be is következett.

Összefoglalva a fentieket, úgy vélem, hogy Kászim egy hónapig tartó budai időzésének eredménye egy nem hivatalos, előzetes, elvi és szóbeli *egyezség*, tehát nem egy szabályos szerződés volt, amely a török csapatok segítségnyújtását, azaz János hatalmának stabilizálását és közvetett portai elismerését tartalmazhatta. Amit Ibrahim szinte azonnal „kikotyogott” a *bailónak*, és amelyről Bécsben és Velencében Miklós jelentéséből ekkor már tudtak, illetve amelyet egy hónappal később Gritti is megerősített apjának írt levelében.²⁵⁰ Vagyis szó sincs arról, hogy az összes szóba jöhető forrásunk hazudna, vagy tévedne. (Zen alapján azt is valószínűsíthetjük, hogy Kászim december 29-e előtt ért haza, és ekkor készítette jelentését is, amelyre Ibrahim nagyvezír hivatkozott.) A meg egyezés alapja a Mohács előtt, illetve nem sokkal Mohács után megfogalmazott török ajánlatok lehettek, amelyekből taktikai okokból először Lajosra, majd Jánosra és a magyarokra való tekintettel kihagyták ugyan az adóra vonatkozó *konkrét* követelést, de ami Łaski tárgyalásain 1527 végén természetesen tüstént napirendre került. És amire nyilvánvalóan az örök (*‘perpetuus’* illetve *‘per 15 annos’*) béke, a királyság belső és külső ellenségeivel szembeni oltalom,

²⁴⁸ *I diarii di Marino Sanudo XLI*, a cura di FEDERICO STEFANI–GUGLIELMO BERCET–NICOLÒ BAROZZI, Venezia 1894, 65.

²⁴⁹ KASZA, *Brodericus: Epistulae*, 152.

²⁵⁰ Zen levele január 3-án kelt, amelyet Sanuto azzal a megjegyzéssel látott el, hogy tartalma, nyilván a nagyvezírral folytatott beszélgetés, december 29 előtt történt. *Sanudo*, XLIV, 64. A levél 1–2 hét alatt ért a városba, tehát Miklós Velencébe érkezésével szinte egy időben futhatott be.

illetve kölcsönös barátság, valamint a katasztrofális vereséghez képest enyhe területi követelések (Szerémség) *kompenzáció*jaként, annak ürügyén már Lajossal kapcsolatban is igényt tartottak.²⁵¹

Jánosnak a történészek többsége által „végzetesnek” minősített lépésére, ha mindenáron ragaszkodunk ehhez a hangzatos kifejezéshez, tehát nem 1527 végén Tarnóvban, hanem már 1526 végén, Budán sor került. Ez még akkor is így van, ha arról nem tehetett, hogy az Oszmán Birodalom keleti lekötöttségét Ferdinánd nem hagyta kihasználatlanul és katonai erővel kiszorította az országból. A keretek tehát már Budán adva voltak, de Jánosnak, egy legyőzött²⁵² ország kétes legitimációjú urának *kérnie* kellett – egy pogánytól egy keresztény ellen – a fegyveres segítséget, az oltalmat. Amire ugyan 1526 végén még nem volt rákényszerülve, azzal azonban mindenképpen számolnia kellett már akkor is, hogy előbb-utóbb, de meg kell egyeznie a szultánnal, és az oszmán fél fogja diktálni a feltételeket. Egy évvel később azonban, miután Lengyelországba menekült, a megismételt/fenntartott ajánlatot már el kellett fogadnia, és a szerződést meg kellett kötnie.²⁵³

²⁵¹ Ezzel kapcsolatban Giovióra hivatkozva lásd FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 49. Erre utal, hogy János tulajdonképpen soha nem tagadta Ferdinánd azon vádját, hogy a szerémségi várakért (nem pedig az országért) anyagi kompenzációt ajánlott fel. Itt hangsúlyoznám újfent, hogy elképzelhetetlen, hogy a szultán a szuverén és legitim Lajostól adót követelt, a nem szuverén és nem legitim János esetében pedig ettől eltekintett volna: hogy ez sem az 1526-os, Lajosnak, illetve Jánosnak megtett ajánlatban nem szerepelt – a velencei követjelentések azonban hírt adtak erről! – taktikai engedmény volt, semmi más. Nem nehéz belátni, hogy Jánosnak, a legyőzött, katonai segítségnyújtásra szoruló, vazallításba kényszerült/kényszerített uralkodónak ellentételeznie kellett a győztes fél gesztusát, a békét, és persze a költségeit. Ez várt volna végső soron Lajosra is, ha túléli Mohácsot.

²⁵² Érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy a Jánossal és a velenceiekkel szemben követett oszmán diplomáciai protokoll között vonható-e analógia? Az 1625-ben kiállított *abdnámé*ban a béke a *vere* kifejezéssel szerepel, amit olaszra megadásnak (*resa*) fordítottak (vagyis Velence megadásra kényszerített fél volt), ami azt jelentette, hogy a szultán fegyverszünetet tesz lehetővé addig, amíg a dózse esküjével nem ratifikálja a békeszerződést, amelynek megtörténte velencei részről jogilag a háború elvesztésének a beismerését jelentette. A kifejezés 1502-ben is felbukkan, az egy évvel később kiállított *abdnámé*ban, amely nem uni- hanem bilaterális béke (*instrumentum reciprocum*) volt, azonban már nem találjuk. Lásd PEDANI, *La dimora della pace*, 31. 35–36; THEUNISSEN, *The Abdnames*, 377–393.

²⁵³ Ez magyarázza az Ibrahim állítása és a megegyezés több oldalról megerősített ténye közti látszólagos ellentmondást, amelyet KOSÁRY és nyomában gyakorlatilag mindenki úgy próbált áthidalni, hogy kétségbe vonta a nagyvezír szavainak és rajta keresztül a velencei követjelentéseknek a hitelességét.

Ahogy annak idején Lajos próbálta visszaszerezni a boszniai várakat, 1526 végén János a már elvesztett szerémségi várakat próbálta visszaszerezni, azaz az ország területi integritásának visszaállítását szabhatta feltételül. Csakhogy időközben elvesztette a trónját: ezért a realitásokat szem előtt tartva a várakat feláldozta a Magyar Királyság visszaszerzéséért kapott egyértelmű garanciáért, valamint a szerémségi területek visszaszolgáltatására vonatkozó bizonytalan és homályos szóbeli ígéretért cserébe. Vagyis János 1528 tavaszán valóban elégedett lehetett és gondolhatta azt, hogy neki a katasztrofális mohácsi vereség és a király halála ellenére Lajoséval azonos, sőt kedvezőbb feltételeket tartalmazó békét sikerült kieszközölnie.

2. ŁASKI KONSTANTINÁPOLYI ÚTJA – JÁNOS SZERZŐDÉSE

a) Milyen szerződést kapott Łaski?

A mohácsi csatavesztés következtében Szulejmán halálos ellensége, a Habsburg-dinasztia a magyar trónhoz karnyújtásnyi közelségbe került. És bár az ország a kard jogán a szultáné lett, az új helyzet elfogadtatásához el kellett venni a Habsburgok kedvét attól, hogy megpróbálják elragadni azt, ami szerinte az övé volt. Ezért a csata után néhány hónappal rögtön el is küldte megbízottját, Kászimot a megfelelő jelölthöz, Jánoshoz, akinek a látogatását szűk egy évvel később Hieronim Łaski viszonzta. Łaski 1527 végén indult el Konstantinápolyba a Szulejmánnal kötendő szövetség nyélbe ütése céljából. Megbízója rendkívül nehéz helyzetben volt, mert alig egy év leforgása alatt elvesztette az országát,²⁵⁴ amelyet Lengyelországba menekülve próbált visszaszerezni. A konstantinápolyi követségre végső elkeseredésében szánta el magát, mivel támogatók nélkül maradt. Jóllehet I. Ferenc francia király számolt Jánossal, és követe, Antonio Rincón valóban fellépett az érdekében, Szapolyainak ennél sokkal konkrétabb segítségre volt szüksége.²⁵⁵ Łaski útjáról és a kulcsfontosságú 1527–1528 évek történeteiről BARTA GÁBOR többször és hosszasan értekezett,

²⁵⁴ B. SZABÓ JÁNOS, *János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528, Elfeledett háborúk*, 426–442.

²⁵⁵ Rincónról legújabban lásd TÍMÁR CSENGE, *Egy keleti specialista első útja. Antonio Rincón 1522–1523-as követjárása a Magyar és a Lengyel Királyságban*, Belvedere Meridionale (2023) 3, 72–95. Rincón 1529 nyarán hozott magával 20000 ecut János számára. Lásd ÉDITH GARNIER, *L'alliance impie. François Ier et Soliman le Magnifique contre Charles Quint (1529–1547)*, Paris 2008, 24. A szövegben tévesen 40 ezer szerepel. HÁMORI NAGY ZSUZSANNA szíves közlése.

éppen ezért a továbbiakban csupán Łaski konstantinápolyi tárgyalásainak a téma szempontjából lényeges mozzanatait emelem ki.

Az első fontos és a figyelmet felhívó részlet a következő: „Hallottuk, a te urad nagy tehetségű és szorgalmas férfiú, és számos bizonyítékát láttuk, hogy ez így igaz. De akkor elbóbiskolt, mikor megkoronázta magát, mert nem kérte a királyságot a mi nagyurunktól”.²⁵⁶ Amire Łaski azt válaszolta, hogy ura nem önmagát koronázta meg, hanem az ország urai és rendjei, akiknek joguk van a királyválasztáshoz, ezért urának is joga volt megválasztatni és megkoronáztatni magát. Ennél találóbban nem is lehet összefoglalni a két fél homlok-egyenest ellenkező felfogását az 1526. évi királyválasztásról és a legitimitás forrásáról! Az oszmán verzió szerint II. Lajos halála után az ország törvényes uralkodó nélkül maradt, pontosabban a kard jogán a szultáné lett, ezért az ő engedélye nélkül sem János magát, sem a nemesség Jánost nem választhatta és koronázhatta volna meg, következésképpen nem illehetett volna az ország trónjára sem.²⁵⁷ Lajos, a halott király magyar trónhoz fűződő jogát az öröklés, és nem a rendek választása adta, akiknek Jánossal egyetemben, aki nem öröklés útján jutott hozzá, engedélyt kellett volna kérniük a szultántól a választás lebonyolítására. Ennek ellenére az újabb szakirodalom szerint a koronázás nem játszott fontos szerepet az oszmánok szemében, még ha a Szent Korona, illetve a koronázás jelentőségét, mint látni fogjuk, felismerték.²⁵⁸

Mindezek alapján felvetődik a kérdés, hogy a békéért, a trónért és az oltalomért, vagy más szóval legitim királyként (azaz Lajos utódaként) történő elismeréséért cserébe nem azt a feltételt szabták-e, hogy először is János ajánlja fel magát, birtokait és országát, ami egyébként nem is az övé, hogy *azután* hűbérként, de csakis akként, visszakaphassa?²⁵⁹ Erre utalnának Musztafa pasa szavai:

²⁵⁶ *Két tárgyalás Sztambulban: Hyeronim Łaski tárgyalása a töröknél János király nevében. Habardanecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5), kiad. BARTA GÁBOR–FODOR PÁL, Budapest 1996, 99. Rincónról BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 143–150. 157–158. 163–164. Róla és az I. Ferencsel fenntartott kapcsolatról lásd GARNIER, *L’allice impie*, 15–24.

²⁵⁷ Ezt a szempontot hangsúlyozza MATUZ JÓZSEF, *Der Verzicht Süleymâns des Prüchtigen auf die Annexion Ungarns*, Ungarn Jahrbuch 6 (1974–1975) [1976] 38–46.

²⁵⁸ PAPP SÁNDOR, *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)*, Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében (szerk. Zombori István), Budapest 2004, 37–90, 75.

²⁵⁹ A szakirodalom is hangsúlyozza, hogy János a királyi méltóságot és vele az ország igazgatását, de nem az országot kapta vissza. FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 56.

„Te nem barátságot jöttél kérni, hanem kegyelmet, és felajánlani urad szolgálatait a mi szultánunknak. Csakhogy későn jöttél, és ha kegyünkbe akartál volna kerülni, királyod megkoronázása *előtt* kellett volna jönnöd. Mondd csak nekem, hogyan merészelt a te urad Budára belépni?... Belépni a királyi palotába, amit azért hagytunk épen, hogy a mi urunk visszatérhessen bele?... A király neked urad, mondta [*tudniillik Musztafa*], de nekünk[számunkra] nem lesz az, mert nem kért tőlünk engedélyt az uralkodásra”.²⁶⁰

A hosszú, többfordulós, és a piaci alkudozás külsőségeit sem nélkülöző tárgyalások után a január 26-án sorra kerülő sorsdöntő tanácskozáson Łaski végre kibökte, hogy János végül is milyen ajánlattal küldte el királyságának elismeréséért és a szövetségért cserébe, amit másnap, január 27-én megismételt a szultáni audiencián. Ez a következőképpen hangzott:

„Azt óhajtja, legyen számodra kedves az ő felmagasztalása, megkoronázása. Olthalmadba ajánlja magát, mindig készen áll szolgálatodra nemcsak Magyarországgal, hanem személyében és barátainak segítségével együtt, úgyhogy biztos lehetsz benne, országa és birtokai nem az övéi, hanem a tied. Ugy akarja magát veled összekötni, hogy neked engedelmeskedik, megsegít minden ellenségeddel szemben. Elhatározta, hogy bármilyen balsorsban sem bízza magát másra, mint kegyes személyedre. Tehát tiéd az én uram, a magyar király, országával és minden vagyonával együtt, ne ismerd el őt másként királynak, csak mint minden alattvalójával együtt a te hívedet. Erre kér téged a lehető legalázatosabban”.

A szultán ezt hallva először rögzítette, hogy a kard jogán az ország már úgyis az övé, de látva Ferdinánd szándékát, nem csak az országot engedi át Jánosnak, hanem meg is fogja védeni ellene, és kérését teljesítve „...minden gondját a magaménak fogom elismerni”.²⁶¹ Ebben már benne rejlik a barátaim barátja ellenségeim ellensége formula, amelyre úgy tűnik február 3-án egy újabb találkozáson először egy szóbeli esküt tett a szultán: „...én pedig barátja akarok lenni uradnak, hűséges és tántoríthatatlan szövetségese mindörökre, minden ellenségével szemben. Megsegítem saját személyemben, minden erőnkkel együtt, ezt fogadom a prófétákra, ami nagy és Istennek kedves prófétákra, Mohamedre, szablyámra...”.²⁶² Amire Łaski szintén megesküdt: „Én is esküszöm az egy élő Istenre és a mi megváltónkra, Jézusra, aki ugyanaz az Isten, s megígérem, királyom és uram a lengyel király kivételével barátaid barátja, ellenségeidnek ellensége lesz”.²⁶³ Az okmányokat, vagyis a szerződéslevelet, valamint

²⁶⁰ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 103. 106.

²⁶¹ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 160.

²⁶² BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 166.

²⁶³ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 167.

a szultán *írásba* foglalt esküjét „az igaz testvériségről” február 29-én kapta meg a követ.²⁶⁴ Ezt a jánosai ajánlatot fogadta el tehát egy *abdnámé*-vel a szultán, és vette oltalmába a királyt.

A szerződéslevél nem maradt ránk, azonban rendelkezésünkre áll egy latin nyelvű irat, amely dátuma szerint 1530 őszén (muszlim időszámítás szerint 937 *Rabiel* 3) született, és amelyről a szakirodalom azt feltételezi, hogy eléggé otromba és hiányos hamisítvány, amelynek mintája a lengyel király számára 1528-ban kiállított szerződéslevél lehetett.²⁶⁵ E mellett meggyőző érvek hangzanak el. PAPP SÁNDOR szerint János kancelláriájában fabrikálták a birodalmi gyűlés alkalmából, amelyen a király azt akarta elérni, hogy ne indítsanak ellene támadást, és hogy ebben a bajorok felajánlották a segítségüket. Mégis felmerülhet a kérdés: János hogyan gondolhatta komolyan, hogy a hercegek segítségét éppen egy olyan szultáni szerződéslevéllel lesz képes kieszközölni, amelyben az áll, hogy Szulejmán az oltalmába vette, és minden rendelkezésre álló eszközzel meg fogja védeni Ferdinándtól, illetve mindenki mástól, de értelemszerűen a keresztényektől? Inkább azt várnánk, hogy vehemensen letagadja, különösen, hogy 1529-ben kiközösítették.

1532-ben az akkor még János-párti Verancsics Antal Rómában mutatott a pápának egy szultáni levelet, amelyben urát teljes támogatásáról biztosította minden ellenségeivel szemben. Ezért, adta értésre a püspök, ha háború tör ki, okozója nem a király, hanem a császár és testvére, Ferdinánd lesznek. Hozzátette, hogy ellenfelei nem tudják elviselni, hogy az ő urának a királysághoz fűződő jogai az érvényesek, és ura nevében tiltakozott az ellen, hogy a küszöbön álló török támadást János nyakába varrják. Ha viszont a Habsburgok lemondanának a magyar trónról, a háború elkerülhető lenne.²⁶⁶ Ez a beszámoló alátámasztani látszik a János köréből származó hamisításra és a szerződéslevél tartalmára vonatkozó hipotézist. A pápa konzisztóriumot hívott össze és tanácskozott a császári tanácsosokkal. Lépése szoros összefüggésben volt a Regensburgban ülésező birodalmi gyűléssel, az idézett francia jelentés ugyanis

²⁶⁴ BARTA-FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 172.

²⁶⁵ Ennek első kifejtését lásd PAPP SÁNDOR, *Die Verleibungs-, Bekräftigungs- und Vertragskunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien 2003, 36–47. Ugyanez újabb adalékokkal PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 70–84. Magyar szövegét lásd ZAY-KIS-BÁNYFI, 104–106.

²⁶⁶ CHARRIÈRE, *Negotiations*, I, 194. A szultán sorai, hogy János barátai az ő barátai is, mint látni fogjuk, a szultáni szerződéslevelek terminológiáját idézik. Verancsics római útjáról lásd még SÖRÖS PONGRÁC, *Verancsics Antal az erdélyi udvarnál*, Magyar Sion 35 [11] (1897) 898–923, 900–901.

elárulja, hogy azon megjelentek János követei. Ezért is volt nagyon fontos a gyors állásfoglalás. A szultán újabb hadjáratáról már biztos hírek érkeztek, ami magyarázza, hogy János miért hárított a megegyezés kudarca esetén minden felelősséget ellenfeleire.

Ugyanakkor feltűnő, ahogyan János 1532-ben a háború miatt mentegetőzött, amelynek nem ő lenne az oka, holott nyilván mind ő, mind követe, Verancsics tisztaban voltak azzal, hogy a szultánnal kötött szerződés biztosította a számára az oszmán birodalom fegyveres segítségét. Ennek indoklásaként hangoztatta Verancsics Rómában, hogy János, és nem Ferdinánd trónhoz fűződő jogai a törvényesek, következképpen ura igaz és jogos ügye védelmében kétes eszközök is felhasználhat.²⁶⁷ A levél bemutatását, amelynek a tartalmát sajnos csak a francia forrásból ismerjük, indokolhatta az is, hogy a hírek szerint a török támadás másik célpontja éppen Itália lett volna. A kilátásba helyezett béke Jánossal a félsziget elleni támadást is elháríthatta volna, ami valóban nyomós érvnek számított. A francia diplomácia János mellett állt,²⁶⁸ azzal érvelve, hogy a Habsburg-testvérek Jánossal szembeni hajthatatlansága vezetett oda, hogy a török támadás Itáliát és Magyarországot fenyegeti.²⁶⁹

A fentiek alapján analógiát vonhatunk a két évvel korábban, 1530-ban törtétekkel, amikor állítólag a hamis *abdnáme* megszületett. Bár akkor nem Szulejmán, hanem Ferdinánd indított támadást abban a biztos tudatban, hogy a szultán nem lesz képes megsegíteni vazallusát. Elképzelhető tehát, hogy János eredetileg a fiktív szerződéslevéllel akarta elijeszteni riválisát – PAPP SÁNDOR valószínűleg erre gondolt – hogy ezzel és diplomáciai eszközök bevetésével, például a bajorok segítségével rákényszerítse ellenfelét a békére. Mégis, egy ilyen szerződéslevél nyilvánosságra hozatala inkább két évvel korábban segíthetett volna rajta, amikor VII. Kelemen pápa kiállította a kiközösítő bullát. Amiről köztudomású volt, hogy a császár nyomására bocsátotta ki, és Magyarországon nem hirdették ki, ezért ott nem lépett érvénybe. Sőt, a pápa két

²⁶⁷ Ezt támasztaná alá Jánosnak Łaski elküldését megelőző tépelődése, hisz tervezett lépése, egy pogánnyal egy másik keresztény uralkodó ellen kötendő szövetség, valláserkölcsi szempontból súlyos aggályokat vetett fel. Verancsics szerint kételyeivel a Szentíráshoz fordult. SZALAY, *Adalékok*, 92–93.

²⁶⁸ A Verancsics-követség francia és angol támogatásáról Rómában lásd FRANKÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel*, III, 26–38.

²⁶⁹ CHARRIÈRE, *Negotiations*, I, 185–186. 190. 193. Az Itália elleni támadással kapcsolatos és Mohamed szultán csapatainak 1480. évi otrantói partraszállása miatt valós gyökerekből táplálkozó félelmekhez lásd FRANKÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései*, 59. 99; PELLEGRINI, *La crociata nel Rinascimento*, 21–22.

évvel később azt állította, hogy a konzisztórium végzés után négy (!) nappal érvénytelenítette. A bullát 1530. január 31-én nyomtatták ki Bécsben.²⁷⁰

Az *abdnámén* található dátum meglehetősen talányos. Ha erről akarták elhitetni, hogy ez az a szerződés, amit János Łaskin keresztül Konstantinápolyban 1528 elején megkötött, és amelynek tartalmára, mint látni fogjuk, János birodalmi támogatói, a bajorok annyira kíváncsiak voltak, akkor miért két évvel későbbi keltezés van rajta? A kérdéssel behatóan foglalkozó PAPP szerint a dátumot a szultán 1530 októberében kelt, Jánosnak írt leveléről kölcsönözték, amelyben segítséget ígért azoknak, akik átállnak vazallusa pártjára. Ennek a levélnek a kelte október vagy november közepe, a mohamedán hónap megnevezése ugyanis a szerződéslevélhez hasonlóan itt is hiányos (*Rabiel* illetve *Rabied* a *Rebiül-ervel*, illetve *Rebiül-abhir* helyett). A keltezéshez illeszkedő történeti háttér pedig Budának a császári csapatok általi ostroma, valamint Ferdinánd követneinek sikertelen portai tárgyalásai képeznék. Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy éppen október közepén kezdődtek el a béketárgyalások is Pozónban a két fél képviselői között a lengyel király közvetítésével.

A pontatlanság miatt feltételezhető, hogy mindkét szöveg októberben kelt, de az is, hogy két különböző hónapban születtek. A történeti háttérként említett budai ostrom egyébként október 31-én kezdődött, ami inkább a szerződéslevél novemberi keltezését erősítené. A kérdés azonban továbbra is az, hogy az iraton miért ez a keltezés szerepel, amikor az egy évvel korábbi események, a szultán hadjárata, a mohácsi kézcsók, a kiközösítés stb. sokkal erősebb motivációt jelenthettek a hamisításhoz, mint egy „közönséges” háborús év történései? Ha Ferdinánd kancelláriáján koholták a szöveget, akkor ez esetben az lett volna a cél, hogy a birodalmi rendek, illetve a közvélemény előtt bebizonyítsák, János lepaktált a törökkel, vagyis Bécs előző évi ostromának ő volt az értelmi szerzője, tehát jogos az ellene indított háború és Buda ostroma, sőt, a kiközösítése. Fordítva pedig, ha János körének szerzőségét fogadjuk el, az időzítéssel az lett volna a cél, hogy Ferdinándot tegye felelőssé Buda ostromának lehetséges súlyos következményeiért. Ez utóbbit nem tartom meggyőzőnek, ennek fényében viszont a datálásra egyetlen ésszerű okot tudok felhozni, hogy az évet, amire mint látni fogjuk, tudunk más példát is hozni, eltévesztették, és az iratra 936 (1529) helyett tévesen 937 (1530) került. Így a helyére kerülne minden: az imént említett 1529-es események éppen ezekben a hónapokban zajlottak, amikor a hamisítás, 1529 októberi vagy novemberi dátummal megszületett. Az európai kortársak, még a török ügyekben jártasak sem voltak tisztában a mo-

²⁷⁰ FRAKNÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentcsékkal*, III, 14–15.

hamedán naptárral, és úgy vélem, hogy az nem különösebben érdekelte őket, ráadásul az irat egy szélesebb, tehát végképp tájékozatlan és a dátum pontosságával kapcsolatban érdektelen közvélemény számára készült. Mivel az eredeti nincs meg, csak kéziratos másolatok, illetve nyomtatványok, elképzelhető, hogy már az eredetiben elvették a keltezt.

PAPPnak az *abdnámé*-vel kapcsolatos másik fontos állítása, hogy a hamisítók mintaként a lengyeleknek adott szerződéslevelet használták fel. Erre utalna például Ferdinánd egyik 1530 januárjában írt, a kutatás által eddig fel nem használt levele, amely éppen akkor született, amikor már folytak a béketárgyalások Jánossal, és Ferdinánd tanácsot kért bátyjától, V. Károlytól a törökkel kötendő fegyverszünet feltételeit illetően. Ebben az szerepel, hogy a Porta csak olyan feltételekkel hajlandó egyezkedni, amilyenekkel a lengyelekkel tette, és ha a bátyját érdekli, elküldi azokat. Tehát az 1528-ban született lengyel *abdnámé*-t a levél szerint legkésőbb 1529 végén, a hamisítvány általam feltételezett elkészítésének időpontjában már ismerték Ferdinánd udvarában.²⁷¹

* * *

De már jóval korábban is rendelkezett biztos információikkal János szerződésének tartalmáról. Thurzó Elek 1528. május 2-án Ferdinándnak írott levelében²⁷² János pártjának egyik prominens tagjára hivatkozva, akinek kilétét nem akarta felfedni, ismertette az *abdnámé* állítólagos tartalmát. A levelet kiadó ERDÉLYI GABRIELLA megállapította, hogy a levélben foglalt pontok egyáltalán nem egyeznek, sőt egyenesen ellentétesek azzal, amelyek Łaski fentebb tárgyalt jelentésében szerepelnek.²⁷³ Pedig Thurzó leveléből egyértelműen

²⁷¹ HATVANI MIHÁLY (kiad.), *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból 1144–1538* (MHH I/1), Budapest 1857, 76. Kérdés, hogy mi lehetett az akadály, a lengyel *abdnámé* ugyanis békét, a portyák tilalmát, valamint a békés kereskedelmet tartalmazza. Ferdinánd itt talán arra célzott, hogy egyrészt Károlyt és birodalmát nem tudja belevetetni a békébe, másrészt hogy a török nem hajlandó egy olyan békére a Habsburgokkal, amely a Magyar Királyság státuszát rendezte volna.

²⁷² ERDÉLYI GABRIELLA, *Hieronim Łaski konstantinápolyi jelentése egy Ferdinánd-párti főúr tollán*, Fons 3 (1996) 311–332. Újabb kiadását a többi Thurzó levéllel együtt lásd ERDÉLYI GABRIELLA, *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése: források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez 1526–1532* (Lymbus kötetek 1), Budapest 2005, 125–130.

²⁷³ ERDÉLYI, *Łaski jelentése*, 316–317.

kiderül, hogy az ismeretlen János-párti személy Łaski jelentésének tartalmát közölte a főúrral.²⁷⁴

A levél másik furcsasága, hogy a szultán Łaski útján állítólag teljesen nyíltan közölte volna Jánossal, hogy rá pusztán azért van szüksége, hogy összegyűjtse az élelmet Ferdinánd ellen indítandó hadjáratához, ami után meg fogja szállni Magyarország nagyobbik részét, és csupán a keleti területeket, értsd, Erdélyt fogja neki hagyni.²⁷⁵ ERDÉLYI szerint az ellentét feloldásának kulcsa a szakaszos hódítás doktrínája lenne, amely azonban, ahogyan a szakirodalom is feltételezi, némi tervmódosításon ment volna keresztül a Bécs elleni támadás miatt.²⁷⁶ Nehezen elképzelhető azonban, hogy a szultán egyszerre akarta egy már meglévő terv alapján becsapni szövetségesét és ellenfelét, ugyanakkor pedig módosítani ugyanezt a tervet, miközben mind János, mind Ferdinánd, mind a magyarok hamis illúziókat táplálva ezt egyáltalán nem vették volna észre, pontosabban a kimondott igazságot nem akarták volna elhinni, ezáltal csapva be saját magukat. Ha viszont nem akarjuk mindenképpen ráerőltetni a szakaszos hódítás ebben az esetben éppen nem érvényesülő hipotézisét a levélnek ezt egyébként alá sem támasztó állításaira, hanem egyszerűen feltesszük, hogy Thurzó azt írta meg, amit hallott, akkor első ránézésre egyetlen magyarázat adódik, hogy tudniillik Thurzó Eleket félrevezették.

Nem tudjuk, hogy ki volt az információt továbbító titokzatos személy, aki Thurzó levele szerint lelkiismereti okokra hivatkozva szolgáltatta ki a jelentést. ERDÉLYI azt feltételezi, hogy Radics Bosics²⁷⁷ lenne ez a titokzatos személy, aki éppen ebben az időben vívódott, hogy elhagyja-e János pártját. Miután ezt megtette, érdekében állhatott, hogy valami igazán értékessel kedveskedjen új urának, még ha az nem is volt igaz.

Furcsa az is, amit a jelentés előkerülésével kapcsolatban olvashatunk: állítólag egy várban találták, ahol egy futár hagyta.²⁷⁸ Nehezen hihető, hogy egy ilyen szigorúan titkosnak minősülő információt ennyire hanyagul kezelték volna. Elképzelhető, hogy az informátor nem akarta felfedni az előkerülés körülményeit. Ferdinándnak már Łaski konstantinápolyi útja előtt, valamint az után hangoztatott vádjai alapján világos, hogy a Thurzó-levél mindazt tartalmazta, amit vádjai bizonyítékaként a nagyvilág elé tárt.

²⁷⁴ Uo., 331.

²⁷⁵ Uo., 326.

²⁷⁶ Uo., 324–326.

²⁷⁷ A levél újabb kiadásában ez az információ már nem szerepel.

²⁷⁸ ERDÉLYI, *Łaski jelentése*, 312.

Ha abból indulunk ki, hogy Thurzó az igazat írta, akkor megtaláltuk az *abdnáme* hamisításának egyik forrását. A levélben leírt három feltétel közül az elsőt, hogy a szultán Jánost visszahelyezi a trónra és megvédi mindenkitől, a János-féle szerződéslevél tartalmazza. A második pont, az adófizetés is felmerült a tárgyalásokon. A jelentés jelképes adót „...*nomine potius tributum quam effectum*”²⁷⁹ említ, ami azért nagyon fontos, mert mint láttuk, a bajorokkal folytatott levelezésben többször is felbukkan a *sine tributo* kifejezés, ami vélhetően a bajorok reflexiója volt a Łaski jelentésre. A legújabb kutatási eredmények egy később részletesebben is idézendő perzsa forrás és Zsigmond lengyel király levele alapján azt feltételezik, hogy az adófizetésre János már 1529-ben rákényszerült.²⁸⁰ A harmadik pont, a Szerémség visszaadása – amely a levélben nem pontosan így, hanem abban a formában kerül elő, hogy a szultán Nándorfehérvár kivételével minden általa megszállt területet visszaad²⁸¹ – is szóba került a tárgyalásokon. Vagyis mindhárom pont valós, azzal a megszorítással, hogy jelenlegi ismereteink szerint nem létezett olyan dokumentum, amely mindhármat egyszerre tartalmazta volna. Ezeket valóban tartalmazta Łaski *jelentése*, a szerződéslevélben azonban ezek együtt valószínűleg nem szerepeltek. Thurzó tehát a *szerződés* pontjait illetően valóban félrevezető információkat továbbított.

A megállapodás szövegéről egyébként Ferdinánd más forrásból, például saját követeitől is tájékozódhatott. Ezeket erősítette meg Thurzó levele, így a több oldalról beérkezett információk alapján, például ha ehhez még mintaként hozzátesszük a lengyel szerződéslevél szövegét, kerülhetett sor a hamis *abdnáme* megszerkesztésére. Adóról nincs említés, mivel erről kiderülhetett, hogy valóban nem szerepelt az *abdnámében*, valamint nem szerepelt benne a Szerémség visszaadása sem, ellenben beletehették a legfontosabb pontot, magát a szövetségkötést, azaz a szultán által felajánlott védelmet és oltalmat, amelyet a szerződéslevél bizonyosan tartalmazott. Ez a Thurzó-levél egyetlen közös pontja a szerződéslevéllel. Amit János pártja nem tagadhatott, sőt nem is tagadta, ám Czibak Imre alább idézendő leveléből látni fogjuk, úgy állította be, mintha a szerződést kizárólag uruk kötötte volna meg Szulejmánnal, tehát mintha egy magánjogi aktusról, két barát/szövetséges egyezségéről, nem pedig egy „államközi” szerződésről lenne szó. És mintha ez a lépés nemcsak Magyarország, hanem az egész kereszténység érdekét szolgálta volna az ezeket

²⁷⁹ ERDÉLYI, I. *Ferdinánd és Thurzó levelezése*, 130.

²⁸⁰ A *berátról* lásd PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 77. Erre az iratra később még visszatérek.

²⁸¹ ERDÉLYI, I. *Ferdinánd és Thurzó levelezése*, 130.

az érdekeket semmibe vevő és egyébként a szultánnak szintén, a János-párt állítása szerint még korábban felajánlkozó Ferdinánddal szemben. Így próbálva a szükségből erényt kovácsolni.

b) Propagandaháború egy ismeretlen szerződéslevél körül, avagy ki hamisított és mit?

Az *abdnáme* kérdését élesebb megvilágításba helyezi, ugyanakkor a hamisítást helyét és elrendelőjét illető kételyeinket újabb adalékokkal alátámasztani és megerősíteni látszik a János és köre, illetve a bajor hercegek levelezését tartalmazó okmánytár,²⁸² valamint a király egy szintén kellő figyelemre nem méltatott, pápához írott levele, amelyek betekintést engednek a jánosi propaganda működésébe és a felhasznált érvrendszerbe. A továbbiakban az 1526–1530-as évekből idézem azokat az adatokat, amelyek a hamis *abdnáme* keletkezése szempontjából számunkra érdekesek lehetnek.

Első iratunk János pontos dátum nélküli, követének, Gaspar Winzerernek adott instrukciója 1527-ből, amelyben azzal hízelgett Lajos bajor hercegnek (1516–1545), hogy a magyar krónikákban egyetlen olyan helyet sem találni, amely a Habsburgok által a törökök ellen elért sikerről számolna be, de ez másképp lenne, ha egy bajor herceg lett volna a magyar király.²⁸³ A herceg áprilisban kelt válaszában arra kérte Jánost, hogy ne kössön semmilyen alkut a szultánnal, hanem harcoljon ellene, így megkaphatja a segítséget.²⁸⁴ Lajos szintén áprilisban kelt Albrecht von Sternbergnek adott követi instrukciójában rávilágít a Jánost fenyegető kutyaszorítóra. Ebben aggodalmának adott hangot, hogy az általa vajdának nevezett János megegyezik a törökkel, mivel az előző, azaz az 1526-os év eseményei világosan megmutatták, hogy nem lehet őket távol tartani Magyarországtól. Különösen, ha a cseh király, azaz Ferdinánd is ellene vonul.²⁸⁵ Von Sternberg július elején azt írta Budáról, nyilván a herceg aggodalmaira reflektálva, hogy János a francia követtel a Franciaországot, Angliát, a pápaságot és Velencét is magában foglaló cognaci ligához (1525) való csatlakozásról tárgyal, illetve, hogy 3 héten belül 70 ezer fegyverest fog kiállítani.²⁸⁶

²⁸² Az okmánytárat alaposan kiaknázza SZALAY, *Adalékok, passim*.

²⁸³ MUFFART, *Korrespondenzen*, 25.

²⁸⁴ MUFFART, *Korrespondenzen*, 34.

²⁸⁵ MUFFART, *Korrespondenzen*, 41.

²⁸⁶ A hadsereg felállításával kapcsolatban MUFFART, *Korrespondenzen*, 50.

Néhány hónappal később, novemberben Łaski azt indítványozta Lajos bajor herceg titkárának, Johann Weissenfeldernek, hogy küldjön valakit Konstantinápolyba, hogy Szapolyai követével együtt eszközöljenek ki békét, mivel a kereszténység egyesült ereje sem tud megbirkózni a török erejével. Ezt az események nemsokára bebizonyították: 1529-ben Szulejmán kísérletet tett Bécs elfoglalására, immár közvetlenül birodalmi területeket támadva.

Még tartott a szultán hadjárata, amikor 1529. október 10-én Budán VII. Kelemen pápához intézett levelében János a következőket írta: Ferdinánd pártja részben elmenekült, részben átállt hozzá, tehát visszanyerte országát, illetve vetélytársának egyik fogságba esett híven keresztül, nyilván Perényi Péterre gondol, visszakapta a koronát is.²⁸⁷ Mindez az isteni gondviselés műve („*Dei optimi nutu*”). A levél abban a lélektani pillanatban született, amikor János a koronával együtt az ország fővárosában, Budán tartózkodott, a szultán pedig zavaró tényezőként még nem érkezett vissza bécsi hadjáratából a magyar fővárosba, tehát ennek előnyét és persze a diadalt János szabadon élvezhette, mivel, mint ismeretes, Szulejmán október 15-én hagyott csak fel a császárváros ostromával. Az igazán érdekes rész azonban ezután következik: János sürűn hivatkozva az isteni gondviselésre és irgalomra nem kevesebbet állít, mint hogy maga isten használta eszközéül a török szultánt, aki az ő könyörgésére és közbenjárásra kegyelmezett meg Magyarországnak.²⁸⁸ Hogy most a szultán Ausztriát pusztítja, egyedül Ferdinánd bűne, aki az ellene elkövetett bűnökért, hazugságokért vezekel, amelyeket a többi uralkodónak terjesztett róla. Magyarországnak és az egész kereszténységnek tehát Isten után neki, Jánosnak kell hálásnak lennie, mivel elhárította az ország és a kereszténység fejét fenyegető végső veszedelmet.²⁸⁹ János tehát ez által visszafelé, konstantinápolyi

²⁸⁷ Kiadva legutóbb ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 196–197.

²⁸⁸ Jánosnak ez a rendkívül érdekes levele történeti hagyományt alapozott meg: mindenki előtt ismeretes, hogy Bocskai István II. Rudolf császár elleni fegyverfogását, amibe implicite benne foglaltatott a török szövetség is, az isteni gondviseléssel magyarázta. Rimay János Ahmed szultánnak írt orációjában szintén az isteni gondviselés eszközének állítja be a szultánt. Lásd KRUPPA TAMÁS, *Megjegyzések a Bocskai-féle kiáltvány és Rimay János portai orációjának bätteréhez*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2014, 17–38. A Habsburgokkal szemben részletesen kidolgozott politikai doktrínává mindazonáltal Bethlen Gábornál vált, akinek a politikai testamentuma János leveléhez hasonlóan kimondott ok-okozati viszonyt tételez a magyarság megmaradása és az isteni gondviselés által inspirált török vazallitás között. Lásd *Magyar gondolkodók. 17. század*, szerk. KLANICZAY TIBOR et al., Budapest 1979, 108.

²⁸⁹ ARTNER, *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája*, 196.

lépését is, amelynek eredményeképpen sikerült megegyeznie a szultánnal, és elűznie Ferdinándot, az isteni gondviselés közreműködésének állította be, úgy hogy közben magát – a szultán mellett! – a gondviselés eszközének állította be. Nem lehet kétségünk a felől, hogy ezt komolyan így is gondolta. Amivel nem kevesebbet állított, mint hogy az ő királysághoz fűződő jogigényének végső forrása isten, amelyet ugyebár a magyar rendek szabályos választása is jelez. Sokkal inkább, mint a fegyverek erejével, tehát nem szabad választással magát megválasztató, követelőző Ferdinándnak, aki inkább a török Magyarországára uszításában jeleskedett. Ebben persze burkoltan benne van az is, hogy a török ugyanolyan uzurpátor, mint ellenfele. Elképzelhető, hogy ezt a máig a vatikáni levéltárban őrzött, pápának írt levelet ismerte VIII. Kelemen, az előszóban idézett Gianfrancesco Aldobrandininek szánt instrukciójának vonatkozó része ugyanis éppen ebben a szellemben ítélte el a szultánt és Ferdinándot, akik erőszakot alkalmazva erőltették uralmukat a magyarokra.

Érdemes ide idézni egy fél évszázaddal későbbi példát: a magyar történelem iránt élénken érdeklődő, ilyen témájú feljegyzéseket hátra is hagyó Szántó Arator István jezsuita is tulajdonképpen ezt a véleményt osztja a pápának benyújtott orációjában. Szántó a magyar zarándokok gyóntatójaként római tartózkodása alatt ismeretsége révén bejáratos volt a pápai könyvtárba, mert anyagot gyűjtött a magyar történelem Mohács utáni eseményeit megörökítő feljegyzéseihez, járt a kezében Julianus utazásairól beszámoló jelentés, tehát nagyon valószínű, hogy János levelét is látta. A jezsuita XIII. Gergely pápának a római magyar jezsuita kollégium, a *Collegium Hungaricum* alapítása ügyében és érdekében tartott orációjában kitért a magyar történelemre is, és eléggé szokatlan, megdöbbentő módon a Mohács utáni pusztulás egyik okaként Ferdinándot jelölte meg, aki a magyar nemesség döntését, hogy tudniillik Lajos halála esetén Szapolyait választják meg, Jagelló Anna feleségül vételét eszközül használva, nem tartotta tiszteletben.²⁹⁰

János levele véleményem szerint esszenciális formában tartalmazza a teljes érvrendszert, amelyet propagandája lényegében a király uralkodásának ideje alatt használt a Ferdinánd által szétében terjesztett vádakkal szemben, és amely később nagy karriert futott be.

²⁹⁰ *Monumenta Antiquae Hungariae 1350–1579* (Monumenta Historica Societatis Iesu 101), ed. LADISLAUS LUKÁCS S. I., Romae 1969, 722. Az érvelés azért érdekes, mert a szemben álló felek egymást vádolták az ország bukása miatt. Másrészt azt is jelzi, hogy az 1580-as évekre a magyar történelem Szapolyai-párti, mondhatjuk nemzeti interpretációja mélyen átjárta a katolikus oldalt is. Szántó ráadásul nem erdélyi, hanem dunántúli származású volt.

Lényegében ugyanez az érvelés olvasható nagyjából ebben az időben (kiadója szerint 1529 novembere előtt) született, Frigyes őrgrófnak írott levelében. Ebben az áll, hogy János kész ügyét Károly császár és az egész keresztény világ elé vinni, és hogy Ferdinánd volt az oka, hogy a szultán elfoglalta Nándorfehérvárat más véghelyekkel együtt. Szulejmán Magyarországot soha nem engedte volna ki a markából („*nunquam Hungariam ex manibus dimisisset*”), hacsak az isteni gondviselés közbe nem lép. Vagyis az ő, azaz János könyörgése és fáradtsága által menekült meg az ország („*nos magnis supplicationibus et labore acquisivimus reipublicae christianae*”).²⁹¹ Vagyis Szulejmánnal kötött szerződése a Magyarországot megóvó isteni terv része („*fecisset eum [tudniillik Istent] nostris precibus placabilem*”). Egy szultánnal kötött véd- és dacsövetséget, amit az *abdnáme* tartalmazott, nehezen lehetett isten akaratának megnyilvánulásaként beállítani, illetve a könyörgéssel megmagyarázni, hacsak úgy nem, hogy a nagyobb jó, az ország megmentése és a kereszténység védelme érdekében a király képes volt még a pokol hatalmaival is szövetkezni. Kérdés, hogy a birodalmi közvéleményt mennyire hatotta ez meg?

Ugyanezen a nyomvonalon halad Łaski szintén ekkor írt levelének érvelése. Lajos bajor herceghez intézett levelében a lehető legilletékesebb személyként hosszan érvelve utasította el az urát ért vádakát, amikor nyomatékosította, hogy a szultán nem más helyről és nem a testvérét, azaz egy idegent (itt Károlyra és Ferdinándra céloz) akart a magyar trónra ültetni, hanem a magyarok népéből választott, amit az is bizonyít, hogy „*sine ullo tributo sine ullis conditionibus*” adta az országot Jánosnak.²⁹² Ezt ismételte meg Weissenfelder titkárnak, amikor leírta, hogy olyan paktumot sikerült nyélbe ütnie a szultánnal, amittől a többi keresztény uralkodónak sincs oka félni, hacsak a birodalmi rendek nem vágnak a háborúra az által, hogy Ferdinándnak segítséget nyújtanak János ellen.²⁹³ A szultán békét akar, hangsúlyozta előző levelében is, és ha ezt nem ütik nyélbe, a következő évben Csehország ellen fog vonulni hadseregével.

A János ügyét védelmező és pártoló bajorok kétségeit azonban nem sikerült eloszlatni. Ezt bizonyítja Eck kancellár hosszú levele Łaskinak (1530. január 5), amelyben többször és nyomatékosan kérte, hogy a birodalmi rendeket a ne-

²⁹¹ MUFFART, *Korrespondenzen*, 67. Ugyancsak az isteni gondviselés közbelépésével és János könyörgésével magyarázta a pápa előtt tartott beszédében követe, Jozefics Ferenc, hogy a szultán megkímélte az országot. JÁSZAY PÁL, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*, Pest 1846, 432. Jozefics küldetéséről lásd FRANKÓI VILMOS, *János király és a római Szentszék*, Századok 36 (1902) 697–715, 700–702.

²⁹² MUFFART, *Korrespondenzen*, 69.

²⁹³ MUFFART, *Korrespondenzen*, 70.

hézségek miatt több útvonalon is elküldendő levelekkel mindenáron meg kell győzni, és a hercegek becsületét is megmenteni, hogy – a nyilván Ferdinánd és hívei által terjesztett híresztelésekkel ellentétben – nem János volt az oka az előző évi hadjáratnak.

Eck ugyanebben a levelében azt is kérte, hogy János küldjön egy igazoló iratot.²⁹⁴ Eléggé nyilvánvaló, hogy az *abdnáméra* gondolt, amit a március 1-jére összehívott Reichstagra kellett volna eljuttatnia: ilyen irat nem maradt ránk, vagy el se küldték.²⁹⁵ Világosan utalt arra is, hogy ennek a levélnek mit kellenie tartalmaznia: „*satis clare exprimitur, serenissimum regem Thurcarum caesarem habere favoribilem et sibi absque tributo et conditionibus relictum esse regnum non dubitent*”. Arra kéri tehát, hogy a levél által adjon egyértelmű garanciát („*certificarentur*”) a rendeknek, hogy nem vállalt adófizetést és egyéb hűbéri szolgálatot, illetve hogy képes megvédeni az országát és hogy az ez évi oszmán katonai fenyegetés nem valós.²⁹⁶

A János *abdnámé*jaként ismert irat, amelyet az alábbiakban részletesen elemzek, implicite tartalmazza, ami Łaski naplójában szerepel, és amelyet a fejezet elején idéztem, hogy a szultán János ellenségeinek ellensége, barátainak barátja lesz. Láttuk, hogy Verancsics ugyanezt mondta Rómában. A bajorok meggyőzéséhez azonban alighanem többre volt szükség – mert szerintem nyilvánvaló, hogy a szerződéslevél tartalmának ismerete nyugtatta volna csak meg őket –, mint az idézett toposz-szerű formula,²⁹⁷ ami inkább az ellentábor vádjait látszott igazolni. Mindez azonban eléggé messze áll a bajorok által kért egyértelmű garanciától, mert az általunk szerződéslevélként ismert iratban, de máshol, így a Łaski-jelentésben sem szerepel *expressis verbis*, hogy a szultán az egész országot „*sine tributo et sine ullis conditionibus*” adta vissza, ahogyan Eck célzott rá, és ahogyan azt János és diplomatái úton-útfélen hangoztatták. Itt megint nagyon fontos a szóhasználat: a korábban és később is a témával foglalkozó iratokban Magyarországgal kapcsolatban a *relictam*, *recuperatam*, *restitutionem* szavak szerepelnek, amelyek az ország hiánytalan, területileg csorbítatlan visszaadására vonatkoznak.²⁹⁸ Az Eck-féle levélben példának okáért a „*libere restitutam*” Magyarország kifejezést olvashatjuk. Vagyis János német

²⁹⁴ MUFFART, *Korrespondenzen*, 73.

²⁹⁵ A hamisítvány János környezetéből származó hipotéziséhez lásd PAPP, *Magyarország és Oszmán Birodalom*, 83–84.

²⁹⁶ MUFFART, *Korrespondenzen*, 72.

²⁹⁷ Például a szultán Zsigmond lengyel királynak írott levelében. MUFFART, *Korrespondenzen*, 77.

²⁹⁸ Ezt hangsúlyozza PERJÉS, *Mohács*, 134.

támogatói azt várták, hogy mutasson egy olyan szerződéslevelet, amely *írásban* tartalmazza, hogy a király *nem* fizet adót, sem a vazallitás egyéb feltételét *nem* vállalja a támogatásért cserébe. Az elveszett *abdnáme* szövegében azonban nyilvánvalóan ezek egyike sem szerepelt.

Łaski mellett János táborának egyéb tagjai is kivették a részüket a propagandaháborúból. Például az ország történetében finoman szólva ellentmondásos szerepet játszó dózsefi, Lodovico Gritti, akinek 1531. január 7-én kelt levelében az áll, hogy miután Lajos meghalt, és Budát elfoglalták, a szultán Jánosnak nem egyszerűen átengedte az országot és fővárosát, hanem egyenesen neki ajándékozta: „*non solumque cessit, sed donavit illi jus summi omne belli absque tributo, et omni alia subiectione*”. A *donare* itt arra utal, hogy barátok között létrejövő aktusra, tehát önzetlen, baráti gesztusra, ajándékozásra, nem pedig hűbéri adományozásra került sor, amely magában foglalta a háborúskodás jogának, azaz a szuverén országra és uralkodóra jellemző független külpolitika gyakorlásának jogát. És hogy egyértelmű legyen, hozzáteszi, hogy ez a visszaszolgáltatás mindenféle adó és egyéb kötelezettség nélkül történt. Vagyis teljes érvényű *restitutio* történt volna: amikor pedig a szultán arról értesült, hogy János országát megtámadták, a segítségére sietett, és miután megmentette a királyságot, barátok közt szokásos módon, átadta/engedte neki („*et regnum Hungarie amico suo concessum*”).²⁹⁹ Ez az átadás is természetesen csonkítatlan és csorbítatlan formában történt meg, amelyet Gritti azzal hangsúlyoz, hogy a szultán ezzel gondoskodott arról, hogy a magyar királynak a háborúhoz, illetve a szárazföldi és tengeri hadifelszereléshez szükséges királyi jövedelmei, amely a szuverenitás egyik kétségbevonhatatlan jele, a rendelkezésére álljanak.³⁰⁰ Pontosan ahogyan, mint látni fogjuk, a szultán fog érvelni 1550-es *fermánjában*, csak akkor már János Zsigmonddal kapcsolatban hangoztatta az ország területi integritásának visszaállítását!

Az országot tehát János, Łaski, Verancsics és Gritti állításai szerint a szultán Jánosnak mindenféle tehertől, és itt nemcsak a területről, adóról, hanem minden egyéb, a hűbéri szerződésekben nyugaton is szereplő szolgálattól, például katonaitól mentesen, azaz a szuverenitás megőrzésével adta vissza. Túl azon, hogy ilyen nagylelkű gesztusra aligha találunk példát nemhogy a magyar, hanem az egyetemes történelemben sem, János diplomatái igazuk alátámasztására semmilyen írásbeli bizonyítékot nem adtak elő, vagy legalábbis ilyenről nem tudunk. Mintha Szulejmán csupán szóban kötelezte volna el magát, illetve tett

²⁹⁹ MUFFART, *Korrespondenzen*, 89.

³⁰⁰ MUFFART, *Korrespondenzen*, 89.

volna egy ilyen fontos ígéretet! Miért nem tartalmazza a hamisítvány mindazokat a feltételeket, amelyeket János és diplomatái Rómától a birodalmon át Londonig köröztetett leveleikben leírtak? Miért csak azt az egyetlen feltételt, a szultán életre-halálra való elköteleződését tették bele a szerződéslevélbe? A barátságnak a nyugat-európai hűbériségben is ismert fogalmába, amely mint látni fogjuk, az *abdnámeként* ismert szövegben is szerepel, amivel János és diplomatái jellemezték az egyezséget, nehezen fért bele például a mohácsi kézcsók. János tulajdonképpen 1528 eleje óta félrevezette, ha erősebb kifejezést akarunk használni, becsapta szövetségeseit, a bajorokat mindenképpen. Nem tudom, hogy a franciák mennyire igazodtak el a részletekben, de majdnem biztosra veszem, hogy voltak értesüléseik János szerződésének tartalmát illetően, még ha talán ők sem voltak tisztában teljes mértékben a különböző szultáni iratok formai és tartalmi sajátjaival.

A fentebbiekből világosan látszik, hogy a két királynak a birodalmi, de mondhatjuk a nemzetközi közvélemény rokonszenvének elnyeréséért vívott harcának középpontjában az adófizetés tagadása, az ország teljes területének visszaadása, illetve annak bizonyítása állt, hogy a másik trónigénye megalapozatlan. Ezzel szoros összefüggésben, hogy a másik képtelen megvédeni a török támadástól Magyarországot, hogy a Magyar Királyság integritásának megőrzését garantáló békét csakis ő képes elérni a szultánnal. János igen ügyesen a Ferdinánd által erőteljesen kidomborított jogi érvelés helyett – amelyben természetesen a Habsburgok sokkal jobban álltak – a Magyar Királyság trónjára vonatkozó követelésének alapjául egy gyakorlati probléma megoldására, a béke tető alá hozására helyezte a hangsúlyt. A Gritti-féle instrukció ezzel kapcsolatban nyersen fogalmaz: a szultán soha nem engedte volna át egy másik keresztény uralkodónak Budát, hanem inkább helyőrséget rakott volna bele.³⁰¹ Eck ezen a ponton feltehetné volna a kérdést, hogy Jánosnak vajon tényleg pusztán könyörgéssel és kézcsókkal sikerült mindezt elérnie?

Visszakanyarodva a szerzőség kérdéséhez, ha az *abdnáménak* már a XVI. század második felében elkezdődő utóéletét nézzük, a János környezetéhez kötött származtatás hipotézisével kapcsolatos kételyeink újabb erős argumentumot nyernek. Fentebb utaltam rá, hogy a szerződéslevél szövegét a Rudolf császár propagandistájának is nevezhető Nicolaus Reusner közölte a tizenöt éves háború idején megjelent gyűjteményében, az *Epistolarum Turcicarum...*-ban. Arról azonban eddig nem esett szó, hogy ez a szöveg a gyűjteményben a többihez képest lóg a levegőben. Reusner ugyanis, amint műve címe mutatja, leveleket

³⁰¹ MUFFART, *Korrespondenzen*, 91.

közöl a gyűjteményében, esetleg orációkat (ami műfajilag illeszkedik a levélformához), János esküjére azonban egyik sem illik. Mi indokolta, hogy mégis beletette a kötetbe? Az *abdnáme* előtt két olyan szöveget is találunk, amelyek tematikailag összefüggésben vannak vele. Az egyik egy ismeretlennek ismeretlen uralkodóhoz intézett, 1527. augusztus 26-án Budán kelt levele, amely Ferdinándnak azévi, János ellen indított hadjáratát beszéli el: a szöveg azzal kezdődik, hogy a főherceg Bécsből elindulva Pozsonyban esküt tesz az ott összegyűlt uraknak, utána következik János elűzése a várostromokkal, végül Ferdinánd ünnepélyes esküje Székesfehérváron a rendek jelenlétében. Koronázásról nincs ugyan szó, a kétszeri *iuramentum* azonban mintegy keretbe foglalja a levél tartalmát. Utána Ferdinándnak a birodalmi rendekhez intézett beszéde (?) következik, amelyben a magyar trónra vonatkozó jogalapjaként a Habsburg–Jagelló házassági szerződésre hivatkozik. Majd felhívja a rendeket, hogy adjanak segítséget a török ellen, hogy megvédhesse a birodalmat. A szövegben megjelenik János is, aki sem a józan észre, sem az adott szóra, sem a vallásra nem lévén tekintettel, Szulejmánhoz fordult és ellene uszította.³⁰² Utána következik az *abdnáme*. Az ezeket megelőző, illetve követő szövegeknek tematikailag már nincs közük sem Jánoshoz, sem Magyarországhoz. Mindez erősíti a gyanúkat: a szerződéslevélnek a török elleni tizenöt éves háború kellős közepén egy *antiturcica* tematikájú kötetben megjelentetett szövege, ráadásul az idézett kísérszövegek társaságában, aligha szolgálhatta azoknak az érdekeit, akik a török–magyar barátság hangoztatásában voltak érdekelték. Ellenkezőleg, Reusner nyilvánvalóan azért tette bele a többi irattal egyetemben, hogy demonstrálja, hová vezet a behódolás, ha úgy tetszik a török barátsága. Arról természetesen még sokáig el lehet vitatkozni, hogy melyik kancellária szerkesztette meg a szerződéslevelet és az milyen érdeket szolgált, de az biztos, hogy 1598-ban János fiktív szerződéslevele a keresztény ügy elárulásának és a trónbitorlás, az uzurpáció exemplumának számított.

c) *Milyen esküt tett a szultán és melyet a király?*

Ahhoz, hogy közelebb jussunk annak az érdekes és izgalmas kérdésnek a megválaszolásához, hogy a Szapolyai *abdnámé*jaként ismert szöveg mennyire tükrözi az 1527 végén kötött egyezmény pontjait, vagyis a szerződés a hitelesség kérdésén túl milyen pontokat tartalmazhatott még, két másik szöveg alapján tűnik megválaszolhatónak. Ezek alapján fogalmazhatunk meg hipoté-

³⁰² NICOLAUS REUSNER (ed.), *Epistolarum Turcicarum IV*, Francoforti ad Moenum 1598, 88–92.

zist azzal kapcsolatban, hogy miben is egyezhetett meg János és Szulejmán? Az egyik szöveg a Szapolyai-féle *abdnáme*, a másik Łaski beszámolója, a harmadik pedig Várdai Pál esztergomi érsek eddig teljesen figyelmen kívül hagyott levele. Ez utóbbi kettő ugyan nem szerződéslevél, hanem egy jelentés, illetve egy levél, de mivel minden kétséget kizáróan hiteles tanúktól, első kézből értesülhetünk a konstantinápolyi, illetve budai tárgyalásokról, ezért a szerződés tartalmára vonatkozó állításaiknak és a szerződéslevél főbb pontjainak fedniük kell egymást.

Az alábbiakban a három szöveg tartalmilag megegyező vagy hasonló részeit olvashatjuk:

Szapolyai *abdnáme* (1529?):

„Én, az előbb mondott Szulejmán szultán...esküszöm...hogy téged, Jánost, tudniillik Magyarország királyát, ...semmilyen szükségben legyen bár az a legnagyobb is, nem hagylok el, még akkor sem, ha minden hatalmam, királyságom, birodalmam semmivé lenne és elenyészne, és egyedül maradnék vagy csak egy, két, három vagy legföljebb négy körülmetélt böszörménnyel, és ezekkel is köteles legyek és tartozzak téged megkeresni és felkeresni s azt mondani neked, itt vagyok, készen állok, ha valamit akarsz tőlem, kész vagyok mindenben a kedved szerint cselekedni”.³⁰³

Łaski jelentése (1528 eleje?):

„az én uram...oltalmazba ajánlja magát, mindig készen áll szolgálatodra, nemcsak Magyarországgal, hanem személyében és barátainak segítségével együtt, úgy-hogy biztos lehetsz benne, országa és birtokai nem az övéi, hanem a tieid. Úgy akarja magát veled összekötni, hogy neked engedelmeskedik, megsegít minden ellenségeddel szemben. Elhatározza, hogy bármilyen balsorsban sem bízza magát másra, mint kegyes személyedre. Tehát tiéd az én uram, a magyar király, országával és minden vagyonával együtt, ne ismerd el őt másként királynak, csak mint minden alattvalójával együtt a te hívedet....Én is esküszöm az egy élő Istenre és a mi megváltónkra, Jézusra, aki ugyanaz az Isten, s megígérem, királyom és uram a lengyel király kivételével barátaidnak barátja, ellenségeidnek ellensége lesz”.³⁰⁴

³⁰³ „REUSNER, *Epistolae*, IV, 92; *Zay-Kis-Bánffy*, 105. Gritti már idézett instrukciójának néhány sorában is mintha az *abdnáme* szavai köszönnének vissza. MUFFART, *Korrespondenzen*, 90.

³⁰⁴ EUDOXIU HURMUZAKI (ed.), *Documente privitoare la istoria Românilor I/2: 1451–1575*, București 1891, 63; Magyarul BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 160. 167.

Várdai levele (1529):

Hogy így is legyen... Ibrahim pasa... előttünk és Perényi Péter előtt élő szóval is kijelentette. És hozzátette, hogy (a szultán) minden eszközével és erejével, a határain állomásozó összes katonájával a mi megsegítésünkre és országunk védelmére fog sietni. Ha pedig úgy hozná a szükség, személyesen is megkettőzött erővel, annyiszor ahányszor szükséges, a királyság megsegítésére fog vonulni”.³⁰⁵

Várdai levele nemcsak Szulejmán keresztény uralkodókat megszegyenítő nagyvonalúságát ecsetelte (neki adta meg magát az érsek!), hanem ennek kapcsán szót ejtett arról, hogy Ibrahim nagyvezír neki és Perényinek előszóban is elmondta, hogy a szultán Grittin keresztül jelezte János királynak, hogy ha valaki a király és királyság hűségére vissza akarna térni, kérje az ő (a szultán) védelmét és oltalmát. Ezért cserébe birodalmának összes pasájával és helyőrségével a magyarok segítségére fog sietni: ha pedig a szükség megköveteli, akkor személyesen dupla akkora haderővel, birodalma összes katonájával fog jönni. Nem hinném, hogy Ibrahim szavai ne fedték volna a szultán véleményét, és ez esetben nem okvetlenül a szokásos keleti túlzásra, eltekintve természetesen a megfogalmazás módjától, hanem arra gondolnék, hogy a nagyvezír a szultán 1528 elején Konstantinápolyban tett ígétét ismételte meg, nyomatékostította („*ut ita sit*”), amely a királyság területi integritásának visszaállítására és szükség esetén katonai erővel történő fenntartására vonatkozott. És amelyért cserébe a magyaroknak és Jánosnak neki, a szultánnak hűségesküit kellett tenniük.

A szövegekből az mindenesetre kiderül, hogy mindig az egyik szerződő fél egyértelmű, de ami a fő, egyoldalú elköteleződéséről van szó a másik irányában, a másik félről viszont nem tesznek említést. Ha elfogadjuk, hogy Łaski és Várdai az igazságnak megfelelően számoltak be a szerződéskötésről, illetve annak tartalmáról, akkor ebből az következik, hogy a harmadik, a Reusner által közölt szerződés legfontosabb mozzanatában, azaz abban, hogy az egyik fél gyakorlatilag „életét és véré” ajánlotta fel a másiknak, mégis csak megőrzött valamit az eredeti szerződéslevélből. A szerződés tartalmára vonatkozó állítá-sunkat látszik erősíteni a hitelességében erősen kétségbe vont Szerémi több helyen is, aki szintén felidézi a szultán szavait, amelyek a szerződéskötés alkalmából hangzottak volna el: „Azonfelül még, míg én e világon élek, megvédelek ellenfeleidtől, míg egy dárda lesz a törökök kezében, az én hadinépimében... Jól emlékezzék császári felséged, amit hitedre ígértél János király úrnak, hogy életében és halála után császári felséged meg fogja menteni és meg fogja védeni,

³⁰⁵ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi bitűjtés korából I: 1520–1529* (szerk. BUNYITAY VINCE–RAPAICS RAJMUND–KARÁCSONYI JÁNOS), Budapest 1902, 498.

amíg csak egy kard van Törökországban”.³⁰⁶ A szerződésben szereplő formulát látszik idézni szintén Szerémi, amikor Jánosnak a szultánhoz írott levelére utalva a következőképpen fogalmaz: „...hogy a törökök császára előtt tárja fel, miként árulták el a magyar főemberek az ő természetes testvérét és barátját”.³⁰⁷ Mindegyik idézett szöveg esetében nyilvánvaló, hogy nem két egyenrangú fél szerződött, hanem egy úr és egy szolga, hűbérúr és vazallus, és ahhoz sem férhet kétség, hogy ez utóbbi János volt. Az esküformulát a Łaski-jelentés hitelesíti, és bár az *abdnáme* és a Várdai-levél alanya kétségkívül a szultán, a hozzá kapcsolt cselekvés viszont – az eskü, legalábbis ebben a formájában –, semmiképpen nem lehet egyoldalúan csakis az övé, vagyis az idézett szövegek valóban hiányosak, kihagyták belőlük a másik félre, azaz a kölcsönösségre vonatkozó részt.

Ennek kapcsán újra felmerül az előző fejezetben bővebben tárgyalt kérdés, hogy a három idézett szöveg alanyaiban megfigyelhető eltérés a PAPP SÁNDOR által kifejtett álláspontot támasztja alá, vagyis hogy János kancelláriája hamisította a szerződéslevelet? Várdai és Szerémi is azért a szultánt szerepeltetik az eskü alanyaként, mivel ők János-pártiként természetesen a királyuk kancelláriája által koholt változatot terjesztették. A szerződéslevél elemzése kapcsán ugyanakkor PAPP nagyon helyesen mutatott rá, hogy igen valószínűtlen, hogy a szultán olyan jellegű formulával kötelezze el magát János mellett, mintha nem ő, hanem a másik fél győzött volna. Ennek csak akkor van értelme, ha a közvéleményt arról akarják meggyőzni, hogy János nem lett a szultán vazallusa. Ehhez elég volt kicserélni a Łaski-féle jelentésben szereplő mondat alanyát, a „*dominus meus rex*”-et a szerződéslevélben szereplő „*ego praefatus sultanus*”-ra. A dolog azonban nem annyira egyszerű, mint amilyennek első látásra tűnik.

Gondoljunk először is arra, hogy mint látni fogjuk, a Łaski-féle jelentés elkészülése után szinte azonnal kiszivárgott, tartalmát tehát feltételezhetően nemcsak a Habsburgok udvaraiban, hanem a birodalom egyéb hatalmi centrumaiban, például a bajor hercegi udvarban is ismerték! Nehezen hihető, hogy ennek tudatában egy ilyen durva és egyszerű hamisítással próbálkoztak volna János kancelláriájában, hisz láttuk, hogy a bajorok eléggé világosan leírták, mit várnak el, amit ugyebár a szerződéslevél nem elégített ki, és az sem tűnik valószínűnek, hogy János kancelláriája egy ilyen egyszerű megoldással gondolta volna meggyőzni a keresztény világ közvéleményét uruk feddhetetlenségéről. De ha azt feltételezzük, ami jóval kevésbé hihető, hogy a jelentés nem szí-

³⁰⁶ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 234. 315.

³⁰⁷ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 204.

várgott ki és a Szapolyai-udvaron túl csak a Habsburg-udvarokban ismerték, akkor is ugyanoda jutunk, hogy inkább Ferdinándnak állott az érdekében egy ilyen szöveg kreálása.

Fentebb láthattuk, hogy a János-féle propaganda azt terjesztette, hogy a szultán a királynak mindenféle adó és egyéb hűbéri kötelezettség nélkül, önként, barátságból adta vissza az ország területét az ahhoz fűződő jogok teljes és csorbítatlan visszaszolgáltatásával. Felvetődött azonban a kérdés, hogy miért nem írták bele a szerződéslevélbe ezeket is? Verancsics 1532-ben egy olyan levelet lobogtatott Rómában, ami a szultán barátságát és támogatását – de nem a gyámságát – demonstrálta. Csakhogy, mint fentebb szintén láttuk, nincs nyoma sem annak, hogy a szerződést János elküldte volna a hercegeknek, bármennyire is sürgették ezt, sem arra nincs bizonyíték, hogy Verancsics a szerződéslevelet mutogatta volna Rómában. Ennek szerintem az lehetett az oka, hogy a szultán bármennyire is elkötelezte magát, legalábbis a szerződéslevél, illetve Várdai és Szerémi állítása szerint, élete és vagyona árán János irányában – és tegyük fel, hogy ezt elhitték úgy a bajor udvarban, mint a Pápai Kúrián, illetve máshol – azt azonban már nehezen lehetett elhinni, hogy cserébe nem kért semmit. Márpedig a szerződéslevél erről nem tesz említést. Vagyis János kancelláriájának mindenképpen elég jelentősen át kellett volna alakítania a szöveget, hisz abban biztos, hogy nem pontosan az szerepelt, mint amit ország-világ előtt állítottak. Ha viszont nem írják bele, hogy „*sine tributo et sine ullis conditionibus*” stb. ahogyan Eck célzott rá, illetve Várdai és több más forrásunk is kifejezetten állította, akkor mit lehetett volna a szultánnak járó ellenszolgáltatásként beletenni? Szerintem semmit, hacsak nem hiszünk a mély és önzetlen barátságban, amire a szerződéslevél is utal, illetve a hegyeket és a szultánt is megindító könyörgésben, ahogyan más forrásokban olvashattuk. Ezekkel azonban nagyon nehezen lehetett volna meggyőzni a birodalmi rendeket a szerződés valóságáról. Ráadásul a Łaski-jelentésben szereplő nyilatkozat az alanyok miatt homlokegyenest ellent mondott a másik két idézett szövegnek, ami a mohácsi kézcsókkal együtt igen komolyan felvetette János szavahihetőségének a kérdését: melyik verziónak higgyenek? Elhíhető, hogy János és köre komolyan gondolta, hogy egy ilyen primitív hamisítvánnyal tisztázni tudja magát? Ezzel a lépéssel csak szívettséget tett volna Ferdinándnak, saját magát hozva kimagyarázhatatlan helyzetbe. Szerintem ez az oka, hogy a szerződéslevelet el sem küldték. János, Łaski, Várdai, Gritti, valamint később Frangepán Ferenc, miközben egybehangzóan azt állították, hogy Szulejmán nem követelt adót – az illusztris névsorból mindegyik szem- és fültanú! – és hivatkoztak ennek *írásbeli* bizonyítékára, az egyöntetű

és vehemens tagadás azonban arra utalt, hogy egyszerű barátsági szerződésnél azért több történt!

Mindebből szerintem az következik, hogy ezt a kétségtelenül valós elemeket tartalmazó iratot inkább Ferdinánd kancelláriájának állt az érdekében kiállítani és terjeszteni. Valószínűleg azért nem álltak ezzel elő rögtön azután, hogy a szöveg a birtokukba került, mert bár a Łaski-jelentésben szereplő eskü tartalmazza János és országa felajánlkozását, ám az adót a szöveg *expressis verbis* nem említi. A hamisítvány megszerkesztésére és nyilvánosságra hozatalára a megfelelő alkalmat a mohácsi kézcsók kínálja majd fel. A legegyszerűbb megoldás az lesz, hogy – ha ez valóban egy kölcsönösségen (*instrumentum reciprocum*) alapuló bilaterális szerződés volt –, kihagyják a Jánosra vonatkozó részt, de bent hagyják a szultánét: a szövegből így az derült ki, hogy a szultán életre-halálra János mellett kötelezte el magát, tehát János, aki ezt a felajánlkozást elfogadta, a kereszténység árulója. Aki nemcsak, hogy elkésett a mohácsi csatából, hanem három évvel a katasztrófa után, a csata napján és helyén a nagylelkű támogatásért cserébe kezét csókolt a szultánnak. Tehát ugyanoda jutunk, ráadásul a másik fél nem mondhatta azt, hogy mindez szemenszedett hazugság lenne, mivel mint láttuk, éppen Łaski, a koronatanú állította ezt a jelentésében, Gritti valamint Várdai pedig megerősítették, hogy János tényleg kötött egy esküvel megpecsételt egyezséget a szultánnal. Ha pedig kötött, és abban az állt, mint amit a Szapolyai-*abdnámek*ént ismerünk, és az alanyok említett különbözősége miatt nem az, ami a Łaski-jelentésben, akkor ezzel a szimpatizánsokat nehezen lehetett volna megnyugtatni, hisz ez kevés volt és nem egyértelmű. Bár János és hívei megnyilatkozásaikban rendre a szultán önzetlenségét domborították ki, amit a szerződés szövege kétségtelenül alátámaszt, de továbbra ott feszült a kérdés, hogy vajon János mivel érdemelte ki ezt a páratlan ígéretet és támogatást? Tényleg létezik ilyen barátság győztes és legyőzött között mindenféle viszonzás, kölcsönösség nélkül? És ezen a ponton újra feltehetjük a már egyszer megfogalmazott kérdést, csak az ellenfél nézőpontjából: komolyan gondolták Ferdinánd táborában, hogy egy ilyen átlátszó hamisítással bárkit is meggyőzhetnek arról, hogy nem a Łaski-féle jelentés állítása az igaz, hanem amit ők hamisítottak? Eppen emiatt lenne érdemes elgondolkodni azon, hogy a hamisítást nem okvetlenül kellene az egyik vagy a másik udvarhoz kötni. Lehet, hogy a propagandagépezet egyik alacsonyabb rangú, például közvetlenül a királyi kancelláriához nem kötődő, ám Ferdinándnak szolgálatot tenni kívánó – és ezért nyilván ellenszolgáltatást váró – személynek tulajdonítsuk a hamisítást. Ez nem lenne példa nélküli, láttuk ezt a Bácsi Ferenc neve mögé rejtőző német-párti személy esetében is. Gyanúunkat

erősíti, hogy mint láttuk, a szöveg a tizenöt éves háború idején a prágai udvar számára is megbízatásokat teljesítő német humanista, Nicolaus Reusner *anti-turcica* gyűjteményében bukkant újra fel.

3. BARÁTI SZERZŐDÉS VAGY HÚBÉRI PAKTUM?

A fenti okfejtést érdemes még egy szempont, az eskü formája és tartalma alapján is körbe járni. Ugyanis ha most a szerződés tartalmát nem, hanem csupán az 1519-es béke, és a vesztes csata után az új király, János által kötött szerződés Łaski által előadott szövegeire letett eskü formuláit nézzük, akkor a dolog eléggé világos és egyértelmű. Ahogy a korábbi békék esetében, például legutolsó béke alkalmával, 1519-ben is Lajos *iuramentum promissoriumot*, azaz ígérő esküt tett a békeszerződés szövegére,³⁰⁸ mivel le nem győzött, szuverén uralkodó volt, nem volt a szultán szolgája. Ezzel szemben János egy legyőzött ország élén álló uralkodó volt, aki jogilag a szultán birtokán uralkodott, és aki-nek a szerződő Szulejmán olyan esküt tett, illetve vett el tőle, amelyből, mint láttuk, egyértelműen kiderült, hogy a szultán vette oltalmába őt, és nem fordítva. Nyilvánvaló, hogy Jánosnak és körének figyelmét nem kerülte el az elődökéhez képest másfajta esküformula, még ha abban az alávetettséget kifejező adófizetés *expressis verbis* nem is szerepelt. Ha más nem, római jogban jártas jogászaik, például az európai hírví Werbőczy István erre bizonyára felhívták a figyelmet. Mindez véleményem szerint egy másik oldalról is inkább egy Ferdinánd köréhez kötődő hamisítás valószínűségét erősíti. Mivel a szöveg kikerült a nyilvános térbe, János és diplomatái nem tehettek mást, mint hogy azt hangsúlyozták, hogy a szerződés két fél kölcsönös segítségnyújtását rögzíti, tehát két egyenrangú fél kötött véd- és dacsövetséget, akik baj esetén megsegítik egymást. Hisz a szultán esküjében valóban János barátjának és szövetségesének nevezte magát. Jóllehet a szerződést formailag valóban egyenrangú felek között kötött szerződésnek is be lehetett állítani, amelyre azonban Łaski János nevében nem *iuramentum promissoriumot*, hanem hűségesküt, azaz hűbéri esküt, *homagiumot* tett. Amit Szulejmán is ekként fogadott, amire az oltalomba fogadás kitétele utal. János elődei sem formailag, sem tartalmilag nem ilyen esküt tettek. Łaski ura nevében nem egyszerűen barátságot fogadott, hanem

³⁰⁸ PAOLO PRODI, *Il sacramento del potere. Il giuramento politico nella storia costituzionale dell'Occidente*, Bologna 1992, 35; LOTHAR KOLMER, *Promissorische Eide im Mittelalter* (Regensburger Historische Forschungen 12), Kallmünz 1989, 168–171. 182–183.

felajánlotta birtokait, ami azért az ilyenkor emlegetett *amicitia* fogalmán egy kissé túlmegy, ráadásul összekötve mindezt az adott esetben felmerülő segítség kérésével, ami a nyugati hűbéri eskük, illetve a nem egyenrangú felek között kötött békék egyik alapeleme (*auxilium*).³⁰⁹

Ez a probléma visszatükröződik János VIII. Henrik angol királynak 1528. szeptember 25-én írt levelében, amelyben Ferdinánd vádjaira reagálva, amelyek szerint a magyar trónért cserébe adót és egyéb súlyos terheket ígért volna a szultánnak, azt hangsúlyozta, hogy Łaskin keresztül mindenféle súlyos teher, azaz adó nélkül kötött örök békét azzal az ígérettel, hogy védelmet kap ellenségei ellen, és hogy ez egy teljesen szokványos szerződés, amely egyenrangú felek közti kölcsönös elköteleződésen, *ígéreten* alapul: „...*sed nobiscum pacem perpetuam fecit, nullis regno nostro Hungariae, vel christiane reipublice gravibus condicionibus, sed pure et simpliciter, sicut paces inter principes fieri solent, promissis nobis etiam auxiliis, contra prefatum hostem nostrum*”.³¹⁰ Csakhogy ezt a Łaski-jelentésben szereplő formula, mint láttuk, nem támasztotta alá!³¹¹ A megegyezés feltételei között eredetileg a kézcsók is szerepelhetett, mivel Ibrahim fentebb idézett szavaira reagálva Łaski azt válaszolta, hogy ura nem a szultán ruhaujjának érintésére küldte (amiről a szöveg kiadói megjegyzik, hogy az oszmán gyakorlatban a kézcsóknak felelt meg), hanem kezet nyújtani, ahogy barátok közt szokás. Megjegyzendő, hogy az oszmán gyakorlatban a kézcsók a megtiszteltetés jele volt, mivel a vazallusoknak általában be kellett érniük a ruhaszegéllyel.³¹²

a) Törökbérencség: *vádak és ellenvádak*

A másik, amivel János pártja próbálkozott, legalábbis 1529 előtt, és ami egyébként az imént mondottakból logikusan következik, hogy az egész szerződést János személyére helyezték ki, vagyis azt állították, hogy uruk Łaski

³⁰⁹ KOLMER, *Promissorische Eide*, i.h.

³¹⁰ SIMONYI, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból*, 180.

³¹¹ Mintha erre utalna Báli szendrői bég Móré Lászlónak írt levele, amely szerint Móré ura, azaz János a szultán rabja (*captivus*) lett, és bár lehet, hogy a *kul* (szolga) szót fordították egy kicsit erősebb kifejezéssel, a mi szempontunkból ennek nincs jelentősége. Az mindenesetre bizonyos, hogy később Jánosra és utódjára is a *servus*, *servitor* szolga szót alkalmazták. Szalaházi Tamás levelében, mint látni fogjuk, éppen a minket érdeklő kontextusban említette ezt a Báli levelet. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 71; TÖRÖK, *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, 23.

³¹² IVANICS MÁRIA szíves közlése.

útján Konstantinápolyban *személyében* és nem az ország nevében köteleződött el, tehát a felelősség, bármit hozzanak is az események, elsősorban az övé. Az állítás alátámasztására két levelet elemzek, amelyek erős, bár közvetett bizonyítékot szolgáltatnak arra is, hogy az *abdnáme* Ferdinánd-párti környezetből kerülhetett ki a nyilvános térbe.

Az első levél 1528. május 9-én kelt Szalaházi Tamás tollából. A címzett I. Ferdinánd magyar király. Szalaházi Czibak Imrének, a Szapolyai-párt prominens tagjának a titkos értesítésére hivatkozva a következőt írta királyának: „...visszatért Szapolyai Jánosnak múlt őszön a törökhöz küldött követe [Łaski], aki az elmúlt napokban nagy sietve igyekezett urához. Elmondta Czibak Imrének, hogy János kívánsága szerint elintéződött a dolog a törökök császárával. A császár eljön, hogy elpusztítsa ezt az országot, s hogy egyszersmind Jánost visszahozza”.³¹³ Szapolyai meggyőződéses híve nyilván nem ezeket a szavakat használta, amikor a másik oldalhoz tartozó Szalaházit értesítette, de amire felhívnam a figyelmet, hogy egyrészt az információ egybevágott Báli bég levelével, amire értesülést megerősítő tényezőként Szalaházi is hivatkozott, másrészt nincs szó *hűségesküiről*: úgy vélem, hogy ha erről a levélíró rendelkezett volna információval, okvetlenül megemlítette volna. A levélben csupán annyi áll, hogy Łaski szerint a szultán helyt adott János kérésének, ami a katonai segítségre vonatkozott.

Másik iratunk Czibaknak egy majdnem pontosabban egy évvel később, 1529. május 25-én Szalaházihoz írott levele,³¹⁴ amely mintha ezekre az egy évvel korábbi értesítésekre válaszolna. A levélből kiderül, ami az előző éviből egyébként még hiányzik, hogy már javában dúl a propagandaháború, amelyben mindkét fél a másikat vádolta a magyar és a keresztény ügy elárulásával. A levél elején ugyanis az áll, hogy Czibak lefogatott egy Szapolyai ellen írt leveleket vivő papot, utána pedig, hogy a püspök átpártolt volna a törökhöz. A címzett erre reflektál. A levél második fele nagyon érdekes gondolatmenetet rögzít. Lássuk tehát: „Azt írja végül uraságod, hogy a törökhöz pártoltam, s egy gyékényen árulok azokkal, akiket azelőtt gyűlöltem. Legyen meggyőződve uraságod arról, hogy most sem barátkozom velük; fejedelmetek és pártja viszont szívesen, nagy áldozatok árán is megszerezte volna barátságunkat...”. A fordítás sajnos nem látja a kontextust, ezért éppen itt nem adja vissza pontosan az eredetit, ugyanis nem derül ki, hogy itt nem egyszerű barátkozásról,

³¹³ Eredetije *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 376, magyarul V. KOVÁCS SÁNDOR (kiad.), *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*, Budapest 1971, 532.

³¹⁴ *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 457–460; V. KOVÁCS, *Magyar humanisták levelei*, 540–542.

hanem arról van szó, hogy ki nyeri el a szultán kegyét, amelyben formálisan benne foglaltatik egy szerződés/szövetség. Ferdinánd esetében mindenképpen, ha tehát ő egy ilyet ajánl fel a szultánnak és nem kapja meg, hanem helyette ellenlába nyeri el, akkor ez azt jelenti, hogy Szulejmán Jánossal kötött egyezsége sem nélkülözhetette a diplomáciában megszokott formalitásokat: a latin ugyanis Ferdinánd kapcsán „*magnis sumptibus amicitiam illorum et confederationem querere*”-t említ, ebben pedig szerintem a béke és barátság oszmán szövegekben szokásos és bevett formulája rejlik. Czibak gondosan elkerüli ugyanezt megemlíteni János kapcsán, és csak „*nullam amicitiam gerere*”, később pedig urára vonatkoztatva „*adhesit domino nostro*” (tudniillik „*voluntati et petitionibus*”, mert ezeket tagadta meg Ferdinándtól) áll a levelében.

A kortársakban is nyilván felmerült a kérdés, hogy vajon a szultán önzetlenül jön egy egész hadsereggel János megsegítésére, hogy az ellenük lázadókat („*rebellizantes*”) megbüntesse? Ezt nyilván érezte Czibak is, mert utána hosszasan foglalkozik az árulók megbüntetésével, illetve figyelmezteti őket, hogy az ország pusztulásának elkerülése érdekében hagyjanak fel a pártütéssel és inkább engedelmeskedjenek urának. A levél végén azonban kibújik a szög a zsákból, Czibak ugyanis újra elkezd védekezni, hogy úgymond a becsület nem engedi, hogy elszakadjanak királyuktól. Majd támadásba lendül: „Akik pedig azt mondták rólunk uraságodnak, hogy valamiféle ígéretet tettünk, azok gazember módra hazudnak, mert sem írásban, sem szóban, sem üzenet útján nem ígértünk semmit. Nem azért, mert itt megígértünk volna valamit, nem is tettük le az esküt a királyi felségre, legkegyelmesebb urunkra, őfelsége bízik emberségünkben és becsületünkben”.³¹⁵

Az idézet több izgalmas kérdést is felvet. Először is, kinek tettek és milyen ígéretet? Biztos, hogy nem Jánosnak, akkor pedig ez logikailag és kizárásos alapon csak a szultánra vonatkozhat, akivel, mint fentebb láttuk, állítólag nem ápolják János hívei, így Czibak sem a barátságot. A „*Non quod istuc fecissimus aliquod promissum*” hogy tudniillik oda, arra felé nem tettünk ígéretet egyértelműen utal erre. De ugyanilyen izgalmas a folytatás, a következő tagmondat: miféle esküről van szó, amit *nem* tettek le Jánosnak? A magyar fordítás sajnos itt sem látja a kontextust, és elveszi a megfogalmazás életét: tudniillik a folytatás, hogy „*sed neque regie maiestati domino nostro naturali iuramentum deposuimus*” az előző tagmondatdal együtt véleményem szerint a következőképpen fordítható: „Nem hogy oda nem tettünk ígéretet [*tudniillik esküt*], hanem [*ide*] királyi

³¹⁵ V. KOVÁCS, *Magyar humanisták levelei*, 541.

felségének, a mi természetes urunknak sem tettünk esküt”.³¹⁶ Tehát mire kellett volna felesküdni, amihez a király nem ragaszkodott, megbízva többször hangsúlyozott becsületükben és az ezzel természetesen együtt járó hűségükben? Mi az, amitől fontosnak tartja elhatárolódni Jánost illetően az egyébként rendíthetetlenül János hívő Czibak? Mi az, amit takargatni kellett?

Úgy vélem ezek a kérdések csak egyféleképpen válaszolhatók meg: a János által kiérdemelt barátságnak, szultáni segítségnek ára volt, amit Jánosnak meg kellett fizetni. De ezt az előadás szerint *személyében* tette meg, csak ő esküdött, amit, legalábbis Czibak szerint, a magyar uraknak nem kellett megtenni. Az ő lelkiismeretük tehát tiszta maradt. 1529 májusában még tényleg írhatta ezt, hisz Łaski Konstantinápolyban valóban csak János nevében tett esküt, az egész magyar vezérkarnak azonban néhány hónappal később, a szultán sátrában szintén le kellett azt tennie, ami kiderült Várdai érsek fentebb idézett 1529-es leveléből. De ezt Czibak püspök ekkor még természetesen nem láthatta előre, nyugodt lelkiismerettel hivatkozhatott tehát a becsületre, és arra, hogy mi, a hívei, mert itt a névmás nyilván nem csak Czibakra értendő, nem alázkodtunk meg egy pogány előtt. Mégis burkoltan, nagyon óvatosan fogalmazva, közben visszatámadva, de végül is megerősíti a szövetségekötés, vagy más szóval a behódolás tényét! Levele egyébként, úgy tűnik egy egész történetírói hagyománnyal alapozott meg.

A kérdéshez fontos adalékul szolgál Verancsics Antal feljegyzése az 1526 és 1529 között Magyarországon történt eseményekről. A szöveg a *De statu rerum Hungariae a morte regis Ludovico 2. usque praesens annum 1529* címet viseli.³¹⁷ Ebben ugyan nem találunk olyan információt, amelyet más forrásból ne ismernénk, a szöveg azonban azért fontos, mert érinti a legitimáció fentebb már többször említett, és alább még tárgyalandó kényes kérdését, ráadásul Czibaktól eltérően nem védekezik, hanem támad.

Jánost a magyar rendek nagy többséggel választották meg, míg Ferdinándra 1526 őszén mindössze két, Ausztriával határos vármegye, Pozsony és Moson

³¹⁶ „Non quod istuc fecissimus aliquod promissum, sed neque Regie Maiestati domino nostro naturali iuramentum deposuimus”. *Egyháztörténelmi Emlékek*, I, 459. A sorok azért is árulkodóak, mert az idézetbe véleményem szerint beleérthető a *iuramentum promissorium*, az ígérő eskü fogalma.

³¹⁷ AAV Misc. Arm. II, vol. 13, fol. 474r–483r. Írójának pártállása miatt a szöveg erősen Habsburg-ellenes jellegű, például amikor azt hangsúlyozza, hogy a szultán támadásának kiváltó oka Ferdinánd nyughatatlansága volt, aki nem hagyta békében és nyugalomban élni Jánost. Uo., fol. 480v. Kétnyelvű kiadását lásd BESSENVEI, *Fejedelmi levelek a pápának*, 185–190. A továbbiakban a latin szöveg esetében nem a rosszabb, sok olvasati problémát tartalmazó kiadott, hanem a vatikáni levéltárban őrzött jobb változatot használom.

voksoltak. Ráadásul a nemzeti jelölt birtokában volt az uralkodói legitimáció legfontosabb evilági eszköze, a Szent Korona. Tehát teljes mértékben legitim választás történt, és bár a Habsburgoknak kétségtelenül több szerződésük is volt a Magyar Királyság öröklését illetően, Albert és V. László személyében pedig két Habsburg is ült már a trónon, az ország a választói monarchiák közé tartozott, amelyen a dinasztikus szerződések mit sem változtattak. Verancsics előadása szerint ezt a választást Ferdinánd igen nehezen („*egerrime*”) viselte, és kevés magyar követőjével együtt igényét fegyveres eszközzel, azaz illegitim módon akarta érvényesíteni („*cum illis paucis qui factionem eius duce palatino sequebantur, bellum parat*”).³¹⁸ A *De statu rerum* szerzője a szöveg megírásának időpontjában Szapolyai-párti volt, ezért Ferdinánd lépését a továbbiakban is kritikusan tárgyalja, például akkor, amikor azt hangsúlyozza, hogy megválasztására „*loco insueto*” azaz szokatlan helyen került sor, amelyet nem sokkal korábban adott át neki Báthory István nádor. Megjegyzi, hogy a választásra sem a nyílt mezőn, ahogyan a magyar királyok megválasztásánál mindig is szokásban volt, hanem egy templomban került sor. A választás szabálytalanságait tehát Ferdinánd és hívei fegyveres erőszak alkalmazásával fedték el.

Ez nem igazán bizonyult bölcs döntésnek, mert a szultán éktelen haraggal („*incredibili ira percito*”) támadt Ferdinándra, János pedig mindent elkövetett, hogy megmentse országát. Budán tárgyalta a szultánnal, aki az országot feldúlta és rengeteg keresztényt hajtott el. Miután Bécs alól visszafordult, a magyar fővárosban újfent találkozott Jánossal, akit a legbarátságosabb szavakkal illetett, és akinek a legbecesebb ajándékot adta, tudniillik szabadon, azaz mindenféle kötelezettség nélkül visszaadta a királyságot: „...a Budán talált Jánost a legbarátságosabb szavakkal megszólítva igen tisztességesen megajándékozott királyként szabad királyságban hagyja hátra...”.³¹⁹ De nemcsak őszinte barátságot ajánlotta fel Jánosnak, hanem azt is, hogy minden ellenségétől, különösen Ausztria főhercegétől, ahányszor csak a szükség úgy hozza, akár személyesen is megvédi: „...megígérve neki nem csak őszinte barátságát, hanem bármely ellensége, leginkább Ausztria főhercege ellen is segédcsapatokat, annyiszor,

³¹⁸ Az érvelés azért tarthat igényt figyelmünkre, mert amint az előszóban utaltam rá, 1595-ben VIII. Kelemen pápa unokaöccsének, Gianfrancesco Aldobrandininek adott instrukciójában hasonlóan érvelt. A pápai vélemény (utókor) tehát egybeesik a Verancsics által megfogalmazott nézettel. Mivel feljegyzésünk egy vatikáni levéltárban őrzött, *antiturcica* jellegű szövegeket tartalmazó kódexben található, felvetődik a kérdés, hogy a pápai érvelés alapjául Szapolyai fentebb már idézett levele mellett nem éppen ez, vagy valami ehhez hasonló szöveg szolgált-e?

³¹⁹ BESSENYEI, *Fejedelmi levelek a pápának*, 188. 189. Tehát pontosan úgy nyilatkozik, ahogyan a János-párti főurak és főpapok leveleiben olvashattuk.

ahányszor szüksége lenne, saját személyében is...”.³²⁰ Amelyről a szultánnak a királyhoz intézett szavai tanúskodnak: „*testatus in eo sermone quem cum rege habuit*”.³²¹ A szultán hozzátette, hogy nincs ellenére, ha a francia királlyal (a Porta másik szövetségeseivel), akinek a követét a király környezetében látta, valamint más keresztény uralkodókkal (kivéve természetesen a Habsburgokat) ápolja a barátságot. Mindez értelemszerűen következik abból, hogy a királyságot „*in libero*” adta vissza Jánosnak. Megtudjuk még, hogy a szultán ugyanekkor mind Perényi, mind Várdai számára kegyelmet eszközölt ki a királytól.

Verancsics a budai történetet szuggesztív módon előadott eseménysorozatba ágyazva, és nem melleleg Czibak egészen bizonyosan egykorú levelével teljes összhangban adja elő. Előzményként ugyanis azt olvassuk, hogy mindkét király szinte egy időben ünnepélyes követséget menesztett a szultánhoz a magyar trón elnyerése érdekében, és hogy ezt Ferdinánd hamarabb kérte, vagyis nem János volt az első, aki felajánlkozott: „Mindketten ugyanis már korábban is küldtek ünnepélyes követséget a szultánhoz a békekérés céljából, de János csak azután, hogy Ferdinánd saját kezű aláírásával ellátott levelét elfogták, amelyben a szultántól szandzsákbégek útján békét kért; így tehát mindketten csaknem egy időben küldték követségüket e célból a törökhöz...”.³²² Ferdinánd követküldése (BARTÁNÁL ügynök) nem annyira a Habsburg-politika előrelátását, hanem talán inkább azt bizonyítja, hogy Kászim 1526 év végén Budán tett látogatásának, illetve, mint láttuk, a felek valamilyen szóbeli egyezségének hírére próbáltak Bécsben gyorsan reagálni. A szultán azonban, bár a Ferdinándnak adandó békét nem utasította el – lám, megint a diplomácia mézesmázos nyelve –, de cserébe azt a feltételt szabta, hogy hagyja békén Jánost Magyarország birtokában, és ápolja ugyanezt a barátságot a lengyelekkel és a velenceiekkel. Ferdinánd azonban ehelyett háborút indított.

Nyilvánvaló az egész történet propagandisztikus, János-barát tendenciája. De forrásaink ezt megerősítik: Ferdinánd felajánlkozott az országért (Hobor-danecz János követsége), és ezért cserébe tényleg ígért adót. A lengyel dip-

³²⁰ Uo. Jól látható, hogy itt ugyanarról a szófordulatról van szó, amelyek a Łaski-jelentésben vagy Várdai levelében szerepeltek.

³²¹ BESSENYEI, *Fejedelmi levelek a pápának*, 188. 189.

³²² „*Ambo enim iam antea legationem sollemnem ad Turcum miserant pacem petitum, sed Joannes non prius quam Ferdinandi literae manu eius subscriptae fuerint interceptae, id a Turca per sangiacos petentis, ambo igitur fere eodem tempore cum pro hoc ad Turcam mississunt...*”. AAV Misc. Arm. II, vol. 13, fol. 478r. A *per sangiacos* helyén a BESSENYEI-féle kiadásban a nyilvánvalóan téves *perdaminificatum* szó szerepel. Lásd BESSENYEI, *Fejedelmi levelek a pápának*, 187; BARTA GÁBOR: *Az elfelejtett hadszíntér. Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez*, TSz 28 (1995) 1–34, 26.

lomáciai levelezésanyagban is megjelenik ez az adat, ami egykorú, tehát egy nyilvánvaló, publikus dologról volt szó.³²³ Sőt, mint láttuk, szövegünk szerint ez éppen Ferdinánd egy elfogott leveléből derült ki!

Visszatérve Czibak levelére, az eddigiek alapján eléggé nyilvánvaló, hogy a szultáni hadjárat miatt defenzívában lévő Szapolyai-pártnak nem használt, hanem inkább ártott volna, ha előhozakodik a szerződéslevéllel. Mert hiába szerepel abban tulajdonképpen a János-párt érvelésével összhangban, hogy a szultán önzetlenül és kérésre jött, sőt, hogy mint láttuk, esküt is tett, a vádak újabb táptalajt kaptak volna. Hisz ha csak János esküdött, ahogyan Czibak állította, akkor azt mi más, ha nem trónja megmentése érdekében, tehát merő ambícióból, nem pedig a közjó, az ország megmentésének érdekében tette? Ha nem így lenne, akkor hívei, akik megválasztották és megkoronázták, miért nem esküdtek fel, és osztottak vele a felelősségben? János barátságot köt a szultánnal, bármi legyen is a szerződés tartalma, alattvalóinak ellenben ezt nem kellett megtenniük? Mert uruk úgymond, megbízik a híveiben, illetve fordítva?

A középkori magyar rendi hatalomfelfogás értelmében a királyt a Szent Korona tagjai, azaz a nemesség egyeteme választja, akiknek a véleményét minden fontos, az ország egészét érintő, nagy horderejű kérdésben, szövetség, háború vagy béke ilyenek voltak, illő volt kikérnie, a végeredményt pedig be kellett iktatni az ország törvényei közé, miután azt a rendek is elfogadták. Nincsen okunk feltételezni, hogy ebben az esetben másképpen történt volna. Ne feledjük, hogy a mohácsi tragédia ellenére magyar szempontból nem történt közjogi szemléletváltás, a hatalomról, török szultán ide vagy oda, a magyar rendek ugyanúgy gondolkodtak, mint korábban. Arról nem is szólva, hogy mivel az országnak jogi szempontból legalábbis, két legitim királya volt, és a pártváltás (a sok „visszavonás”) mindennapos, hogy azt ne mondjam rutinműveletnek számított mindkét oldalon, tehát éppen a Czibak által hangoztatott bizalom volt finoman szólva ritka portéka. Vajon Szalaházit és másokat, a király birodalmi barátait meggyőzte ez az érvelés? A probléma szemmel láthatóan kifogott a János-párton, amely a legbölcsebben akkor járt el, ha mélyen hallgatott a szerződés és az ígélet részleteiről, illetve két egyenrangú uralkodó baráti aktusának állította be a nyugati közvéleményt mélyen felkavaró, Bécs ostromával végződő szultáni hadjáratot. Azzal védekezve, hogy ez Isten akarat, illetve műve, másrészt hogy ez még mindig a kisebbik rossz. Ferdinándról

³²³ Lásd TÓTH PÉTER (kiad.), *A lengyel Királyi Kancellária Liber legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai II: 1526–1541*, Miskolc 2003, 107.

pedig azt állította, hogy elsőként valójában ő ajánlkozott fel és kérte hűbérbe az országot.

Ellenben Ferdinánd pártja a megegyezés tényét felhasználva és a jánosisták vádjaira viszontváddal élve tárhatta a nagyvilág elé, hogy lám mennyibe került valójában a szultán „ingyen” barátsága. Ezen logika alapján magától értetődő módon adódott a következtetés, hogy a magyarok vele lettek volna/lennének nyertesei ennek az egyébként tragikus helyzetnek. Ahogyan fentebb utaltam rá, ezek a vélemények olyan mélyen beleivódtak a magyar történettudatba, hogy máig a legfőbb vádként szokták Jánossal és Ferdinánddal, illetve az általuk kínált alternatívával szemben megfogalmazni.

*b) Szapolyai szerződéslevelének további lebeteséges pontjai
a szövetséghagyomány tükrében*

És most röviden vizsgáljuk meg azt, hogy a fentebb alaposan körbejárt elemeken túl, a korabeli források alapján milyen egyéb pontokat tartalmazhatott még a szerződéslevel?

Szapolyainak a magyar rendekhez intézett 1529. május 10-ei pátensében azt olvassuk, hogy fogadjanak hűséget, illetve térjenek vissza pártjára, mert különben a szultán haddal fog ellenük jönni. De minket a király másik érve érdekelt, hogy tudniillik a szultánnal az alattvalók mindenféle kára nélkül kötött örök békét: „Tudjátok meg, hogy mi a nagyhatalmú török császárral örök békét kötöttünk, hogy Magyar Királyságunk a neki alávetett részeivel együtt alattvalóink mindenféle megterhelése nélkül megmaradhasson abban a veszedelemben, amelybe sodortatott”.³²⁴

Úgy vélem, hogy a *pax perpetua* túlságosan súlyos kifejezés ahhoz, hogy ezt csak úgy belekerüljön egy pátensbe. Jánosnak a szász univerzitáshoz írott korábbi, 1528 februárjában kelt levelében³²⁵ szintén szerepel ugyanez a kifejezés, ami igen nagy valószínűséggel arra utal, hogy ennek a két iratnak a *pax perpetua* kifejezése nem egyszerű retorikai fordulat volt, hanem szerepelnie kellett a szerződésben. Erre egyértelműen és világosan utal az is, hogy a kifejezés a korábban idézett Brodarics levélben éppen a legyőzött Lajos királynak szánt oszmán békefeltételek egyikeként *perpetua amicitia* formában bukkant fel. Mi-

³²⁴ „Sciatis nos cum potentissime cesare Turcarum pacem perpetuam ut regnum hoc nostrum Hungarie cum partibus sibi subiectis ab eo periculo in quod precipitatum erat perseverare possemus absque omni gravamine omnium subditorum nostrorum pepigisse”. MUFFART, *Korrespondenzen*, 60.

³²⁵ János király 1528. február 24-ei levelét idézi PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 72.

vel a mohácsi csata és János hatalomra lépte valóban egy korszak lezárultát és egy újabb (vazallus) korszak nyitányát jelentette, amit egy békének okvetlenül meg kellett pecsételnie, az örök béke kifejezés nagy valószínűséggel szerepelt a szerződésben. A formulát nem üres sablonként alkalmazta az oszmán diplomácia. Például 1501-ben a Budán tartózkodó török csász is 10–20 éves békét, Ulászló haláláig tartó örök békét ígért,³²⁶ de Zay emlékiratának egy kevésbé idézett helyén is ezt olvashatjuk 1519-ből: „És hogy *örök békeség* lenne mind-örökké az jüendő terek császárok között és jüendő magyar királyok között”.³²⁷

A következő lehetséges elem János diplomatájának, Frangepán Ferenc püspöknek Bernardin de Soriához írott, régen kiadott, ám eddig kevés figyelemre méltatott levelében bukkan fel. Az 1532. augusztus 17-én kelt irat részletesen kitért a mohácsi találkozóra és a kézcsókra. Rendkívül érdekfeszítő soraiból kiderül, hogy János nem egyedül, hanem tanácsadói körében járult a kézcsókra. A sátorba a királyt először a levélíró, Frangepán követte, majd sorban következett a többi főúr, összesen tízen járultak kézcsókra a szultán elé, vagyis az egész magyar kormányzat megtette ezt a hűbéri gesztust. Ezt tagadta ugyebár Czi-bak idézett levelében, de az ő levele még a mohácsi találkozó előtt kelt. Frangepán azzal indokolta az aktust, hogy János és hívei ott, a sátorban nemcsak Magyarországot, hanem Ausztriát is megmentették. Éppen úgy érvelt tehát, ahogyan János tette még ugyanebben az évben VII. Kelemennek írott levelében. Érdekesnek találom a levélnek azt a részét, amelyben Frangepán párhuzamot vont a mohácsi találkozó és I. Leó pápa (440–461) híres találkozója közt Attila hun királlyal (434–453) a Róma felé vezető úton: „mi – írta a püspök – nem egy várost, hanem az egész kereszténységet mentettük meg, és mivel fegyverrel nem tudtuk, mert cserbenhagytak minket, megtettük könyörgéssel, mégis gyaláznak miatta.”³²⁸ Most elítélnék minket, de vajon mi rossz van abban, ha megcsókolják egy uralkodó kezét? Ha szabad Krisztus vikáriusának a lábát, nem nagy dolgokban, miért nem lehet Mohamed vikáriusának a kezét oly sok lélek megmentése érdekében megcsókolni?”³²⁹ Ezt az érvelést természetesen tarthatjuk a szégyenletes tett miatti magyarázkodásnak, illetve az ese-

³²⁶ Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio, Ms. A 269, fol. 141r.

³²⁷ Zay: *Az Lándorfejlővár elveszésének oka*, 6.

³²⁸ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából II: 1530–1534* (szerk. BUNYITAY VINCE–RAPAICS RAJMUND–KARÁCSONYI JÁNOS), Budapest 1904, 206.

³²⁹ *Egyháztörténelmi emlékek*, II, 207. De idézhetjük ebben az összefüggésben Várdai esztergomi érsek 1529. november 18-án Szalaházi Tamás egri püspöknek írt levelét, amelyben János pártjára való átállásának magyarázata kapcsán Szulejmán nagyvonalúságát ecsetelte, amelynél különbet keresztény uralkodó esetében sem tapasztalni. *Egyháztörténelmi emlékek*, I, 498.

mények utólagos interpretációjának, annak fényében, hogy a védelem nélkül maradó Bécset végül is valóban sikertelenül ostromolták a szultán csapatai. De én inkább azt hangsúlyoznám, hogy János és a török, illetve a szultán itt is az isteni gondviselés eszközeként jelenik meg, valamint hogy a király a hűbéri felajánlkozást nem egyedül tette meg, hanem a felelősségben osztozott pártjának összes prominens tagja.

Frangepán levelének minket leginkább érdeklő része a kézcsók után történetekről beszámoló rész után következik. Sajnos igen rövidre fogja, mert hogy sok minden történt, amelyet hosszú és unalmas lenne részleteznie, de annyit elárul, hogy a hosszú tárgyalás végén a szultán „...megengedte, hogy a saját törvényeink szerint éljünk, és a királyságot békében adó fizetése, illetve a felsőség bármiféle elismerése nélkül birtokolhassuk”.³³⁰ Ezt a dőlt betűvel kiemelt részt implicite tartalmazza János Zsigmond szerződéslevele, amelyben a szultán az ifjú uralkodót apja hűséges szolgálataira hivatkozva inti az ország és az alattvalók békéjének megőrzésére, illetve védelmükre, ami értelemszerűen a saját törvények és a hozzá adott hatalom gyakorlását jelenti. Az információ ugyanúgy első kézből származik, ahogyan Jánosé, illetve Grittié és Łaskié, vagy Várdaie, akik ugyanezt állították, és bár az olasz kalandor szavahihetőségében életpályájának ismeretében joggal kételkednénk, az urát végig becsülettel szolgáló Frangepánban talán kevésbé. Állítása 1532-ből visszanezve Czibak levele (1529. május) és a budai találkozó (1529. október) közti néhány hónapnyi rendkívüli időszakra vonatkozik, ezért nem valószínű, hogy egy ilyen fontos eseményre rosszul emlékezett volna. Ami a hitelét feltétlenül erősíti: a szultán mohácsi ígérteréről mondtak tehát megfelelhetnek az igazságnak.

Az adófizetés kérdésére alább visszatérek, itt csupán arra hívnám fel a figyelmet, hogy Frangepán szerint a szultán még a mohácsi találkozó előtt ígéretet tett, ahogyan még a mohácsi csata előtt a horvát uraknak, hogy a behódolásért cserébe tiszteletben tartja az ország törvényeit, és mindenki megtarthatja birtokait. Amivel kinyilvánította, hogy – legalábbis egyelőre – *nem* akarja bekebelezni az országot: máskülönben nem lenne értelme szavainak. Frangepán ezen a helyen erre célozhat, amellyel feltehetően az ország elfoglalásával kapcsolatban Európa-szerre szállongó híresztelésekre reagált.

³³⁰ *Egyháztörténelmi emlékek*, II, 206. Később például a Báthory Istvánnak adott nagyúri levelekben is szerepel az elődök hűséges szolgálataira való hivatkozással ez a formula. PAPP, *Die Verleibung*, 159–160. 169. 171. 179. 192–193. (itt külön említve János, és fia, János Zsigmond hűséges szolgálatai) 218.

A fejezet végén érdemes a szerződéslevél szerzőségével kapcsolatban a fentebb mondottakat még egy aspektusból végiggondolni. Ahogyan említettem, a szultán arra törekedett, hogy ellenfelét elszigetelje, amelynek az egyik eszköze az volt, hogy nem volt hajlandó multilaterális szerződést kötni a Magyar Királysággal. Ez azt jelentette, hogy a kimaradó felek, a lengyel király, a császár vagy a pápa, illetve Velence – ezek a hatalmak szerepeltek az addigi magyar-oszmán békékben – nem részesülnek a béke jótéteményeiben, magyarán nem vonatkoznak rájuk a békefeltételek. Amiből az is következett, hogy a barátaim barátja, ellenségeim ellensége formula sem vonatkozik rájuk. Vagyis a bilaterális békére kényszerülő/kényszerített János ezzel a „senki földjén” találta magát, hisz neki a szultán barátjaként a szerződés formulája szerint adott esetben a szultán ellenségei ellen táborba kellett szállnia, ami lehetett Velence, a lengyel király, a császár, vagy a pápa, illetve egyéb keresztény hatalom.

* * *

Az eddig mondottak alapján elképzelhetőnek tartom az események alábbi menetét 1528–1529-ben. **1.** 1528-ban János és Zsigmond lengyel királyok megkötötték szerződéseiket Szulejmánnal. A megegyezés alapja a „szulejmáni ajánlat”, amelyről a Brodarics-levél számolt be. **2.** A lengyel *abdnáme* és a Łaski-jelentés tartalma szinte azonnal, már 1528 tavaszán kiszivárgott a nyilvános térbe. Az utóbbiból egyértelműen kiderült, hogy János hűséget esküdött a szultánnak és felajánlotta neki az egész országot. Az ugyanis nyilvánvaló volt minden érintett fél számára, hogy Lajos és János helyzete között alapvető a különbség a legitimáció szempontjából. Ezért János birodalmi szövetségesei magyarázatot vártak. Talán kiszivárgott valami a szultánnal 1529-ben kötött másik, feltételezett paktumából, a később tárgyalandó *berátból* is.³³¹ **3.** János emiatt lépéskényszerbe került, mert a vádakra mindenképpen reagálnia kellett: propagandagépezete amúgy is lendületben volt, hiszen mohácsi találkozásában és Bécs ostromában nehéz volt nem ok-okozati összefüggést látni. A szerződés tagadhatatlan tényét a külföld számára János és pártja két uralkodó, tehát két egyenrangú fél baráti és ellentételezés nélküli megállapodásaként próbálta beállítani, illetve hogy ez *nem* két szuverén ország között és a rendek approvációjával megkötött, hanem két uralkodó baráti szerződése, amelyet Já-

³³¹ A hírek forgalmához lásd például János nándorfehérvári tárgyalásairól július 30-án kelt, velencei forrásra hivatkozó római híradást. HATVANI, *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból*, I, 70.

nos könyörgése és a szultán nagyvonalúsága tett lehetségessé. Mélyen hallgatva ugyanakkor ennek az új keletű barátságnak a kompenzációjáról. Mivel a szerződés tartalma ezt nem igazán támasztotta alá, ezért a szöveget nem küldték el. 4. Ferdinánd kancelláriája ekkor meglátja a lehetőséget és elkészíti a szerződéslevelet. A János-párt propagandája által hangoztatott motívumokat, könyörgés, nagylelkűség úgy próbálja riválisa ellen fordítani, hogy a Brodaries-levélben ismertetett és tagadhatatlanul elhangzott portai ajánlat alapján a Łaski által megkötött szerződést, János említett legitimációs problémáját kihasználva, egy parvenű paktumaként állította be, azt állítva, hogy megkötője elárulta a kereszténység ügyét és a török szolgájává vált.³³² Ezt úgy próbálták elérni, hogy felnagyították a jánosi propaganda által hangoztatott szultáni nagylelkűség mértékét és egyoldalúnak állították be. Mivel a hamisítvány az érintett felek által ismert hiteles információkon, valamint az ellenfél propagandája által hangoztatott elemeken alapult, János pártja nehéz helyzetbe került. A hamisítást valószínűleg a Łaski-jelentés szövegének, és talán az elveszett szerződéslevél szövegének felhasználásával készítették el, úgy azonban, hogy az eskü alanyává csak a szultánt tették, Jánost viszont kihagyták, mivel így nem lehetett elintézni azzal az ügyet, hogy a szerződés egyszerű hamisítvány.

4. SZERZŐDÉS ÚJRA TÖLTVE: TALÁLKOZÓK MOHÁCSON ÉS BUDÁN

a) Szapolyai megválasztása, János király trónra emelése

1529-ben János és Szulejmán között valószínűleg született még egy, de lehet, hogy több szultáni irat, amely(ek)nek a szövege ugyan szintén nem maradt ránk, de az emlékezetét a történetírói hagyomány, illetve egy egykorú perzsa forrás megőrizte. Ez utóbbi egy *berát*, amely rögzítette volna az adófizetés tényét és állítólagos összegét, amely 100 ezer aranyra rúgott volna. A forrásra a figyelmet felhívó PAPP SÁNDOR véleménye szerint ez az irat a vazallitásnak egy újabb, értelemszerűen szorosabb fokozatát jelentette az egy évvel korábbi

³³² Ennek nem mond ellent, amit Kis Péter *Magyarázat* című munkájában állít, hogy a szerződéslevelet Werbőczy titkárától, Tolnay Miklóstól kapta 1540-ben. A történet nehezen hihető, mert úgy folytatódik, hogy Kis továbbadta volna Várdainak, aki továbbította Ferdinándnak: csakhogy neki a fentebb említettek miatt ekkor már régen ismernie kellett. És Várdainak is, aki 1529-ben még János pártján állt. *Zay–Kis–Bánffy*, 106.

szerződéslevélhez képest.³³³ A PAPP által hivatkozott forrás hitelességét alátámasztani látszik, hogy az adófizetést 1528 júniusában kelt jelentésében Piotr Opaliński követ is említi, bár Ferdinánd vádjaként.³³⁴ Szerinte János 300 ezer aranyat ajánlott fel a szerémségi területekért cserébe. Láttuk, hogy a Szerémség szerepel a Brodarics-levélben és a Łaski-féle jelentésben is. Az adat, mint látni fogjuk, felbukkan a kortárs történetírói hagyományban is, alaposan összekuszálva a kibogozandó szálakat.

A PAPP által említett eljárás, vagyis a függőség feltételeinek szorosabbra fűzése nem volt ismeretlen az oszmán gyakorlatban. Mégis inkább amellet érvelnék, hogy ez esetben nem a függés két különböző, János számára egyre előnytelenebb és szorosabb (szakaszos) fokozata lépett érvénybe bő másfél éven belül, hanem az 1528 januárjában, de mint láttuk már 1526-ban oszmán részről Kászim csaszon keresztül eljuttatott és János király által elfogadott tárgyalási alapnak 1529-ben kényszerű kézcsókkal, tehát *személyes* aktus által megpecsételt *utólagos* elfogadtatására került sor.³³⁵ Lássuk, milyen érveket lehet az állítás mellett felhozni!

Az újabb szakirodalom feltételezése szerint tehát két okmány született: az egyik a konstantinápolyi tárgyalások eredményeképpen 1527 végén, amelyet valószínűleg *abdnáme* formában állítottak ki, és amelyre mindkét fél esküt tett (Łaski-jelentés), míg a másik a mohácsi találkozó után született volna, pontosabban az 1529. október 29-ei dívánülés után, és ami PAPP szerint egy *berát* formájú irat lehetett. Ilyet az Oszmán Birodalom tisztviselői szoktak kapni, bár akad ezzel ellentétes példa is, a lényeg, hogy ez egy egyoldalú kinevező irat lett volna, mindenféle esküformula nélkül. Ervelése szerint már az irat típusa is jelzi, hogy a függésnek egy minőségileg más, szorosabb formájáról van szó.³³⁶ Elképzelhető azonban, feltéve, ha elfogadjuk ennek az iratnak a létezését, ugyanis nem maradt ránk, csupán említik, hogy e kettő egy és ugyanazon vazallitás tényét és feltételeit foglalta magában, ám két *formailag* különböző

³³³ PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 74–77.

³³⁴ TÓTH, *Liber legationum*, 107. Egy tíz évvel későbbi spanyol jelentés, amelyre Fabio Mignanelli bécsi pápai nuncius ennek a fontos részletnek az elhallgatásával hivatkozott (lásd János „adaja” fejezetet), a 300 ezres adó egyik okaként a szerémségi területek visszaszerzési szándékát jelölte meg. ÓVÁRY LIPÓT (kiad.), *III. Pál pápa és Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)* (MHH I/16), Budapest 1879, 28.

³³⁵ A kézcsókról lásd SZABÓ PÉTER, *Szapolyai János kézcsókja*, Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára (szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter), Budapest 2007, 31–36 (elektronikus dokumentum).

³³⁶ PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 77.

iratban. E két irat vélhetően nemcsak a formát, hanem a tartalmat illetően sem egyezett meg teljesen, ám kiállíttatójuk szándékát tükrözve rögzítették Jánosnak vazallus uralkodóként (mint később a török frazeológiában erdélyi királyként emlegetett fejedelmeknek) és az oszmán hatalmi hierarchia magasrangú tisztviselőjeként a kötelességeit.

Oszmán értelmezés szerint a szerződés egy szolga (*kul*), aki nem rendelkezik az országgal és egy úr, vagyis egy hűbéres és egy hűbérúr között kötött meg, amely nyilván nem létezhet – nyugati típusú vazallitás esetén sem – valamilyen kompenzáció nélkül. Úgy vélem, ilyen kompenzáció lehetett a fentebb már többször említett Szerémség, amely burkolt adó volt, ahogyan már a Lajos királynak szánt ajánlatban is szerepelt, és amelynek elvesztésébe János tulajdonképpen már 1527-ben Konstantinápolyban beleegyezett. De csak ideiglenesen, mert mint látni fogjuk, valószínűleg vissza akarta váltani: nyilván nem tett volna ilyet, ha nem ismeri el, hogy az már tulajdonképpen nincs a birtokában. A Brodarics-levélből ugyanis egyértelműen következik, hogy János 1528 elején kiállított *abdnámēja* már nem egy területileg érintetlen, *integer* magyar királyságra vonatkozott. De ez esetben is, persze ha nem fogadjuk el PAPP hipotézisét, marad a kérdés: miért kellett egy újabb iratot kiállítani? Először is, újra szögezzük le, hogy a *berát*nak tartott irat létezéséről és tartalmáról csupán közvetett bizonyítékaink vannak. A szöveghagyománnyal a következő fejezetben foglalkozom, itt a kétszeri szerződést megfogalmazó hipotézis elvi buktatóit és a szerződések lehetséges okait vizsgálom.³³⁷

A *berát* tehát a szolgálat (például adó), illetve a béke és barátság konkrét árát részletezte volna. A Łaski-jelentés ismeretében nem állíthatjuk, hogy olyan feltételeket foglaltak volna bele a feltételezett iratba, amelyek az 1527–1528 fordulóján megejtett tárgyalásokon nem merültek volna fel. Láttuk, a Thurzó-levél is tényként kezelte az adófizetést, még ha meg is jegyezte, hogy jelképes összegről, tehát nem igazi adóról van szó. Az oszmántól eltérő európai típusú vazallitás sem képzelhető el a kölcsönösség aktusán túl úgy a patrónus, mint a pártfogolt részéről valamiféle kötelezettség vállalása nélkül. Szapolyai és a szultán szerződése éppen azért volt érdekes, és a ravaszkodáson túl éppen azért adott okot félreértésre, mert mindkét fél eleve másként értelmezte az eredeti szerződést.

³³⁷ A szövegek tartalma a helyzet változásával módosulhatott. Uo., 65. Ha a szakaszos hódítás elméletéből indulunk ki, akkor azt kell feltételeznünk, hogy 1540–1541-ben János Zsigmondot pontosan úgy csapták be, mint 1528–1529-ben János királyt.

Ha kiindulópontom elfogadható, akkor abból elkerülhetetlenül az is következik, hogy Łaski követsége távolról sem volt sikertörténet, és szó sem volt arról, hogy egy száműzetésben lévő, hatalmától megfosztott uralkodó – az oszmán diplomáciai protokoll alapvető elemét megsértve ajándék nélkül – elküldött követe egymaga megalkuvásra készítette volna egy világbirodalom diplomáciáját. Tegyük fel ismét a kérdést: komolyan hihető, hogy miközben a szultán a törvényesen megválasztott és megkoronázott, s királyi vérből származó Lajostól annak idején, még Mohács előtt, adót követelt, ezt nem tette meg, illetve lemondott volna róla, elviekben is, a szolga Jánossal szemben? Komolyan elhihető, hogy úrtól követelnek adót, szolgától viszont nem? János, akinek a képviselőében Łaski tárgyalt, nem szuverén uralkodó, hanem a szultán szolgálja, tehát nem igazi király volt, mivel megválasztására engedélye nélkül került sor, és amire oszmán értelmezés szerint a magyar nemességnek nem volt joga. Ezt Konstantinápolyban Ibrahim nagyvezír félreérthetetlenül Łaski tudára adta. A szultán ugyan *formailag* olyan szerződést kötött, mint amelyet a szuverén, de legyőzött Lajossal kötött volna, csakhogy Jánosra egyik sem illett. De nem is a szerződés betűje volt a lényeg, hanem hogy azt hogyan értelmezik.

Szulejmán mindig hangsúlyt helyezett arra, hogy vazallusaival személyesen is találkozzon. A csecsemő János Zsigmond helyett kormányzó Fráter Györgyöt³³⁸ is, mint látni fogjuk, jöllehet 1541 óta személyesen ismerte, Konstantinápolyba rendelte, ám a politikai események végül megghiúsították ezt a találkozót. Az ilyen személyes találkozók során mindig hozott fontos, a Magyar Királyság sorsát befolyásoló döntést: elég a pusztasorsorolás, 1529, 1541, 1566.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy Łaskit és Jánost félrevezették, mert nyilvánvaló, hogy az 1529. év mohácsi és budai koreográfiája hűbéres és vazallus, és nem két „kolléga”, vagy barát, illetve két egyenrangú uralkodó közötti szerződés rituáléját rögzítette, és amelybe János nyilván nem önszántából egyezett bele.

Az 1529-es újabb írásbeli akaratnyilvánításokkal ugyanakkor Szulejmán *formailag* nem sértette meg és nem tette semmissé az előző évi szerződést, hisz a béke és barátság formuláját teljesítve megmentette János trónját. Talán éppen

³³⁸ A barátról újabban több monográfia is született. Lásd ADRIANO PAPO–NEMETH PAPO, *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del Cinquecento*, Szombathely 2011; ADRIANO PAPO–NEMETH PAPO, *Frate Giorgio Martinuzzi: cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania*, Canterano 2017; OBORNI TERÉZ, *Az ördögös barát. Fráter György (1482–1551)*, Pécs 2017.

a Łaski által említett eskü miatt, amelyre az oszmán diplomáciai protokoll szerint csak igen fontosnak minősített esetekben kötelezték el magukat az oszmán uralkodók, foglalta el később, vazallusa halála, tehát szerződésük lejárta után az ország fővárosát és az ország közepét.³³⁹ Ha ezt János életében tette volna, akkor valóban megsértette volna a szerződést, vállalva a súlyos vallás-erkölcsi következményeket. Ezért az 1528-as *ahdnáme* kiállításának legfontosabb okát a Lajos halála miatt meghíúsult béke megkötésének pusztá tényében jelölhetjük meg a Magyar Királyság új, és a magyar rendek által legitimnek tartott, de ami a fő, *nem* Habsburg-barát királyával. Ami az adott helyzetben *látszólag* mindkét felet kielégítette. Egy évvel később nem új, és János számára újfajta és szorosabb alávetettséget jelentő szerződést kötöttek, hisz a szultánt kötelezte esküje, partnere pedig nem tett olyat, ami a béke megsértését, következképpen az eskü érvénytelenné válását eredményezte volna. Vagy a szultánnak nem volt oka, hogy valamilyen ürügyet előhúzza semmissé nyilvánítsa a szerződést. De mi lett volna az ok, ami miatt a szultán mindössze egy év leforgása alatt egyoldalúan változtatott volna a kialakított feltételeken? Egyetlen magyarázatként a szakaszos hódítás koncepciója adódik, ami mellett azonban egy állítólagos forrás alapján elég nehéz érvelni.

A vazallitás alacsonyabb foka, azon túl, hogy erre nincs konkrét bizonyíték, azért sem túlságosan valószínű, mivel a Łaski jelentésben leírtak és a János trónra emelése kapcsán történtek között nincs ellentmondás: Ibrahim nagyvezír Konstantinápolyban, miután János nevében követe hűséget fogadott, azt válaszolta neki, hogy ura most már király, vagyis hűségesküje előtt nem volt az: „Testvér! Ettől fogva már királynak hívjuk uradat, és nem erdélyi bánnak, már urunk gyanánt tiszteljük”.³⁴⁰ Ennek a formai megerősítésére került sor János budai trónra emelésével és a megerősítő irattal, tehát a két esemény sor között szoros ok-okozati viszony áll fenn. Másrészt a muszlim világ, amely, legalábbis kezdetben, mindenféle hierarchia elismerésétől idegenkedett, ami szervesen következett az *umma* gondolatából, nem ismerte el az európai típusú vazallitást sem, amelyben a hatalomtól való függés vertikális típusú. A muszlim világban, például az oszmánoknál, ahol *kul*-rendszer van, tehát mindenki az uralkodó szolgája, előjogok nélkül, az egyén társadalmi helyzetét a hatalom forrásától való távolság határozta meg, ami alapvetően egy horizontális

³³⁹ Erről a lehetőségről lásd Casali idézett jelentését SIMONYI, *Magyar történelmi okmánytár londoni könyv- és levéltárakból*, i.h.

³⁴⁰ Január 28-i feljegyzés. BARTA-FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 162.

elrendeződést rajzol ki.³⁴¹ Az események alapján nem úgy tűnik, mintha János egy év alatt távolabb került volna a hatalom (szultán) forrásától. 1528-ban királynak ismerték el, kijelölve ezzel a helyét az oszmán hierarchiában, amit egy évvel később egy hivatalos megerősítés követett. Jánost a királyi cím elnyerése után 1529 után is királyként kezelték: úgy vélem, ha alávettettebb státuszba került volna, ráadásul úgy, hogy ezt egy hivatalos iratba (*berát*) foglalták, akkor a titulusa is megváltozott volna, például vissza bánra, vagy vajdára. Hogy a hierarchiát mennyire számon tartották a Portán, arra Ibrahim imént idézett szavai világítanak rá, aki egyszerre hangsúlyozta, hogy János most már király, vagyis már nem bán, mint eddig volt.

Az adó ügye ebből a szempontból mellékes, mivel azt egyrészt minden hitetlennek fizetni kellett – amire Lajos is rákényszerült volna, ha életben marad – akárhogy is nevezték azt, például ajándéknak, de hivatkozhattak rá az oltalom áraként, a költségek megtérítésének jogcímén is stb., a lényeg, hogy egy ilyen irattal, mint amilyen a *berát* lehetett, *betű* szerint nem sértették meg az előző évi szerződést, amely az adófizetést nem tartalmazta, pontosabban Jánosra való tekintettel a szöveg *expressis verbis* nem említette. De még ha a *haradzs* vagy a *dzsízje* szó szerepelt volna is a szövegben, János ekkor sem tagadhatta, hogy 1527-ben elvesztett trónját kizárólag Szulejmánnak köszönhetően nyerte vissza 1529-ben: egy ilyen gesztust még a nyugati hűbéri világban is illetet volna meghálálni.

Az iratot megkapó szolga tehát a *berát* miatt még nem került távolabb a hatalom forrásától. Paradoxnak tűnhet, de erre utal az iratban szereplő állítólag 100,000 aranyra rúgó adó is, amely olyan óriási összegnek számított, különösen a Habsburgok és az erdélyi fejedelmek által később fizetett összegekhez képest, hogy az ország teherbíró képességeit tekintve aligha lehetett volna évenkénti rendszerességgel fizetni. Úgy vélem, hogy itt egyszeri, nagy összegű ajándékról lehetett szó, amelyet később idézendő adataink alátámasztani látszanak. A János által elnyert pozíciót rögzítette egyébként János Zsigmond 1540-es szerződéslevele, sőt a ránk nem maradt, Buda alatt 1541-ben kapott másik irat is, mert nem első sorban a kapott terület nagysága, hanem a pozíció határozta meg a vazallus helyét ebben a horizontális struktúrában.

Egy másik, de még mindig muszlim oldalról közelítve, a hitetleneknek adott oltalomnak, illetve békének (fegyverszünet) mindig ára van, ez az alapja az iszlám jogi értelmezés szerint a *dzsízjének*, ami tehát annak a megváltozott viszonyoknak a kifejeződése, amelynek során a magyar királyság a háború házát-

³⁴¹ GIORGIO VERCELLIN, *Istituzioni del mondo musulmano*, Torino 2002, 22.

ból (*dar al harb*) a szerződés vagy béke házába (*dar al abd ~ dar al sulh*) került át.³⁴² Csakhogy a mi esetünkben nem egy legitim, harcban legyőzött fél, mint amilyen Lajos lett volna, hanem egy szolga (*kul*) volt a szerződő, az *abdnámét* kapó fél. Nem róhatjuk fel sem Łaskinak, sem Jánosnak, hogy nem voltak tisztában a Korán, valamint a benne gyökerező *sarija* értelmezési lehetőségeivel és eljárásaival. Ami Konstantinápolyban, majd Magyarországon történt olyan a *sarija* előírásait tiszteletben tartó fortély (*bila*) volt, amelynek lényege a szerződés saját érdeknek megfelelő értelmezése a szerződésben foglaltak betű szerinti megtartása mellett.³⁴³ A szultán teljesítette a szerződést, esküjéhez híven megtartotta oltalomra vonatkozó ígéretét, amelyért cserébe János – hite szerint – a barátságával fizetett: ám egy vazallus, egy megmentett szolga ugyan mivel és miből is fizethet, ha nem a hűségével, és annak anyagi manifesztációjával?

Az eljárásra analógiaként ide kívánczok a Velencével 1503-ban megkötött béke ratifikációja kapcsán tanúsított oszmán magatartás. Az *abdnámét* Velencébe vivő török követ egy övet akart ajándékozni a dózsénak: az öv és a felövezés a nomád népek gondolatvilágában rendkívül fontos szerepet játszik, ezek ugyanis az alárendeltségi viszonyt fejezik ki egy világos, egyértelmű, és mint fentebb láttuk horizontális hierarchiában. Ha a dózse elfogadja az övet, nyíltan deklarálta volna, hogy a szultán alattvalójává, hűbéresévé vált. I. Bajezid fiai például az ankarai csata után Timur Lenktől a főveg mellett övet kaptak, amit kénytelenek voltak elfogadni. A dózse viszont nem, és mivel átlátott a szitán, elkerülte a csapdát.³⁴⁴ Úgy tűnik, hogy János, aki egy csatában legyőzött és magát megadó (*vere*) ország uralkodójaként kegyként kapta meg a békét, Bajezid fiaihoz hasonlóan nem tudta elkerülni az alávetettség egyértelmű jeleinek elfogadását: a szultánnak adott kézcsók, a trónra ültetés, valamint a koronával kapcsolatos sajátos török ceremónia, amelyre az alábbiakban részletesen kitérek, erre látszanak utalni.

Vagy nézzük az 1540. évi velencei–oszmán békét, amelynek négy szövege maradt ránk, mind a négy különbözik, éppen a török fennhatóság alá kerülő

³⁴² VERCELLIN, *Istituzioni*, 25–34; TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ, *Megjegyzések a „szulejmáni ajánlat”*”, *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* 86 (1988) 31–39, 34. A határok értelmezésével kapcsolatban a legújabban lásd PANAITE, *Ottoman Law of War and Peace*, 48–53.

³⁴³ A *biláról* lásd VERCELLIN, *Istituzioni*, 290–292. Erről példákkal lásd PEDANI, *Venezia porta d'Oriente*, 131–132.

³⁴⁴ PEDANI, *La dimora della pace*, 34–35.

szigetek számában.³⁴⁵ Az oszmánok megtévesztő magatartására idézném még a zsitvatoroki békét, amikor a keresztény fél hibájából különböző szövégű békét fogadtak el, amelyhez később, a béke meghosszabbításai alkalmából a Porta makacsul ragaszkodott.³⁴⁶ További példa a lengyelek Erdéllyel kapcsolatos aspirációja, akik 1599-ben hitük szerint egy olyan szerződést kötöttek a Portával, amely nekik juttatta a jogot, hogy Erdély élére ők választhassanak vajdát. A török változat azonban ezt egy árva szóval sem említette.³⁴⁷

A *berát* tehát, ha valóban létezett, a mi értelmezésünkben nem egy egyszerű tisztviselőnek adott kinevező irat volt, amely alacsonyabb szintű vazallitást fejezett ki, hanem ugyanazt a függőséget foglalta magában további, az egy évvel korábbi tárgyalásokon egyébként felmerülő feltételek rögzítésével.³⁴⁸ Csakhogy ez is pusztá feltevés, mivel a *berát* nem maradt ránk. És hogyan lehetséges, hogy János végül egyáltalán nem fizetett *haradz*sot, egyszer sem, még szimbolikus gesztusként sem, ugyanis nem maradt ránk olyan nyugta,³⁴⁹ amelyet a defterdár szokott kiállítani a beérkezett adó igazolása gyanánt, és amilyenek csak János Zsigmondtól kezdve maradtak ránk? Itt újfent hangsúlyoznunk kell, hogy mivel a János és a szultán viszonyát rögzítő eredeti iratok nem maradtak ránk, ebből a két, más források segítségével kikövetkeztetett iratból kell a két fél jogi viszonyát, az alárendeltség természetét meghatároznunk, és

³⁴⁵ MARIE VIALON, *Guerre e paci veneto-turche dal 1453 al 1573*, Guerra e pace nel Rinascimento, Atti del XV Convegno Internazionale dell'Istituto Petrarca (Chianciano-Pienza 14–17 luglio 2003) (a cura di Luigi Secchi Tarugi), Firenze 2005, 47–60, 51.

³⁴⁶ Az esetet részletesen leírja KARL NEHRING, *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*, Századok 120 (1986) 3–50.

³⁴⁷ Lásd KRUPPA TAMÁS, *A kereszt, a sas, és a sárkányfog. Törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)* (CVH II/5), Budapest–Róma 2014, 369–370. Az *abdnáme* valóban említi Erdélyt, de abban az összefüggésben, hogy a lengyel király igényt tartott három településre, Kassára, Husztra és Munkácsra, amelynek lengyel birtokba kerülése ellen, mivel közvetlenül nem tartoztak az uralma alá, a szultán nem emelt kifogást. KOŁODZIEJCZYK, *Ottoman-polish diplomatic relations*, 323. A fegyver jogán azonban az is az övé volt, tehát ennek megvalósulása esetén a lengyeleknek is kellett volna valamilyen kompenzációt (adót) fizetni.

³⁴⁸ Ugyanakkor az oszmán kancelláriai gyakorlat valóban tett különbséget a függőség különböző fokozatai közt, amelyek a külsőségekben és a formákban, például az iratformában is kifejezésre jutottak. Lásd ezt Erdély példáján FODOR PÁL–OBORNI TERÉZ, *Két nagybatalom között – A Szapolyaiak magyar királysága*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 126–128. Ezeket azonban más hatalmakkal kialakított kapcsolatok esetén, úgy tűnik, távolról sem kezelték annyira mereven.

³⁴⁹ PAPP SÁNDOR szíves közlése.

ebből kell(ene) precedensként levezetnünk az összes többi ránk maradt szövegű (erdélyi) *abdnámét*.³⁵⁰

A Szapolyainak 1529-ben adott *berát* tehát nem valószínű, hogy felülírta volna a Łaski útján elküldött eredeti szerződéslevelet (ugyanis logikailag ez következne abból, ha feltételeznénk a kétfajta vazallitást). Nem tudunk arról, hogy Łaski után János ünnepélyes követséget küldött, illetve fogadott volna az okmányok kicserélése végett, amelyet például később a Habsburg, vagy akár a lengyel uralkodók kötöttek a Portával, vagy amelyet Lajossal kötött volna, ha végül Szelim, majd Szulejmán ratifikálta volna. De nem minősült unilaterális szerződésnek sem, mivel Łaski határozottan állította, hogy a két fél kölcsönösen felesküdt, tehát az *abdnáme* tartalmazta ezt a kulcsfontosságú elemet.³⁵¹ És ez Szulejmánra is rossz fényt vetett volna, hisz erős kételyeket támasztott volna szavahihetőségével kapcsolatban, amelyet Ferdinánd miatt okvetlenül meg kellett őriznie a magyarok irányában. Az *abdnáme* természetesen elveszítheti érvényességét, erre azonban ekkor nem került sor, sőt, mint látni fogjuk, János árulásának kitudódása miatt sem állított ki, de legalábbis nem tudunk róla, hogy a szultán új *abdnámét* vagy egyéb iratot állított volna ki, hanem tartotta magát az 1528-ban ratifikált változathoz, azaz érvényben tartotta az 1528 és 1529-es szerződéseket.

* * *

A fentebbiek alapján és a továbbiak felvezetéseként az alábbi megjegyzéseket teszem:

1. Köztudomású, hogy János utóda, János Zsigmond 1540-ben és talán 1541-ben is kapott szerződéslevelet, az elsőt, ami ránk maradt, az egész országra vonatkozóan – erre később még visszatérek – a másodikat pedig, amely nem maradt ránk, a királyság keleti felére, nagyjából a későbbi erdélyi fejedelemség területére. A két irat, jöllehet a két szerződő fél személye nem változott, területi szempontból radikálisan eltérő helyzeteket rögzített, a két fél közti hűbéri viszony jellege és tartalma azonban ettől nem változott meg. A formából még

³⁵⁰ VERCELLIN, *Istituzioni*, 296–297. De például ugyanilyen irat szabályozhatta a birodalom és egy adott közösség (*millet*) viszonyát is. Uo., illetve PAPP SÁNDOR, *Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban*, Keletkutatás (2011) 25–72.

³⁵¹ Lásd THEUNISSEN, *The abdnames*, 307. A bizánci gyakorlatban például akkor kötöttek mindkét felet kötelező, kölcsönös szerződést, amikor a császár tette meg az első lépést egy idegen uralkodónál, hogy rávegye, legyen a hűbérese. BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, 298. A mi esetiinkben is hasonló történt.

nem okvetlenül következik a tartalom, János Zsigmond esetében sem azért nem beszélünk kétféle vazallitásról, mert két, különböző feltételeket rögzítő *abdnámét* kapott, ha ugyan kapott, hanem mert ismerjük az egyik szövegét, illetve tudjuk, hogy mi történt.

2. János esetében mindezt nem tudjuk, csupán feltételezéseink vannak. Az erdélyi fejedelmeknek adott későbbi *abdnáméktól* abban biztosan különbözik a szerződéslevele, hogy az előbbieket általában nem tartalmazták az esküt, de *mindig* hivatkoztak Jánosnak Szulejmánnal kötött szerződésére. Jánosé volt az első, a precedens. Ezekben a szerződésekben magától értetődő módon szerepelt az adófizetés, tehát ezt is Jánosra vezették vissza, pedig az ő eredeti szerződésének egészen bizonyosan nem képezte a részét. A szultán ellentmondásosnak tűnő lépéseinek oka PAPP SÁNDOR feltételezése szerint az lehetett, hogy a Portának még nem volt kialakult gyakorlata az újonnan meghódított országgal kapcsolatban.³⁵² Magyarország új foglalás volt, az uralmát pedig a Portának el kellett fogadtatnia az elfoglalt ország keresztény lakosságával. Vagyis a külvilág felé mindkét fél legitimációs problémával találta magát szembe, ami a nagy ellenfélnek, a Habsburgoknak, a dinasztia magyarországi múltját, valamint a szerződéseket tekintve, jóval kevesebb nehézséget okozott. A nem szokványos helyzet már csak a Habsburg fenyegetés miatt is, a Porta részéről a helyzet minél gyorsabb és tartósabb konszolidálását követelte. A két fél kezdeti, tapogatózó lépései után alakult ki a későbbiekben követett, az iratok típusát is magában foglaló eljárásmod, protokoll.

3. A szultán elképzelésének megfelelően alakult tehát a Jánost nagy bajba hozó 1529-es koreográfia. Az első kézcsók a mohácsi csatamezőn, az előző legitim király halálának színhelyén csattant, amely szimbolikusan fejezte ki az oszmán és magyar szempontból is fontosnak tartott kontinuitást a régi és az új dinasztia, a régi és az új király között, illetve a szultán által már 1526-ban birtokba vett, és az 1529-ben személyesen, vazallusa kezébe visszaadott királyság közötti kontinuitást, vagy azonosságot (Buda nem kerül vissza többé Ferdinánd kezébe!) A beiktatásra az ország fővárosában került sor, ahol a királyi trónus (Szerémi szerint valami „főpapi székféle”) állt (*intronisatio*).³⁵³

4. Az 1528–1529-es eljárásmodon vörös fonálként húzódik végig a legitimáció már többször említett kényes kérdése: a királyságot a nem királyi vérből származó János eleve szolgaként kapta meg, Lajos viszont legyőzött, országát

³⁵² PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 67–68.

³⁵³ *Török történetírók I–II*, ford. THÜRY JÓZSEF, Budapest 1893–1896, I, 332. 343; Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 238.

vesztett királyként kapta volna vissza.³⁵⁴ János ráadásul a Łaski-féle szerződés időpontjában még földönfutó is volt. Mondhatjuk, hogy duplán szorult az ol-talomra. 1529-ben ennek az árát fizette meg: a szultánnak költséges hadjáratral kellett segítségére sietnie. Erre fog hivatkozni, mint látni fogjuk, Buda 1541-ben bekövetkező elfoglalásánál is! Oszmán nézőpontból ezért nem 1526-ban, sem 1528-ban, hanem valójában 1529-ben iktatták be régi-új birtokába. Ezt tartom a szultán lépése mögött meghúzódó döntő mozzanatként: az ő számára ugyanis nem János 1526-os magyar rendek általi megválasztása, nem is a távollétében kötött szerződés, hanem a személyes találkozó, a személyesen meg-ejtett átadás/átvétel a szimbolikus trónra ültetéssel, valamint a korona átadása *együtt* jelentette János igazi trónra léptét. Mintha erre utalna a Gritti-levelezés egyik passzusa. Lodovico apjának, Andreának írt egyik levelében az áll, hogy a szultán úgy döntött, Jánost helyezi a magyar trónra.³⁵⁵ Ha az lett volna a természetes, hogy Jánost oszmán szempontból is 1526 óta tekintik magyar királynak, akkor Gritti talán nem így fogalmazott volna. És bár a segítséget már egy évvel korábban elhatározták, nem mindegy, hogy Jánost a saját értelmezésében valójában milyen minőségében segítette meg? A *berát* átadását ebbe a jól felépített ceremónia sorozatba tudnám beilleszteni, ami a Magyar Királyság vazallusi sorba lépését fejezte ki az első vazallus magyar királlyal, nem pedig egy újfajta függőséggel. A következő fejezetben látni fogjuk, hogy a szultán ezt a ceremónia nyelvén hogyan hozta a külvilág és János tudomására.

De az sem volt kevés, amit a király cserébe nyert: oszmán szempontból ugyanis ekkor vált „igazi” uralkodóvá, és léphetett immár be a királyi palotába, a szultán hűbéreseként. Az első szerződést még diplomáciai győzelemként lehetett kommunikálni a külföld felé, amelyet alaposan ki is használt, ugyanis olyan *békeszerződésként* lehetett beállítani, amelyet a Porta a lengyelekkel kötött, és amelyet sem elődjének, Lajosnak, akinek 1520 óta nem volt érvényes szerződése a szultánnal, sem a még a nála sokkal tekintélyesebb és erősebb Ferdinándnak sem sikerült elérnie. Pedig az utóbbi még az adófizetést is felajánlotta a Portának, minthogy neki az általa ismert lengyel szerződéslevélhez

³⁵⁴ Ezzel kapcsolatban idézném az 1536-os francia szerződéslevéllel kapcsolatos újabb magyarázatot, amely szerint Ferenc azért kapott *berátot*, és nem *abdnámét*, mert 1525-ben Páviánál a császártól vereséget szenvedett. A császár viszont, mivel a mohácsi csatában német zsoldosok is részt vettek, a magyar király szövetségesének számított, akivel együtt tehát a vesztes csata részese is volt. Ezen logika alapján, tehát az általam legyőzött ellenségem által legyőzött szövetségesem, a (szövetséges) francia királynak egyszerűen nem járt egy ilyen a szuverenitást valamennyire elismerő irat. Idézi PEDANI, *La dimora della pace*, 30.

³⁵⁵ ASVe Miscellanea ducali e atti diplomatici, b. 22A, n. XVII (1529. 05. 25).

hasonló iratra, amely ilyet nem tartalmazott, esélye sem volt: ez egyértelműen kiderült már említett, bátyjának, Károlynak írt leveléből. Jánosnak azonban 1529-ben rá kellett döbbsennie, hogy a másik fél nem teljesen úgy értelmezi a szerződés feltételeit, ahogyan ő.

b) Koronázás török módra

Fentebb már jeleztem, hogy az 1529. év budai történéseinek van néhány nagyon érdekes mozzanata, amelyekkel történetírásunk nem súlyukhoz mértén foglalkozott. Ezek János és Szulejmán találkozójához, valamint a korona kérdésköréhez kapcsolódnak. Legfőbb és némely ponton egyetlen forrásunk az általában kétes hitelűnek tartott, és elbeszélésebe sokszor pletykákat beleszővő mesélőként számontartott Szerémi György, valamint az ettől a bélyegtől megmenekülő Bethlen Farkas. Nem kívánok a János udvari papja által hátrahagyott szöveg szavahihetőségével kapcsolatban állást foglalni,³⁵⁶ mégis úgy vélem, hogy az eseményekről szóló beszámolója tényeken alapszik.

Szerémi tehát azt állítja, hogy János király 1529-ben háromszor találkozott Budán a szultánnal: a királyi székhelyen, azaz a várban, Óbudán, illetve a Rákos-mezőn. A találkozók száma, színhelyei, főleg az utóbbi, szimbolikusnak tűnnek. A Rákos-mezői megbeszélés kapcsán Szerémi azt írja, hogy a sátrában a szultán a koronát egy értékes tartóra helyezte, amelyet a megbeszélés után János nem kért vissza, mert az illetlen dolog lett volna. Csak találgatjuk, hogy Szerémi pontosan mire gondolt, szerintem a király nem akarta vagy inkább nem merete visszakérni, nehogy a visszautasítással megszegyenítsék. De az is elképzelhető, hogy *személyesen* nem akarta visszakérni, nehogy visszautasítsák, illetve mert a kéréssel szimbolikusan azt fejezte volna ki, hogy ő az alávetett fél. Erre utalna, hogy rögtön Budára érkezése után Perényit és Várdait³⁵⁷ a korona szempontjából újfent két szimbolikus személyt – a koronaórt és a koronázást általában végrehajtó prímást – futtában a szultánhoz küldte a koronáért. És itt egy újabb épületes történetet olvashatunk.

Mielőtt visszaadta volna a koronát, Szulejmán megeskette őket, hogy nem hagyják el királyukat, és hűségesek lesznek hozzá. Miután ez megtörtént, mintha csak akkor kapnának észbe, megkérdezték a szultántól, hogy mit ke-

³⁵⁶ Lásd SZÉKELY GYÖRGY bevezetőjét *Szerémi: Magyarország romlásáról*, 5–24. Szerémiről újabban lásd FARKAS GÁBOR FARKAS, *II. Lajos rejtélyes halála II*, Magyar Könyvszemle 117 (2001) 33–66.

³⁵⁷ Lásd LACZLAVIK, *Várdai Pál esztergomi érsek*, 50–52.

res nála a korona? Amire következő meghökkentő válasz hangzott el: „Ha a magyaroké volt, most az enyém, a törököké”.³⁵⁸ És hozzátette, hogy a koronát azért tartotta magánál, mert náluk Törökországban nagy tisztelete van az anyaloknak, amivel a korona eredetét övező hiedelmek ismeretére utalt. Majd azt mondta, ami egy magyar fiúl számára végképp megalázó lehetett, hogy meg akart győződni az értékéről. De nem találta nagyon értékesnek, osztotta meg a véleményét a két magyar főméltósággal. Ezután átadta Várdainak, de előtte még a saját fejére tette, majd így tettek a jelen lévő pasák is. Még egyszer hangsúlyozom, nem tudjuk, hogy pontosan így történt-e, én úgy vélem, Szerémi némileg kiszínezte a történetet, ugyanis nem tűnt politikai szempontból okos húzásnak, hogy a szultán ennyire megalázza azokat a hűbéreseit, akiket éppen előtte esketett meg, hogy szolgálját, Jánost szolgálni fogják.

Szeréminek több célja is lehetett a történet megírásával. Az egyik, hogy utólag megindokolja, hogy a magyarok, élükön Jánossal – később, a váradi béke után – miért nem maradtak hűiek a szultánnak tett esküjükhöz. A másik, hogy mentse a Budán, illetve még Mohácson történtek miatt Jánost és híveit, akiket a budai és a mohácsi találkozó finoman szólva nem túlságosan előnyösen színben tüntettek fel a keresztény világ előtt. Ugyanakkor a történet, ha szimbolikus térbe helyezzük, mégis hihető.

Szerémi azt állítja tehát, hogy János és Szulejmán háromszor találkoztak Budán, a királyi palotában, Óbudán és a Rákos-mezőn.³⁵⁹ A szultán hadinaplója alapján nagyon valószínű, hogy igazat mond. Ebben is három budai találkozó van rögzítve, az egyikre szeptember 14-én, ami lehetett a budai királyi palotában, a másodikra október 25-én Óbudán, a harmadikra pedig 28-án került sor.³⁶⁰ Ehhez csatlakozna negyediként a mohácsi találkozó. Szerémi egy másik hármasságra is utal, az általa említett három találkozóknak katonai táborok adtak helyet, ami nemcsak az ország új urának erejét és hatalmát demonstrálta, hanem visszautalt a magyar királyválasztások szimbolikus helyszínére és a választás módjára. A hadinapló által említett harmadik találkozó körülményei nem teljesen világosak: az október 27-i feljegyzés szerint ugyanis a szultán a hadsereggel együtt átment a hídon Pestre (a híd szerepel Szeréminél is), a következő napon tartottak egy dívánt, ahol János újra kezét csókolt, majd másnap, azaz október 29-én a szultán hazaindult Budáról.³⁶¹ Lehet, hogy közben

³⁵⁸ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 247.

³⁵⁹ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 245.

³⁶⁰ THÚRY, *Török történetírók*, I, 335. 342. 343. Erre hívja fel a figyelmet PAPP is.

³⁶¹ THÚRY, *Török történetírók*, I, 343.

visszajött Budára és találkozott a Rákos-mezőn Jánossal, ahogy Szerémi állítja, ez azonban, mivel 27-én már az egész sereg a pesti oldalon tartózkodott, kevésbé valószínű, de nem is kizárható. A naplóból még megtudjuk, hogy Perényi a koronával együtt augusztus 20-án esett fogságba.³⁶² Utána az október 30-i bejegyzésben bukkan fel Nusirván koronájaként – ez magyarázná az angyalos motívumot, ami összekapcsolja a magyar hiedelmet a törökkel – amelyet Gritti, Perényi és Várdai („*az érsek nevű bég*”) kíséretében küldtek vissza Jánosnak a koronázás céljából.³⁶³

A hadinapló tehát a főbb mozzanatokat illetően megerősíti Szerémit, akit szemben ugyanakkor azt állítja, hogy Perényit és Várdait a szultán Budára küldte, hogy koronázzák meg a királyt.³⁶⁴ Az a török forrásból is kiderül, hogy az oszmán felfogás szerinti legitim koronázásra az után került csak sor, hogy János kezét csókolva átadta, és felajánlotta az uralmát és az országot jelképező Szent Koronát a szultánnak. Ezt Szerémi, mint láttuk, azzal a szultán szájába adott mondattal fejezte ki, hogy a korona most már a törököké. Ami hiányzik a török forrásból, de Szeréminél megvan, egy egységes, kerek történeté egészíthető ki.

Véleményem szerint a következő történhetett mind a valóságos, mind a szimbolikus térben: Perényi fogságba esett a koronával, amelyet a szultán átadott Jánosnak, és akit Budán, az ország fővárosában, a királyi palotában trónra emelt. Ez a két forrás egybehangzó állítása szerint még a Bécs elleni felvonulás előtt történt, a hadinapló szerint szeptember 12-én: a szultán azonban valamilyen okból kifolyólag várt a koronázással, az eseményt talán Bécs elfoglalásával akarta „megkoronázni.” Szerémi szerint Szulejmán a sikertelen hadjárat után a Rákos-mezői táborba kéri Jánost, aki ott átadta neki a koronát: ez az átadás nem szerepel a hadinaplóban és látni fogjuk, hogy Bethlennél sem. A hadinapló szerint a Budáról való távozás *után* János azonnal visszaküldte Perényit és Várdait, hogy hozzák vissza neki a koronát, amire nem Budán, hanem néhány nappal később a Tas település (a Csepel-sziget déli csücskével átellenben a Duna bal partján) alatti táborban került sor. Szerémi szerint ekkor nem volt koronázás, pontosabban nem Jánost, hanem a szultán saját magát és a pasáit koronázta meg.³⁶⁵

³⁶² Uo., 332.

³⁶³ Uo., 343–344.

³⁶⁴ A hitelességet illetően lásd PAPP SÁNDOR, *Török szövetség–Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*, Budapest 2014, 122.

³⁶⁵ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 247; THÚRY, *Török történetírók*, I, 344.

Van azonban egy olyan mozzanat, amely mintha arra utalna, hogy bár a *koronázás* önmagában nem volt olyan fontos, a szultán és környezete pontosan tisztában volt a koronázás és a korona közti, magyar szempontból létfontosságú kapcsolattal.³⁶⁶ PAPP SÁNDOR határozottan elválasztja egymástól e két dolgot: a koronázás szerinte lényegtelen volt, mivel a hangsúlyt arra helyezték, hogy nem sokkal korábban Jánost török szokás szerint trónra emelték. Bár János megkoronázása 1526 ősze után *magyar* szempontból valóban nem bírt semmilyen súllyal, ez azonban nem volt igaz *oszmán* nézőpontból. A rákos mezei vagy a tasi táborban megejtett szertartás, vagyis az oltalomba fogadás a korona jelenlétében, majd annak visszaküldése néhány nappal később, azt mutatja, hogy a szultán igenis tisztában volt nemcsak azzal, hogy a koronának az országban kell maradnia, hanem azzal is, hogy ez a királyi jelvény önmagában mit sem ér a magyarok szemében a fejre helyezés, vagyis egy király nélkül. Ebből a szempontból a korona és a koronázás igenis elválaszthatatlan egymástól. De azt is egyértelművé kellett tennie, hogy – újfent Szerémit idézve –, a korona az országgal együtt az övé, tehát Perényinek és Várdainak, a koronaörnek és a koronázást a hagyományok szerint megejtő primásnak látnia kellett, amikor ennek szimbolikus kifejezéseként ő is megkoronázza saját magát, sőt hogy pasái is megteszik ugyanezt. Vagyis ő és pasái jelenlétükkel tulajdonképpen legitimálták oszmán módi szerint, az eredeti, két évvel korábban Székesfehérváron megejtett (ön)koronázást.³⁶⁷ Erről a szertartásról csak Szerémi számolt be, amire persze mondhatnánk, hogy szokás szerint meglódukt a fantáziája és kiszínezte az amúgy is sötét színekkel festett képet. Meglehet, de a rituálék nyelvén minden a helyén van, hihető és logikus, és egybevág azzal, amit a szultán korábban és később is mondott és tett Jánossal és az országgal kapcsolatban. És ne felejtjük, erre a sajátos ceremóniára a sátorban, a nyilvánosság kizárásával, mondhatni privátim, de a magyar király után a koronázás szempontjából két legfontosabb közjogi méltóság, illetve a szultán által János mellé kijelölt Gritti helytartó jelenlétében került sor. Amit még okvetlenül fontos rögzíteni: sem a hadi-napló, sem Szerémi nem beszél *expressis verbis* János megkoronázásáról! Végül is az Székesfehérváron megtörtént, semmissé tenni nem lehetett. Lehet,

³⁶⁶ Erre hívja fel a figyelmet PAPP is, ismertetve a török történetírói hagyományban a koronával kapcsolatban fellelhető adatokat. PAPP, *Török szövetség*, 115–123.

³⁶⁷ Erre azért lehetett szükség, mert ha a pasákat nem koronázza meg, akkor szimbolikus az is kifejezi a külvilág felé, hogy János székesfehérvári koronázása és az övé egyenrangú aktus volt. Lásd THÚRY, *Török történetírók*, I, 344, illetve 344. 1. j.

hogy ezért tekintettek el ettől, de lehet, hogy PAPPnak van igaza, és a trónra emelés fontosabb volt. De biztos, ami biztos a szultán és dívánpasái is megkoronázták magukat...

c) *Esküik és ígéretük*

A másik fontos mozzanat, amelynek megítélésében a történetírói hagyomány nem egységes, hogy mit mondott a szultán a Rákos-mezőn, illetve a tasi táborban? Bethlen Farkas a Perényi-Várdai-féle találkozót gyorsan elintézi, ellenben részletesen leírja János rákos mezei találkozóját a szultánnal, amelyen szerint királynak nyilvánította és oltalmába vette Jánost, illetve figyelmeztette őt és híveit, hogy őrizzék meg a hűségüket iránta. De Bethlen sem írja, hogy akár János, akár Szulejmán esküt tettek volna: a szöveg középpontjában nem ez, hanem a királlyá nyilvánítás, a nyugat európai koronázási *ordo* szerinti *acclamatio*,³⁶⁸ és egy Jánosnak tett ünnepélyes ígéret áll az oltalomról, valamint elhangzik egy figyelmeztetés, legyenek hűségesek hozzá. Ezután került sor a szerződéslevél kiállítására, amelyet a jeles történetíró feltehetően az általa jól ismert Reusner-féle kötetből idézett, vagy máshonnan, mindenesetre ugyanazt a szöveget használta fel. Ez a mozzanat csak nála szerepel.

Bethlen tulajdonképpen két szöveget idéz: a második, a szerződéslevél eredete világos, és a történetírás által tisztázott, ellenben az első szövegre, amely csak szóban hangzott el, eddig nem fordítottak kellő figyelmet. Szulejmán tehát Budán a következőket mondta volna:

„Íme, Buda várát és városát, valamint az egész magyar királyságot ma a te kezébe, a te hatalmadba adom, és téged Magyarország királyának nyilvánítalak és kihirdetlek; nektek, Magyarország főúrának pedig meghagyom, hogy királyotoknak engedelmeskedjétek, parancsát hűségesen kövessétek, mert ha ezt teszitek, bennem hűséges barátotokra letek, ha pedig nem, szabályám kegyetlen lesz irántatok. Te pedig, király barátom, Istenről és jótéteményeimről meg ne feledkezz, íme, itt van számodra a diadém és az összes többi királyi dísz, s azt kívánom és óhajtom, hogy te és örökösöd a jövőben ezeket boldogan használjátok. Ezért ha valaha erről az országról valakivel egyezséget akarsz kötni, vigyázz, ne tedd azt az én megkérdezésem nélkül, különben ezt az országot teljességgel el fogod veszíteni”.³⁶⁹

³⁶⁸ Az *acclamatiót* általában megelőzi az *intronisatio*, amelyre Szerémi szerint nem a Rákos-mezőn, hanem a budai várban került sor.

³⁶⁹ Bethlen Farkas: *Erdély története I* (szerk. JANKOVICS JÓZSEF), Budapest 2000, 110.

A fenti szövegből a következő elemeket emelném ki: a szultán most (ma) kiáltja és hirdeti ki királynak Jánost, és korábbi ígéretének megfelelően átadja (*trado*) neki Budát, az ország fővárosát és a Magyar Királyságot. A főurakat hűségre szólítja fel, átadja az uralkodói jelvényeket, hogy ő és örökösei viseljék. Inti, hogy maradjon hű, és tudta nélkül ne szövetkezzen senkivel. Bethlen ehhez még hozzáteszi, hogy a szultán ezt a szóbeli ígéretét („*verbalibus promissis*”)³⁷⁰ egy diplomával nyomatékosította. Ezután következik a Reusner-féle szöveg, amely viszont egyáltalán nem fedti azt, amit szerinte a szultán szóban mondott el! Korábban láttuk, hogy János, Gritti, Frangepán és Łaski is németországi szövetségeseik, valamint a nyugati közvélemény felé azt kommunikálták, hogy a szultán Jánosnak adó fizetése nélkül adta át a királyságot, az ország törvényeinek tiszteletben tartása mellett. Bethlen előadásában azonban a Budán elhangzott szóbeli ígéret ezeket az elemeket nem tartalmazza. A szultán által mondottakat inkább burkolt fenyegetésnek vehetjük: úgy tűnik, mintha Bethlen itt a később történeteket szőtte volna bele az 1529-es találkozóba. Örökösdérről egyik forrásunk sem szól, Jánosnak ugyanis ekkor se felesége, se gyereke nem volt, ugyanakkor 1529-ben nem tett olyat sem, ami miatt figyelemztetni kellene, hogy maradjon hűséges. A váradi béke után azonban ennek már lett volna értelme.

Ha újra elővesszük Szerémit, nála annyit olvashatunk, hogy a két uralkodó a sátorban társalgott egymással, és hogy ennek végén János lovakat és lószerszámokat valamint egy értékes kaftánt kapott a szultántól. Ez, mint tudjuk, a felségjelvények átadása a hűbéri szerződés része volt, török vagy keleti szokások szerint hivatalba/uralomba iktatás, de esküőről és egyebekről itt nem olvashatunk. Szerinte viszont a szultán néhány nappal később Perényi és Várdai előtt tett egy ünnepélyes ígéretet, ami a következőképpen hangzott: „Én pedig hitemre, Mohamed prófétára és minden szerencsémre ígérem (*spondeo*)”.³⁷¹ Jóllehet a szóhasználatból az derül ki, hogy nem klasszikus eskütétel („*iuramentum*”) hangzott el, de a *sponsio* szintén magában foglalja az ünnepélyes *szóbeli* elköteleződést, amilyent Bethlen idézett, és amelyhez általában valamilyen esküformula is *szokott* járulni, ami ez alkalommal is elhangzott. Ezt a feltételezést erősíti, hogy ezután a szultán viszont esküt, *iuramentumot* követelt a jelenlévő két magyar úrtól, ami arra utal, hogy a két eskü nem

³⁷⁰ WOLPHGANGUS BETHLEN, *Historia de rebus Transsylvanicis* I, Cibinii 1782, 160.

³⁷¹ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 246. „Ego quidem ad fidem meam... spondeo...”. WENZEL GUSZTÁV (kiad.), *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543* (MHH II/1), Pest 1857, 272.

ugyanolyan volt, nem ugyanolyan érvényű vagy erejű. A két történetírói szöveg tehát abban megegyezik, hogy a szultán tett egy szóbeli ígéretet, Szerémi szerint az 1527–1528-as konstantinápolyi tárgyalásokhoz hasonló súlyos, a szerződéslevélhez illő esküformula formájában.

Ezzel kapcsolatban okvetlenül ki kell térnünk arra, hogy Szulejmán pontosan mire is tett ígéretet? Ismét Szerémit idézem: „...visszaadom nektek az egész Szerémsziget tartományt, a várakat, és a birtokokat, kivéve két várat, Nándorfehérvárt, és Szabácsot, s azonfelül Boszniában ami várat csak elvettem László király idejében”.³⁷² Már első olvasásra is világos, hogy ez nem egyezik a Bethlen által leírt ígérettel, hanem a szerémi váraknak Łaski 1527 végi tárgyalásain felmerülő visszaadásával állhat kapcsolatban, amelyet beszámolója szerint akkor nem sikerült kieszközölnie, hanem csupán ígéretet kapott rá.³⁷³ Elképzelhető, hogy a szultán ezt a még Konstantinápolyban tett ígéretét ismételte meg ünnepélyes keretek között. Ezért lehet, hogy Szerémi talán éppen a Łaski-féle jelentésből emelte át krónikájába ezt a részt.

Ha valóban minden úgy történt, ahogyan Szerémi és Bethlen állítják, és Szulejmán tett egy szóbeli ígéretet – és most tekintsünk el a Bethlen által közölt szerződéslevélről – akkor ezek tartalma közötti ellentmondásnak kétféle logikus feloldása lehet. Az egyik, hogy itt egy és ugyanazon ígéretről van szó. Ez esetben a Bethlen és a Szerémi által két különböző táborban említett eskük egy és ugyanazon ígéretre vonatkoznak. Amiből következne, hogy a szerémségi várak, az adó, a király és tanácsosai által megfogadott hűség egy és ugyanazon alkalommal hangzottak el, illetve erről született egy irat. Az örökösödésre vonatkozó utalás, ahogyan utaltam már rá, Bethlen betoldása lehetett. Ha így van, akkor ez természetesen azt jelenti, hogy forrásaink szelektíven idézték fel az ekkor történeteket.

A másik lehetséges megoldás, hogy két irat készült, amelyekre szóbeli esküt (*sponsio*) tett a szultán, amelyet valamilyen oknál fogva a Budán kiállított *berát* után állítottak ki (ez lenne a harmadik irat), amely a szerémségi várak visszaadásának Konstantinápolyban tett ígéretét, és talán a hűség megtartására vonatkozó Bethlen által említett szultáni elvárást tartalmazta. Ezt alátámasztaná Ferdinánd vádja, aki szerint János 300 ezer aranyat ígért a szultánnak ezekért a várakért. Adatok hiányában nem eldönthető, hogy vajon Ferdinánd, illetve Szerémi a Łaski konstantinápolyi tárgyalásaiból készült beszámolóiból

³⁷² Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 246.

³⁷³ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 130. 132. 134. 136. Ezt tartalmazta a fentebb elemzett Brodarics-levél is Lajossal kapcsolatban.

merített, vagy a szultán János előző évi ajánlatára reagált egy évvel később, 1529-ben? A Szerémség visszaadására vonatkozó ígéret analógiájaként Szulejmán 1550-ben kiállított *fermánya* kínálkozik, amelyben kilátásba helyezte Buda visszaadását, amint János Zsigmond eléri a felnőtt kort. A szultánnak a Szerémségre vonatkozó ígérete azonban csak Szeréminél szerepel, aki lehet, hogy ezt összemosta, összekeverte a Jánosnak a szerémségi váraknak korábban, Łaski konstantinápolyi tárgyalásain felmerült ügyével (Bethlennél mint láttuk semmilyen utalás nincs szerémségi várakra). De én inkább abból indulnék ki e helyütt is, hogy a történetíró nem fecseg összevissza és nem is téved, mivel Łaski ura nevében tényleg visszakérte ezeket a várakat a szultántól és valóban kapott rájuk valamilyen szóbeli ígéretet. Logikus, hogy erre a kérdésre visszatértek a személyes találkozón, hihetőleg János felvetésére.

Szeréminél három alkalommal merül föl a Szerémség visszaadásának ügye: 1529-ben két alkalommal említi, illetve 1531-ben Gritti konstantinápolyi útja előtt tesz rá utalást, aki állítólag megígérte a magyaroknak, hogy visszaszerzi ezt a területet. Szerémin kívül tudomásom szerint csupán a Brodarics-levéiben merül föl, illetve Łaski említi, és Ferdinánd egyik levelében bukkan fel. Felmerül tehát a kérdés, hogy ha ez csupán kacsa lett volna, miért szerepel több, egymástól független forrásban, ráadásul három különböző eseményhez kötve? Ennek oka, úgy vélem, kettős: az egyik, hogy a Szerémség megszállása a Magyar Királyság területi megcsonkítását jelentette, márpedig János mind bel-, mind külföld felé úgy kommunikálta a szultánnal kötött szerződését/szövetségét, hogy ezzel megmenti a Magyar Királyságot, amelyen értelemszerűen az integer királyságot értette. A szerémségi területek visszaadása nélkül ugyanis megvalósult az ország három részre szakadása: jóllehet a mai magyar történetírás is hagyományosan 1541-hez köti az ország három részre szakadását, nagyvonalúan eltekintve és lemondva a szerémségi területekről, a kortársak szemében ez egyáltalán nem így volt.³⁷⁴ János maga mondta Girolamo Rorario pápai nuncius később részletesebben is idézendő jelentésének tanúsága szerint, a Szerémségre utalva, hogy az ország három részre szakadt. Ezzel valószínűleg a Portán is tisztában voltak, és mivel kénytelenek voltak tiszteletben tartani a magyarok érzékenységet, és megőrizni János népszerűségét, legalább a propaganda szintjén napirenden kellett tartaniuk a kérdést.

³⁷⁴ Már SZAKÁLY FERENC kifejtette, hogy a Szerémség elvesztése miatt indokoltabb lenne az ország három részre szakadását 1526-tól számítani. *Vesztőbely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534*, Budapest 1986, 121.

A másik ok személyesnek mondható: a Szapolyai testvérek, a mohácsi csatában elesett György és János 1493-ben szerződést kötöttek Újlaki Lőrinc herceggel, Bosznia királyával, hogy annak magtalan halála esetén a szerémségi „sziget”, ahol Lőrinc szinte korlátlan úr volt, a Szapolyai családra száll. Halála után azonban Werbőczy István a királyi udvar támogatásával megakadályozta az átadást, arra hivatkozva, hogy a terület Újlaki halála után a királyi trónra száll, ahogyan azt korábban Lőrinc herceg is elismerte.³⁷⁵ Szapolyai kapcsolatai a királyi udvarral többek közt emiatt romlottak meg: Szerémi világos ok-okozati összefüggést von Szapolyai mohácsi árulása – szerinte testvére, György gyilkolta meg a királyt is –, és az Újlaki örökség miatt őt ért sérelem között.³⁷⁶ A konfliktus ráadásul nem sokkal a mohácsi csatát megelőző időszakban robbant ki. Szapolyai számára tehát a szerémségi várak visszaszerzése nemcsak presztízskérdés, hanem személyes ügy is volt, amelynek kedvező elbírálása fejében talán hajlandó volt fizetni is.³⁷⁷

Az egész királyságot kérte tehát a szultántól, amelynek értelemszerűen részét képezték a szerémségi várak. De az imént mondottak alapján elképzelhető az is, hogy a szultán által kilátásba helyezett adomány nem is annyira János királynak, hanem Szapolyai Jánosnak szólt, amiért cserébe, mivel külön szerződés volt rá, külön is esküt kellett tennie, amivel valamilyen formában viszonozta a kegyet. Az egész színjátékkal a szultánnak az lehetett a célja, hogy Jánost rávegye a formális adófizetésre: mert azt biztosra vehetjük, hogy életben maradása esetén Lajosnak sem adta volna vissza a területet! Itt jutunk vissza az adófizetés és a megállapodás formájának kérdéséhez.

Egy olyan szertartáson, amelyen jelen van a Szent Korona a koronázási jelvényekkel együtt, jelen van a szultán, aki szóbeli ígéretet/esküt tesz, cserébe azonban szabályos *iuramentumot* követel, nehezen elképzelhető, hogy ne állítanak ki valamilyen okmányt. Lehet, hogy a perzsa forrás által említett *berát* erre a Szerémségért felajánlott, illetve azért kért összegre, és *nem* a vazallusi adóra vonatkozott? Ami ugyanakkor lehetett az adófizetés ürügye is. Az összeg mindenestre az ország jövedelmeihez képest kolosszális mértékű és húzamosabb ideig finanszírozhatatlan lett volna.

³⁷⁵ FEDELES, *A király és a lázadó herceg*, 41–42; FRAKNÓI, *Magyarországi pápai követek jelentései, passim*. Ehhez lásd még FRAKNÓI, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 200–202.

³⁷⁶ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 86–93.

³⁷⁷ A Szapolyai birtokokról legújabban lásd KENYERES ISTVÁN, *A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 73–97, a szerémségekről lásd 75. 77. 81.

Ha feltételezésünk helyes, és a személyes találkozók alkalmából született legalább egy irat, akkor nehezen tartom elképzelhetőnek, hogy Perényinek és Várdainak kellett, Jánosnak azonban nem kellett esküdni, illetve hogy eskü nélkül emelték volna a trónra. Inkább az tűnik a valószínűnek, hogy 1529-ben neki is esküt kellett tennie, ezúttal személyesen, amit ő a kézcsók után valószínűleg nem nagyon akart.

Egy nagyúri levél kiállításának közvetett bizonyítékaul szolgálhat a korona és a koronázás fentebb érintett aktusa is. Szerémitől megtudjuk, hogy János küldöttei, Perényi és Várdai a szultán és a Szent Korona *jelenlétében* arra tették esküt, hogy Jánost hűségesen szolgálni fogják (mint láttuk, ezt Bethlen is említi). Az érsek mintha megütközött volna azon, hogy erre éppen a korona jelenlétében került sor („Mit keres itt a mi koronánk?”)³⁷⁸ Mindketten a Szent Koronára, amely a magyar nemesség szemében minden földi hatalom forrása volt, tették le az esküt. Nem hiszem, hogy ezt a koreográfiát a véletlen alakította volna így. Szerémi kétszer is megjegyzi, hogy a korona egy értékes, aranyos tartón pihent, ahová a szultán helyezte. És ami ezután következik, szintén szimbolikus jelentőségű: a szultáni eskü után – ne feledjük, Várdai és Perényi a Szent Korona szempontjából két legfontosabb tisztet birtokolták – mielőtt visszaadta volna a koronát, saját magát koronázta meg, sőt, ezt tették utána a jelenlévő pasák is. Egy ilyen aktust kísérhetett egy olyan irat, amely által János elfoglalta a valódi helyét az oszmán hierarchiában, ahogyan azt PAPP SÁNDOR feltételezi. A tartalma viszont, mint láttuk, igen csak kérdéses. A másik ide kívánczoló megjegyzés, hogy a hadinapló a koronát Nusirván idejéből származónak mondja, aki Pecsevi szerint Iszkendertől, azaz Nagy Sándortól (i.e 356–323) örökölte. Nagy Sándor az oszmán politikai gondolkodásban igen fontos szerepet töltött be, mivel a Magyar Királyságra, sőt a Nyugatra támasztott oszmán jogigényt abból vezették le, hogy ezeket a területeket egykor Nagy Sándor meghódította, akinek az örökösei az oszmán szultánok. Ha ebből a szempontból szemléljük a történetet, akkor az önkoronázási aktus határozott politikai-ideológiai háttérrel is kap, amely a kard mellett a történeti jog alapján legitimálta a Magyar Királyság feletti oszmán uralmat.³⁷⁹

³⁷⁸ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 247.

³⁷⁹ A hagyományról lásd HAZAI GYÖRGY (kiad.), *Nagy Szülejmán udvari emberének magyar krónikája. A Tarib-i Ungurus és kritikája*, Budapest 1996, 20–23.

Az 1529-ben történtek a következő sémával írhatóak le: hűbéri kézcsók, trónra emelés, *acclamatio*, szerződés (hitlevél), eskü.³⁸⁰ Nem lehet véletlen, hogy az esküt Perényinek és Várdainak a korona és a szultán, az ország igazi ura jelenlétében kellett letenniük, ahol szolgája, János nem volt jelen.

Annak, hogy a történetírói hagyomány hallgat János esküjéről, lehet az is oka, hogy a több helyről hevesen támadott és a kereszténység árulójaként elkönyvelt Jánost mentegessék. Egyik esetben saját udvari papja, a másikban egy erdélyi történetíró, aki a királyban azt a személyt tisztelhetette, akinek a jóvoltából Erdély nem lett pasaság. Itt jegyzem meg, hogy a szultán, mint láttuk, később többször is utalt rá, hogy János könyörgésére kímélte meg az országot, ami szintén azt valószínűsíti, hogy a szultáni kegy írásban is manifesztálódott.

Sőt, hogy Szulejmán a koronával, mint méltóságjelvénnel kapcsolatban a nyugati „kollégákhoz” hasonlóan gondolkodott, és megértette annak a szimbolikáját. Ennek egyértelmű bizonyítéka az általa készíttetett és Agostino Veneziano vagy másképpen de’Musi nevű velencei művész által 1535-ben megörökített hatalmas pápai tiara formájú négyrészes korona, amellyel a szimbólumok nyelvén azt fejezték ki, hogy a szultán hatalma a kereszténység spirituális fejénél is nagyobb, és amelyet valószínűleg a súlya miatt soha nem hordott. Hasonló koronát sem előtte, sem utána nem viselt oszmán uralkodó, amely négyessége (négy világtáj) a világ fölötti uralom (*dominium mundi*) iránti igényt fejezte ki. Ezt a nyugati típusú fejéket az 1530-as években készítette Velencében Ibrahim nagyvezír a szultán számára. A koronát Szulejmán magával hozta az 1532-es második Bécs elleni hadjáratára is: ebben V. Károly bolognai bevonulása volt a minta, amelynek során, mint ismeretes a császári hármaskoronázás részeként a lombard vaskoronával koronázták meg. Vagyis a bécsi hadjárat az oszmán propaganda beállítása szerint a szultán diadalmenete, amelynek megkoronázása, a *kizıl elma*, Bécs elfoglalása lett volna, amellyel legnagyobb riválisa, a Habsburgok örökébe lépett volna. A császári hatalommal szembeni, az Európa illetve világ fölött való hatalmat érintő aspirációk mérhetők a formán is, mivel a szultán koronáját a császárhoz hasonlóan gazdagon

³⁸⁰ Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy Szerémi szerint a Rákos-mezei táborban János egy fehér és egy fekete lovat, talán a jó és a rossz megkülönböztetésének szimbólumaként, illetve egy értékes piros selyemruhát kapott. Véletlen lenne, hogy Szulejmán Jánost királyi színbe öltöztette? A hadinapló tíz kaftánt, három nyeret és kantárt, illetve aranyos lószerszámokat emleget. Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 245; THÜRY, *Török történetírók*, I, 343. A későbbi erdélyi fejedelmek esetében is felbukkannak ezek a tipikus kellékek. B. SZABÓ JÁNOS–ERDŐSI PÉTER, *Két világ batárán: a batalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben*, A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 25 (2001) 91–105.

díszítették gyöngyökkel.³⁸¹ A korona tehát viselőjének világhatalmi aspirációit fejezte ki, és a szimbólumok nyelvén azt üzenve, hogy a szultán a kereszténység két univerzalisztikus hatalma, a pápa és a császár fölött áll. Ennek fényében érthető, hogy a magyar korona ebben a rangsorban nem állt olyan magasan, a szultán lekicsinylő hozzáállása így nyer értelmet.

A fentebb mondottak, és nemzetközi analógiák alapján, úgy vélem, hogy nem az irat *formája*, amely lehetett akár *berát* is, hanem az általa kifejezett uralkodói *akaratnyilvánítás* a döntő. Az oszmán gyakorlatban nem ismeretlen az eljárás, amelynek során például a szultáni kancellária egy formai szempontból *berátnak* vagy *nisannak* minősülő iratot állított ki, amely esküformulát nem tartalmazott, és függetlenül attól, hogy uni- vagy bilaterális, illetve hogy egy (adófizető) állammal, vagy a birodalom egy vallási közösségével (*millet*) kötötték, mégis általános és kötelező érvényű rendelkezést tartalmazott.³⁸²

* * *

A fentebbieket a következő pontokban foglalhatjuk össze:

1. Ha elhisszük Bethlennek, hogy az eskünél jelen lévő irat az előző évben kiállított *abdnáme* volt, akkor ennek az lehet a magyarázata, hogy a szultán súlyt fektetett arra, hogy ha már személyesen is találkozik Jánossal, akinek éppen akkor mentette meg a királyságát, akkor elveszi tőle a személyes esküt is a szerződésévelre. Vagyis ez volt a tulajdonképpeni ratifikáció. Erre utalna Bethlen, amikor a következő szavakat adja a szultán szájába: „az, amit vállal-

³⁸¹MARIA ANTONIETTA VISCEGLIA, *Riti di corte e simboli della regalità. I regni d'Europa e del Mediterraneo dal medioevo all'età moderna*, Roma 2009, 56, GÉRAUD POUMARÈDE, *Il Mediterraneo oltre le crociate. La guerra turca nel Cinquecento e nel Seicento tra leggende e realtà* (a cura di Frédéric Ieva), Milano 2011, 49–50. Ehhez még annyit érdemes hozzáfűzni, hogy az uralkodó, illetve az uralkodói hatalom szakralitásának oszmán felfogásban kitapintható változása is éppen Szulejmánhoz köthető, aki V. Károly mintájára (az univerzalisztikus császáreszméről van szó), illetve a perzsa sah nyomán elkezdte magát minden muszlim uralkodójának tekinteni (aminek már apja, Szelim idején is mutatkoztak jelek a kalifátus gondolatával kapcsolatban). Szulejmán 1540 körül felvette a kalifa címet. Ezt Lüfti pasa úgy fogalmazta meg, hogy a szultán kalifa a saját birodalmában. PEDANI, *La dimora della pace*, 45, ÁGOSTON, *Az oszmán bódítás és Európa*, 179–181.

³⁸²Hogy a forma mennyire nem volt kötött, mutatja az egészen más politikai/jogi helyzetben lévő Franciaországgal 1536-ban kötött szerződés, amely a régebbi nézetektől eltérően nem volt *abdnáme*, a szultán nem is ratifikálta. Amikor pedig 1569-ben kiállítottak egy újat, mivel a régít már nem találták, egy *berátot* állítottak ki, amelynek mintájaként a velencei *abdnámék* szolgáltak. Lásd PEDANI, *La dimora della pace*, 29. 30. Lásd még VERCELLIN, *Istituzioni*, 290.

tam, hogy érted megteszem, beteljesült”.³⁸³ Tehát csak egyetlen még Łaski által kieszközölt irat született, amelyre Jánosnak személyesen kellett felesküdnie – bár ezt az esküt egyik forrásunk sem említi –, akit ekkor már a szimbólumok nyelvén is egyértelműen hűbéresként kezelt. Erre látszik utalni Várdai Szalaházi Tamásnak 1529. november 18-án írt, fentebb többször idézett nagyon érdekes levele, amelyben János pártjára való átállását próbálta megindokolni. A levélből, mint láttuk, nem csak az derül ki, hogy a Reusner-féle *abdnáme* szultáni szerepvállalásra vonatkozó része nem fikció, vagy hamisítvány, hanem az is, hogy Szerémi és Bethlen híradása helytálló és pontos, illetve hogy Perényi és Várdai talán Gritti jelenlétében Ibrahimmal, a birodalom második emberével, mindenképpen tárgyaltak a vazallitás módjáról és formájáról. A levél utal még arra, hogy ezekről korábban már írt a címzettnek: jó lenne megtudni, mi állhatott benne.

2. Szerémi is említi esküt Magyarország két főméltósága vonatkozásában, a tasi táborban, a Szent Korona jelenlétében. Ekkor tett volna a szultán ígéretet a szerémségi várak visszaadására, csak hogy ekkor János nem volt jelen, jöllehet nem tartózkodott a távolban, mint Łaski követsége esetében. Elképzelhető, hogy ezen a helyen Szerémi tényleg összekavart valamit, ugyanakkor még azt is lehetségesnek tartom, hogy mivel a magyarok szemében a Szent Korona az ország egységét szimbolizálta, a szerémi várak ügye, amit, mint láttuk, akár Łaskitól is meríthetett, itt a királyság sértetlen visszaadásának szultán által ez alkalommal a magyar rendek felé tett ígéretét – de csak ígéretét! – fejezte ki szimbolikus formában.³⁸⁴

A történetírói hagyomány tehát János *abdnámé*jához hasonlóan megőrizte egy másik szultáni akaratnyilvánításnak is az emlékét: mellékes, hogy írásban is rögzítették, vagy csak szóban hangzott el. Azon is lehet elmélkedni, hogy milyen típusú irat előtt tették le Szulejmánnak a magyarok a mohácsi táborban, Perényi és Várdai (és János?) Budán a *iuramentumot*. De esküt vagy ünnepélyes ígéretet/fogadalmat általában *valamire* (egy szerződés) és/vagy *valami előtt* (Szent Korona) teszünk ma is.³⁸⁵ Nem valószínű, hogy történetünk

³⁸³ Bethlen: *Erdély története*, I, 110.

³⁸⁴ Szerémi magyar főurakat említi, akiket a szultán a Perényi és Várdai előtt tett esküjével (*spondeo*) akart rávenni, hogy engedelmeskedjenek Jánosnak. Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 246.

³⁸⁵ Kézenfekvő példákat a magán-, illetve a közjog területéről ma is hozhatunk. Akár a parlamentben esküt tévő új kormányra gondolunk, vagy a katonai esküre, ahol az ünnepélyes eskütétel és a szerződés időben és térben külön történik, ugyanakkor egymást feltételezik és nem

szereplői másként tettek volna. Azt azonban nem tartom valószínűnek, hogy ekkor több iratot is kiállítottak volna.

3. Ami mindkét szerzőnél hiányzik, a perzsa forrás (*berát*) szerint azonban szerepelt volna, az adó kérdése. Míg Szerémi és Bethlen több ponton erősítik egymást, ezt a PAPP által idézett perzsa forrást leszámítva nem említik, és egyéb forrás sem támasztja alá. Éppen ezért nagy a kísértés, hogy bár nyelvi kompetencia hiányában az állítást nem tudom ellenőrizni, hogy ilyen, külön az adófizetést tartalmazó irat nem létezett. Nem is kell, hogy *expressis verbis* szerepeljen benne, ugyanis az iszlám területéhez tartozó ország vazallus uralkodója számára természetes volt, hogy fizessen *dzsizjét* és *haradzst*.³⁸⁶ De ha feltesszük, hogy mégis igaz az állítás, akkor sem minősíthetjük egy szorosabb vazallitást kifejező és rögzítő iratnak, mert az egykorú források, valamint a történeti hagyomány ezt nem támasztják alá. Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy Bethlen, ha nem is 1529, hanem még korábban, Łaski konstantinápolyi tárgyalásai kapcsán – talán a jelentés ismeretében, de azt a későbbi események fényében átalakítva –, azt állítja, hogy a támogatásért cserébe János elfogadta, hogy „...amit rá kirónak, évenkénti készséges fizetésével magát minden nép előtt az ő pártfogójának fogja vallani”.³⁸⁷ Tehát eszerint kellett volna adót fizetnie, vagy legalábbis erre ígéretet kellett tennie, és lehet, hogy János kényes politikai helyzetére való tekintettel ennek nyilvánvaló formában történő fizetését nem erőltették, és a vazallus bizonytalan helyzetével számolva nem kifejezetten adó, hanem például a költségek megtérítésének jogcímén, illetve ajándék formájában akarta/kellett teljesíteni. A Bethlen-idézet latin eredetije évenként kirótt kötelezettséget (*impositum*) emleget,³⁸⁸ és nem *expressis verbis* adót, *tributumot* ír, talán nem véletlenül, aki-nek patrónusa irányában a hűségen túl évenként le kellett rónia a kötelezettségét. Ami jelenthetett pénzben fizetett adót, de például katonai szolgálatot is. Mindez az adózás tényén természetesen nem változtat.

4. A János szerződéslevelével kapcsolatban idézett Verancsics-féle történeti feljegyzés Bethlenhez nagyon hasonló módon adja elő az eseményeket Szerémihez hasonlóan emelve ki Perényi és Várdai szerepét, akikért a szultán közben járt

választhatók el egymástól. Vagy a házassági ceremónia, amely akár polgári, akár egyházi a szer-tartás, ezeket az elemeket szintén nem nélkülözi.

³⁸⁶ PEDANI, *La dimora della pace*, 34. Ne feledjük, Velence és a Habsburg-uralkodók is fizettek, mégsem számítottak vazallusnak, viszont egyenrangú félnek sem.

³⁸⁷ *Bethlen: Erdély története*, I, 103. Fentebb láttuk, hogy Łaski ezzel szemben úgy adta elő, hogy az adót illető követeléseket ő ura utasítására egyértelműen elutasította. Ugyanakkor nem elképzelhetetlen az sem, hogy ezen a helyen a későbbi történéseket vetíti vissza.

³⁸⁸ BETHLEN, *Historia*, I, 146.

Jánosnál. Mindhárom szövegben szerepel, hogy Szulejmán tartott egy beszédet, a Verancsics-féle verzió azonban Bethlentől és Szerémitől eltérően a Laski-jelentésnek a szultán és János közt kötött legfontosabb elemeit, a barátságra és az oltalomra vonatkozó ígéretet, azaz a Szapolyai *ahdnám*ban foglaltakat sorolja fel: „...a Budán talált Jánost a legbarátságosabb szavakkal megszólítva igen tisztességesen megajándékozott királyként szabad királyságban hagyja hátra, megígérve neki nem csak őszinte barátságát, hanem bármely ellensége, leginkább Ausztria főhercege ellen is segédcsapatokat, annyiszor, ahányszor szüksége lenne, saját személyében is”.³⁸⁹ Úgy tűnik, hogy Jánosnak az oszmán hierarchiában elfoglalt helyével tisztában lévő Verancsics a két uralkodó kapcsolatát nem két különböző fokozatú függésben látja, hanem ennél egyszerűbben: a szultán ígéretéhez híven megmentette és épségben visszaszolgáltatta vazallusa trónját. Logikailag és retorikailag is teljesen a helyén van, hogy a szultán teljesített ígérete fényében további barátságáról és oltalmáról biztosítja a megmentett felet, aki ugyebár nem lehetett biztos abban, hogy visszakapja, amit 1527-ben elvesztett. Két évvel később Szulejmán személyes találkozóik keretei között oszlatta el pártfogoltja kételyeit.

De hogy itt mégis meghúzódhatott egy olyan mozzanat, amelyet tanácsos volt elhallgatni, mert a Habsburg vádakát erősítette volna, arra éppen a nem kritikátlanul, de vitathatatlanul Szapolyai-párti és szemtanú Szerémi utal. Jóllehet a szerémségi várak visszaadásánál egy árva szóval sem említi az adót, ám a lényeg ott bújik meg, amit a történet felidézése kapcsán elhallgat: miért nem adta vissza a Szerémséget a szultán? Ezeket a várakat nyilván nem ad(hat)ta vissza, hisz láttuk, már a Brodarics-féle levélben világossá tette a még életben hitt Lajos számára, hogy azokat biztosítéknak tartja meg. Most mégis megígérte (ami egyébként az örökösödés jogán Jánost illette volna). Miért, illetve miért cserébe tette ezt meg? A királynak viszonzásként nem kellett volna semmit adnia? Úgy vélem, hogy a diplomácia nyelvén, ahol még egy vazallussal szemben sem mindig a nyers erő nyelvén kommunikálnak, a Szerémség hovatartozásának kérdése, visszaadásának Szerémi által rögzített ígérete, illetve az érte fizetendő kompenzáció – ne feledjük, hogy az a terület már Nándorfehérvár eleste után szinte kiszakadt a királyság testéből – szolgáltatta az ürügyet. Ezért cserébe és ez által fogadhatta el 1529-ben János mégis csak *formálisan* az adófizetést, egyszeri nagy összegű ajándék formájában. Ferdinánd számszerűsített vádja 300 ezer aranyról szólt, de a Szerémségért, és nem az országért cserébe, tehát János riválisának olyan értesülés vagy akár irat lehetett a birtokában, amiben ez az összeg és ez a terület bizonyosan szerepelt. Nem hiszem, hogy

³⁸⁹ BESSENYEI, *Fejedelmi levelek a pápának*, 188. 189.

ilyet csak úgy kitalálnak. A Łaski-jelentésben, amelyet Ferdinánd bizonyosan ismert, nem szerepel összeg. Néhány évvel később a pápai nunciusok, Rorario és Campeggio leveleikben szintén 300 ezer aranyat említene, amit Jánosnak össze kellett szednie. Nem lehet, hogy ez a két összeg különböző jogcímenek tett (Szerémség, oltalom, a katonai segítség kompenzációja stb.) de végső soron a szultáni oltalom, béke és barátság egy és ugyanazon ígéretének egyszeri ellentételezése (az adózás elfogadása) lenne? A *berát* talán nem is az adófizetést, hanem ezt rögzítette. A szultán talán ezzel a sosem teljesített ígéretével édesítette meg a vazallitás nyilvánvaló jelének keserű piruláját.³⁹⁰

1529-ben tehát az előző évi megállapodásban foglaltak teljesítésére került sor, külsősegeit illetően az oszmán szokásokkal megegyezően, a korábbi bilaterális egyezmény érvényben hagyásával, ám oszmán szempontú értelmezésével. A hitetlen királynak 1528-ben adott türelmi idő lejárt, a nagyúr személyesen kereste fel, és mentette meg a trónját, ezért neki is személyesen kellett lennie hűbéri esküjét, ami magában foglalta az adófizetés elvének elfogadását. Ezt rögzítették egy mára ránk nem maradt irat által, amire Várdai és Perényi (és Szapolyai?) *iuramentumot*, esküt tettek, míg a szultán részéről szóbeli eskü/ígéret hangzott el. Az idézett szövegek logikailag, és a perzsa forrásban említettekkel harmonizálva ide, ebbe az eseménysorba egyszerűen beilleszthetők.³⁹¹ János az alá- és fölérendeltséget egyértelműsítő vazallusi elköteleződés jelei által mind a hazai, mind a külföldi kortársak szemében a Porta akaratának végrehajtójává degradálódott. Oszmán nézőpontból oszmán tisztviselőként betagozódott a birodalom végvidékén kialakított adófizető államok (Moldva és Havasalföld) sorába, ha úgy tetszik a birodalom pufferezónájába.

A János és a Szulejmán által megkötött paktum ugyanakkor – és ezt nagyon fontos itt is hangsúlyozni – egy hosszú, időszakos fegyverszünetekkel tarkított, 1520 óta fennálló háborús időszakot is lezárt, meghozva, konstantinápolyi remények szerint legalábbis, a *Pax Ottomanicát*. Mi persze már tudjuk, hogy ennek éppen az ellenkezője történt, a konfliktus nem hogy nem szűnt meg, hanem magasabb szintre helyeződött, amennyiben a Magyar Királyság területe két nagyhatalom küzdőterévé vált.

³⁹⁰ Amikor tehát János halála előtt azt kérte az uraktól, hogy gyermeke nevében ajánlják fel Szulejmánnak a királyságot, hogy utóda cserébe visszakapja, tulajdonképpen ugyanazt a típusú szerződést akarta kieszközölni, pontosabban változtatás nélkül megújítani, amilyent ő kötött Szulejmánnal.

³⁹¹ Ezzel kapcsolatban utalok arra, hogy Bethlen többször tetten érhető kronológiai következetlenségeken.

III. KÉZCSÓKTÓL A HÁZASSÁGIG

I. SZÁLAK A MAGYAR KIRÁLYSÁG SZEMFEDŐJÉBEN

a) Önjelölt kormányzók

János tehát megkötötte szerződéseit Szulejmánnal, ugyanakkor sokat mondó, hogy a vazallitás mennyire nem feleltette, az oszmánok szemében sem, vazallusuk nem királyi származását. Ennek ékes bizonyysága Szulejmán 1541. június 21-ei, alig két hónappal Buda elfoglalása előtt kelt, Ferdinándhoz intézett levele. Érdeemes hosszabban felidézni a gondolatmenetét. A szultán a cseh és magyar király oszmán szempontból furcsa kérésére reagált, aki éppen az általa beárult és felrúgott váradi egyezmény alapján a halott János örökségét magának követelte. Szulejmán erre válaszul brutális őszinteséggel fejtette ki az álláspontját, hogy tudniillik, a halott király nem volt legitim módon trónra emelt uralkodó („*non erat legitime creatus rex*”), azaz nem volt joga szabadon rendelkezni a királyság ügyeiben, nem volt joga bárkire testálni azt, sem szerződést kötni más királyságokkal. Ugyanis a bölcs emberek (ezek szerint Ferdinánd nem volt az) tisztában vannak azzal, hogy a királyság az összes tartozékával együtt a kard jogán az övé („*regnum est meum proprium*”), de mivel János őszintén felajánlotta a hűségét és szolgálatait, könyörgését – láttuk, János pártja ugyanezt a könyörgés-motívumot használta fel – meghallgatva (megszánva, mondja a szöveg) neki adta a királyi méltóságot és rábízta a királyság kormányzását. János ezt meghálálva hűségesen szolgálta (itt finoman átsiklik a váradi egyezmény árulással felérő megkötésén), ezért miután meghalt és az egész ország könyörgött neki, úgy döntött, hogy szolgálójának fiát, aki szintén a szolgálója – vagyis szolgálójának szolgálója – szintén felruházza királyi címmel és rábízza az ország kormányzását. Ezért nem is érti, mit keres Ferdinánd hadserege az országában.³⁹²

³⁹² ANTON GÁVAY (Hg.), *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert. 1536–1541*, Wien 1842, 148.

A szultán érvelése nemcsak azért különösen érdekes, mert egyértelműen kiolvasható belőle a János Zsigmondnak adott *abdnáme* szövege, amivel alább részletesen is foglalkozni fogok, hanem mert rávilágít arra, hogy az elismerés ellenére János nem feledtethette, hogy trónjához oszmán értelmezés szerint szolgaként jutott. Ő tehát nem olyan uralkodó volt, mint amilyen életben maradása esetén Lajos lett volna, aki a trónjához öröklés útján jutott, mint akár Szulejmán, akár Ferdinánd, akár más európai uralkodó.³⁹³ A kis, de kulcsfontosságú különbség, hogy Lajos háborúban megvert, behódolt (*vere*), de legitim uralkodónak számított (volna), míg János nem. A kifejezés ebben az értelemben bukkan fel például az 1503-as velencei szerződéslevelében: jelentősége abban áll, hogy a ratifikáció, azaz az esküvel történő megerősítés pillanatában a velencei fél elfogadja, hogy nem egyenrangú, hanem legyőzött félként, kegyként kapta/fogadta el a békét.³⁹⁴ Paradox módon ebben a kérdésben tökéletesen egyezett az álláspontja halálos ellenfelével.

János uralma legitimitásának kérdésében nagy súllyal esnek latba Szerémi, Kászim és Gritti fentebb idézett szövegei, amelyekből egyértelműen kiderült, hogy a király nem sokkal a mohácsi csata után felvette a kapcsolatot a Portával, amelyet oszmán részről már akkor a vazallitás elfogadásaként értelmeztek. Azt is láttuk, hogy a horvát uraknak annak idején, még a mohácsi csata előtt Szulejmán hasonlót ajánlott fel: sőt, a horvátok mintájára akár már 1526-ot megelőzően fennállhatott valamilyen, a határvidéki tisztviselőknél megskóttozható képest talán mélyebb és bizalmasabb viszony János és a Porta között, amelyet hűtlenségként, vagy árulásként is értelmezhettek, értelmeztek a kortársak. Ez esetben Burgio vagy Szerémi a szállongó, és a valóságalapot talán nem mindenben nélkülöző pletykákat rögzítették volna. A levél alapján úgy tűnik, bár meglehet, hogy ez csak a szultán utólagos interpretációja volt, hogy annak idején a Porta tartalékolta egy B-tervet Lajos halála esetére, amely után, még ha kellemetlen és nem várt fejlemény volt is, gyorsan megtalálta a jellelt az ország leggazdagabb, legbefolyásosabb, következésképpen a rendek által leginkább elfogadható Szapolyai János személyében.³⁹⁵ Bár számára már csak presztízsszempontok és a politikai ökonómia (tudniillik egy királyválasztás megspórolása) miatt is sokkal előnyösebb lett volna, ha az életben maradt

³⁹³ Idézi Łaski nyomán ÁGOSTON, *Ideológia, propaganda*, 16.

³⁹⁴ PEDANI, *La dimora della pace*, 35–36.

³⁹⁵ Łaski nem teljesen a sötétbe ugorva ült le tárgyalni a Portán, hanem a már 1526 ősze/tele óta ismert török feltételekhez szabott felhatalmazással, sőt, mint fentebb feltételeztem, valamilyen előzetes szóbeli megállapodással a tarsolyában érkezett.

Lajost sikerült volna egy szerződéslevél elfogadására kényszerítenie. János tehát a kezdettől fogva vazallusnak számított, akit még halálában sem tiszteltek igazi királyként. Amiről mindennél beszédesebben árulkodik, hogy az Ahmed székesfehérvári bég sikkasztási ügyében a városba küldött biztos kidobatta a királyi sírboltból, míg a többi királyi sírt „csupán” kifosztotta, ám közben szultáni utasításra gondosan feljegyezte a sírokból eltulajdonított nemesfém tárgyakat. Jánossal kapcsolatban erre a „felemelő” cselekményre vagy szultáni jóváhagyással vagy legalábbis a szultáni álláspont ismeretében kerített sort.³⁹⁶ Így járnak, akik nem odavalók, és az árulók.

Természetes, hogy Jánossal szemben Habsburg ellenlábasa szintén felhasználta, csak ellenkező előjellel, az árulás motívumot és a nem királyi származás vádját. De nemcsak ők, hanem a magyar nemesség egyes prominens tagjai is osztották ezt a véleményt. Például Perényi Péter, akit a mohácsi csatát követő zűrzavaros időszak egyik legsötétebb figurájának festenek le, és aki a köpönyegforgatás szinonimájává is vált.³⁹⁷ Török Bálint és Majlád István mellett tagja volt annak a triáshoz, amelynek a tagjait veszélyességük miatt a császár illetve a szultán együttes erővel iktattak ki a magyar politikából. Osztoznia kellett abban a kétes dicsőségben is, hogy neve az 1531–33-as időszak királyné-
küli országgyűlésein időről-időre magyar királyként merült föl.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy Szulejmán a Szapolyai-párt prominens tagjait feleskette Jánosra. Perényinek és Várdainak külön is tiszteletét kellett tennie, mivel a szultán joggal kételkedett hűségükben. Ha az ország prímása, és az ország koronaőre, mellesleg egyik leggazdagabb birtokosa magatartása nem egyértelmű, az közvetve az ő pozícióit is gyengíti. Az 1529-es hadjáratnak egyik mellékes, de nem lényegtelen mozzanata, hogy Perényi három évvel a szultán és a Szent Korona előtt letett hűségesküje után újra hűtlenségbe esett, és bár 1532-ben önszántából jelent meg a Szulejmán előtt, börtönbe vetették és Nándorfehérvárra szállították. Ez alkalommal már nem úszta meg olyan olcsón, mint három évvel korábban: Ferenc nevű fiát túsul kellett hagynia

³⁹⁶ Bethlen Farkas: *Erdély története II* (szerk. JANKOVICS LÁSZLÓ), Budapest 2002, 97. Brutus, akitől Bethlen az adatot merítette, a vizsgálóbiztos szájába adja, hogy azért dobatta ki János tetejét, mert nem volt joga alattvalóként királyok közé temetkezni, mivel a király, értsd Magyarország királya, Szulejmán volt. Brutus a történetet a török barbárságának bizonyítékeként hozta fel. TOLDY FERENC (kiad.), *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája I–III: 1490–1552* (MHH II/14), Budapest 1863–1876, III, 342.

³⁹⁷ A legutóbb lásd PUSKÁR ANETT, *Szapolyai János és Perényi Péter*, Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről, 295–314.

a Portán.³⁹⁸ Felmerül a kérdés, hogy mi volt az oka, hogy a szultán több alkalommal is ilyen elnéző volt irányában és arra kérte Jánost, hogy bocsásson meg neki? A kérdés már a kortársakat is foglalkoztatta, akik szerint a válasz a nagyúr birtokaiban rejlik, amelyek egy része az ország déli területein feküdt. Perényi birtokában voltak például Siklós és Valpó,³⁹⁹ illetve Pétervár, Szalánkemén várai, amelyek a török sereg magyarországi felvonulásának útjába estek bele. 1532-ben szabadon bocsátásért szabott feltételeként, amelyre az előzőtől eltérően ekkor János közbenjárására került sor, egyik gyermekét és két várát át kellett adnia Lodovico Gritti kezébe. És bár a történetírói hagyomány nagyjából egységes abban, hogy 1532 után többé-kevésbé hű maradt Jánoshoz, oszmán részről finoman szólva is maradtak kétségek. Loboczi Mátyás Ferdinándhoz intézett levelében idézi Szulejmán szavait, aki szerint „a világ teremtése óta nem volt, és nincs is nagyobb áruló a földön, mint Perényi Péter.”⁴⁰⁰ De végül mégsem a szultán, hanem Ferdinánd börtönében kötött ki.

A perében készült tanúvallomásokban két fontos elemet találunk: az egyik a törökkel folytatott kollaboráció, a másik a Magyar Királyság trónjával kapcsolatos aspirációk. A Perényire vonatkozó egykorú és történetírói adatok egy részét TÉGLÁSY IMRE gyűjtötte össze, amit elég fellapozni, hogy lássuk, mindkét vádnak voltak alapjai.

Az 1531-es babócsai és bélavári országgyűléseken Ibrahim nagyvezírre hivatkozva mindkét király ellen fellépett a királyság megmentésére hivatkozva. Ezt a szerepet az országos főkapitányi tisztség elnyerése által vélte eljátszani,⁴⁰¹ amelybe, még ha nem is mondta ki, de a János király származására tett leki-csínylő megjegyzése fényében beleérthető akár a királyi trón is. A királysággal kapcsolatos adat is ebben az időben bukkan fel.⁴⁰² SZAKÁLY szerint ezeknek a tervezgetéseknek Gritti visszajövetele vetett végett Konstantinápolyból, aki-

³⁹⁸ Ez nem volt ismeretlen eljárás, gondoljunk csak a román vajdák gyermekeire. Perényi fia, ha csakugyan ő volt az, később kalandos körülmények között megszökött. Lásd *Sztárai Mihály: História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, kiad. TÉGLÁSY IMRE, Budapest 1985.

³⁹⁹ Perényi várainak listáját lásd *Sztárai: História*, 157. Ez utóbbi kettő már 1526-ban török kézbe került.

⁴⁰⁰ *Sztárai: História*, 118–119.

⁴⁰¹ Idézi SZAKÁLY, *Vesztőbely*, 131–132. A bélavári gyűlésről lásd még HORVÁTH MIHÁLY, *Magyarország történelme IV*, Pest 1871, 76–77. A királyságra vonatkozó további adatokat lásd PUSKÁR, *Szapolyai János és Perényi Péter*, 302. 305. 306.

⁴⁰² Szalaházi Tamás május 8-ai levelében. Idézi SZAKÁLY, *Vesztőbely*, 132.

nek mindössze háromnapos munkájába került volna Perényi őrizetbe vétele.⁴⁰³ A kormányzó halála után azonban újra felbukkan az adat, például 1536-ban Mark Pemflinger Johann Weséhez, V. Károly követéhez írott levelében, aki a János királlyal folytatott, és a váradi békéhez vezető tárgyalásokat vezette. Wese néhány hónappal később továbbította a hírt Ferdinánd főhercegnek. Innentől kezdve megsaporodnak a híradások, különösen az olasz vonatkozású levelezésanyagban, amelyből átszivárgott Paolo Giovio történetíróhoz, onnan pedig részben vissza a magyar történetírásba.

A vádak azonban nem kizárólag királyi aspirációkról, hanem a kormányzói tisztről is szóltak, amit Perényi állítólag János halála után akart volna elnyerni. Giovio szerint Perényi János fiának halála esetén a tiszttartói tisztelet kapta volna a szultántól. Zermegh János és Forgách Ferenc úgy tudták, hogy Perényi önálló fejedelemségre aspirált,⁴⁰⁴ nem derül azonban ki, hogy ez területileg hol feküdt volna, esetleg egybeesett volna az erdélyi vajdasággal, amelyet egy ideig Perényi is kormányzott?

Kormányzóságról szóló adat azért nagyon fontos, mert Perényi szájából, tehát a legautentikusabb személytől halljuk. A kérdésre, hogy valóban a királyságra pályázott volna, azt válaszolta, hogy Báli bég valóban megkereste, idézem: „...amikor János király meghalt, Bali basa levélben megírta és felajánlotta, hogy ha én is úgy akarom, ő el tudná intézni, hogy János király fiának kormányzója legyek, és így első a magyarok között”.⁴⁰⁵ Megtudjuk még, hogy ezzel állítólag Fráter György, Petrovics és Werbőczy is egyet értett, illetve,

⁴⁰³ SZAKÁLY, *Vesztőbely*, 134. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Perényivel, Czibak Imrével elmentésben nem számolt le. Egyik fiának elvétele természetes súlyos csapás volt, és tudjuk, hogy a következő években Perényi több erőfeszítést tett, hogy kiszabadítsa a fogságból, amelyet végül siker koronázott, de hogy egyáltalán a játéktérben maradhatott, annak oka az Ibrahimnak és nyilván Grittinek köszönhető portai támogatás lehetett, amire a tanúkihallgatás alkalmával említett Báli-levél is utalni látszik. És ne feledjük, 1531-ben egyik emberét elküldte a Portára. Ezek a kapcsolatok, még ha további adataink erről nincsenek is, megmaradhattak, amit Jánosnak is figyelembe kellett vennie. Sztárai azt állítja, hogy amikor Jánosnak Szulejmán 1532-ben átadta, kikötötte, hogy a fogollyal kapcsolatos terveiről előzetesen tájékoztassa. *Sztárai: História*, 191; PUSKÁR, *Szapolyai János és Perényi Péter*, 301–302. Ezek az adatok arra utalnak, hogy még számoltak vele. Gritti halála után pedig szemmel láthatóan újra aktivizálódott. Ez alapján úgy tűnik, hogy Perényit olyan portai ellenjelöltnek szánták, mint amire intézményesült példát az Erdélyi Fejedelemség története szolgáltat.

⁴⁰⁴ Zermegh többször és nyomatékosan hangsúlyozza, hogy Perényi mind Jánostól, mind Ferdinándtól független, a szultánnak alárendelt hatalmat akart kiépíteni. Lásd KULCSÁR PÉTER (kiad.), *Krónikáink magyarul III/2*, Budapest 2007, 151. 154.

⁴⁰⁵ *Sztárai: História*, 160.

hogy Báli levelét ő továbbította Ferdinándnak. Nincs okunk ebben kételkedni, ellenkezőjét ugyanis könnyen megcáfolhatták volna. A lényeg, hogy ebben a megkeresésben, amit a vádlott sem tagadott, vagyis nem másodkézből származott az információ, a kormányzói és nem a királyi tisztről esett szó. Azt persze nincs módunk igazolni vagy cáfolni, hogy Báli megkeresése mennyiben volt a szokásos török ravaszkodás, a magyar vezetés megosztására irányuló törekvés, a lényeg, hogy 1536–1541 között Perényi neve királyként, illetve kormányzóként mindkét táborban forgott. Jóllehet mellette Török Bálintot és Majládót is meggyanúsították, hogy a királyi trónra törtek volna, ennyi egy irányba tartó adatot kettőjükkel kapcsolatban nem találtam, és mivel hármójuk együttes említése egyedül Giovionál olvasható, erős a gyanú, hogy a későbbi történetírásba is innen került az adat.⁴⁰⁶

Majlád esetében a legújabb kutatási eredmények az erdélyi vajdaságra kért *abdnáméról* szólnak, amelyet tehát a fentebbi terminológiával élve, önálló vajdaságként próbált volna oszmán oltalom alá helyezni és kiszakítani a Magyar Királyságból. A vádak között semmilyen utalást nem találunk királyságra.⁴⁰⁷ De még az erdélyi vajdaságra szóló szerződéslevele sem lépett érvénybe, mivel Majlád látva, hogy gyakorlatilag nincs mögötte támogatás, visszavonta kérését.⁴⁰⁸ De tény, hogy kért és kapott is egy szerződéslevelet. Török Bálint mellett még ennyit sem tudunk felhozni.

Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a kormányzóság 1531 és 1534 között foglalt volt, és Lodovico Gritti töltötte be, az ő tisztségének a megszerzése Perényivel kapcsolatban csak a velencei 1534-ben bekövetkező halála után merülhetett fel. Konkrét adatot csupán a János halála utáni időszakból, János fiával kapcsolatban találunk, mivel Perényi ura halála után átállt Ferdinánd táborába. A kormányzóság és az önálló fejedelemség 1531–1534 között csak Gritti félreállítására árán lett volna lehetséges, ami kevésbé hihető. Perényi királysága, királytalan országgyűlések ide vagy oda, valószínűtlen volt, kétkem, hogy a ringben lévő két király hagyta volna egy harmadik, sőt ha igazak lennének a Gritti által tagadott vádak, negyedik jelölt színre léptét. Ugyanakkor Perényi arisztokrácián belül betöltött szerepe, birtokai, familiárisai miatt olyan hatalmi té-

⁴⁰⁶ Sztárai: *História*, 200–201. „Et così tre in tutto che v'erano rimasi Baroni Ungheri d'antiquissimo sangue, atti ad acquistarsi il regno d'Ungheria, Valentino, il Mailato e'l Pereno...”. PAOLO GIOVIO, *La seconda parte dell'istoria del suo tempo*, Venetia 1560, 674.

⁴⁰⁷ Csak Giovio említi, hogy „re di Transilvania” akart lenni. GIOVIO, *Dell'istoria del suo tempo*, 567.

⁴⁰⁸ PAPP, *Die Verleihung*, 54–55. 162–164.

nyező volt, akit nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Talán ez is magyarázza, hogy kétszer is bocsánatot nyert. A fentiek alapján úgy vélem, hogy az ő ideje igazából Gritti halála után érkezett el, mivel ebből az időből egyetlen konkrét, a királysággal kapcsolatos adatot lehet összefüggésbe hozni a személyével, amelyet Mark Pempfinger és Johann Wese lundi érsek levelezésében találunk.

Gritti Ibrahim nagyvezír támogatásával árnyékhatalmat épített ki magának, sőt megbízóit elárulva János és V. Károly, illetve Ferdinánd főherceg között közvetítve feljárnakozott a császárnak is. Perényi talán ugyanígy próbálta a velencei halálával keletkezett űrt betölteni, amihez leginkább egy közvetítői pozíció elfoglalása illett volna a legjobban. Ehhez kitűnő alapot teremtettek volna a Wese fellépésével 1536-ban, a Pempfinger-lelvel megszületése idején új lendületet kapó titkos béketárgyalások.⁴⁰⁹ Gritti eltűnése után azonban nehezen hihető, hogy akár a Portán, akár János udvarában komolyan felmerült volna az igény a kormányzói poszt újbóli betöltésére. János halálával azonban új helyzet állt elő, amely a gyermek király és az anyakirálynő mellett megkövetelte egy helytartói, vagy kormányzói poszt létrehozását, ami a trónörökös nevelése mellett a gyakorlatban az ország irányítását is jelentette volna, ahogyan végül Fráter György esetében meg is történt. És bár a tanúvallomás szerint Perényi a kormányzói tisztt megszerzésében bírta János belső körének bizalmát, a kijelölt testamentumos urak közt nem találjuk a nevét, vagyis a király mégsem bízott meg benne. Joggal, mivel Szapolyai halála után Frangepán Ferencsel együtt megpróbálta átvenni a hatalmat és Ferdinánd kezére játszani Budát, ami azonban a testamentumos urak, főleg Fráter György gyors közbelépése miatt meghiúsult. Budára tartó csapataikat feltartóztatták és nem engedték be a fővárosba.⁴¹⁰

Úgy tűnik, Perényi végül nem kívánta eljátszani Gritti szerepét, és kockáztatni a velencei sorsát, mivel újra köpönyeget fordított és átállt Habsburg szolgálatba. Ígéretekben nem volt hiány, amire egy Ferdinándhoz intézett rövid levelének (1541. július 8) egy homályos kitétele utal, amelyben emlékeztette korábban tett ígéretére az aranygyapjas rendi tagság és egy hercegség elnyerését illetően.⁴¹¹ Sajnos nem tudjuk, hogy ezt a Magyar Királyság területén vagy valahol máshol ígérték neki: később, a János Zsigmonddal megkötött

⁴⁰⁹ KÁROLYI ÁRPÁD, *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Budapest 1879, 11. És persze a királyság megszerzésével kapcsolatban évekkal korábban megfogalmazott vádak feléledéséhez is vezethettek.

⁴¹⁰ TÓTH, *Liber legationum*, 318.

⁴¹¹ *Sztárai: História*, 131.

egyezségekben kárpótlásként mindkét verzió felmerült. Azt sem tudjuk, hogy milyen szolgálatért cserébe kapta volna ezt. Talán hogy Frangepánnal együtt megpróbálta Buda elfoglalása és a trónörökös megkaparintása által átjátszani a János uralma alatt álló területeket Ferdinánd számára?

Az önjelöltek között szót kell ejtenünk a már többször említett Lodovico Grittiről, aki messze a legjelentősebb hatalmi tényezőnek számított a többi királyi ambícióval meggyanúsított jelölt közül. Pályafutását több monografikus jellegű munkában is megörökítették, a legutóbbi 2002-ben jelent meg olasz nyelven.⁴¹² Magyarul HENRIK KRETSCHMAYR⁴¹³ 19. században megjelent műve után SZAKÁLY FERENC foglalta össze az adatokat egy kismonográfiában,⁴¹⁴ mellette BARTA GÁBORT⁴¹⁵ kell még okvetlenül megemlítenünk, akikhez képest az említett olasz munka eddigi tudásunkhoz képest lényegeset már nem tesz hozzá. Gritti neve a legújabbban az oszmán hírszerzéssel kapcsolatban merült fel, jelezve, hogy Andrea Gritti dózse törvénytelen gyermekének viselt dolgai máig felhívják magukra a figyelmet.⁴¹⁶ A témába illő új adatokkal sajnos nem tudom gazdagítani a Gritti-életrajzot, a velencei levéltárban a kezembe került Grittire vonatkozó iratok, például apjával folytatott levelezése a magyarországi politikai helyzetre vonatkozóan csekély, érdeklődésünkre számot tartó információt tartalmaz, ezért feleslegesnek tartom a már ismert és jeles történészek által többször is körbejárt pályakép felmondását. Egyetlen, a téma szempontjából ide kívánczoló elemet emelnék csupán ki, amely érinti János és Szulejmán viszonyát.

Gritti magyarországi tevékenységének mérlege meglehetősen ellentmondásos. Mindegyik feldolgozás kiemeli azt a kortársak között széles körben terjedő hírt, amelyet átvett a későbbi történetírás, hogy a kormányzó kinyújtotta volna a kezét a magyar trón felé. Pályafutásának másik, az előbbivel kapcsolatosan mindig kiemelt eleme, hogy árnyékhatalmat épített ki János mellett, amelyet protektora, Ibrahim nagyvezír, Szulejmán mindenható kegyence tett lehetővé. A kormányzó bukását is Ibrahim helyzetének megrendülése idézte elő. Gritti és János viszonyát, a konstantinápolyi kalandor-kegyenc néhány

⁴¹²NEMETH PAPO–PAPO, *Ludovico Gritti*, i.h.

⁴¹³KRETSCHMAYR HENRIK, *Gritti Lajos élete 1480–1534*, Budapest 1901.

⁴¹⁴SZAKÁLY, *Vesztőhely*, i.h.

⁴¹⁵BARTA GÁBOR, *Ludovicus Gritti magyar kormányzósága*, TSz 14 (1971) 289–319.

⁴¹⁶EMRAH SAFA GÜRKAN, *A szultán kémei. Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században*, Budapest 2017, 56. 130. 134. 135. 139. 140.

évnyi magyarországi pályafutását is a nagyvezírrrel fenntartott kapcsolatának szempontjából érdemes értékelnünk.

Ibrahim a szultán kegyence, Gritti tehát a kegyenc kegyence volt. Ami nem játék a szavakkal, mert bár a szultán kétségtelenül szinte bármit megtehetett, mégis a kormányzónak ez a státusa, tekintetbe véve a magyarok érzékenységét, nem volt elégséges ahhoz, hogy komolyan felmerüljön magyarországi királysága. Ne feledjük, Szulejmán kötött egy esküvel megpecsételt egyezséget Jánossal, amelyet természetesen felrúghatott, de nem egy olyan kegyenc miatt, aki ráadásul Jánosnál is alantasabb, mivel törvénytelen származású volt. Łaskinak 1527 végén Konstantinápolyban éppen Ibrahim vetette a szemére, hogy ura nem királyi vérből származik – ez az érv 1541-ben a Buda alatti táborban újra előkerült –, ezért nehéz komolyan venni, hogy Szulejmán éppen Grittit tartotta volna megfelelő jelöltnek arra az esetre, ha valamilyen okból Jánost ejtené, vagy történné vele valami. A velencei tüneményes emelkedése, a király melletti kormányzói cím birtoklása ennek nem mond ellent. BARTA GÁBOR is kiemelte, hogy János eszközként akarta Grittit felhasználni egyrészt a magyar urak árulásának megakadályozása, másrészt az országban tartózkodó török csapatok féken tartása, harmadrészt a királyság gazdasági helyzetének stabilizálása céljából.⁴¹⁷

Csakhogy a kormányzó, úgy tűnik, hogy a fejére nőtt. Ezt a tendenciát nagyon szemléletesen adja elő Szerémi, aki szerint Jánost Gritti befolyásának növekedése miatt a magyarok Katalin vajdának hívták, mert úgymond annyira elasszonyosodott. Kétségtelen, hogy Gritti óriási hatalmat összpontosított a kezében, de érdemes összehasonlítani a birtokában lévő hatalmat azzal, ami később Fráter György kezében összpontosult. Kormányzói címet ő ugyan nem viselt, hanem „csak” helytartóit, azt is egy csecsemő, majd kiskorú és nem egy felnött uralkodó mellett, de ugyanúgy az uralkodó (a hatalom) *alter egójaként* tevékenykedett, ezért igen alkalmas volt arra, hogy Grittihez hasonlóan királyi ambíciókkal vádolják meg a barátot is (egy püspököt!). Gritti fő feladata tehát az volt, hogy vállalja a felelősséget János döntéseiért, vagyis a később Fráter György által is játszott szerepet vette magára. Mindketten más és más okból, gyökértelennek számítottak az udvarban, tehát elviekben könnyedén és különösebb következmények nélkül meg lehetett szabadulni tőlük. Végül mindkettőjük sorsa hasonlóan alakult.

Jánostól eltérően, akit először a magyar rendek választottak és koronáztak meg, majd ugyanezt a procedúrát a maga sajátos ordója szerint Szulejmán

⁴¹⁷ BARTA, *Ludovicus Gritti magyar kormányzósága*, 296. 299–300.

szintén elvégezte, Gritti kalandor és kegyenc volt és maradt. Az oszmán hierarchiában elfoglalt helyére érzékletesen világítanak rá Szulejmán szavai, aki felháborodva reagált, amikor kiderült, hogy Gritti beleártotta magát a császárral folytatott béketárgyalásokba.⁴¹⁸ Rá ugyanis a magyar ügyeken, vagyis János belpolitikai helyzetének megszilárdításán kívül egyéb feladatot nem bízott. Fráter György például ebből a szempontból előnyösebb pozícióban volt.

Érdemes megfontolás tárgyává tenni Gritti szerepével és portai megítélésével kapcsolatban még egy, eddig talán nem eléggé mérlegelt szempontot. Alvise apja, Andrea Gritti dózse, aki egykor *bailo* volt, lázasan keresett Velence számára, amelyet a portugál felfedezések negatívan érintettek, újabb gazdasági lehetőségeket pénzügyi helyzete stabilizálására. Ez az Oszmán Birodalom mellett jelölte ki a város helyét, amely nemcsak abban mutatkozott meg, hogy a portugálok elleni vörös-tengeri hadműveletekben a város segítséget nyújtott a törököknek,⁴¹⁹ hanem abban a törekvésben is, hogy régi, még az oszmán hódítás előtti balkáni és fekete-tengeri vidéki érdekeltségeit felélessze. A város gabonából behozatalra szorult, amelyet nem a balti, hanem a balkáni, illetve lengyelországi (a mai Ukrajna területe) gabonából tudott a legegyszerűbben biztosítani. A krími genovai és velencei telepek működésüket végérvényesen a krími tatárok behódolásával szüntették be.⁴²⁰ A térségből, főleg a havasalföldi területekről származott a főváros, Konstantinápoly ellátásához szükséges gabona zöme is. A Magyar Királyság területéről az élőállaton kívül, amely mint ismeretes egy másik útvonalon érkezett, a Köztársaságot elsősorban az erdélyi nemesfém érdekelhette. Gritti jól dokumentálhatóan megpróbálta a Fugger-érdekeltségbe tartozó bányakoncessziókat megszerezni, útvonalukat pedig átírányítani Velence felé, ám a tartós sikerben korai halála megakadályozta.⁴²¹

Másik két kezdeményezése viszont tartósnak bizonyult: az egyik az általa feltárt és kiaknázni kezdett aranybánya, a másik az erdélyi só hódoltsági kereskedelmének be/újraindítása volt, amelynek a császári megszállás és a harcok nem tettek jót, és amelynek útvonala már a középkor óta a Maros-völgyében vezetett Szegedig és onnan tovább nyugatra és délre. Ez a kereskedelem mindenestre jelentős volumenű lehetett, mert például a kenderhez és a vászonhoz hasonlóan a Porta az erdélyi sószállítmányokra is igényt tartott. Ennek fon-

⁴¹⁸ KRETSCHMAYR, *Gritti Lajos*, III.

⁴¹⁹ PEDANI, *Venezia porta d'oriente*, 191.

⁴²⁰ Ugyanakkor próbálták újraindítani még a század második felében is. Lásd Giacomo Soranzo *bailo* jelentését ASVe Senato, Constantinopoli, filza 2, fol. 31v (1567. 04. 05).

⁴²¹ SZAKÁLY, *Vesztőhely*, 99.

tosságára világít rá, hogy nem sokkal a tizenöt éves háború hivatalos kitörése előtt a török kereskedők felpanaszolták, hogy az erdélyiek megemelték a só árát, illetve vita tárgya volt, hogy egyes határvidéki török tisztviselők háborgatták a kereskedőket. Néhány évvel később Báthory Zsigmond követe, Fabio Genga szintén felhozta Rómában a pápa előtt, hogy a fejedelemség a háború miatt jelentős sóbevételektől esik el,⁴²² ami elsősorban a hódoltsági területekkel folytatott kereskedelemről származott. Érdekes lenne tehát Gritti politikai tevékenységét a velencei gazdasági igények és tervek szempontjából is megvizsgálni. Tény, hogy tőle függetlenül létezett egy főleg a raguzai kereskedők által kézben tartott, a dalmáciai tengerparttól a Balkán-félszigeten keresztül egészen Nándorfehérvárig érő útvonal, amelynek kiaknázása a fekete-tengerrel együtt elsősorban velencei érdek volt.⁴²³ Elképzelhető, hogy a Porta nem nézte jó szemmel, hogy a nagypolitikába magát beleártó Gritti a mindig gyanakodva méregetett Velencét patronálja, hisz ezen az útvonalon nemcsak az áruk, hanem az információk is szabadabban és nagyobb mennyiségben tudtak volna áramlani.⁴²⁴

Grittinek a király mellett játszott szerepe a kívülállók számára is egyértelműen jelezte János hatalmának ingatlanságát. És bár a tények vele kapcsolatosan is a történetírásunk által hangsúlyozott török orientáció kiúttalanságát erősítik, azzal kevésbé tudok egyet érteni, hogy ennek az alternatívája, legalábbis az 1541-ig terjedő időszakban a Habsburg út lett volna, annál az egyszerű ténynél fogva, hogy ekkor még katonailag nem voltak felkészülve az oszmánok elleni állóháborúra, ahogyan ez később megtörtént. Az ország keleti felének biztonságát viszont sem akkor, sem később nem voltak képesek garantálni. Nem kívánok érvelni János király mellett, igaz ellene sem, mert ebben az ügyben nem

⁴²² Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Kézirattár, Ms. I. 301, *passim*; KRUPPA TAMÁS: *Erdély és a Szentsek kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez. (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban)*, HK 117 (2004) 1166–1193, 1186. A sókereskedelemtől Grittire való sűrű hivatkozással lásd DRASKÓCZY ISTVÁN, *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)* (MTE Értekezések), Budapest 2018, 117. 119–131. 300–301. 334. Sőt a szerző az ország pénzügyigazgatásának átmeneti olasz befolyás alá kerüléséről, illetve olasz üzleti érdekeltségről ír. Uo., 117. 121.

⁴²³ A raguzai kereskedők szerepére lásd MOLNÁR ANTAL, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I: 1572–1647* (Humanizmus és reformáció 26), Budapest 2002, 46–56.

⁴²⁴ Az ellentétes gazdasági érdekeknek a portai nagypolitikát befolyásoló hatására érdekes példát Ciprus kapcsán lásd FODOR, *Aszultán és az aranyalma*, 121–123. Az Erdélyi Fejedelemség bekapcsolására született tervekről a velencei gazdaságba lásd KRUPPA TAMÁS, *Olaszok Erdélyben, erdélyiek Itáliában. Adalékok az erdélyi–olasz kapcsolatokhoz a 16. században* [kézirat].

az utókort,⁴²⁵ hanem a kortársakat kell megkérdezni. Például I. (Öreg) Zsigmond lengyel királyt, aki az érintetteken kívül talán a legalaposabban ismerte, és a legjobban értette azt a szituációt, amelybe a Magyar Királyság jutott.

A lengyel királyi kancellária iratait magában foglaló *Acta Tomiciana* sorozat betekintést enged a lengyel diplomácia kulisszatitkaiba. A TÓTH PÉTER által kiadott magyar vonatkozású adatokat összegyűjtő okmánytárban olvasható forrásanyag eddig kevésbé ismert és gazdag adalékokkal járulhat hozzá az események mélyebb megismeréséhez és megértéséhez.

b. A Jagelló-szál

Ferdinánd és János vitájában, mivel mindkettővel rokonságban állt, Zsigmond lengyel király már igen korán megpróbált közvetíteni. Ferdinánd az 1527. év folyamán mindazzal megvádolta Jánost, amelyeket a későbbiekben is hangoztatott. Például, hogy a szultánnak 100 ezer arany éves adót ajánlott az országért, további 300 ezret a Szerémségért, szabad átvonulást királysága területén, sőt segítséget ebben, illetve tíz évenként 10 fiatal fiút és lányt, azaz *devsirme* (!) fizetését.⁴²⁶ A gyanú, mint láttuk, már Burgio jelentéseiben is megfogalmazódott, aki meggyanúsította, hogy Korbáviai János⁴²⁷ mellett Szapolyai is titkos kapcsolatot tart a törökkel. János védekezett, ahogy tudott: ennek lényege, ahogyan korábban láttuk, hogy egyedül ő képes a további török támadásoknak elejét venni, amelyek az országot érik és az egész kereszténységet fenyegetik, és hogy az ő személye a béke záloga. Ennek érdekében Ferdinándnak ki kell vonnia csapatait az országból, és a továbbiakban tartózkodnia kell a támadó fellépéstől. A másik vád, amelyet János kategorikusan tagadott, hogy adót fizetne a szultánnak.⁴²⁸

A lengyel király tehát az egykori rokonság okán érintett volt a viszályban. Erről árulkodik, hogy amikor az ezzel kapcsolatban megfogalmazódó kínos kérdésekre választ kellett adnia például György szász hercegnek, aki felrótta neki, hogy menedéket adott rokonának, azt válaszolta, hogy ha ő nem fogadja

⁴²⁵ BARTA GÁBOR például kismonográfiájának utószavában annak a véleményének adott hangot, hogy mivel az eseményekben főszereplőket „ismereteik, áttekintési és értékelési lehetőségeik csakis is kizárólag az általuk hozott döntésekhez vezethették őket...” ami egy „ördögi kört” eredményezett, ezért „hagyjuk el tehát a kor látószögét, s próbáljuk meg a következmények ismeretében értékelni e két tragikus esztendőt”. BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 191. 198.

⁴²⁶ TÓTH, *Liber legationum*, 106–108. III.

⁴²⁷ Lásd FRANKÓI, *Magyarország a mohácsi vész előtt*, 178–179.

⁴²⁸ TÓTH, *Liber legationum*, 162. 163.

be Jánost, akkor megteszi ezt a török. Zsigmond 1528 első felében Jánossal folytatott tárgyalásai kapcsán többször is kifejtette, hogy mivel véleménye szerint a török egész Magyarország elfoglalását tervezi, Ferdinándnak önmérsékletet kellene tanúsítania. Ugyanakkor nem osztja optimizmusát, mert a törökben nem szabad megbízni, és igen kétli, hogy Łaski konstantinápolyi tárgyalásain olyan egyezmény született volna, amelyet a szultán a magára nézve érvényesnek ismer el.⁴²⁹ Ebben, mint tudjuk, igaz csak részben, de tévedett.

Szapolyai reakciójának van néhány igen lényeges, minket érdeklő részlete. Azt válaszolta, hogy Ferdinánd nála korábban kereste meg a Portát, ahol felajánlotta az adófizetést, ezért kénytelen volt ő is megfelelő ellenlépéseket tenni. Ez utóbbi állítást óvatosan kell kezelnünk, Ferdinánd valóban felajánlkozott, de erre nem sokkal János után, 1528 nyarán került sor, amikor Hobordanecz Jánost a Portára küldte.⁴³⁰ Bár János tudhatta, hogy Szulejmánnak esze ágában sem volt legnagyobb ellenségével az ország átadásáról adóért cserébe nem hogy megegyezni, tárgyalni sem, még azzal is megvádolta ellenfelét, hogy ha nem támadt volna rá, Nándorfehérvár kivételével vissza tudta volna szerezni az elvesztett területeket.⁴³¹

Az 1538-as váradi békével úgy tűnt, hogy a két király közötti küzdelem hosszú évek előkészítő munkájának eredményeként nyugvópontra kerül. Ennek részleteit régen tisztázták, ezért néhány eddig kevés figyelemre méltított következményre kívánom felhívni a figyelmet. KÖRPÁS ZOLTÁN kutatásai felhívták a figyelmet, hogy az egyezményt érdemes nemzetközi összefüggéseiben is vizsgálni, vagyis abban az 1537-ben körvonalazódó, természetesen nem előképek nélküli elképzelésben, amely az oszmán hatalom visszaszorítását a legtöbb nyugat-európai hatalmat magában foglaló, tengeren és szárazföldön egyszerre indított nagy hadjárat keretei között próbálta megvalósítani. Ennek a szövetségnek alárendelt szerepben ugyan, de János is a résztvevője lett volna. A biztató kezdetek, mint például Castelnuevo (Hercegnovi) elfoglalása ellenére, illetve a ma is vitatott kimenetelű prevezai tengeri csata után a török elleni hadjárat politikai és pénzügyi okok miatt nem folytatódott. Innen közelítve

⁴²⁹ TÓTH, *Liber legationum*, 87. A török pártjáról való elvonásra adott utasítást Jánoshoz küldött követének is. Uo., 94.

⁴³⁰ BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 173–213. Ferdinánd ajánlkozásához lásd még TÓTH, *Liber legationum*, 227. 239. 356. Követségéről lásd még MAHMUT HALEF CEVRİODLU, *János Hobordanecz's Embassy to Constantinople*, Ciépo 22 Sempozyum 4-8 ekim 2016 Trabzon (ed. Hans Georg Majer et al.), Trabzon 2018, 403–414.

⁴³¹ TÓTH, *Liber legationum*, 96.

a váradi békére egy nagy törökellenes liga és offenzíva egyik diplomáciai előfeltételeként kell tekintenünk.⁴³²

Jánosnak térre és időre volt szüksége, hogy a küzdőtéren politikailag életben maradjon: a váradi egyezmény, illetve a mögötte felsejlő nagy törökellenes koalíció, amelybe csendestársként vették be, úgy tűnt, hogy ezt lehetővé teszi. Érdekes lenne tudni, hogy ha a koalíció sikerrel jár, mit kezdtek volna a Habsburgok, illetve a pápaság Jánossal? Megmaradt volna az ország kettészakadt állapotában két királlyal? Hisz a váradi békét végső soron a török kényszerítette ki: ha megszűnik ez a kényszer, mi szükség van a békére? Nem hinném, hogy a hogyan tovább kérdése egy ilyen forгатókönyv esetén nem fordult meg a szerzők fejében. Márpedig ha megfordult, akkor az is meg kellett, hogy forduljon, hogy az egyezmény János, de leginkább a vele újra dinasztikus kapcsolatba kerülő Jagellók érdekeit szolgálja, még ha ez első látásra meglepőnek is tűnhet. Hisz a pontokat olvasva egyértelmű, hogy ő a gyengébbik fél.⁴³³

Ferdinándnak szintén térre és időre volt szüksége, egyrészt, hogy kivédjen egy várt, de végül a perzsa helyzet miatt elmaradó török támadást, másrészt hogy kivárja az említett hadműveletek eredményét. Természetesen nem gondolom, hogy a törökellenes szent háború mindkét részből egyszerű propagandaszólám lett volna, de egy keresztény győzelem sem oldotta volna meg az alapproblémát. Nem hinném, hogy ebben az esetben Ferdinánd, ahogyan a béke rögzítette, kívárta volna Szapolyai halálát: két lehetősége lett volna, János vagy önként levonul a porondról, vagy ha ezt nem teszi meg, vállalnia kellett volna egy újabb támadást ellenlábasa oldaláról.

Fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy vajon mit szolt mindehhez a Porta: amikor az egyezmény kitudódott, a szultán természetesen feldühödött, mivel nyilván rosszul érintette pártfogoltja rút árulása. De valóban ez lehetett haragjának igazi oka? A béke kompromisszum volt, ahogyan a történelemkönyvek tanítják, amellyel a két fél elismerte, hogy nem bír egymással, ezért kötöttek inkább egy egyezséget. A szultán tudta nélkül a szultán ellenében. Amikor kiderült, Szulejmán tükörben láthatta eddig folytatott politikáját: János kudarca az egész ország birtokba vételére és Ferdinánd kiiktatására valójában az ő kudarca volt. Nem rájuk, hanem magára kellett volna dühösnek lenni: János kezei meg voltak kötve, amelyeket éppen ő kötött meg, amikor 1529-ben Grit-

⁴³² KÖRPÁS ZOLTÁN, *Két ellenfél és a bostis naturalis (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közötti diplomáciai kapcsolatokról (1532–1538))*, Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről, 195–226; POUMARÉDE, *Il Mediterraneo oltre le crociate*, 195–201.

⁴³³ A váradi béke pontjait magyarul lásd *Bethlen: Erdély története*, I, 159–174.

tit a nyakára küldte. De a magyarokra szüksége volt, nem taposhatta el őket, mint elődei a balkáni országokat.

A fentiek figyelembe vételével kell az újabb Szapolyai–Jagelló házasságot értékelni. Jánosnak és Zsigmondnak ez a külön akciója ugyanis egy újabb nehéz és a jövőre nézve kulcsfontosságú kérdést vetett fel: mi lesz János halála után? A szakaszos hódítás doktrínája kézenfekvő választ kínál erre a kérdésre. Én azonban úgy vélem, és az alábbiakban látni fogunk néhány érvet amellet, hogy 1538-ban még nem volt a játszma lejátszva. Nem tudunk arról, hogy a szultán, akit nem értesítettek előzőleg ezekről a tervekről, bár dühös volt, különösebb akadályt gördített volna a frigy elé, de a lengyel királyság közvetett beavatkozása a magyar ügyekbe nyilván nem lehetett túlságosan ínyére.

Az egyezmény és a házasság ugyanakkor tovább mélyítette a keresztény fél megosztottságát. János utódának portai elfogadása erősíthette a magyarok lojalitását a Porta irányában, Zsigmond személyében pedig nyerhetett egy közvetett szövetségest a Habsburgok ellen. A magyarok gyengeségében rejlő erőt éppen ez adta: nélkülük nem lehetett megoldást találni, a vazallus Szapolyai-dinasztia örökösödésének elfogadása pedig a fennálló helyzet konzerválását jelentette. Csakhogy a másik oldalon ott állt János árulása: mennyire lesznek megbízhatóak és lojálisak a magyarok a hűtlen János halála után? Ezek a kétségek nem enyhültek János Zsigmond megszületését követően sem, a kérdés 1541-ben a Rákos-mezei táborban is foglalkoztatta a szultánt, amit a majdnem egy hétig tartó vita mutat a dívánban. Miután döntött, az ország közepének megszállásával kétségtelenül a leglogikusabbnak tűnő választ adta, ahogyan a történelemkönyvekben is áll. De vajon ez volt birodalma szempontjából a legjobb lépés?

A Buda elfoglalása előtti két rövid esztendőben tehát I. Zsigmond lengyel király lányán keresztül belebonyolódott a magyarországi ügyekbe, amelyekről egyébként előtte, és utána is igyekezett távol tartani magát: erre meggyőző adatokat találunk a *Liber legationum*-ban. Lépéseinek mozgatórugója az újonnan publikált dokumentumok ellenére ma sem teljesen világos. Ő, aki a váradi béke után egyértelműen és többször kiállt a Habsburgok magyarországi örökösödése mellett, és úgy tűnt, hogy ettől unokája megszületése sem tántorította el, és még János halála után is egyértelműen kinyilvánította, hogy a magyar királynak továbbra is Ferdinándot és leszármazottjait ismeri el, egyrészt miért adta feleségül a lányát Jánoshoz, másrészt miért fordított végül köpönyeget 1541 januárjában? Decemberi leveleiben még Izabella Budáról történő távozásáról van szó, a következő hónapban viszont már a maradást javasolja lányának. A változás egyik oka Szulejmán döntése lehetett a Szapolyai-dinasztia örökösödéséről,

amelynek a híre az év végére bizonyosan megérkezett hozzá, a másik pedig az lehetett, hogy Izabella tanácsosai már novemberben figyelmeztették a királyt, hogy az ország átadása Ferdinándnak a szultán támadásához és Magyarország elfoglalásához fog vezetni.⁴³⁴

A király magatartását Szapolyai irányában, még mielőtt hozzáadta volna lányát, befolyásolhatta az egykori rokonság: Szapolyai Borbála, János testvére, mint ismeretes, Zsigmond első felesége volt. A lengyel király levelezése azonban tele van távolságtartó nyilatkozatokkal, amikor például már csak a rokonság okán, felmerült magyar részről a Lengyel Királyság katonai segítsége, Zsigmond kategorikusan kizárt mindenféle segítséget.⁴³⁵ A családi szolidaritás tehát finoman szólva nem működött zökkenőmentesen. Elemi érdekei viszont azt diktálták, hogy déli határai mentén nyugalom honoljon, éppen amit 1526 óta nem nagyon lehetett megtapasztalni. Zsigmond tapasztalt politikus volt, felmérte, hogy János nem őrizheti meg a trónját Szulejmán segítsége nélkül, aki viszont hallani sem akart Ferdinándról. Ugyanakkor sem a Habsburgok, sem a Porta nem volt képes kiiktatni a másikat, mint hatalmi tényezőt. Ez 1538-ra eléggé egyértelművé vált.⁴³⁶

De éppen hogy nem egyszerűsítette, hanem bonyolította az így is kilátástalan helyzetet, hogy lánya révén ő is belépett a játéktérbe. Azzal a feltétellel adta lányát feleségül Jánoshoz, hogy megköti a pozícióját megerősítő, így lányának a körülményekhez képest viszonylag biztos jövőt biztosító egyezményt Ferdinánddal. Amivel egyrészt határozott támogatást nyújtott a Gritti-ügy után a Portával kapcsolatban elbizonytalanodó Jánosnak, másrészt utat nyitott egy újabb konfliktusnak, amelynek következménye többek közt az Erdélyi Fejedelemség létrejötte lett.⁴³⁷ Ezt persze akkor még senki nem látta előre, de az már ekkor is világos volt, hogy Izabella, illetve a gyermeke a lengyel befolyás megnövekedését fogja jelenteni. Ami annak a lehetőségét is magában hordozta, hogy bizonyos keretek között Zsigmond képes lesz befolyásolni az események alakulását. Talán éppen ez volt lépésének fő mozgatórugója. A váradi egyez-

⁴³⁴ TÓTH, *Liber legationum*, 383. 394–395. 408.

⁴³⁵ TÓTH, *Liber legationum*, 127, a rokonságról lásd uo., 225.

⁴³⁶ Zsigmond közvetítői erőfeszítéseiről a két király között lásd TÓTH, *Liber legationum*, *passim*.

⁴³⁷ Erről újabban OBORNI, *Az ördögös barát*, 49–109; FODOR–OBORNI, *Két nagybatalom között – A Szapolyaiak magyar királysága*, 113–144. Nem melleleg János javíthatott nem túl előnyös „pedigréjén” mivel folyton az a vád érte több oldalról is, hogy nem királyi származású. Ezzel a házassággal a jövőben elejét lehetett venni a további vádaskodásoknak. Éppen ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Zsigmond gesztusa milyen nagy jelentőségű volt János számára, akinek addig nem sikerült királyi vérből származó feleséget kapnia.

mény és a házasság mögött újra felsejlett a Jagellók uralta Kelet-Közép-Európa gondolata. Ahogyan a 15. században, majd később, a tizenöt éves háború idején, amikor a Jan Zamoyski kancellár vezette Lengyelország a Habsburgok és a Porta lekötöttségét kihasználva megpróbálta Moldván túl magyar, illetve erdélyi területekre kiterjeszteni a befolyását, a mi esetünkben Zsigmond király bő fél évszázaddal korábban ugyanezt tette országa és dinasztiája védelme érdekében.

Érdekei tehát találkoztak a Szulejmánt leszámítva csak nagyon bizonytalan támogatókra szoruló Szapolyaiéval. Ez természetesen érvényes volt a veje halála utáni időszakra is: ha átlapozzuk Zsigmond magyar érdekű levelezését, azt találjuk, hogy János halála után a lengyel diplomácia igen tevékeny részt vállalt az özvegy és a Ferdinánd közötti békétárgyalásokon a királyné kárpótlása ügyében. A tárgyalások során néha meglepő feltételek is megfogalmazódtak. Ferdinánd például nem gondolt arra, hogy a királyné a gyalui szerződésben⁴³⁸ szereplő szepesi hercegség (amely terület a Szapolyaiak törzsbirtokai közé tartozott) mellett, illetve helyett például Pozsony városát is a magának követeli. Joggal haborodhatott fel ezen, hisz a Bécs előterében fekvő város és vár túlságosan is súlyos árnak számított Budáért cserébe.⁴³⁹

Az anyagi/területi kárpótlás mellett a Jagellók által szabott fő feltétel János Zsigmond házassága volt Ferdinánd valamelyik lányával. Nem kétséges, hogy a háttérben itt is elsősorban Zsigmond királyt kell sejtenuünk, akinek a számára a Habsburgokkal létrejövő rokonság (lásd Habsburg–Jagelló házassági szerződést 1515-ben) mindenképpen pozícióját erősítő lépésnek számított. Lányja házasságát két évvel korábban úgy kötötték meg mindkét oldalon, hogy vállalták a Porta neheztelését.⁴⁴⁰ Ezt az irányvonalat Izabella apja halála (1547) után is folytatni kívánta. A tervezett Habsburg-házasság Zsigmond halálával is napirenden maradt, ami ugyanakkor egészen bizonyosan nem találkozott az 1541. évi csalódás után orientációt váltó, és az ország Ferdinándnak történő átadását mindenáron megvalósítani kívánó Fráter György egyetértésével. Valószínűleg tőle, vagy köréből, például Statileo János erdélyi püspöktől ered

⁴³⁸ A gyalui szerződést lásd RODERICH GOOSS, *Österreichische Staatsverträge*, Wien 1911, 95–110.

⁴³⁹ Aminek elfogadására aztán mégis hajlott Ferdinánd. A tárgyalásokon felmerült Buda helyett Trencsén, amely Szapolyai-birtok volt, a csere is. Lásd TÓTH, *Liber legationum*, 328–329. 349; ÖVÁRY, *A Magyar Tudományos Akadémia oklevél-másolatai*, II, n. 370.

⁴⁴⁰ TÓTH, *Liber legationum*, 203. 210.

Izabella megházasításának a terve Ferenc francia király kisebbik fiával, Károlylyal, Orléans hercegével.⁴⁴¹

A Valois-kal létrehozandó dinasztikus kapcsolat később a Báthoryak fejében is megfordult. Oka, hogy a franciák szilárd portai szövetségesnek számítottak a Habsburgokkal szemben, akik ellen 1542-re egy nagy közös hadjáratot terveztek, amelyben a szultán szárazföldön, Magyarország irányában, a tengeren pedig a francia hajóhaddal szövetségben támadtak volna. Ez végül a következő évben valósult meg.⁴⁴² Talán nem véletlen, hogy a francia házasság terve éppen ebben az időszakban merült fel: a velencei francia követ levelezésében fennmaradt adatok ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy a tervet maga I. Ferenc francia király fújta le, aki a természetjogra hivatkozva nem kevés önmérsékletet tanúsítva, nem kívánt akadályokat gördíteni a Habsburgok magyarországi örökösödése elé.⁴⁴³ Pedig a francia szövetség János és rajta keresztül Zsigmond magyarországi helyzetét erősítette, és fordítva, gyengítette volna a Habsburgok pozícióit.

A Szapolyai–Jagelló-házasság ugyanakkor nem oldotta meg a dilemmát: ha János halála és Buda eleste után hívei átadják a területeit Ferdinándnak, vajon lesz-e katonailag olyan erős, hogy Szulejmánnal szemben megvédje az ország maradék részét? A váradi egyezményben időzített bomba tovább ketyegett: ha ugyanis nem lesz képes, akkor mi értelme ennek az újabb egyezménynek? Az előjelek nem voltak túlságosan kedvezőek, hisz János a diplomáciai csatornákon keresztül fel tudta mérni, hogy a hatalmas anyagi és katonai erőforrások fölött rendelkező V. Károlynak mekkora problémát okoz I. Ferenc Franciaországa. Erre a dilemmára utalnak azok a szavak, amelyeket a király és tanácsosai számtalanszor hangoztattak Ferdinánd és a nagyvilág előtt, hogy annak, hogy az Oszmán Birodalom nem kebelezte be vagy fogja bekebelezni a Magyar Királyságot, egyetlen garanciája az ő személye és politikája. Ezzel összhangban Zsigmond már Lajos idejében számtalanszor kifejtette, hogy egyetlen kiút a béke, mert a keresztény szolidaritás nem működik, illetve, hogy a török olyan erős, hogy nem lehet legyőzni. Később viszont a védőszárnyai alá menekült és a szultánnal szerződést kötni készülő Jánosnak értésére adta, hogy illúzióba ringatja magát, ha azt hiszi, hogy meg tud egyezni a törökkel. Mégis hozzáadta a lányát! Éppen ezért bizonyosnak tartom, hogy eleve megvalósíthatat-

⁴⁴¹ CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 453. Idézi SZALAY, *Adalékok*, 191.

⁴⁴² Lásd erről a velencei francia követ 1541. januári híradását CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 463; SETTON, *The Papacy and the Levant*, 461–462.

⁴⁴³ CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, i.h.

lannak tartotta a váradi békét: hisz ha nem lehet legyőzni a törököt, ahogy többször kifejtette, akkor ebből az következik, hogy ő eleve arra tett, hogy a porondon János és mögötte Szulejmán marad a győztes. Mégis adott esélyt a keresztények győzelmének, mivel a támogatásért, és lánya kezéért cserébe feltételiül éppen a Ferdinánddal való megegyezést szabta. És, tegyük hozzá, ezzel megmentette Magyarország keleti felét a bekebelezéstől, mert lánya révén adott a magyaroknak egy trónörökösöt, akivel a szultán meg tudta újítani a Jánossal kötött paktumot.

Fentebb láttuk, hogy János részéről a Jagelló-házasság volt az egyik oka a váradi egyezmény megkötésének: vajon mennyire gondolta komolyan ő a váradi békét? Komolyan gondolta akár ő, akár Ferdinánd, hogy halála után az özvegy a trónörökössel együtt békésen meghúzza magát a Szepességben, a lengyel határ tőszomszédságában? Az egyezmény sorsa azt mutatja, hogy ezt egyikük sem vette komolyan számításba. Amikor Izabellát Fráter György rákényszerítette a lemondásra, a kárpótlásként kapott lepusztult állapotban lévő sziléziai hercegségekben még annyit sem tartózkodott a duzzogó özvegy, amennyi az ideiglenes berendezkedéshez elég, hanem rögtön hazament Lengyelországba.⁴⁴⁴ De hozhatunk egy későbbi példát: Báthory Zsigmondot finoman szólva nem uralkodóhoz méltó körülmények fogadták Oppelnben, a helyiek kifejezetten ellenséges magatartást tanúsítottak irányában. Élete utolsó éveit nem is az eredetileg a lemondási okmányban rögzített helyen töltötte. Az anyagi kárpótlást pedig egyik esetben sem kapták meg.

Úgy vélem, hogy a váradi béke, annak ellenére, hogy elemei az erdélyi fejedelmekkel kötött összes többi egyezményben felbukkannak, eredetileg *ad hoc* megoldás volt, amelyre különböző okok kényszerítették a feleket, arra azonban igen alkalmas volt, hogy egymást lehessen vádolni, éppen az egyezményre hivatkozva, az egyezmény felrúgásával. János talán tényleg igazat mondott, amikor kitudódása után a Porta felé úgy kommunikálta a váradi egyezményt, hogy jóllehet formailag békének minősül, de ő valójában csupán fegyverszünetnek tekinti.⁴⁴⁵

A politikai racionalitás azt diktálta, hogy János az örökösödés bebiztosításával megteremtse a lehetőséget a Magyar Királyság túlélésének a halála utáni időszakra. Nyilvánvaló volt ugyanis, nemcsak az ő számára, hogy ha a Habsburgok nem lesznek képesek biztosítani a királyság teljes területét, márpedig ez szinte teljesen bizonyos volt, akkor az országot, vagy legalábbis a nagy részét

⁴⁴⁴ VERESS ENDRE, *Izabella királyné* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1901, 345–350.

⁴⁴⁵ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 68.

az Oszmán Birodalom fogja bekebelezni, már csak azért is, mert nem tűrhette, hogy határai mentén egy a Magyar Királyságénál jóval nagyobb erőforrások fölött rendelkező rivális hatalom rendezkedjen be. Ferdinánd makacsul próbálta ellenfelét kiszorítani a porondról, ami az erőviszonyok és az 1528. évi egyezés miatt hamvába holt vállalkozásnak bizonyult. A védelmi doktrínára a sok keserű veszteség és tapasztalat után talált rá. A harmadik fél, Zsigmond motivációja a fentebb mondottak alapján elég világos: akárhonnán is közelítünk, érdekei világosan és egyértelműen János és Izabella, közvetve pedig Szulejmán mellett jelölték ki a helyét. És bár úgy vélem, hogy a keresztény fegyverek győzelmében mindhárman őszintén reménykedtek, minden további béke és egyezmény alapját, a váradi békét mégis csak két alapjában véve őszintétlen fél kötötte meg egymással, egy szintén őszintétlen harmadik játékos közvetítésével, mivel egyikük sem gondolta komolyan a végrehajtását.

c) János király „adaja”

Az örökösödés előző fejezetben érintett kérdése, bár első látásra furcsának tűnhet, másik oldalról megközelítve összefüggésbe hozható János adófizetésének a történetírás által régóta vitatott kérdésével.

Az adó (*tributo*) kifejezés Girolamo Aleandro legátus⁴⁴⁶ és Fabio Mignanelli bécsi nuncius 1538. október 20-án kelt közös jelentésében bukkan fel először.⁴⁴⁷ Korábbi jelentéseik sajnos nem maradtak ránk, a levélből azonban annyi kiderül, hogy az adó új információ volt. Aleandro és Mignanelli egy Salamanca nevű spanyol kapitányra hivatkoztak,⁴⁴⁸ aki látta a Portára szánt arannyal teli tálat. Igen tanulságos megnézni a kontextust is, amelyben ez a hír Rómába érkezett: Giovanni Morone bécsi nuncius⁴⁴⁹ néhány hónappal korábbi, május 2-ai jelentésében az szerepel, hogy a szultán két csaszt küldött Budára, akik számon kérték, hogy miért nincs előkészítve a talaj Buda három mérföldes körzetében a táborozáshoz. Ennek kapcsán megjegyezte, hogy János vélhetően

⁴⁴⁶ Aleandro legátus küldetéséről lásd FRANKÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkal*, 52–53.

⁴⁴⁷ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 50.

⁴⁴⁸ A hivatkozott spanyol jelentést lásd ALEXANDRU CIORĂNESCU (ed.), *Documente privitoare la istoria românilor culese din archivele din Simancas*, București 1940, 28–29.

⁴⁴⁹ Morone első diplomáciai misszióját 1537–1538-ban teljesítette Bécsben, illetve Prágában, majd néhány hónappal később, 1539 júliusában Aleandrót és Mignanellit váltva újra Ferdinándhoz küldték. Közbenjárására a pápa Rorariót, szintén másodsor, János királyhoz küldte. FRANKÓI, *Magyarország összeköttetései a Szentszékkal*, 48–51. 54.

nem fogja átadni a fővárost a szultánnak, a június 10-i jelentésében pedig, hogy át fogja engedni a török csapatokat Bécs felé.⁴⁵⁰ Morone ezt követő jelentései a Szlavónia és Dalmácia – tehát Ferdinánd területei – irányában megélénkülő török portyákról számolnak be.⁴⁵¹ BARTA GÁBORTÓL tudjuk, hogy a vazallus területének megkímélése az oszmán taktika, illetve stratégia része volt,⁴⁵² a közös ellenségét ellenben pusztították a határmenti török csapatok. Most is ez történt, de a szultán magyarországi hadjáratának híre az 1538. évben vaklarmának bizonyult.

Visszatérve Aleandro legátushoz, az adófizetést megemlítő október 20-i jelentése után két nappal később született leveléből további részletek is kiderülnek: ezek szerint a király 300 ezer dukát adót vetett ki, amelyből 100 ezret Erdély, 100 ezret Magyarország, 100 ezret pedig saját birtokai után fizetne, illetve hogy 24 ezret vesztegetésként már ki is fizetett.⁴⁵³ Mignanelli 1539. március 19-i jelentésében, megerősítve a legátus értesüléseit, tovább részletezte, hogy ez az óriási összeg 100–100 ezer arany értékű sót, illetve cobolyprémet tartalmaz, és csak a harmadik 100 ezret fizették volna ki készpénzben.⁴⁵⁴ Elképzelhető, hogy a spanyol kapitány ez utóbbi tételből láthatott meg valamit. A nuncius levelei alapján mindazonáltal úgy tűnik, mintha ez az óriási értékű összeget – amelyet nagysága miatt aligha minősíthetünk adónak – elküldték volna. Arra viszont nem tért ki, pontosabban nem tudta megmondani, hogy mi lehetett az ajándék kifizetésének oka, a jogcíme.⁴⁵⁵ A legvalószínűbb, amire találunk is utalást, hogy a váradi béke miatt haragvó szultánt akarta ezzel kiengesztelni és persze emiatt veszélybe került trónját megmenteni. A váradi béke mindenestre, mai kifejezéssel élve, bizalmi válságot eredményezett: Mignanelli és Aleandro 1538. november 25-i jelentésükben az adófizetés kapcsán azt állították, hogy a pénzt János tartalékolja, arra az esetre, ha akár a szultán,

⁴⁵⁰ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 33. 38.

⁴⁵¹ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 39–43.

⁴⁵² BARTA, *Elfeledett badszintér*, 19. 20.

⁴⁵³ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 52. Ekkora összegről számol be Rincónnak írott levelében a velencei francia követ. Lásd CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 443.

⁴⁵⁴ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 67. Ugyanakkor később az szerepel, hogy a barát 300 ezer dukátot vitt volna a Portára. Uo., 108.

⁴⁵⁵ Nem tudni, írta Mignanelli, hogy János a szultán számára szedte be a 100 ezer aranyat, és hogy ez az adó (*tributo*) lenne, vagy csak egy részét küldi be, vagy hogy talán ezzel bírta rá a szultánt a moldvai hadjáratból való hazatérésre (itt feltehetően arra utalt, hogy ezzel érte volna el a király, hogy a szultán ne vonuljon Erdély ellen). ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 54.

akár más miatt (nyilván Ferdinándra gondolnak), menekülni kényszerülne.⁴⁵⁶ Néhány hónappal később a Jánoshoz küldött Rorario nuncius visszatért a dolgra, Lengyelországot nevezve meg János célpontjaként.⁴⁵⁷

De szerepet játszhatott az is, amire szintén találunk utalást a nuncius levelezésében, hogy Jánosnak Gritti halála miatt kellett „vezekelnie.”⁴⁵⁸ Az egykori és áruláson kapott kormányzó élete talán nem ért ennyit, bár az utána maradt kincsek eléggé tetemesek lehettek. Talán a nunciusok mindegyik feltételezése helytálló, vagyis hogy a 300 ezer értékű ajándék vagy sarc János árulásának elmentételezése, jóvátétele lehetett, amelybe természetesen beleszámítandó Gritti vagyona is. Ezt támasztaná alá, hogy az idézett március 19-i jelentés szerint a király, menteni próbálva a kapcsolatfelvételt a Habsburgokkal, azt üzent a Portára, hogy Ferdinánddal nem is békét, hanem csupán fegyverszünetet kötött.⁴⁵⁹

János adófizetésének fentebb idézett októberi híre már hónapokkal korábban terjedni kezdhett, amelyre az utal, hogy a szeptember 18-ra összehívott kolozsvári országgyűlésen döntöttek a rendek arról, hogy a szultán kiengesztelésére összeírják a tartomány adózó portáit, amelyekre egy forint adót vetnek ki.⁴⁶⁰ A szövegből kiderül, hogy erre első alkalommal került sor, Verancsics Antal néhány hónappal későbbi levelében pedig az áll, hogy a kivetett ajándék és adó (?) („*munera et pecunia*”) 300 ezer forint, amelyből 100–100 ezer Magyarországot és Erdélyt, míg a maradék Jánost terheli.⁴⁶¹ Ezek az adatok tehát megerősítik a nuncius értesítéseit.

Ezek alapján tehát úgy tűnik, mintha János korábban, 1538 előtt tényleg nem fizetett volna adót. Az országgyűlési törvény szövege sehol nem szól adóról, hanem az előállt rendkívüli helyzetben a szultán kiengesztelését, az ország megmentése érdekében kifizetendő óriási összeg alkalmoszerű, azaz nem rendszeres előteremtését emlegeti. Ennek érdekében kellett befizetni a portánkénti egy forintot, a fizetésre tehát a „haza” megmentésének jogcímén került sor. Ugyanakkor ezt tekinthetnénk a későbbi rendszeres adó előzményének is ab-

⁴⁵⁶ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 57.

⁴⁵⁷ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 82. Rorario második küldetéséről lásd FRANKÓI, Magyarország összeköttetései a Szentszékkal, 54–58.

⁴⁵⁸ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 52. 68.

⁴⁵⁹ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 68.

⁴⁶⁰ Magyar Országgyűlési Emlékek [MOE]. Monumenta Comititalia regni Hungariae II: 1537–1545 (MHH III/2), kiad. FRANKÓI VILMOS, Budapest 1875, 154.

⁴⁶¹ MOE II, 149. A Verancsics-levelet lásd Verancsics Antal összes munkái VI (MHH II/9), kiad. SZALAY LÁSZLÓ–WENCZEL GUSZTÁV, Budapest 1860, 58; Bethlen: Erdély története, II, 21. 36.

ból a szempontból, hogy azt az adót, amelyet János Zsigmond három évvel később már rendszeresen és nem alkalmasszerűen egészen bizonyosan fizetett, kollektív erőfeszítés eredményeként az országra kivetett adó formájában teremttették elő. Vagyis ezt intézményesítette volna még apja életében a kolozsvári országgyűlés, ez lett volna a precedens. A nuncius értesülései és az országgyűlési végzés tehát arra látszanak utalni, hogy ennek az óriási összegnek a jogcíme engesztelő ajándék, illetve háborús jóvátétel fizetése, azaz a kiadások jóváírása lehetett, amely az elkövetett „bűn”, az árulás és a háborús költségek miatt rúgott ilyen tekintélyes méretűre. És tartalmazta Gritti vagyonát is. Gondoljunk csak a fogságba vetett Török Bálint birtokaival kapcsolatban megfogalmazott követelésre, vagy későbbi analógiaként az 1601. évi béketárgyalásokra, amelyeken az oszmán fél az összes tőle elfoglalt vár visszaadását, az elmaradt adót, valamint háborús költségei megtérítését követelte. Vagy egy jóval későbbi példára, Köprülü Mehmed nagyvezírnek II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata miatt indított, szintén előre nem tervezett 1658. évi erdélyi hadjáratára, amelynek költségeit 500 ezer aranyra taksálta, és amelyet a felemelt adó *mellett* egyszeri summaként követelt az erdélyiektől.⁴⁶²

1538-ban nemcsak Szlavónia és Dalmácia felé váltak intenzívebbé a támadások, hanem a szultán ugyanezen ok miatt Moldvába is hadjáratot vezetett.⁴⁶³ Ez utóbbi nem előre tervezett, hanem preventív, illetve bosszúhadjárat is volt, amivel a nunciusok jelentései szerint Erdélyben is tisztában voltak. A moldvai hadjáratral ugyanis a szultán minden Erdély és Magyarország felé vezető utat elzárva harapófogóba fogta a királyságot, amely többek között a fizetési hajlandóság növelését célozta. Egy évvel később Fráter György Rorariónak, a pápa Jánoshoz küldött régi/új követének ugyanezt mondta.⁴⁶⁴

Az adófizetés tényét látszik alátámasztani egy 1538. november 27-én készült jelentés, amelyben János király Fráter György tervezett portai követsége kap-

⁴⁶² A 1601. évi esetre lásd AAV Fondo Borghese, serie I, vol. 651, fol. 206r; Rákóczyéra *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia regni Transylvaniae* [EOE] XII: 1658–1661 (MHH III/12), szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1887, 3. Ugyanebből az időszakból ide kíváncsozik még Barcsai példája, aki a szerdár által kiállított döntvény szerint kötelezettséget vállalt az erdélyi hadjárat költségeinek megtérítésére. PAPP SÁNDOR, *Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem batalomra kerüléséről*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana, Szeged 1989–1990, 21–31. 27.

⁴⁶³ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 50. 53; ANDREI VERESS (ed.), *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești (1527–1572)*, București 1929, 17–19.

⁴⁶⁴ Erről lásd Mignanelli bécsi és Rorario magyarországi pápai nunciusok jelentéseit, ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 53. 88–89.

csán a következőket közölte a nunciussal: Łaski árulása miatt „...kénytelen lesz elküldeni a kincstartóját, a váradi püspököt a szultánhoz az ajándékkal, amely 100 ezer dukátba fog neki kerülni azon túl, hogy minden évben 80 ezer (dukát)nyi sót kell adnia”.⁴⁶⁵ A részlet azért fontos, mert itt János szájából halljuk, hogy a Porta rendszeres, évente teljesítendő kötelezettséget rótt ki rá. Ám Mignanelli nuncius Rorarióval egybehangzóan azt is megírta, hogy János nem számít adófizetőnek (*tributario*) csak mert 300 ezer dukátot, pontosabban ekkora értékű összeget készülni kifizetni a szultánnak és János sem emlegetett *expressis verbis* adót a minden évben beszolgáltatandó sóval kapcsolatban. Ezt támasztja alá az országgyűlés szövege is. De elképzelhető, hogy mindkét esetben el akarták kerülni a vazallitás, az alávetettség nyers tényének elismerését, ezért presztízs szempontokat szem előtt tartva fogalmaztak eufemisztikusan a király és a magyar rendek a nuncius előtt az országgyűlésen, ahogyan később a Habsburgok tisztas ajándékként említették a török fél által adónak elkönyvelt összeget.

Úgy tűnik, mintha a Porta is figyelembe vette volna János kényes helyzetét és megelégedett volna egyszeri, szimbolikus gesztussal. Az ekkor második diplomáciai misszióját teljesítő⁴⁶⁶ Rorario 1539. december 18-án kelt jelentésében, amelyet fontosságára való tekintettel kiadója, VERESS ENDRE le is fordított, a minket érdeklő helyen a következőt olvashatjuk: „Váradról a kincstartót a törökhöz fogja indítani... mivel a török nem kíván adót, de azt akarná, hogy alattvalójának jelentse ki magát a király... és hogy ünnepi követet küldjön tisztas ajándékkal, a mi annyi volna, mintha adót fizetne neki...”.⁴⁶⁷ A szöveg eléggé világos és egyértelműen alátámasztani látszik az adózásra vonatkozó fentebb adatokat, de azzal a megszorítással, hogy azt állítja, a szultán megelégedett az adófizetés *elvének* – tehát nem a rendszeres, tényleges éves adózás! – elfogadásával, ami által a másik fél elismerte a vazallitás tényét, és amely az oszmán gyakorlat részét képezte, az iszlám jogértelmezésnek megfelelően (*dzsizje, haradzs*). Úgy tűnik, hogy ezzel Rorario nuncius tökéletesen tisztában volt!

Ugyancsak ebből az évből ismerjük Zsigmond lengyel király Tarnowski krakkói kasztellánhoz intézett levelét, amelynek alapján erőteljesen érvelhetünk amellett, hogy János *bivatalosan* adónak minősülő pénzüsszeget tényleg

⁴⁶⁵ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 95–96. A só a szörme és a pénz mellett említve a 300 ezer értékű fizetség részeként bő fél évvel korábban. Uo., 68.

⁴⁶⁶ Erről lásd FRAKNÓI, Magyarország összeköttetései a Szentszékekkel, III, 54–58.

⁴⁶⁷ VERESS ENDRE, Rorario Jeromos magyarországi pápai követ jelentése Budáról, 1539 december 18-ikáról, Történeti Szemle 1 (1912) 2, 237–240, 240. A szultán tehát elvben mindenképpen fenntartotta az adófizetést, sőt, jelen esetben dupla adót, amelyet, mint fentebb láttuk, 100 ezer aranyban szabott meg.

nem fizetett be a Portára: a király levelében az áll, hogy a Szulejmán a neki írt levelében három okot jelölt meg, amely a közte és János közt kialakult bizalmi válságot előidézte. Az első, hogy Gritti vagyonát nem szolgáltatta be, a második a váradi béke, harmadik pedig, hogy megkérdezése nélkül kötött házasságot Izabellával. Az első ok kapcsán a szultán külön János szemére hányta, hogy úgy tette el Gritti vagyonát, hogy a védelme érdekében elköltött hatalmas summáért cserébe neki évi 100 ezer arany adót *ígért*, amit ő az ország súlyos helyzetére való tekintettel magától a felére, 50 ezerre csökkentett.⁴⁶⁸ A magyar királynak csupán egyetlenegyszer kellett volna ezt az adót elküldenie, de végül nem hogy egy fillért nem fizetett, hanem még Grittit is megölette, javait pedig eltulajdonította.⁴⁶⁹ Ebből a rendkívül fontos levélrészletből kiderül, hogy az adófizetés tényének elfogadásán túl – amit ezek szerint János önként ajánlott volna fel – a szultán legalább egyszeri, szimbolikus fizetésre gesztusként igényt tartott. E mellé hozhatunk másik adatot szintén 1539-ből, amely szerint a moldvai vajda azt javasolta, hogy Erdély vesse alá magát a töröknek és fizessen adót a védelemért, amiből az következik, hogy addig nem fizetett.⁴⁷⁰

Fentebbi meglehetősen ellentmondásos adatokból tehát azt szűrhetjük le, hogy János 1529-ben valószínűleg elfogadta, hogy valamiféle anyagi természetű kompenzációt kell fizetnie (a fedezete talán az ország sóbevétele volt) 100 (?) 80 (?) 50 (?) ezer arany összegben. Ennek nagysága az erdélyi fejedelmekkel valamint a császárral szemben később kialakított gyakorlat és a kifizetett summák tükrében adónak tekinteni túlzásnak tűnik, ugyanakkor nagyságrendileg megegyezik, illetve közel áll a *berát* által említett 100 ezres összeghez. A bizonytalanság a szultán állítása és a diplomáciai forrásokban szereplő összegek közötti eltérésből fakad. Tény, hogy a Habsburgok 1568 után 30 ezer aranyat fizettek, amikor éppen fizettek, az erdélyi fejedelmek adója pedig 10, majd sokáig 15 ezer arany volt. Ám kétségtelen, hogy a két terület együttes adója, ha a későbbi hódoltsági területet is beleszámítjuk, nagyságrendileg éppen 50–100 ezer arany közé (hozzá kell ugyanis számolnunk az *extraordinariát*, az ajándékokat is) becsülhető. János nagyhangú ajánlata egyszeri nagyobb összegről szólhatott. Ám ez, még ha igaz lenne is, csupán ígéret maradt. A Zsigmond király levelében használt kifejezés, az egyszeri (*semel*) fizetség forrása, ha hi-

⁴⁶⁸ TÓTH, *Liber legationum*, 203. Gondoljunk csak arra, hogy Bethlen szerint Łaski ura nevében már 1527-ben megígérte az adófizetést! 1541-ben Buda elfoglalásakor kiállított *fetbnáméjában* az szerepel, hogy János az orszáért cserébe adót fizetett. THURY, *Török történetírók*, I, 392.

⁴⁶⁹ TÓTH, *Liber legationum*, 203.

⁴⁷⁰ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 67. 68.

hetiünk neki, a későbbi erdélyi gyakorlattal ellentétben nem a rendek megajánlása volt, hanem a király személye, illetve vagyona, vagyis őt, és nem az országot terhelő kötelezettség lehetett, még ha ez az ország adóbevételeiből (regálé jövedelemből) származott is.⁴⁷¹ Ezért úgy vélem, hogy ezt az összeget János nem adó, hanem más jogcímen küldte be, és a külvilág felé így is kommunikálta. Erre mutat a mértéke. Más kérdés, hogy ez muszlim szempontból a vazallitásból fakadó adónak számított, ám kétségtelenül nem volt rendszeres, amelyet a szokások szerint a defterdár „számfejtett” és adott volna róla nyugtát, igazolást. Ilyen ugyanis, amint utaltam rá, nem maradt ránk.

A források tehát ellentmondanak egymásnak, ám ezek feloldhatók, ha fel tesszük, hogy török részéről két különböző anyagi természetű követelés fogalmazódott meg. Az első, hogy a szultán egyszeri szimbolikus gesztusként elvárt egy nagyobb összegű ajándékot, ha már Łaski annak idején üres kézzel érkezett, amely akárhogy is csúrték-csavarták a dolgot János és a rendek, az alávetettségüket, a vazallitást fejezte ki. Az összeg összegyűjtése érdekében kivetett adóra valószínűleg a váradi béke kitudódása következtében került sor, de lehet, hogy ez csak az apropója volt, hogy teljesítsenek egy régóta esedékes kötelezettséget. Utóda, János Zsigmond, illetve az őt követő erdélyi fejedelmek már nem kiengesztelésként, vagy az alku elemeként, és nem is személyes kötelezettségként, „saját” vagyonukból, hanem az ország, a rendek kötelezettségeként rendszeresen fizették. Morosini velencei követ 1545. augusztus 26-án Prágából keltezett jelentésében azt olvassuk, hogy Ferdinánd követe Konstantinápolyban adófizetést ajánlott a szultánnak, ahogyan János király tette.⁴⁷² Emlékeztetek arra, hogy a Habsburg és az oszmán fél 1545-ben kötöttek először fegyverszünetet, amelyet 1547-ben 5 éves béke követett. Ferdinánd tehát ezt a precedenst próbálta felhasználni először még arra, hogy az egész országot, de később már csak hogy a ténylegesen a kezében lévő magyar területeket biztosítsa a maga számára az adófizetésért cserébe. Ami később, mint tudjuk a Habsburg–oszmán viszony normalizálódásakor valóban be is következett (drinápolyi béke). Éppen ezért nem vagyok biztos abban, hogy a velencei követ értesülése helyt álló, inkább arról lehet szó, hogy Morosini átvette a Habsburg-fél érvelését, amely az adóért cserébe régóta próbált megegyezni Szulejmánnal.

⁴⁷¹ Bár kérdés, hogy a korabeli gyakorlat alapján mennyire különíthető el az ország bevétele a király magánjövedelmeitől különösen egy olyan kaotikus, polgárháborús időszakban, amilyenben János volt kénytelen uralkodni.

⁴⁷² ASVe Capi di Cons. X, Lett. amb., b.12, fasc. 1545, n. 185.

Az adó tehát kollektív teherré vált, ami véleményem szerint annak a következménye volt, hogy a szultán először még csak elvben, de elismerte a Szapolyai-ház örökösödését. Ugyancsak János Zsigmond uralkodása alatt, annak vége felé⁴⁷³ az erdélyi rendek megkapták II. Szelim (1566–1574) szultántól a szabad királyválasztás jogát, amelyet ők magától értetődő módon természetes, ősi jogukként, a Magyar Királyság örököseiként szabad fejedelmválasztási jog formájában érvényesítettek. A rendek is szoros összefüggést láttak az örökösödés és a szabad királyválasztás engedélyezése között. Erről tanúskodik a velenicei francia követ 1540. november 12-i beszámolója, aki szerint az örökösödésnek évi 100 ezer arany fejében történő elismertetése mellett a magyar követség másik célja a szabad királyválasztás jogának engedélyeztetése lett volna.⁴⁷⁴

A források másik csoportja által említett fizetség pedig, amely úgy tűnik nem egyszeri, hanem rendszeres volt, az oltalom ára, hozzájárulás a szultán kiadásaihoz az országban tartózkodó nem kis, több ezres létszámú oszmán katonai segéderő költségeinek anyagi ellentételezése lehetett. Ez megmagyarázná az egészen fantasztikus, a Magyar Királyság éves bevételeéhez közelítő nagyságú 300 ezres összeget. Ne feledjük, az ország területe, leszámítva a Szerémséget és a Ferdinánd uralma alatt lévő részeket, ekkor még nagyjából egyben van, a földeket még nem kezdték el tímárba kiosztani!

Egyetlen olyan forrást ismerek, amely kétségtelenül hitelt érdemlő, mert egykorú és szemtanú tollából származik, és amelyik egyértelműen megerősíti a fenti gondolatmenetet. Verancsics Antal mindössze négy nappal a király halála után nagybátyjának, Statileo Jánosnak írott levelében azt olvassuk, hogy a testamentumos urak döntöttek a portai követség elindításáról, és hogy azzal együtt elküldik a szultánnak az ígért, és a szerződés szerint járó, de eddig el nem küldött ajándékot és adót (*pensio*).⁴⁷⁵ Mivel erre János halála után került csak sor, a Portán nem is könyvelték el az ő nevére a fizetést, így maradhatott a szultánnak élete végéig a szó szoros értelmében adósa a király.

⁴⁷³ Az 1665-ből származó hitelesített és 1566-ra antedatált *abdnáme* változatban szerepel ugyan a rendek szabad választási joga, a Bethlen Gáborhoz köthető harmadik variánsban azonban, amely bizonyosan 1620-ból származik, nem találjuk. A 2. és 3. változatot lásd PAPP, *Die Verleibung*, 154–158. A kérdésre később külön fejezetben visszatérek.

⁴⁷⁴ CHARRIÈRE, *Négotiations*, I, 453. Idézi az összeg említése nélkül SZALAY, *Adalékok*, 189–190.

⁴⁷⁵ SZALAY, *Verancsics*, VI, 116.

IV. MI ÉS MENNYI VESZETT BUDA ALATT?

„Az eskü inkább afféle útmutató, mintsem valódi törvény.”

A Karib-tenger kalózái

I. SZAPOLYAI JÁNOS HAGYATÉKA

a) Válaszúton – vajon kié lesz az ország?

János és Szulejmán viszonya a váradi béke ellenére viszonylag normális maradt, ha használhatjuk ezt a szót, amelyben azonban törés következett be az általa többször megvédett király árulása miatt. Ami igen kínos szituációt teremtetett a Szapolyai-dinasztiára nézve, és veszélybe sodorta a jövőjét. Megvolt az esélye, hogy a szultán a felmerülő lehetőségek közül alkalomadtán a drasztikusabb megoldást, a királyság elfoglalását fogja választani.

KÁROLYI ÁRPÁD egész monográfiát szentelt a váradi békéhez vezető diplomáciai tárgyalások bemutatásának,⁴⁷⁶ a már régóta rendelkezésünkre álló, valamint újabban kiadott okmánytárakból pedig azt is megtudhatjuk, hogy a Ferdinánd pártjára átállt Hieronim Łaski milyen nehéz helyzetbe került, amikor ura megbízásának megfelelően megpróbálta megszerezni János helyét, vagyis hűbérbe, adófizetés fejében megkapni az országot.⁴⁷⁷ A pápai követek és Zsigmond lengyel király levelezése erre a kulcsfontosságú időszakra, amikor Jánosnak szembesülnie kellett a szultán haragjával, valamint a halálát követő néhány hónapra vetnek éles fényt, amikor a testamentumos uraknak nem kis nehézségek árán sikerült teljesíteni halott uruk végakarátát, azaz elismertetni a Portával a dinasztia trónöröklését.

⁴⁷⁶ KÁROLYI, *Adalék*, i.h.

⁴⁷⁷ 1540 kulcsfontosságú őszén, amikor eldőlt a Magyar Királyság egyharmadának sorsa, a Konstantinápolyban tartózkodó Łaski azt tanácsolta urának, hogy hagyja a gyermek kezén apja területeit és koncentráljon az uralma alatt lévő területek, Horvátország és Szlavónia megtartására. GÉVAY, *Urkunden und Actenstücke*, 103.

Az örökösödés és a váradi béke végrehajtása nyilvánvalóan kizárták egymást: János számára a legfontosabb a szultán kiengesztelése és beleegyezésének kieszközlése volt fia örökösödése érdekében, amelynek sikere esetén nyilvánvalóan azzal számolt, hogy nem kell elmenekülnie. Ő és legbizalmasabb tanácsosai tehát *legkésőbb ekkor* megfogalmaztak egy B-tervet. Ennek lényege, hogy a trónörökös születése esetén nem adja át a trónt, hanem utódjára hagyja. Rorario ezt már 1539. október 28-ai jelentésében megírta.⁴⁷⁸ Figyeljünk az időpontra: János Zsigmond 1540 júliusának elején született, ami azt jelenti, hogy valamikor előző év októberében kellett megfogannia, amikor a legátus is megírta az örökösödsre vonatkozó sorait.

Egy hónappal később János egy Rorarióval megejtett bizalmas jellegű tárgyaláson, amelyen kettőjükön kívül csak Fráter György és Statileo volt jelen, kifejtette terveit – ha nem is mindet – a török elleni háborút és dinasztiája jövőjét illetően. A beszélgetés elején János elmondta, hogy csak a vak nem látja, hogy egy nagy általános hadjárat elmaradása esetén – amivel a már említett törökellenes ligára célzott – az ország a török kezébe fog kerülni. Haditerve a következő volt: mivel tisztán tengeri hadműveletekkel nem lehet átütő sikert elérni, egyszerre kell támadást indítani szárazföldön és vízen. De mivel a török várakkal jól megerősített területet birtokol, azon kívül a keresztények megosztottak, az erők összefogása nélkül nem lehet sikert elérni, ugyanis Magyarország három részre szakadt, és már nem is lehet királyságnak nevezni. Ha viszont megvalósulna a keresztények összefogása, és kapna havi 120 ezer forintot, abból ki tudna állítani egy 30 ezer fős, jobbra lovasokból álló hadsereget, és még ugyanennyit a környező népekből, a török uralom alatt álló területekről.⁴⁷⁹ Ferdinánd azonban Łaski útján mindent elrontott, ami az isteni gondviselés következménye volt, mint ahogyan az is, hogy amikor már nem kerülhetett el, hogy a szultán parancsára ne mozgósítsa csapatait, úgy döntött, hogy személyesen keresi fel és békíti meg.⁴⁸⁰ A nem mindig világos szövegkörnyezetből úgy tűnik, hogy a király Rorariónak tulajdonképpen azt akarta az értésére adni, hogy nemcsak a váradi béke megkötését, tehát a szultánnal

⁴⁷⁸ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 82.

⁴⁷⁹ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 95. A váradi béke végrehajtásával kapcsolatban kivitelezett szárazföldi és tengeri hadműveletekről lásd KÖRPÁS ZOLTÁN, *V. Károly és Magyarország (1521–1538)*, Budapest 2008, 192–199. János ezek kudarca után fogalmazhatta meg elképzelését.

⁴⁸⁰ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 95–96. Hogy a király pontosan mit érthetett ez alatt, kiderül Frangepán Ferenc leveléből, aki azt írta, hogy a szultán jóindulatától függnek, és hogy nem tudják, mitévők legyenek, mindenestre ajándékot küldenek és könyörögnek. ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 77.

kötött egyezmény felrúgását tekinti az isteni gondviselés művének, hanem azt is, hogy Ferdinándnak „hála” őt sem kötelezik többé a béke rendelkezései. Vagyis, tiszta lelkiismerettel mondja fel a maga részéről az egyezményt.

Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy János azért mondta el ezt bizalmasan a nunciusnak, mert ekkor már tudhatta, vagy legalábbis sejthette, hogy gyermeke fog születni. És bár a korabeli viszonyok közt egyáltalán nem lehetett biztos sem abban, hogy a trónörökös életben fog maradni, illetve túléli a gyermekágyat, sem a gyermek nemében, a terhesség ténye elegendő lehetett ahhoz, hogy a maga részéről morálisan felmentettnak érezze magát egy olyan eskü alól, amelyet az előző évben Ferdinándnak kényszerült letenni. Ez újabb, még ha halvány esélyt is jelentett, hogy elodázza az ország török általi elnyelésének a rémképét. Mert abban, mint láttuk, biztos volt, hogy országrészének Ferdinánd kezébe kerülését a szultán nem fogja eltűrni. Egy trónörökös a vazallus Szapolyai-házból viszont új tárgyalási alapnak számított a hűbéri státusz fenntartása és a Magyar Királyság megőrzése szempontjából. Hogy ezt nyélbe üthesse, Jánosnak békére volt szüksége. Ezért Fráter Györgyöt 100 ezer forint értékű ajándékkal a Portára akarta küldeni.⁴⁸¹

A másik fél, akivel meg kellett értetnie, hogy a váradi egyezmény ebben a formájában már nemcsak az ország, nemcsak Ferdinánd, hanem a kereszténység érdekeit sem szolgálja, a pápa volt. Ne feledjük, hogy János kiátkozása hivatalosan még érvényben volt; ezért Rorario értésére adta, hogy a portai tárgyalásokon a legmesszebbmenőig figyelembe fogja venni a pápaság érdekeit. Ami diplomáciai nyelvre lefordítva azt jelentette, hogy a Portára beküldendő követei – eredetileg még a barát, valamint három titkár és egy tolmács – úgy fognak tárgyalni, hogy „ha Őszentsége úgy parancsolja, hogy tárgyaljanak az ő érdekében a szultánnal, például egy fegyverszünetről (*indutie*) az egyházi állammal, megteszi, sőt könnyedén nyélbe fogja ütni”.⁴⁸² A nuncius azonban elhárította ezt az ajánlatot.

János a váradi békét nem is ekként (*pace*), hanem fegyverszünetként (*tregua*) kommunikálta,⁴⁸³ vagyis azt próbálta elhitetni a szultánnal, hogy semmilyen visszavonhatatlan nem történt, illetve semmi olyanra nem került sor,

⁴⁸¹ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 99. Lásd FRANKÓI, Magyarország összeköttetései a Szent-székkal, 57.

⁴⁸² „...se Sua Santità commanda chel habbia tractar cossa albuna per lei con el Turco, come sariano indutie col stato dela Chiesa, lo fara, et sara facile ad impetrarle”. ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 96.

⁴⁸³ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 68.

amibe a Portát be kellett volna vonni. Erre szolgált volna a pápaság, sőt a lengyel király bevonása is a tárgyalásokba. János szerint az ő és Zsigmond király követének közös fellépését a béke érdekében a Portán éppen Ferdinánd akadályozta meg.⁴⁸⁴ Vagyis lebukása után úgy próbálta menteni a helyzetet, hogy a szultán vazallusaként békeközvetítői szerepet próbált eljátszani Szulejmán, Ferdinánd, és a pápa között, ahogyan korábban Gritti tette.⁴⁸⁵

Éppen emiatt kényszerült arra, hogy az adófizetés előző fejezetben tárgyalt kérdését összekösse a békekötéssel és az örökösödéssel. János ekkor lépett rá arra az útra, amelynek a végén 1526 decemberével szemben már nem egyszerűen a királyság török vazallitása, hanem a „kisállami” megoldás, az Erdélyi Fejedelemség megalakulása áll. Csakhogy ezt akkor még nem lehetett tudni. Áprilisban Statileót Ferenc francia királyhoz, illetve V. Károly császárhoz küldte, júniusban pedig, amikor már beteg volt, ura nevében Fráter György Eszékit és Werbőczyt fogja a Portára indítani. Mindkét követküldés végső célja a politikai támogatás megszerzése volt a váradi béke érvénytelenítéséhez és fia örökösödésének elfogadtatásához.⁴⁸⁶ A béke kitudódása miatt János a legrosszabbra készült, mivel tisztában volt azzal, hogy dinasztiája és az ország sorsa *most* fog eldőlni.

Volt oka az aggodalomra: nem sokkal halála előtt érkezett egy levél a szultántól, amely nem maradt ránk, de emlékezetét megőrizte Szerémi: „...s elküldte követségbe György barátot a törökök császárához, tudja meg, vajon igaz-e az őfelsége számára írt írás, vagy nem”.⁴⁸⁷ Részletek sajnos nem hangzanak el, így az sem, hogy a követségre mikor került volna sor.⁴⁸⁸ Néhány oldallal később Fráter György meghíúsult követségének taglalása után következik egy újabb levél, amelyet az urak küldtek már János halála *után* a Portára, amelyben az állt, hogy a szultán mentse fel Buda várát. Ez sem maradt ránk. Sokkal érdekesebb azonban, hogy a követként elküldött Boza Benedek milyen szavak kíséretében nyújtotta át a Portán ezt a levelet: „Az én uram, János ki-

⁴⁸⁴ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 95.

⁴⁸⁵ SZAKÁLY, *Vesztőbely*, 81–88.

⁴⁸⁶ Uo., 106. 114, illetve SÖRÖS PONGRÁC, *Statileo János életéhez*, A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre, Pannonhalmi 1916, 3–56, 46–51. Diplomáciai működéséről legújabbban lásd BOTLIK RICHÁRD, *Statileo János diplomáciai küldetési János király (1526–1540) uralkodásának idejéből*, Századok 147 (2013) 813–854.

⁴⁸⁷ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 311.

⁴⁸⁸ Ez akkor történhetett, amikor János udvari orvosának később részletesebben is elemzett beszámolója szerint Fráter György elindult, majd megállt és visszafordult, amivel kiváltotta a király dühét, aki újból a Portára indította. ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 114.

rály azonfelül végrendeletet tett, hogy császári felségedé egyetlen fia Magyarországgal együtt, és Buda”.⁴⁸⁹ Boza szavaiból következtethetünk a szultán levélének tartalmára, amelyben két olyan dolog szerepelhetett, amely érintette az ország és a dinasztia jövőjét: ezek az örökösödés kérdése, és a szultánnak az ország közepének átadására vonatkozó követelése voltak. A Szerémi által említett felajánlkozást erősíti meg Verancsicsnak a király halála után néhány nappal kelt hosszú levele.

Ennek a rokonához, Statileóhoz intézett levélnek⁴⁹⁰ számunkra az a része érdekes, ahol a király végakaratáról számol be. János, miután intézkedett az adó beküldéséről, a testamentumos urak oltalmára bízta feleségét és fiát, emlékeztetükbe idézve, hogy az ország és javaik épségének, illetve sértetlenségének a megőrzése egyedül a szultántól („*a solo Suleymano*”) várható, mivel a keresztény hatalmak megosztottak, ezért nincs hatalom, amely ellent tudna állni a töröknek.⁴⁹¹ Vagyis Verancsics, ha nem is *expressis verbis*, de ugyanazt állítja, amit Szerémi a levelezés és Boza útja kapcsán, hogy a király az örökösödésért cserébe nem kevés lelki vívódás árán, de végül valóban (új)fént kiszolgáltatta országát a szultánnak, és mint láttuk, az urakat is erre buzdította.⁴⁹²

Szerémi és Verancsics mellett van egy harmadik, szintén szem- és fültanúnk, Rüsztsem nagyvezír. Domenico Morosini konstantinápolyi *bailo* 1552. május 28-án kelt jelentésében beszámol a nagyvezírrrel folytatott tárgyalásáról, aki előadta a *bailónak* a saját verzióját Buda elfoglalásáról. A magyar történetírás figyelmét elkerülte ez a rendkívül fontos és új adalékokat tartalmazó irat. Az ÓVÁRY-féle oklevélkivonatokban sem találni nyomát. Rüsztsem a velencei követtel folytatott eszmecsere során Buda 11 évvel azelőtti elfoglalásának apropóján felidézte, hogy János a halálos ágyán az urak lelkére kötötte, hogy a szultánnal kötött szerződése alapján halála után az ország összes fontos várát adják át neki.⁴⁹³

⁴⁸⁹ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 315. Felhívom a figyelmet, hogy a Boza Benedek szájába adott szavak szinte szóról-szóra egyeznek azokkal a szavakkal, amelyekkel annak idején Łaski tett hűségesküit János nevében a szultánnak.

⁴⁹⁰ SZALAY, *Verancsics*, VI, 113–115.

⁴⁹¹ SZALAY, *Verancsics*, VI, 114.

⁴⁹² Lásd a király érzelmeiktől fűtött szavait: „...*et cum domesticis meis, magno insidiarum ac proditionum astu, grave habere negotium, Turcumque incredibili arte, admirandis officiis et subjectione plus quam privati hominis continebam, ne ad subjugandum totum, quod regni erat reliquum, raperetur*”. SZALAY, *Verancsics*, VI, 114.

⁴⁹³ Mintha erre utalna a szultán 1541-es *fetbnáméj*ának azon kitétele, hogy Magyarországot összes váraival, tartományjaival és lakóival birodalma többi tartományához csatolta. Idézi FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 13.

Vagyis Rüsttem értelmezésében, ami egybeesett a muszlim jogértelmezéssel, János a gesztussal önként kiszolgáltatta magát és országát, amely amúgy sem volt az övé.

Morosini még ugyanezen beszélgetés kapcsán további részletekről is beszámol a király halálát közvetlenül követő időszakból; eszerint János halála után Fráter György követeket küldött a Portára, hogy megtudakolja a szultán szándékát János Zsigmond örökösödésének ügyében: „hogyan egy embere által, akit a Portára küldött György barát, megtudakolja a szultán akarata és szándékát azzal a dologgal kapcsolatban, amire esküt tett, és hogy a leghatalmasabb és legdicsőbb nagyúr szándéka és akarata az volt, hogy amikor János király fia eléri a megfelelő kort, rendelkezzen apja címével és jövedelmeivel”.⁴⁹⁴ A saját jövedelem feletti rendelkezés az önállóság jeleként Gritti egyik korábban idézett levelében is, és egy később idézendő *fermánban* is felbukkan. A kiemelt rész véleményem szerint a csecsemő számára kiállított szerződéslevélre vonatkozik, amelyet 1540 őszen állítottak ki, és amelynek csak a magyar nyelvű példányát ismerjük.

A szövegből, amely 12 évvel János halála után született, nem derül ki, hogy ez az eskü pontosan mikor hangzott el, de egészen bizonyosan Werbőczy István és Eszéki János tették le a csecsemő nevében, amikor Konstantinápolyban 1540. október közepén hivatalosan is megkapták a szerződéslevelet. Hasonló a szóhasználata Szulejmán alábbiakban elemzendő 1550-ben kiállított *fermánjának*. Mivel a szöveg egy követ érkezéséről szól, valószínű, hogy a nagyvezír arra a követre célzott, aki az Eszéki–Werbőczy-féle követség előtt, augusztus folyamán járt az oszmán fővárosban, és akit Szerémi Boza Benedekként emleget. Morosini egy korábbi, március 9-i jelentésében pedig azt olvassuk, hogy Rüsttem szerint a király halálát megelőzően meghagyta az uraknak, hogy „...viseljétek gondját és oltalmazzatok a fiamat ugyanazzal a gonddal, míg el nem éri azt a kort, amikor ennek a királyságnak az ura lesz, amelyre nem lesz képes csak a Nagyúr kegyéből és védelme alatt...”.⁴⁹⁵

Az idézett források közül a *bailo*, pontosabban Rüsttem verziója nem köthető a másik kettőhöz, ami a hitelességét erősíti. Ugyanakkor mindegyik azt állítja, hogy János felajánlotta az országot a szultánnak. Kétségtelenül nem olvasható ki ebből, hogy erre azért került volna sor, mert a szultán Magyarország közepének átadását követelte, mégis nyomós ok készíthette Jánost, hogy egyrészt újra felajánlja teljes odaadását, másrészt hogy az adó hosszú ideje

⁴⁹⁴ ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 105v–106r.

⁴⁹⁵ ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 337v.

húzódó, a keresztény világ felé nehezen kommunikálható ügyében hirtelen ilyen határozottan előre lépjen.

Arra, hogy mi állhatott a szultáni levélben, ami miatt akkora rémület szállta meg Jánost, hogy tollat ragadva azonnal tisztázni akarta a tartalmát, és miért ajánlotta fel újra a már egyszer felajánlott országot, János hívének, Frangepán Ferenc egri püspöknek 1540. szeptember 10-én kelt instrukciója vet fényt, amelyet I. Zsigmond lengyel királyhoz követségbe küldött Hős Lászlónak adott. A szöveg kulcsfontosságú, ezért érdemes a minket érdeklő részeit hosszabban is idézni.

Az irat tehát a lengyel király tájékoztatása céljából készült, politikai háttere, hogy Frangepán Perényi Péterrel együtt János halála után végrehajtandónak tartották a váradi békét, mivel attól féltek, hogy János halála után a szultán elfoglalja az országot. Ebben a bizonytalan politikai helyzetben szükségük volt a váradi egyezség végrehajtása mellett ekkor még szintén kiálló I. Zsigmond politikai támogatására. Az instrukció tehát alapvetően azt a célt szolgálta, hogy egyértelművé tegye, az özvegynek nem áll rendelkezésére akkora katonai erő, amellyel ellen tudna állni Ferdinánd hadseregének. Ennek a ténynek a rögzítése után következik a minket érdeklő rész:

„...ha tehát Felsőged meg akarná védeni a fiú királyságát, török segítségre lesz szüksége, amely megbízhatatlan és elégtelen, ami teljesen nyilvánvaló abból, hogy a halott király őfelsége sohasem egyezett volna bele önszántából olyan kemény feltételekbe, ha nem tudta volna pontosan, hogy egyedül a magyarok erejével nem tud ellenállni a római királynak, a török segítsége pedig nem hogy megbízható és szilárd, hanem veszedelmes a királyságra nézve. Éppen ezért Statileo erdélyi püspök úr amikor a néhai király követeként a császárhoz és a katolikus felséghez igyekezett (ahonnan még nem tért vissza) útja közben értesítette halott ura nevében legszentebb urunkat, hogy a török szultán őfelsége hitlevelére hivatkozva (ahogy a Városból világosan megírták) a királytól Budát, Székesfehérvárt és Pécsét követelte, amelyről az egri püspök nem hiszi, hogy az erdélyi úr (Statileo) híriül merészelt volna adni a pápának, ha a néhai királytól nem kapott volna erre kifejezett parancsot. Őfelsége sem adott volna ilyesmire megbízatást, ha ez nem lett volna igaz. Aminek bizonyítéka, hogy őfelsége az elmúlt húsvét után magával vitte Budáról mindazt, ami drága és értékes volt a számára”.⁴⁹⁶

Frangepán ezután arra figyelmeztette a lengyel királyt, hogy követe útján először tájékozódjon arról, hogy igaz-e a hír a szultán közelgő magyarországi hadjáratáról, mert könnyen hihető, hogy „ha a szultán a halott királytól, annak hatalma teljében nem átalotta Budát és a mondott városokat követelni,

⁴⁹⁶TÓTH, *Liber legationum*, 316.

mennyivel határozottabban követelheti és akarhatja most ezt egy özvegytől és egy csecsemőtől, különösen, hogy mindketten a törökbe vetik a reményüket”.⁴⁹⁷

De nem is a kérés tartalma, hanem az időzítése lehetett váratlan. A kérés ugyanis a *Memoria rerum* elgondolkodtató bejegyzése szerint már 1534-ben, tehát jóval a váradi béke előtt elhangzott:

„... a terek császár Junusz beget, ő tolmácsát, kiköldé Váraddá két okírt. Egyik-írt, az Grittynél való kincseért, két száz ezer forintért, ki Meggyesben vezett. Más okért, hogy Budát neki megadná, az mint fogadása vót. János király Junusz béget semmi jó válasszal bocsátá az császárhoz... Az Budát penig az magyarok nem adják. Mert János király nekiek kötette, mikor az nímetek János királra Budát vitták, és az császár nípe meg nem segíle”.⁴⁹⁸

Frangepán értesülései és a többi forrás határozottan és egyértelműen erősítik egymást, és rámutatnak arra a haldokló királyt és a magyar kormányzatot eluraló félelemre, hogy a szultán nemcsak a dinasztia örökösödését nem fogja elismerni, hanem meg fogja szállni a királyság maradék területeit is. Ráadásul úgy, hogy János szerződéslevele ezt lehetővé teszi, hisz az, mint fentebb láttuk, valóban tartalmazta a király és országa felajánlkozását, amelyet ezért a szultán esküje megsértése nélkül vehetett birtokba: ez volt Ferdinánd vádjainak alapja, és ezzel vádolja a történetírás egy része manapság is! Ugyanakkor a *Memoria rerum* állítása szerint 1534-ben János éppen a szerződéslevélnek az oltalomra vonatkozó pontjára hivatkozva állt ellen a szultáni kérésnek!

De a Magyar Királyság felett máshol is komor viharfelhők gyülekeztek. A már János halálakor fél éve zajló Majlád-féle mozgalom azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy az erdélyi vajdaság leszakad a királyság testéről és a román vajdaságokhoz hasonló státuszba kerül. Ennek a forgatókönyvnek a megvalósulása azzal fenyegetett, hogy a Szapolyai-dinasztia és vele együtt a Magyar Királyság keleti maradéka is eltűnik.

A nagybeteg János tehát a két oldalról is fenyegető veszély elhárítása érdekében a szultán levelének kézhezvétele után haladéktalanul rendelkezett, hogy indítsák el a Portára az előző fejezetben említett régóta esedékes adót és ajándékot.⁴⁹⁹ Az örökösödést még talán ki lehetett eszközölni egy nagy össze-

⁴⁹⁷ TÓTH, *Liber legationum*, 317.

⁴⁹⁸ *Memoria rerum*, 44.

⁴⁹⁹ „Solymano caesari parata jam ab se munera temporis mitterent, ut morientis etiam meam erga se fidem agnosceret, vosque vestram, qui supereritis, apud eum probetis”. SZALAY, *Verancsics*, VI, 114. Lásd még ehhez a Rorario jelentést, hogy Eszéki és Werbőczy 100 ezer dukáttal indultak útnak

gű ajándékkal és az adó elküldésével, amely tulajdonképpen 1528 óta „járt” a szultánnak, a másik, az ország területének átadását célzó szultáni kérés megváltoztatását azonban aligha lehetett ilyen egyszerűen elintézni. János ugyanis okkal félhetett attól, hogy a váradi béke miatt Szulejmán beváltja az 1528-ban kapott „biankócsekket”, pontosabban, mivel júliusban már látszott, hogy napjai meg vannak számlálva, hogy Szulejmán egykor Konstantinápolyban tett esküjét a jövőre, a halála utáni időszakra nézve gyermeke esetében már nem fogja érvényesnek tekinteni. A szultán csapatai ráadásul már régóta, legalább Gritti Magyarországra jövetele, de egyes jelek arra mutatnak, hogy még korábban, az országban állomásoztak: az előző fejezetben megfogalmazott hipotézisem szerint a királynak a rendszeres pénzügyi utalásokra tett megjegyzése éppen az oszmán katonaság eltartásának tényét fedik. Erre utalt Rorario is az egyik jelentésében, amikor azt írta, hogy a király bizalma jeleként (bár azt, hogy ez nem volt teljesen őszinte, a nuncius rögtön hozzátette) alig őriztette a várait. Sőt megtudjuk azt is, hogy környezetében állandóan tartózkodott egy török.⁵⁰⁰ Szerémi nevet is mond, szerinte Kászonnak (Kászim) hívták, aki úgy tűnik elég tevékenyen kivette a részét a német csapatok elleni harcból, és akit a szultán, legalábbis formálisan, János parancsnoksága alá rendelt.⁵⁰¹

Ebben a helyzetben tehát újból felajánlotta teljes és feltétlen engedelmességét, ahogyan 1528-ban Łaski útján, és talán egy évvel később Mohácson, vagy Budán is megtette. A választ azonban már nem volt ideje kivárni, mert július 22-én meghalt. A probléma teljes súlyával a testamentumos urak, de leginkább Fráter György vállára nehezedett. János halálával ugyanis új politikai helyzet

„al quale [tudniillik a szultánnak] *haveva espedito et haveva con fillo constretto il Grande Cancellier et il Vescovo delle Cinque chiese a pigliar il carico con li medesimi Cento mila ducati, et presenti portava lui, et andarli nomine regni*”. Kissé alább, hogy János király nem kevesebb, mint 500 ezer dukátnyi ajándékot szedett össze: „*si fece portare le sue gioie: che fu cosa bellissima a vedere, quali puono essere di valore di 500 millia ducati*”. ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 114. Mazza egy egészen fantasztikus, 700 ezer aranyra rúgó összegről tett említést. Lásd DOMOKOS GYÖRGY–MÁTYUS NORBERT, *Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2016, 52. Ez a két levél eléggé egyértelműen eldönteni látszik a kérdést, hogy vajon rendszeres adó első részletének, vagy kizárólag *captatio benevolentiae* céljából eljuttatott ajándéknak (*extraordinaria*) kell-e a tekintenünk ezt a hatalmas értékű kincset. A velencei francia követ november 12-i jelentése szintén 100 ezer arany éves adót említ. Lásd CHARRIÈRE, *Negotiations*, I, 450.

⁵⁰⁰ De például tudjuk azt is, hogy már Buda elfoglalása előtt is tartózkodtak török csapatok az országban. Lásd ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 205; *Memoria rerum*, 45–46. 48; Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 223. 250. 252. 254–264. 275. 287.

⁵⁰¹ Szerémi: *Magyarország romlásáról*, 170. 249. 250. 252.

állt elő, amely az ország bekebelezésének rémével fenyegetett.⁵⁰² Verancsics Statileónak írt idézett levelében két pontban foglalta össze a portai követség teendőit. Először is ki kellett menteniük a halott királyt, hogy a követség János betegsége és az ellene szőtt összeesküvés miatt késlekedik, másrészt megköszönve a szultán eddig is bőven áradó kegyét, megkérni, inkább könyörögni neki, hogy ismerje el fiát örökösének, illetve hogy vegye oltalmába a csecsemőt és anyját, a királynét.⁵⁰³ Láttuk, hogy ezt írta a velencei francia követ és ugyanezt állította Szerémi is.

A kiskorúságból fakadó problémával és a királyválasztó országgyűlés, sőt általában az országgyűlések jelentőségével tisztában voltak Konstantinápolyban is. Erre mutat egy ide illő és eddig figyelmen kívül hagyott adat, hogy Szulejmán 1543-ban állítólag Budára (!) akart összehívni egy országgyűlést, de végül nem sikerült keresztülvinnie tervét.⁵⁰⁴ Giulio Orsini, illetve Farnese bíboros titkárának ugyanebben az évben szeptember 29-i napon kelt leveleiben az szerepel, hogy Ferdinánd Pozsonyba akar összehívni egy országgyűlést, míg a szultánnak ugyanezt nem sikerült elérnie.⁵⁰⁵ Elképzelhetőnek tartom, hogy ha ez igaz, és nem minden valós alapot nélkülöző pletyka volt, akkor Szulejmán a megváltozott politikai környezetben védence hiányzó legitimációját akarta pótolni. Oszmán nézőpontból neki volt joga az örökös kijelölésére, illetve jóváhagyására, amelyet a magyar szokások szerint összehívott országgyűlés, illetve az azon megejtett „szabad” választás szentesít. Arra mindenképpen rávilágít, hogy a kortársak – török oldalról is – érzékelték, hogy nincs rendben az új király legitimációja.

Az adó és a követség elküldése mellett további fontos teendő volt a trónörökös elismertetése a magyar rendekkel. Ha ez nem történik meg, semmi nem állt volna többé Szulejmán és az ország teljes megszállása közé. A hatalom átruházása a dinasztia trónörökösére egyúttal azt is jelentette, hogy meg kellett oldani az uralom zökkenőmentes átadását, amely a dinasztia hatalmának folytonosságát biztosította a magyarok szemében. Azaz el kellett fogadtatni a Szapolyai-ház újabb tagjának magyar királyságát. Erre kerítették sort 1540. szeptember 18-án a Rákos-mezei országgyűlésen. A gyűlés iratai nem maradtak ránk, azt azonban tudjuk, hogy kevesen jelentek meg, ezért a választás

⁵⁰² Lásd a nuncius jelentéseit ezzel kapcsolatban ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 108.

⁵⁰³ SZALAY, *Verancsics*, VI, 116–117.

⁵⁰⁴ ÓVÁRY, *A Magyar Tudományos Akadémia oklevél-másolatai*, II, n. 401.

⁵⁰⁵ ÓVÁRY, *III. Pál és Farnese bíbornok*, 192. 193.

nem volt szabályos.⁵⁰⁶ Az országgyűlésről beszámoló Choron András szerint a jánosisták megegyeztek a két erdélyi vajdával, Majláddal és Balassa Imrével, hogy a király temetése után kormányzót választanak, és hogy elküldik az adót a szultánnak – ez már egy újabb tétel volt –, és a lengyel király oltalmába ajánlják magukat.⁵⁰⁷

A sietségnek több oka lehetett. Egyrészt, hogy János pártjának széthullását megakadályozzák, hisz várható volt, hogy Ferdinánd vetélytársának haláláról értesülve haladéktalanul országgyűlést fog összehívni, és megpróbálja átcsábítani János még kitartó híveit. Az összehívás másik oka szerintem az volt, hogy szinte kikényszerítsék I. Zsigmond lengyel király támogatását, pontosabban, hogy olyan politikai helyzetet idézzenek elő, amelyből – lánya és unokája magyar királyságának támogatása mögül – a király presztízsveszteség nélkül nem hátrálhatott volna ki. Ez a számítás, legalábbis rövidtávon nem vált be, fél évvel később azonban meghozta a gyümölcsét.

A gyűlés összehívásának harmadik oka, hogy a magyar és külföldi közvélemény előtt demonstrálják, hogy az egyik legfontosabb rendi kiváltság, a királyválasztás továbbra is szabad. Ez utóbbi kapcsán érdemes elgondolkodni, hogy egy ilyen rendkívül cseppfolyós helyzetben vajon mennyire volt kockázatos a gyűlés összehívása? A János halála után a Portára menesztett Eszéki és Werbőczy szeptemberben még mindig valahol a Balkánon jártak, és azt is tudjuk, hogy Majlád szerződéslevelet kért és kapott az erdélyi vajdaságra, ami, mint látni fogjuk a következő fejezetben, valamikor augusztusban realizálódhatott. Ha a szultán nem ad kedvező választ a követségnek, akkor János pártjának egyre haloványabb tekintélye a keresztény uralkodók szemében végképp elenyészik, nem is beszélve arról, hogy ez esetben mi lesz a sorsa a dinasztíának és az ország lakóinak?

* * *

Egy ilyen helyzetben nincs felelős politikai erő, amely ne tenne fel mindent egy lapra, mindazonáltal úgy vélem, hogy főleg Fráter Györgynek köszönhető, hogy az általános reménytelenség közepette mégis érkezett valamilyen biztató hír a Portától, amelynek birtokában különösebb tekintély- és hitelvesztés kockáztatása nélkül ejthették a gyűlés összehívásának.

⁵⁰⁶Lásd MOE II, 279–280. Láttuk, hogy tulajdonképpen Frangepán és Perényi követsége a lengyel királyhoz felfogható az oltalomkérés egy formájának.

⁵⁰⁷MOE II, 279.

Ehhez fogódzót Rorario fentebb már idézett, ám kellő figyelemre kiadása óta nem igen méltatott szeptember 20-i jelentése nyújt. A legátus magyarországi látogatásából visszatérve írta meg Farnese bíborosnak a benyomásait Rómába, illetve osztott meg vele újabb híreket. Jelentésének van egy nem könnyen értelmezhető része, a mondat ugyanis azzal kezdődik, hogy Fráter Györgyöt Petrovics és Török Bálint meg akarták ölni, ezért a barát hátat fordítva betegséget színlelt, miközben „...megjött a szultán válasza, akihez elküldte követésébe, rájuk kényszerítve a megbízást, a főkancellárt és a pécsi püspököt... az ország nevében, akik elmentek Lippáig, két nap járásra Belgrádtól, ahonnan a Portára küldtek menlevélért: a hírnök az oda és visszautat 25 nap alatt tudja megtenni...”.⁵⁰⁸ A legátus levele szeptember 20-án kelt Porde nonében, amely Friuli tartományban található. Az elején kiderül, hogy Rorario értesüléseit János orvosától szerezte, aki Budáról indult Ferdinándhoz, akivel Bécsújhelyen (Cittanova) találkozott, ahol 5 napot időzött. Budai indulással visszafelé számolva az időt, arra jutunk, hogy Rorario értesülései az augusztus második felében fennálló helyzetet tükrözik. Ennek igazolását megkönnyíti, hogy Verancsictól tudjuk, hogy Eszéki és Werbőczy július 22 és 26 közt indultak el, értelemszerűen Erdélyből, mivel János Szászsebesen halt meg. Lippára a hónap végéig mindenképpen meg kellett érkezniük. Rorario nyilván a helyzetet ismerők információi alapján számolt azzal, hogy Lippáról egy hónapon belül lehet megjárni a konstantinápolyi utat. Mivel a kiküldött futár még nem ért vissza, és ha a követek lippai tartózkodását július végétől számítjuk, ebből az következik, hogy a legátusnak a szultáni levél budai beérkezésével kapcsolatos információjának augusztus második feléből kellett származnia.

Mindezt azért fontos rögzíteni, mert a fejezet elején láttuk, hogy Szerémi szerint János halála, tehát július 22. után az urak Boza Benedeket küldték a Portára egy levéllel, amelynek tartalmát nem árulta el, de biztos, hogy János halálhírét tartalmazta, azon felül egészen bizonyosan tartalmazta az örökösödés, és nyilván az adó kérdését, és természetesen azt, hogy szabályos követség fog menni a Portára. Ennyit a július 22-e után zajló események alapján különösebb merészség nélkül állíthatunk. A szultán pedig Bozával, vagy nélküle, de válaszolt, levele pedig valamikor augusztus második felében/utolsó hetében ért Budára. Hogy ebben aggasztó részletek lehettek, arra abból következtethetünk, hogy a legátus szerint a barát miután arról értesült, hogy a hírnök még nem érkezett vissza Lippára a *salvus conductus*ra váró követekhez, mégis azt írta nekik, hogy haladéktalanul induljanak tovább a menlevél nélkül, és hogy

⁵⁰⁸ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 114.

tisztában van azzal, mit tesz.⁵⁰⁹ A követek azonban nem voltak hajlandók tovább indulni. Ez érthető, hisz valószínűleg náluk volt legalább 100 ezer arany, illetve az ajándékok, a barát azonban az óriási kockázat ellenére követelte, hogy menjenek tovább! Hogy mi lehetett ez az aggasztó momentum, vagy momentumok, igen nehéz megválaszolni, mert még a közvetett adatok is hiányzanak. De ha helyes a feltevésünk, hogy mindez augusztus második felében történt, akkor a szultán szintén augusztusi levelének tartalmát illetően egy felvetést azért megkockáztathatunk.

Fráter György és a többi úr a követség és a beküldött adó ellenére sem lehettek biztosak abban, hogy a szultán nem fogja megszállni az országot: abban azonban igen, hogy ennek esetleges bekövetkeztére 1540-ben már biztosan nem kerül sor. Vagyis nyertek majdnem egy évet. Azt sem lehetett előre látni, hogy ha a szultán esetleg nem is szállja meg teljesen az országot, a csecsemő János Zsigmondnak nyújtandó garanciája pontosan mekkora területre fog kiterjedni.⁵¹⁰ És mivel a trónörökös kiskorú volt, meg kellett bízni valakit, akinek a személye biztosítékot jelent a régi patrónus és az új vazallus közti új szerződést betartására. János választása környezetének egyetlen alkalmas és rátermett személyére esett, akire gyakorlatilag rá is hagyta az egész országot.

Csak hogy úgy tűnt, hogy Majlád István miatt meghíúsul az egész: az erdélyi vajda ugyanis augusztus hónapban szerződéslevelet kapott az erdélyi vajdaságra. Ennek elfogadása Szapolyai államának a végét jelentette volna, tehát szó szerint élet-halál kérdése volt, hogy a követség tovább menjen. Úgy vélem, ez lehetett az aggasztó fejlemény, ami miatt Fráter György azt akarta, hogy a követség mindenáron folytassa útját.

VARGA SZABOLCS újabban kifejtett véleménye szerint Majládot alaptalanul vádolták meg árulással illetve összeesküvéssel, mivel mozgalmát a várad i egyezség kitudódása és az után indította, hogy világossá vált, János nem

⁵⁰⁹ „...lontano da Belgrado due giornate piccole, et de li havevono espedito ala porta dil Turcho per haver salvocondotto...qual messo poteva andar et tornar in giorni XXV: et che il Thesoriario inteso questo li haveva scritto non perdissero tempo: ma che andasseno senza salvocondotto”. ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 114. Itt újfent fontos hangsúlyozni, hogy Rorario szeptember 20-i jelentése már Itáliában kelt, a magyarországi helyzetre vonatkozó információi tehát legjobb esetben is augusztusiak. Értelemszerűen nem számolhatott be a magyar országgyűlésről sem.

⁵¹⁰ Lásd a János Zsigmondnak adott *abdnámét*, illetve a nuncius valószínűleg erre az iratra tett utalását, PAPP, *Die Verleibung*, i.h., illetve ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 112. Már csak e miatt az egyszerű tény miatt sem valószínű, hogy 1541-ben a kétségkívül meglévő viták ellenére valószínű lett volna az ország teljes megszállásának és bekebelezésének, vagyis a hódítás utolsó szakasza életbe léptetésének.

akarja azt betartani. Eszerint az értelmezés szerint a főúr János halála után azért fordult a Portához, hogy a nagyobb rosszat, az ország teljes bekebelezését megakadályozza: ez lenne a magyarázata annak, hogy bár mint látni fogjuk a következő fejezetben, megkapta a szerződéslevelet, mégsem vette azt át, és megszakította a kapcsolatot Konstantinápolyal. Ezért ott nem tudták mire vélni, hogy miért nem élt a kért és megkapott lehetőséggel. Ennek a feltételzésnek azonban több adat is ellentmond.⁵¹¹

b) A „Majlád-ügy”

A testamentumos urak tehát János halála után azonnal a Portára menesztették Eszéki pécsi püspököt és Werbőczy kancellárt. Az augusztus elején, még a szeptemberi rákosi előtt tartott szászsebesi országgyűlés pedig János fiát trónörökösnek ismerte el, bár a csecsemőt nem koronázták meg. A végzés ezért inkább elvi állásfoglalásnak volt tekinthető, és leginkább Majládnak és lázadó társainak címezheték. Néhány héttel később, az augusztus 29-én megtartott segesvári országgyűlés azonban már a rendek hangulatának megváltozásáról árulkodott. A János halálával szorult helyzetéből megmenekülő Majládot és Balassát a rendek főkapitányuknak választották meg. Ezt a fordulatot érdemes a az előző fejezet végén említett szultáni levelek beérkezése fényében kezelni. Szűk egy hónappal később, a szeptember 21-én összehívott berethalmi országgyűlés az erőviszonyok újabb megváltozásáról tanúskodik: az rendek ekkor már nem voltak hajlandók a magát erdélyi vajdának jelölő – ami ez esetben „szuverén”, a szultánnak alárendelt vazallust jelent – Majládnak azonnal engedelmesskedni, még úgy sem, hogy az országgyűlésen megjelenő Szinán csasz kimondottan ennek érdekében lépett föl.⁵¹² A rendek 5 hónapnyi (!) gondol-

⁵¹¹ VARGA SZABOLCS, *A Majlád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata*, Grastyán Endre Szakkollégium. Tanulmánykötet 2 (szerk. Mátyás Balázs), Pécs 2001, 277–293.

⁵¹² Szinán másik megbízatása az volt, hogy ellenőrizze a János Zsigmond származásával kapcsolatos, éppen Majlád által terjesztett szóbeszédet. Ugyanekkor egy másik csasz Budára ment. MAJLÁTH BÉLA, *Majlád István 1502–1550* (Magyar Történeti Eletrajzok), Budapest 1889, 89. Szinánról lásd CHARRIÈRE, *Négotiations*, II, 453. A csecsemő származásával kapcsolatos pletykák szerepet játszhattak abban, hogy a Porta az önjelölt Majládot bátorította, vagy talán bolondította egy ideig, és megmagyarázná, hogy a rendek miért merészeltek ellenállni a szultán Szinán által közvetített akaratának. Ne feledjük, ekkor már elment az Eszéki–Werbőczy-féle követség, illetve a másik, Izabellát felkereső csasz nem sokkal a berethalmi gyűlés után a gyermek fejére helyezve kezét közvetítette a szultán azon döntését, hogy a csecsemőt elismeri János fiának (Verancsics október 11-i levele).

kozási időt kaptak, ennyire viszont nem volt szükség, mivel közben a szultán, úgy tűnik, meggondolta magát. Eszéki és Werbőczy október 17-ei, Konstantinápolyból küldött levelükben ugyanis arról tájékoztatták a magyar rendeket, hogy Szulejmán jóváhagyta János Zsigmond örökösödését, illetve hogy a következő évben haddal fog az országba jönni.⁵¹³

Majlád szerződéslevelét nem ismerjük, de a kiadás tényéről ránk maradt Lüfti nagyvezír dátum nélküli levele a szerződéslevél ügyében, amely magyarra látszik a rendek magatartását annak ellenére, hogy Majlád mozgalmá⁵¹⁴ alapján véve Ferdinánd érdekeit szolgálta, amit felismertek a Portán is. Ám szóba álltak vele, mert ott is felajánlotta a szolgálatait. Azon kívül János halála új helyzetet teremtett. A levél azért fontos, mert hozzásegít ahhoz, hogy az 1540. július 22, János halála és a János Zsigmond apai örökségét megerősítő *abdnáme* (hipotetikus időpont: október 17) megszületése közötti, a Magyar Királyság jövője szempontjából kulcsfontosságú időszak eseménymenetét az eddigiekhez képest pontosabban rekonstruálhassuk.

A kérdéssel behatóan foglalkozó PAPP SÁNDOR ennek a levélnek az alapján datálta János Zsigmond *abdnámé*ját, amelynek magyar nyelvű szövegében augusztus 16-ai keltezés szerepel, október 17-ére. Állítását további érvekkel is megtámogatta, nevezetesen két, a magyar történetírás által figyelmen kívül hagyott irat alapján: az egyik egy nagyúri levél, amely a lengyel kancellária iratai között maradt fenn, a másik Lüfti nagyvezír Majládnak írt fentebb említett kelet nélküli levele, amelyet PAPP újra kiadott.⁵¹⁵ Ekkor kelt még egy ANTON SCHAENDLINGER által újra közölt nagyúri levél (*bükm*), szeptember 13–22 közötti dátummal, amelyet a szultán Majládnak címzett, és amelynek hasonló a tartalma, mint amit az uraknak írt, illetve amelyet Lüfti küldött.⁵¹⁶ A nagyvezír és a szultán levelei tartalmilag egyeznek és lényegében arról adnak hírt, hogy Majlád megkereste a Portát, és évi 25 ezer arany, valamint a vezérpasáknak adandó szintén évi 1000 aranyért cserébe „szandzsákba” kérte magának az erdélyi vajdaságot (bár nem derül ki, hogy ezen a Királyhágón túli területeket, azaz a középkori erdélyi vajdaság területét értette, vagy ebbe bele-

⁵¹³ TÓTH, *Liber legationum*, 335–336.

⁵¹⁴ SZABOLCSI JÓZSEF, *Az 1539–1541. évi rendi mozgalom oka és célja*, Századok 104 (1970) 300–321; PAPP, *Die Verleibung*, 162–164.

⁵¹⁵ PAPP, *Die Verleibung*, 162–164.

⁵¹⁶ A levél HAMMER kiadásában már régóta ismert, innen idézi a régebbi magyar szakirodalom Majlád követének a nevét is. Újabb kiadását lásd ANTON C. SCHAENDLINGER, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militärbeamte, Beamte und Richter aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien I/2*, Wien 1986, 3–4.

kerültek volna a később partiumi területeknek nevezett tiszántúli részek is). A levélből azt is megtudjuk, hogy a megkeresés, és egy nagyúri levél kiállítás (amely nem maradt ránk) után Majládnak a csausszal együtt visszaküldött követe – nem tudni, mi okból – semmilyen konkrét választ nem hozott a megbízójától a kért tisztséggel kapcsolatban.

Az uraknak címzett nagyúri levél leszögezi, hogy Majládót nemcsak a szultán, hanem a csecsemő király jó és hű szolgájának tartja, vagyis a Porta ezzel a levelével végső soron ejtette Majládót. A nagyúri levél *Dzsemázi ül-Evvel* hó derekán kelt, amely a keresztény időszámítás szerint a szeptember 13–22-e közti időszakra esik. Az erdélyi követség október 17-ei levele alapján azonban, amelyben a szultán pozitív válaszát adták hírül János Zsigmonddal kapcsolatban, PAPP SÁNDOR azt a következtetést vonta le, hogy a leveleket hibásan keltezték, ezért egy hónappal későbbre, *Dzsemázi ül-Ahir* közepére, azaz október 13–22-re datálta. És értelemszerűen Lüfti hasonló tartalmú levelét is ehhez a hipotetikus dátumhoz kötötte.⁵¹⁷ Eddig figyelmenre nem méltatott iratok alapján azonban néhány ponton módosítani kell az eddigi eredményeket és tudásunkat.

Mindegyik alább elemzendő irat a lengyel kancellária aktái közt, Andrzej Czarnkowski 1540. novemberi konstantinápolyi követségének anyagában őrződött meg. A kiadó TÓTH PÉTER szerint az első kettő és a 3. között nagy időbeli távolság van, együttes kiadásukat mégis az indokolta, hogy eredeti lelohelyükön egybekötötték őket.⁵¹⁸ TÓTH szerint az első iratnak nincs, a 2. és 3.-nak viszont van keltezése. A 2. 947. *Saba*, a 3. 947. *Redzseb* havában, vagyis az előző a keresztény időszámítás szerint 1540 decemberében, a másik pedig, latin keltezése (*feria quinta ante Nativitatem*) szerint 1540. november 20-án született. Ezt a levél végén olvasható muzulmán dátum is megerősíti, *Redzseb* hava ugyanis 1540-ben november 10-én kezdődött. Tehát a 2. és 3. levél megszületése között valójában nincs jelentős időbeli különbség, hanem éppen ellenkezőleg, a jelentős időbeli eltérés, amint látni fogjuk, az első és a két másik között áll fenn!

Első nagyúri levelünk tehát keltezetlen. Tartalma roppant érdekesítő. Ebben az szerepel, hogy János hűtlenségbe esett, ezért királyságát, amin az erdélyi vajdaságot érti, Majlád Istvánnak adja. A címzettek, vagyis Erdély lakói engedelmességgel tartoznak neki. A levelet Szinán csausz viszi.⁵¹⁹ A levél

⁵¹⁷ PAPP, *Die Verleibung*, 25.

⁵¹⁸ TÓTH, *Liber legationum*, 391.

⁵¹⁹ TÓTH, *Liber legationum*, 392.

ismeretlen volt, kiadása, 2003 óta tudtommal érdemben nem foglalkoztak vele, pedig kulcsfontosságú nemcsak a János halála és János Zsigmond megerősítése közt eltelt események értékelésében, hanem azért is, mert a levél abban az időszakban kelt, amikor a sokat emlegetett Eszéki-Werbőczy követtség még nem ért Konstantinápolyba. Megérkezett viszont Majládnak a vajdaságot kérő, ránk nem maradt irata, illetve kiállították az erdélyi „szandzsákra” szóló nagyúri levelet, amelynek az előző fejezet végén mondtak, illetve a Rorario-féle híradás alapján ennek legvalószínűbb kelte az augusztusi hónap második fele. Ennek fényében kell a szeptember 21-én összehívott berethalmi országgyűlés eseményeit értelmezni. János július 22-én⁵²⁰ halt meg, kellett néhány nap, míg Majlád megírja a levelét, és elküldi a követét a Portára, ott pedig a kancellárián kiállítják számára a parancslevelet. A nagyúri levélből az is kiderül, hogy a levelet Szinán csasz fogja vinni. Eddig a csasznak egy útvjáról tudtunk, nevét is a török forrást leszámítva csupán Verancsics híradása őrizte meg. Mivel a szultánnak szeptemberben született két másik, ekkor már Majládót ejtő és János Zsigmondot pártoló levele, Szinán viszont a szeptember 21-én megtartott berethalmi országgyűlésen még egyértelműen támogatta Majlád erdélyi vajdaságát, ezért a szeptember közepén írott leveleket másik csasznak kellett vinnie.

Mint említettem, szeptember 18-án, három nappal a berethalmi gyűlés előtt ejtették meg a rákosi országgyűlést, amely ugyan nem volt szabályos, de az erdélyi rendek annak ismerték el. Elképzelhetjük azt a dilemmát, amellyel az országgyűlésen az erdélyiek szembesültek: megérkezik János Zsigmond királylyá választásának a híre, ugyanakkor fellép Szinán és azt követeli, hogy engedelmesskedjenek Majládnak.

Valami azonban nem volt rendben a csasz körül. Verancsics Izabella királynénak írott, október 13-án kelt levelében részletesen beszámolt a berethalmi országgyűlés eseményeiről, és Szinán meglehetősen határozott, a fenyegetést sem nélkülöző fellépéséről Majlád érdekében. Érdemes kissé részletesebben ismertetni a levél tartalmát.

Az országgyűlésen megjelenő csasz ura nevében közölte a rendekkel, hogy Erdély országát minden tartozékával együtt Majládnak és örököseinek (!) adományozta, akinek engedelmeskedni tartoznak, különben lesújt a szultán bosz-

⁵²⁰ Nem 17, vagy 21-én, ahogyan eddig tudtuk. Petrovics Péter és Fráter György Zsigmondhoz intézett levele teljesen egyértelműen július 22-e 7 órában adja meg a halál bekövetkeztének időpontját. TÓTH, *Liber legationum*, 298.

szúja.⁵²¹ Majd színpadiasan Majlád felé fordulva felszólította, hogy tűzzel-vassal irtsa a szultán ellenségeit. Ezután azonnali választ követelt a rendektől. Ennek fényében eléggé meglepő azok reakciója: a többség ugyanis („*sed plures*”) arra az álláspontra helyezkedett, hogy először is a királynét értesíteni kell a fejleményekről, azaz hogy mi fenyegeti a szultán részéről. A csausz ekkor, látva a vitát és értesülve, hogy nem is mindenki jött el a gyűlésre, visszakozott és öt hónap haladékot adott a rendeknek.⁵²² Amire azok úgy döntöttek – nehogy úgy tűnjön, hogy semmibe veszik a szultán akaratát – hogy a csausszal együtt elküldik a Portára Majlád szolgáját egy levéllel, bár ismerve annak hatalomvágyát, éltek a gyanúval, hogy embere titkos utasítást is magával fog vinni. A rendek által a szultánnak írt levélben az állt, hogy arra, amit a követe előadott, egyelőre nem tudnak érdemben válaszolni, mivel az ország szokása szerint ilyen fontos ügyben mindenkit meg kell kérdezni, amire nem elég ennyi idő. Ezért kéri, tekintsen el a csausza által szabott határidőtől, hogy alattvalóhoz illő követséget tudjanak indítani. Ajándékról, fűzte hozzá Verancsics, nem tett említést a levél. De mindenesetre elkezdték az összeszedését a három nemzetre kivetett adó formájában, ami a következő mondatból derül ki. Azonban az egész ügy gyanús volt: nem könnyű kideríteni, olvassuk, hogy a csausz tényleg követ-e? Egyesek szerint hazudott, és a háttérben Majlád, Radu havasalföldi vajda, és Łaski ármánykodása áll. Mások szerint a csausz nem hazudott, és azt állították, hogy biztosan tudják, hogy Majlád megesküdtött a szultánnak („*verba dedisse caesari*”), hogy Jánosnak nem is született gyereke.⁵²³

Az egész ügy, a csausz fellépése, viselkedése, tényleg gyanús volt: különösen, hogy Verancsics híradásából nem derül ki, hogy az országgyűlésen Színán bemutatott volna bármilyen szultántól származó levelet. Ha mégis, akkor az a keltezetlen levél lehetett, amelyet TÓTH közölt a lengyel kancellária irataiból, és amely minden bizonnyal szeptember 21. *előtt* és augusztus második fele, Majlád szerződéslevele *után* kelt. És valószínű, hogy nem szerződéslevél, amelyet a jelek szerint a rendek nem is tekintettek végleges és megfellebbezhetetlen uralkodói akaratnak. Ellenkező esetben aligha reagáltak volna így. Lüfti nagyvezír alább ismertetendő leveléből viszont egyértelműen kiderül, hogy

⁵²¹ A velencei francia követ hasonlóról számol be: „...avec lettres par lesquelles il leur faisoit scavoir qu'ilz estoient tous es esclaves pour avoir gaigné ledit pays, et que á ceste cause il vouloit qu'ilz obéissent á Stephano Maylat”. CHARRIÈRE, *Négotiations*, II, 453–454.

⁵²² VARGÁNál tévesen, nyilván elírás, 5 hét szerepel, amelyet maga Majlád javasolt volna. A szövegből azonban világosan kiderül, hogy ezt nem ő javasolta, hanem Színán adott öt hónap haladékot. VARGA, *A Majlád-féle lázadás*, 284.

⁵²³ SZALAY, *Verancsics*, VI, 153–156.

Szinánnál volt egy nagyúri levél. De azt se feledjük, hogy Eszéki és Werbőczy már úton voltak az oszmán fővárosba, ami senki előtt nem volt titok. A császár fellépése emiatt tűnt érthetetlennek. Ezért nem tarthatjuk véletlennek, hogy három nappal a királynénak írott levél után, október 16-án Verancsics újra tollat ragadott. Ezúttal az erdélyi rendek voltak a címzettek. A jelek szerint fontosnak tartotta, hogy a berethalmi gyűlésen megjelenteknek újra, a távol maradók számára pedig levele által a tudomásukra hozza, hogy Majládtól, úgymond, elpártolt a szerencse („*Mailado visa est fortuna arrisise*”). De mivel félő, folytatja, hogy mégis megkísérli megragadni a hatalmat, a rendek úgy döntöttek, hogy öt hónapon belül követséget menesztenek a Portára. Addig is mindenki a királynénak tartozik engedelmességgel.⁵²⁴

Majlád írt még legalább egy levelet, amely a Verancsics-levél alapján a berethalmi gyűlés, azaz nem sokkal szeptember 21-e után kelt. Lüfti ugyanis azt írja, hogy miután a szultán beleegyezett a kérésébe, és a csausszal (ez volt Szinán) elküldte a levelét (ez volt a dátálatlan irat), Majlád a berethalmi gyűlés után Lázár nevű emberével és a válasszal együtt visszaküldte ezt a csauzt. Veliük ment a Portára az erdélyi követség is a halasztást kérő levéllel. Mint láttuk, Verancsics szerint a rendek attól tartottak, hogy Majlád titokban küldeni fog egy másik levelet is, ám ha ilyen volt is, a tartalmát nem ismerjük. A rendekből azonban annyi világosan kiderült, hogy nem akarják Majládot uruknak. Sőt, Lüfti azt is leírja, hogy közben befutott Eszéki és Werbőczy követsége, ami pontosan egybevág azzal, hogy Szinán és Majlád embere szeptember 21-e után indultak, és nyilván október első felében értek a Portára.

Az 1540 kora őszére előálló politikai helyzet finoman szólva is cseppfolyós volt, nem csoda, ha a szultán és pasái meglehetősen tanácstalanok voltak. Ez magyarázná, hogy miért kaptak az erdélyiek öt hónap gondolkozási határidőt: úgy vélem, ez esetben nem a császár lépte túl a hatáskörét, hanem viszonylag tág határok közt mozgó megbízatással rendelkezett. Amibe beleférhetett, hogy ne hirdettesse ki Majlád szerződéslevelét. Ezt a „sorok között olvasva” a magyar fél is megértette.

* * *

De közben, vagyis Szinán megérkezése, és a berethalmi gyűlés előtt vagy ezzel egy időben történhetett valami más is. Amire abból következtek, hogy a lengyel kancellária szintén Czarnkowski iratai között őrzi a szultán egy másik, roppant érdekes, magyar báróknak írt levelét, amelynek a lényege, hogy bele-

⁵²⁴ SZALAY, *Verancsics*, VI, 166.

egyezett János Zsigmond trónöröklésébe. Ennek kapcsán parancsolja a Portára a Frátert vagy Petrovicsot, vagy helyettük valaki mást. A levél azt is kiköti, hogy a dolog nyélbe ütéséhez nem lesz elég egyszerű követség (ez volt az úton lévő Werbőczy-féle követség), mivel a szultán személyesen is látni akarja az ország új kormányzóját. Ami a leginkább zavarba ejtő, hogy a levél dátuma szerint 946. *Gumenskel Evel* kalendáján született. 946 (1539) egészen bizonyosan nem helyes dátum, mivel a levél egyértelműen János halálának évére vonatkozik, tehát az 1539. év elírás. Ez könnyen belátható a SCHAEENDLINGER által közölt, Majládnak írott levél dátuma alapján („*mittlere Dekade des Dümâdâ I. 947*”).⁵²⁵ A *Gumenskel Evel Dzsemázi ül-Evvel*, a *Kalenda* a hónap első napja, tehát *Dzsemázi ül-Evvel* 1. 1540. szeptember 13 körüli időpont.⁵²⁶ Eddig János király utódának portai elfogadását a PRAY által kiadott október 17-i levélhez kötöttük. Ez alapján vonta kétségbe PAPP az említett nagyúri levél dátumának hitelességét és datálta Lüfti nagyvezír levelét is logikusnak tűnő módon október 13–22 közé.

A nehézséget az okozza, hogy a *Dzsemázi ül-Evvel* havában kelt nagyúri levelek ejtik Majládot, és megerősítik János Zsigmondot, amivel a szultán helyet adott János könyörgésének, hogy egyezzen bele fia örökösödésébe, és nem mellékesen kímélje meg az országot. Csakhogy ennek ellentmondani látszik, hogy az Eszéki–Werbőczy-féle követségnek a szultán kedvező döntését tolmácsoló levelén egyértelműen október 17-i dátum szerepel. Ugyanakkor van egy datálatlan, fentebb idézett nagyúri levelünk, amely arról tájékoztatja a rendeket, hogy engedelmeskedjenek Majládnak. Ez a levél is Czarnkowski kancellár iratai között, a szultán két másik, november-decemberi levelével együtt szerepel: ez utóbbi kettő mondandónk szempontjából érdektelen. PAPP SÁNDOR úgy próbálta a szeptemberi kelettel rendelkező és János Zsigmond elismerését hírül adó szultáni levél miatti időrendi ellentmondást áthidalni, hogy kétségbe vonta a keltezését. Ez teljesen logikus eljárás, csakhogy ismerünk egy levelet Verancsicstól, amelyet október 12-én, tehát Eszékiék október 17-én kelt levele előtt írt Szalánczi Jánosnak. Ebben azt olvashatjuk, hogy elterjedt annak a híre, hogy a szultán a magyar urakhoz („*proceribus Hungariae*”) levelet írt, amelyben kifejezte akaratát, hogy senki mást nem akar királynak, mint János fiát, és hogy jelöljenek ki mellé négy gyámot. Ha pedig a gyermek meghalna,

⁵²⁵ SCHAEENDLINGER, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen*, I, 3–4.

⁵²⁶ TÓTH, *Liber legationum*, 380–381, az idézetet lásd 380. Felhívom a figyelmet, hogy a szultán levelének idézett része szinte szó szerint megtalálható a János Zsigmondnak adott *abdname* magyar szövegében. PAPP, *Die Verleibung*, 159–160.

ebből a négyből válasszák ki a legalkalmasabbat („*unum ex iis IIII. prae caeteris ad coronam aptissimum... unanimi consensu eligant*”),⁵²⁷ mivel semmiképpen sem akarja, hogy egy német lépjen a magyar trónra. A szeptember 13-án kelt nagyúri levelet, mint láttuk a magyar báróknak címezték, és bár grémiumra vagy a gyermek halála esetére nem tartalmaz utalást, de arra igen, hogy a kormányzásra a legalkalmasabbat válasszák ki maguk közül. És ami még nagyon fontos, a levélből egyértelműen kiderül, hogy az Werbőczy-féle követség még nem érkezett meg, a szultán azonban tud róluk és várja őket: „És már értesültünk róla, hogy a követeknek kijelölt kancellár útnak indult, és ide tart”.⁵²⁸ Ez a mondat egyértelműen bizonyítja, hogy a Portán szeptember közepén már döntöttek János Zsigmond mellett, amely alapján feltételezhető, hogy erről valamilyen irat is született. Bizonyosnak tartom, hogy Verancsics idézett sorai is erre a levélre utalnak. A szeptember 13–22 és október 12 közötti időben egy futár kényelmesen eljuttathatta a levelet Erdélybe, illetve Budára.

Fenti érvelésünket közvetve támasztja alá III. Pál Várdai esztergomi érseknek írt október 3-ai brevéje, ami szintén jóval a sikert hírül adó október 17-ei levél előtt kelt, amikor Eszéki és Werbőczy már Konstantinápolyban voltak, vagy legalábbis már nagyon közel jártak hozzá. Ebben a pápa kifejezte aggodalmát, mivel arról értesült, hogy János Zsigmond követsége a Portán tartózkodik, amely az örökösödésért cserébe, és hogy minden maradjon úgy, ahogy apja idején volt, vagyis hogy ne foglalja el az országot, az ifjú trónörökös adófizetését ígérte. Reméli, hogy ez a híradás hamis, és emlékezteti, hogy a két uralkodó, János és Ferdinánd békét kötött.⁵²⁹ Ezzel nyilván arra utalt, hogy annak rendelkezéseit kellene végrehajtani.⁵³⁰ A pápa brevéjében olvasható utalás János testamentumának tartalmára, amelyben felajánlotta az országát a szultánnak fia örökösödéséért és anyja régensségéért cserébe, valamint, hogy az ország gondját Fráter György viselje, jelzi, hogy az igen gyorsan eljutott Rómába. Nicastro bíboros (Marcello Cervini) Brüsszelből augusztus 31-én Farnese bíborosnak írt levelében szintén megtaláljuk a végrendeletnek az örökösödés feltételeit felsoroló pontjait, Campeggio nuncius pedig szeptember 3-án már azt is megírta, hogy a török adót kér az örökösödésért cserébe.⁵³¹

⁵²⁷ SZALAY, *Verancsics*, VI, 149–150. A levelet hosszan idézi OBORNI, *Az ördögös barát*, 79.

⁵²⁸ TÓTH, *Liber legationum*, 380.

⁵²⁹ Lásd GEORGIUS PRAY, *Annales regum Hungariae V*, Vindobonae 1770, 333–334.

⁵³⁰ ÓVÁRY, III. *Pál és Farnese bíbornok*, III. 112.

⁵³¹ ÓVÁRY, III. *Pál és Farnese bíbornok*, 112.

Amint fentebb láttuk, a szultán Verancsics által említett levele lényegében ugyanakkor, és az eredeti szeptemberi dátummal született, vagyis a magyarok és a kormányzat nem hivatalosan már tudtak a döntésről. Ennek nem mond ellent az október 17-i levél, hiszen ez volt a hivatalos követség, amely által hivatalosan is megerősítést nyert a kedvező szultáni döntés. De Lüfti levele sem, hisz abból semmi más nem derül ki, mint hogy Majlád akcióját a rendek megakadályozták, amibe a Porta végül is belenyugodott. Különösen, hogy közben megjött a követség az adóval és minden egyéb szükséges dologgal felszerelve.

c) Mikor kelt János Zsigmond szerződéslevele?

A fenti iratok dátumai körüli bizonytalanság, illetve a most felmerülő alternatívák ugyanakkor felvetik a János Zsigmond-féle *abdnáme* keltezésének a kérdését is. A magyar nyelven ránk maradt iraton augusztus 16-i dátum szerepel, amelyet PAPP SÁNDOR az október 17-ei levél alapján tart hamisnak.⁵³²

A szöveget legújabbán kiadó PAPP először az irat típusát *hük-m-i serif*-ként (nemes parancs) vagy *abdnámeként* jelölte meg. Később egyértelműen *abdnáme i hümayun*-ként határozta meg.⁵³³ Morosini *bailo* fentebb idézett május 28-ai jelentésében a szultáni akaratnyilvánításra a *commandamento*, parancs szót használja, amely azonban a szerződéslevélre nem nagyon illik, mert azt *capitolazione di pacé*nak szokták fordítani. Mindazonáltal a szót vonatkoztathatjuk a *hük-m* típusú iratokra, amelyek egészen általános értelemben vonatkozhattak nagyúri parancsra, például olyanra is, amilyent oszmán katonai vezetőknek küldtek. Ezért nem okvetlenül kellett például tartalmaznia a szultáni esküformulát, amelyet János Zsigmond szerződésének ránk maradt változatában sem találunk. Az apjával kötött szerződésben viszont igen, amelyre precedensként hivatkoztak. Nemcsak ekkor, János fia, hanem később, az összes többi erdélyi fejedelem esetében is. Meg kell azt is jegyezni, hogy a korabeli olasz szóhasználat a maitól eltérően, amely a *hük-m*-öt a *disposizione* diplomatikában használt jelentésével – rendelet, parancs, utasítás – fordítja, az *abdnámét* leszámítva terminológiaiilag nem tett határozott különbséget a különféle típusú szultáni parancsiratok között. Az 1540-es iratban szereplő motívumok, János szerződése Szulejmánnal, amire hivatkozva kérte tőle utóda számára az országot, a nagyvezír által alkalmazott szóhasználat, és a szultánnak a követjelentés szerint egykor letett esküje („*giurava*”), illetve az urak megesketése ellenére

⁵³² PAPP, *Die Verleibung*, 56.

⁵³³ PAPP, *Die Verleibung*, 159; PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 87–89.

valószínűnek tartom, hogy Rüszttem, aki talán nem emlékezett rá pontosan, talán más okból kifolyólag, mégis erre az iratra célzott. Ez esetben szóbeli esküt kell feltételeznünk. Istvánffy is, mint látni fogjuk, említi a szultán esküjét.

A fentiek miatt ezzel a többszörös hipotézissel megterhelt dátummal kapcsolatban is komoly kételyek merülnek fel. Ha abból indulunk ki, hogy Lüfti és a szultán Majládnek címzett levelei János Zsigmond elfogadásáról szeptember közepén, illetve október elején keltek, akkor valóban kevésbé valószínű, hogy János Zsigmond *abdnámé*jával egy egész hónapot vártak volna. A datálást az is jelentősen megnehezíti, hogy a két jelölt között volt egy alapvető, lényeges különbség: Majlád „csak” az erdélyi vajdaságot kérte,⁵³⁴ amelynek, mint ismeretes, megvolt a középkori kormányzati előképe, János fia azonban atyjára hivatkozva, aki egykor, mint láttuk, erdélyi vajda volt, az egész országra, azaz a Magyar Királyságra tartott igényt. Éppen ezért aggódtak Budán Majlád miatt, illetve mertek a rendek szembeszegülni vele Berethalmon. 1540 augusztusában–szeptemberében a szó legvalóságosabb értelmében *interregnum* állt be. Az ifjú trónörökös nem rendelkezett sem szerződéssel a szultántól, sem megerősítéssel királyi méltóságát illetően a magyar rendektől. Ha ekkor, vagyis az iraton szereplő augusztus 16-i dátummal küldik el neki a szerződéslevelet, megsértik a magyarok egyik legföltettebben védelmezett jogát, a szabad királyválasztását, bármennyire formális volt is az. Szülejmán a választásra, a szabadnak tűnő akarat kifejezésére mindig nagy hangsúlyt fektetett, nem lehetett ez másképpen most sem. És persze egy ilyen feszült helyzetben nem tűnt okos lépésnek újabb tápot adni Ferdinánd és propagandagépezete akkor már régóta terjesztett vádjainak. Ha viszont nem tesznek semmit, féltő, hogy az ország a váradi béke alapján Ferdinánd ölébe hull: ez esetben maga a szultán is passzív részese lesz a Habsburgok országgyejesítésének. Budáról levelek jöttek, a követség azonban még nem érkezett meg, és kétségesnek tűnhetett, hogy az özvegy királyné – akinek az apja több alkalommal is kinyilvánította, hogy a váradi béke végrehajtása mellett áll, ami nem lehetett ismeretlen az oszmán fővárosban – egy csecsemővel és a testamentumos urakkal, köztük a török szempontból finoman szólva megbízhatatlan Török Bálinttal, ki tudnak tartani. Ide beilleszthető Szinán útja, aki először Budára ment, hogy meggyőződjön a gyermekkel kapcsolatos vádak igazságtartalmáról. Fiú trónörökös nélkül ugyanis nincs tárgyalási alap!

A királyné tehát a trónon ülve, és a csecsemőt szoptatva várta a csauzt, aki leborult előtte, megcsókolta a gyermek lábait, és a szultán nevében megeskü-

⁵³⁴ Ezt hangsúlyozza VARGA is, lásd *A Majlád-féle lázadás*, 285, 34. j.

dött, hogy a gyermek János fia, akit ura királlyá tesz, és amíg csak él, őt fogja a magyarok királyának elismerni.⁵³⁵

Ezután kerülhetett sor a jövőre nézve fontos teendők megtárgyalására. Ezért vélem úgy, hogy a szokásosnál szélesebb körű felhatalmazással rendelkezett, és hogy a budai tárgyalások fényében vette elő a szultánnak a rendeket valójában nem kötelező levelét Berethalmon, vagy fogalmazzunk inkább úgy, hogy az ellenállást látva helyezkedett igen rugalmas álláspontra. Erre felhatalmazás nélkül aligha merészkedett volna.

De bármi volt is a szultán igazi szándéka az ország közepét és Budát illetően, 1540-ben időt kellett nyernie: elképzelhető, hogy eredetileg ezért kaptak Majlád augusztusban beérkező ajánlatán. Ez előnyös megoldásnak tűnt, legalábbis Erdélyt illetően, a királyság többi részének sorsa azonban továbbra is a levegőben lógott. Csakhogy az erdélyi főúr végül visszakozott, talán belátta, hogy csekély a támogatottsága. Ez azonban csak szeptember végén vált világossá, miután lezajlott a berethalmi gyűlés. Előtte három nappal pedig megtartották a rákosit, amellyel a csecsemő még a szultán beleegyezése (szeptember közepe) előtt megkapta a rendek hozzájárulását a trónra lépéséhez. Ezzel szinte napra pontosan egy hónappal később pedig elnyerte a szultán jóváhagyását is az egész királyságra. Igaz, hogy a rendek választása az ország törvényei szempontjából nem volt legitim, és a szultánt sem kötelezte semmire, de oszmán részről amúgy is rugalmasan kezelték az általuk meghódított ország jogszokásait. És ezt felfoghatták Konstantinápolyban egy burkolt hűségnyilatkozatnak.

A fentiek alapján János Zsigmond *abdnámé*jának augusztus 16-ai dátumozása valóban túl korainak tűnik, de csak azért, mert a kulcsfontosságú királyválasztást még nem ejtették meg. Viszont érvelhetünk amellett, hogy egy olyan fontos, szimbolikus aktust, mint a királyválasztó országgyűlés összehívása, egy ilyen rendkívül cseppfolyós helyzetben a testamentumos urak csak akkor kockáztatnak meg, ha számítanak a szultán csecsemőre nézve kedvező döntésére. Ellenkező esetben, egy negatív döntés esetén ország-világ színe előtt vesztették volna el saját és a leendő király önállóságának és hitelének még a látszatát is, amelyet a Szapolyai-párt 1526 óta hangoztatott az ellenpárt vádjaival szemben.

A berethalmi gyűlés *előtt*, szeptember 13-án kelt és az ország báróinak címzett nagyúri levél rávilágít a dátummal kapcsolatos manipulációkra. Máskülönben nehezen értelmezhető a János Zsigmond szerződéslevelében található utalás a szultán örökösödést engedélyező levelére: „Megadtam a királyságot István királynak ezért adtam és küldöttem az én parancsoló levelemet oda, hogy ű

⁵³⁵ SZALAY, *Verancsics*, VI, 151, illetve az Izabellának írt levelében uo., 156.

Magyarországnak királya legyen”.⁵³⁶ A tárgyban két parancslevél maradt ránk a szultántól, az egyiket Majládnak, amelyben engedelmisségre utasította János Zsigmonddal szemben, a másikat a magyar uraknak írta ugyanebben a témában. Ezek bizonyosan szeptemberben keltek. Mindebből az következik, hogy János Zsigmond szerződéslevelét tényleg nem augusztusban állították ki – de nem is októberben! – ami azonban nem zárja ki, hogy antedatálják, egyrészt azért, hogy úgy tűnjön fel, mintha előbb lett volna a szultáni akaratnyilvánítás és csak utána a magyar rendek királyválasztása, másrészt, hogy jelezzék, hogy az irat a Majlád által beküldött levéllel egy időben keletkezett. Az előbbi értelemszerűen nem lehetett Szinán birtokában. Erre az eljárásra utalhatott az október 12-én kelt Verancsics-levél is.

A módszer nem ismeretlen az oszmán gyakorlatban, amire későbbi időszakból tudunk adatot is hozni, amikor két jelölt nevére is kiállítják a szerződéslevelet. Az egy időben elkészített *abdnámék*ra példaként felhozhatjuk a Márkházi Pál és Báthory Zsigmond számára kiállított szerződéseket 1581-ben, vagy Homonnai Györgynek és Rákóczy Zsigmondnak az 1540-es helyzetre még jobban emlékeztető esetét 1607-ből!⁵³⁷ Talán ez történt most is: augusztusban kapott egyet Majlád, de itt újfent hangsúlyozzuk, hogy jöllehet a szövege nincs meg, de egyértelmű, hogy az csupán az erdélyi vajdaságra szólt, néhány héttel később pedig János Zsigmond is, de az övé az egész országra. Az események fényében, illetve az erőviszonyokat mérlegelve született egy újabb döntés, hogy Majládot szerződéslevelestől ejtik, és a kizárólagos kedvezményezett a csecsemő lesz.

Ezzel magyarázható lenne, hogy miért nem volt hajlandó a barát Konstantinápolyba utazni, és sürgette meg a követeket, hogy mindenáron menjenek tovább.⁵³⁸ Erről a követségről a nuncius levelének végén annyit tudunk meg,

⁵³⁶ Mind az *abdnáme*, mind a szeptemberi irat a trónörököst Istvánnak nevezi. Lásd PAPP, *Die Verleibung*, 160; TÓTH, *Liber legationum*, 380.

⁵³⁷ Az *abdnáme* szövegére lásd PAPP, *Die Verleibung*, i.h. az esetre PAPP SÁNDOR, *Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököseként*, *Studia Caroliensia* 7 (2006) 133–152. Ugyanez bővebben kifejtve UŐ, *Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben*, *Századok* 142 (2008) 808–848. PAPP Homonnai jelöltségének kapcsán bemutatta, hogy a politikai körülmények függvényében az oszmán gyakorlat egy egyszerű antedatálásnál képes volt ennél jóval komolyabb manipulációra: a Bocskainak adott *abdnámé*-ban ugyanis nem szerepelt a felső-magyarországi nagyúr örökösödése, hiába állították ennek ellenkezőjét. Az eredetileg a Homonnai nevére kiállított *berútból* pedig utólag, az erdélyi rendek választásának fényében a nagyvezír kivakartatta a nevét és a helyére Rákóczyét íratta, az iratot Erdélybe vivő, a hamisításban ártatlan csauzt pedig kivégeztette.

⁵³⁸ ÓVÁRY, III. Pál és Farnese bíbornok, 114.

hogy az orvos szerint a király halálában része volt annak, hogy a barát elindult a követségre, majd engedély nélkül visszafordult. János ezen feldühödött, és még egyszer elküldte, illetve megpróbálta kincsekkel is rávenni erre. Ura halála után pedig az tartotta vissza a konstantinápolyi úttól Fráter Györgyöt, hogy attól tartott, Majlád ajánlatát végül elfogadják, illetve még rosszabbal is számolhatott: nyilván tudta, ami az orvos leveléből is kiderült, hogy Izabella a váradi egyezmény szellemében át akarja adni a hatalmat Ferdinándnak. 1540 nyarán János kezén az ország keleti fele volt Budával együtt, de ennek nagyobbik részét, az erdélyi vajdaságot éppen a Ferdinánd és János halála után a szultán által is támogatott Majlád akarta kiragadni a kezéből.

A magyar követségnek a megegyezést tolmácsoló, a portai levelekhez képest jóval későbbi (október 17) levele szerintem annak tulajdonítható, hogy miután a szultáni kancellárián megszülettek a János Zsigmondot támogató és Majládöt ejtő levelek, megérkezett végre a magyar követség is. Az ezzel való találkozás jelentette hivatalosan is a trónváltás approvációját: erről írták tehát meg a levelet. A követek a megegyezésről röviden számoltak be, csupán annyit írtak, hogy János fia Magyarország igazi királyaként megkapja atyja trónját.⁵³⁹ Esküt, amit János Zsigmond nevében kellett volna letenni, nem említ a szöveg, és nem derül ki az sem, hogy pontosan milyen egyezséget kötöttek. Pusztán annyi szerepel, hogy „*habuisse relationem*”. *Relatiót* emleget Gerendi Péter Majládhoz intézett levelében is, amelyben a havasalföldi vajda követére hivatkozva azt állította, hogy a szultán Petrovicsot nevezte ki gubernátornak, Fráter Györgyöt pedig száműzni kell, mivel ígérete ellenére nem tartott a követséggel.⁵⁴⁰ Ami szintén azt látszik alátámasztani, hogy pusztán formalitásról van szó, mivel a csecsemőt elismerő iratokat már hetekkel korábban kiállították. Egyébként a szultán szerződéslevelét az iratok terminológiájával és tipológiájával tisztában lévő kortársak nem szokták *relatió*ként emlegetni, amelynek ez csupán a sokadik mellékjelentése. A követség másik fontos célkitűzéséről, a szabad királyválasztásról nem ekkor döntött a szultán. Ennek a lenyomata lehet Antonio Mazza jelentésének az a része is, ahol hosszas késlekedésről (*dilatatio*) ír, ami után szánta csak rá magát, nagy nehezen, a szultán az örökösödés elfogadására.⁵⁴¹

* * *

⁵³⁹ PRAY, *Epistolae*, II, 87–88.

⁵⁴⁰ PRAY, *Epistolae*, II, 89.

⁵⁴¹ DOMOKOS–MÁTYUS, *Antonio Mazza jelentése*, 53.

A Porta tehát július 22, János király halálától számított két hónapig kettős játékot űzött, ami a későbbi gyakorlatot nézve nem volt szokatlan. Az engedelmességre szoktatás legjobb eszköze az erdélyi fejedelmek esetében a fegyveres fenyegetés mellett egy ellenjelölt támogatása volt. Nagyon fontos azonban hangsúlyozni, hogy a két szerződéslevél nem mondott tartalmilag ellent egymásnak, hisz Majlád az erdélyi vajdaságot, János Zsigmond pedig a Magyar Királyságot kérte és kapta, de azt mindenképpen jelezte, hogy János halála után a Porta kész mélyebben is belenyúlni a magyarországi uralmi viszonyokba és Majlád, illetve vajdasága által ellenhatalmat építve fel (ahogyan korábban Gritti esetében tette) zsarolni a gyermek királyt és tanácsosait. Majlád esete tehát ennek a bizonyossága, hozzátevé, hogy 1540. év második felében a magyar belpolitikai helyzet rendkívül bonyolulttá vált. A király halála után kitört a belháború, János pártjának egy része átállt, a másik két vasat tartva a tűzben fellázadt, egyszerre tartva a kapcsolatot Béccsel és Konstantinápolyal. E kettő közé szorult János Zsigmond pártja a testamentumos urakkal, akiknek az ügyességén és gyorsaságán múltott nemcsak Buda, hanem az ország jövője is. Közben ne feledjük, Ferdinánd egyszerre próbálkozott békés eszközökkel a Portán, és fegyverrel Magyarországon.

A János pártja iránti bizalom részleges helyreállításának egyik oka Buda megtartása lehetett, amelyet a testamentumos uraknak sikerült először biztosítaniuk, majd katonailag is megvédeniük Ferdinánddal szemben.⁵⁴² A királyválasztás, legalábbis átmenetileg, szintén meggyőzhette a szultánt; fentebb többször is láttuk, hogy mindig hangsúlyt fektetett arra, hogy a magyarok úgymond többségi szavazással döntsenek – természetesen az általa elvárt végeredménnyel – az ország ügyeit érintő fontos kérdésekben.⁵⁴³ Ezt jelzi egyébként, hogy 1540. decemberében született szultáni levél elmarasztalja a magyar nemességet, hogy az ország védelmét lagymatagon intézik, nem hajlandóak fegyverrel szembeszállni Ferdinánddal, ezért kénytelen csapatokat küldeni. De persze elképzelhető, hogy ez csak jó ürügy volt a fegyveres beavatkozásra, és a jövő évi hadjárat beharangozására. Mivel Majládot ejtették, kétséges, hogy a neki adott szerződéslevél egyáltalán kikerült a nyilvános térbe, és talán Színán tarsolyában maradt, aki azért nem hirdettette ki, csak kiszivárogtatta a tartalmát, mert érzékelte az ellenséges hangulatot.

⁵⁴²Lásd Łaski tudósítását e tárgyban. Idézi TÖRÖK, *Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai*, 87.

⁵⁴³TÓTH, *Liber legationum*, 392–393.

A kedvező döntést a szeptember 13-án kelt levél által, és még a követséggel való tárgyalások megkezdése előtt megszellőztették: ennek híre jutott tehát Verancsics fülébe, és Rómába, a döntést tartalmazó nagyúri levéllel nagyjából egy időben pedig Majlád tudtára adták, hogy a jövőben elsősorban János Zsigmond engedelmes szolgájaként és nem egy vetélytárs vazallus uralkodóként számítanak rá, majd néhány hónappal később végérvényesen kivonták a forgalomból.

Ami a szerződéslevél dátumát illeti, annak *hivatalos* elfogadása nyilvánvalóan a hivatalos követséggel való tárgyalások lezárta után történt, ez már csak a későbbi az erdélyi fejedelmekkel kapcsolatos diplomáciai protokollból is következik (bár kivételek azért akadnak), ebből a szempontból tehát indokoltnak tűnhetne akár még az októberi dátum melletti érvelés is. A szultán által az ügyben küldött levél keltezése azonban perdöntő, amelyet több forrás is megerősít. A források és az események rekonstrukciója, valamint a későbbi portai gyakorlat inkább azt mutatja, hogy kiállításának legvalószínűbb időpontja szeptember közepe/második fele. A szerződéslevelen szereplő augusztusi dátum egyik lehetséges magyarázata, hogy antedatálták. A tartalmát tekintve azonban semmi olyat nem találunk benne, amiről korábban a korabeli levelezésanyagban már ne olvashattunk volna. Vagyis a követség már azelőtt elérte a célját, mielőtt bejelentkezett volna audienciára. A tárgyalás merő formalitásnak tűnt, még ha eléggé el is húzódott, amit azonban a rendkívüli helyzet indokolt.

A Majlád-ügy, illetve az augusztusban és szeptemberben megszületett nagyúri levelek arról győznek meg, hogy a török diplomácia meglehetősen pragmatikusan kezelte az egykori Magyar Királyság területén időről-időre előálló meglehetősen bonyolult helyzetet, amelyek bőven adtak okot az elbizonytalanodásra és a kivárára: eszköztárában a klasszikus diplomáciai fogásokat igen, doktriner elemeket viszont nem találunk. Döntéseit a Magyarországon kialakult kaotikus helyzetre reagálva, a helyzetet mérlegelve, de néha bizonytalankodva hozta meg. A szultán Szapolyai János Zsigmond örökségét illetően néhány hetes tájékozódás után olyan döntést hozott, amelyhez élete végéig tartotta magát. Hogy Buda elfoglalásáról már ekkor határozott volna, azt az újabban kiadott források alapján sem tudjuk eldönteni, az ettől való félelem azonban kétségtelenül kitapintható. A félelmet nemcsak a szultánnak az ország közepének átadására vonatkozó, forrásokkal alátámasztható kérése, amely még János életében, tehát legkésőbb 1540 júliusában elhangozhatott, hanem Majlád akciója is táplálta. Már ekkor sokak fejében megfordulhatott, hogy mi lett volna, ha a szultán ragaszkodik az erdélyi szandzsákra kiadott szerződéslevélhez? A válasz nem egészen egy év múlva érkezett meg.

d) 1541. augusztus 29⁵⁴⁴

A 16. századi magyar történelemnek a mohácsi csata időpontja mellett legismertebb és nem kevésbé gyászos dátuma 1541. augusztus 29-e, Buda elfoglalása, amely a magyarországi török hódoltság általánosan elfogadott kezdetét jelenti. A királyné lengyel udvaronca, Piotr Porembski, aki a csecsemő János Zsigmond és a vele tartó urak kíséretében tartózkodott, részletes jelentést írt a Buda alatti török táborban történekről.⁵⁴⁵ A találkozó legizgalmasabb és legérdekesebb részén egyszerű királyi szervitorként természetesen nem lehetett jelen, de közvetett módon, nyilván valamelyik főúrtól, értesült a napokig tartó és a Magyar Királyság és a később Erdélyi Fejedelemség néven ismert keleti országrész életét további másfél évszázadra meghatározó díván tárgyalásáról és a szultán döntéséről.

A beszámoló szerint a tanácskozáson két fő álláspont csapott össze: az egyik szerint a királynét a gyerekekkel együtt a szultánnak magával kellene vinnie Konstantinápolyba, az urakat ki kell végezni, amiből következett, hogy Magyarországot (amibe természetesen beletartozott az erdélyi vajdaság területe is) be kell kebelezni a birodalomba. A másik álláspont szerint a csecsemő királynak szandzsákként, azaz hűbérbe kell adni a keleti országrészt. Az tehát fel sem merült, hogy ne, vagy csak átmenetileg szállják meg Budát, a magyar fővárost. Ekkor, de mint láttuk, valójában már korábban, az ország, ahogyan a tankönyvekből megtanultuk, három részre szakadt.

A döntésről Porembski jelentéséből kikövetkeztethetően született a Buda alatti táborban egy szultáni irat, amely valószínűleg azonos azzal, amelynek csak a tartalmi kivonata maradt ránk, és amelyet SZILÁGYI SÁNDOR adott ki az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* 1. kötetében. A jelentés 18. századi másolatban került közlésre, mivel az eredetit SZILÁGYI elmondása szerint hasztalan kereste,⁵⁴⁶ és annak a nagy fontosságú iratnak a kivonatát tartalmazza, amelyet Fráter György Szulejmántól kapott a Buda alatti táborban, és amely körül írta az új ország határát.⁵⁴⁷ Az eredeti állítólag a barát kérésére Konstantinápolyban

⁵⁴⁴ A fejezet egy korai változatban és rövidebb formában megjelent KRUPPA TAMÁS, 1541. *Mi és mennyi veszett Buda alatt?* Tanulmányok Budapest múltjából 42. „Buda oppugnata”: 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben (szerk. B. Szabó János–Szvoboda Dománszky Gabriella), Budapest 2017, 61–76.

⁵⁴⁵ SZALAY, *Verancsics*, II, 162–173. Magyarul lásd *Magyar történeti szöveggyűjtemény I: 1526–1790*, szerk. SINKOVICS ISTVÁN, Budapest 1968, 33–41.

⁵⁴⁶ *EOE I (1540–1556)* (MHH III/1), szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1875, 77–79.

⁵⁴⁷ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 106–III.

maradt. Az irat alapján FODOR izgalmas feltevést fogalmazott meg, azt valószínűsítve, hogy 1541. augusztus végén–szeptember elején Fráter György különalkut kötött a szultánnal,⁵⁴⁸ amit az őt amúgy is gyűlölő és árulónak tartó magyar rendek haragjától tartva nem mert magánál tartani, a marosvásárhelyi országgyűlésen azonban kénytelen volt kiszivároztatni a tartalmát. Eszerint a csecsemő János Zsigmond Kassa, Várad, Temesvár és Fogaras kivételével, ezeket ugyanis a barát és Petrovics Péter kapta, megkapja a Tiszán túli területeket, illetve az erdélyi vajdaságot. A szövegben szereplő Tiszántúlon nem a mostani területet kell értenünk, hanem az erdélyi vajdaságból nézve a folyó másik, azaz a jobb oldalát, ugyanis Kassa azon túl fekszik. Ez az alapja annak a hipotézisnek, hogy a szultán a három szandzsákot már úgy adományozta volna átmeneti időre, mintha azok a nem is olyan távoli jövőben már muszlim területekké (*dar al iszlám*) válnának.⁵⁴⁹ Az iratból még kiderül, hogy a király nagykorúságáig Fráter György kormányozza az országot, utána mindkét terület megkapja a király. A hűbérként kapott ország után évi 10 ezer arany adót kell fizetni.⁵⁵⁰ Az iratot az 1542-es marosvásárhelyi gyűlésen hozták nyilvánosságra.

Ugyanennek a szultáni levélnek a tartalmára utal a barát egy Rüsztlem pasának 1549-ben írt levelében: „*cum autem nunc intelligam, quod potentissimus dominus ex speciali gratia me derelinquere noluit, sed mihi totum regnum Transilvaniae committi mandavit, adeoque filio regis me tutorem dederit*”.⁵⁵¹ A levél abból az alkalomból született, hogy Izabella királyné az országgyűléstől távol maradó barátot azzal vádolta meg, hogy elárulta az országot. Fráter György befektetése érdekében még a szultán levelét hozó két csauzt, Mahmudot és Alit, is megvesztegették. Ali például a nélkül távozott, hogy beszélt volna vele. Ezek a vádak, illetve a küzdelem a barát és a királyné között jól ismertek, a levélrészlet pedig arra világít rá, hogy az éppen azért volt ilyen heves, a vádak pedig annyira súlyosak, mert a barátnak volt egy gyakorlatilag teljes körű felhatalmazása

⁵⁴⁸ Ezt táplálhatták a történetírói hagyományban is ismert kapcsolattartása az oszmán katonai vezetőkkel. Lásd erre egy példát KANÁSZ VIKTOR, *Oláh Miklós tanúvallomása a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálat során*, Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában (szerk. B. Székely Dorottya Pirocska–Kovács Dóra–Vida Bence–Virág Csilla), Budapest 2021, 65–76, 73.

⁵⁴⁹ FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 112–113.

⁵⁵⁰ „...ut quoadusque filius Regius adoleverit, Frater Georgius possideat has duas Regiones videlicet: Hungariam et Transylvaniam”, EOE I, 77–78, az idézet 77. Idézi FODOR, *Magyarország és a török bódítás*, 108–109.

⁵⁵¹ KÁROLYI ÁRPÁD, *Fráter György levelezése 1535–1551*, Budapest 1881, 363.

a szultántól, amitől igazán nyomós érvekkel lehetett csak megfosztani. A levél tehát ezt a tényt idézi Rüsztém pasa figyelmebe.

A Buda alatti táborban történekekről a magyar történetírók közül a legbővebben három nem kortárs, Somogyi Ambrus, Istvánffy Miklós és Bethlen Farkas számolnak be.⁵⁵² Szerintük ezekben a sorsdöntő napokban tartott diván-üléseken három vélemény csapott össze. Istvánffy szerint az első Mahmud pasa képviselte, aki amellet kardoskodott, hogy János Zsigmondot Konstantinápolyba kell vinni, Budát pedig el kell foglalni. A másikat Mehmed pasa, Somogyinál és Bethlennél Jahjaoglu Mohamed nándorfehérvári pasa fejtette ki, aki a fő-fő urak kivégzését és Izabella királyné Lengyelországba küldését javasolta arra hivatkozva, hogy nagy fáradság állandóan Magyarországra jönni.

Sőt, Somogyi, akinek a forrását sajnos nem ismerjük, egészen megdöbbentő részleteket elárulva írja le a keményvonalasok véleményét:

„Úgy vélem hát, hogy az országot, mint amelyet a háború jogán már annyi-szor elfoglaltál és legyőztél, az ősök szokásához híven provinciává kell tenned, s a királynét vissza kell küldened atyjához. A gyermeket királyhoz illő őrizet alatt Konstantinápolyban kell felnevelni, és a mi törvényeinkre kell oktatni, a főurakat meg kell fojtani, és szét kell robbantani klikkjeiket, valamennyi tartományból össze kell gyűjteni a harcosabb természetű családokat és Ázsiába kell őket áttelepíteni, a megmaradt sokaságot, földműveseket, városlakókat a beültetett városőrsegek őrzetére kell bízni. Ha pedig mindezt rendeletbe foglalod, Szulejmán, akkor a németek és magyarok megértik, hogy leigáztattaká váltak; a németek tartózkodni fognak Magyarország határvidékétől, legfentebb Stájerország és Ausztria környékéről fognak majd megkísérelni vakmerő, de sikertelen beütést”.⁵⁵³

Ez gyakorlatilag a magyar társadalom gerincének a megtörését jelentette volna, amellyel előkészítették volna a terepet az iszlamizáció számára.

A harmadik, Rüsztém pasa által képviselt vélemény Izabella és János Zsigmond oltalom alá helyezését javasolta, bármit jelentsen is ez.⁵⁵⁴ Bethlen Farkasnál ugyan csupán két vélemény szerepel, de nála a keményvonalas álláspont tulajdonképpen az Istvánffynál szereplő első kettő összevonása. Éppen ezért igen valószínű, hogy itt Istvánffyból merített, akit később is szó szerint idéz.

⁵⁵² *Somogyi Ambrus: História Magyar- és Erdélyország dolgairól I* (szerk. KALOTAI NOÉMI-SZEBELÉDI ZSOLT), Máriabesnyő 2013, 141–144; *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/2: 1535–1572*, kiad. BENITS PÉTER, Budapest 2003, 60–62; *Bethlen: Erdély története, II*, 78–80.

⁵⁵³ *Somogyi: História Magyar- és Erdélyország dolgairól*, 144.

⁵⁵⁴ *Istvánffy Miklós históriája*, I/2, 62.

A szultán végül a 3. javaslatot, amely Rüssztemé lett volna, fogadta el, szabadon bocsátva az anyát és gyermekét, nekik adva a Kassától Temes vármegyéig tartozó területet, tehát a Magyar Királyságnak pontosan azokat a részeit, amelyeket a fenti jelentés is tartalmazott.

Csakhowy Istvánffy és az ő nyomán Somogyi és Bethlen Porembskitől eltérően azt is tudni vélük, hogy Buda elfoglalását a szultán ideiglenesnek tartotta, és csupán János Zsigmond nagykorúságáig akarta oszmán kézen hagyni, ami a gyakorlatban a Szapolyai János-féle hűbéres Magyar Királyság feltámasztását jelentette volna: „Ezek felett hitttel való kötéslevelet adna, mellyel az árvának felfogadná, hogy Budát néki megadná, amikor Isten segítségével az ország bíráására illendő idejét érne.”⁵⁵⁵ A jeles történetíró állítása szerint ezt a nagyfontosságú okmányt saját szemével látta:

„Mikor pedig immár kimenne az főrendekkel, az íródeákoknak parancsolója, kit ők nisaegisnek hínak... néki az függőpecsétes kötéslevelet, melyeket arany és kék bötűkkel szercesenül írtak, kezében adá melyeket *mi is* sok esztendőkké azután is *láttunk*, melyben esküszik vala Szulimán az mindenható Istenre s Mahometre, fejére és fegyverére, hogy *Budát* ő, mihelyen az gyermek felnemelkednék, jó hit alatt *visszaadná*”.⁵⁵⁶

A történetírás azon az alapon vonta kétségbe állítását, hogy Dzselaázáde, az akkori kancellár (*niszándzsi*), akinek jelenlétére Istvánffy hivatkozik, krónikájában nem tesz említést semmilyen szerződésről, hanem csak egy szóbeli ígéretről, amely szerint János Zsigmond nagykorúságának elérésekor meg/visszakapja az apja által használt királyi címet, Buda visszaadását pedig nem is említi: „Ezek irányában olyan kegyességet tanúsított a padisah, hogy egy császári szerződés jött létre, a mely szerint a kis fiúnak Erdélyországban szandzsák adományoztatik, s később, mikor férfivá nő, atyja helyére Magyarország királyává fog tétetni.”⁵⁵⁷ Dzselaázáde szavai azonban nem mondanak teljesen

⁵⁵⁵ *Istvánffy Miklós históriája*, I/2, 63. „...ő arra az elhatározásra jutott, hogy amit egyelőre a körülmények kényszere szükségesnek mutat, vagyis Budát a saját uralma alá vonja csak egy időre, de ő azt ismét vissza fogja adni fiának, miután értelme és ereje...”. *Bethlen: Erdély története*, II, 78–79. Hasonlóan nyilatkozik Somogyi, akinek a szövegét Bethlen felhasználta: „Úgy vélte ugyanis, hogy Budát török várórséggel kell megtartania és közölte a királynéval, hogy minden aggodalom nélkül hagyja el a várost és a várat: gyermekével a tiszántúli Lippa városában, e csendes és gazdag vidéken tovább uralkodhat, míg a gyermek János odaserdül, hogy az ország vezetését átveheti, értvén Lippa alatt Erdélyt – nagyobb vigasztalására ez szomszédos Zsigmond atyja országának határával is”. *Somogyi: História Magyar- és Erdélyország dolgairól*, 145.

⁵⁵⁶ *Istvánffy Miklós históriája*, I/2, 63.

⁵⁵⁷ THÚRY, *Török történetírók*, II, 231.

ellent a többi idézett forrásnak, ugyanis elképzelhető egy olyan olvasata, amely azok állítását támasztja alá: azt írja ugyanis, hogy a gyermek királlyal kötött szóbeli megállapodás szerint később „atyja helyére Magyarország” királyává teszik. Erdélyt és a Magyar Királyságot tehát különválasztja, illetve azt írja, hogy atyja örökébe fog lépni: János viszont ez utóbbinak és nem az előbbinek volt a királya! Az Istvánffy állítását kétségbe vonó véleményt először THURY JÓZSEF fogalmazta meg, aki a jelek szerint nem ismerte a János Zsigmondnak kiállított szerződéslevelet, amelyet DÖBRENTAI GÁBOR adott ki első ízben a *Régi Magyar Nyelvmélekek* sorozatban.⁵⁵⁸

A János Zsigmond számára 1540-ben kiállított szerződéslevélben, amellyel részletesebben foglalkoztam az előző fejezetben, a szultán egy János királlyal kötött szerződésre hivatkozva azt állította, hogy János az országáért évi 50 ezer arany adót fizetett, és cserébe azt kérte tőle, hogy az országot a fiára hagyhasssa. Erre a magyar urakat is megeskette: „Nekem kedig ilyen szerződésem volt János királlyal, hogy az új birodalmátúl minden esztendőbe ötven ezer arany forintot szolgáltat be az én Portámra”.⁵⁵⁹ Most hogy a király meghalt, és az urak könyörögtek neki, ezért „...valamennyi föld és birodalom János király kezében volt, azt a teljes birodalmat adtam István királynak”.⁵⁶⁰ A szultán tehát ezt az ígétet erősítette meg az Istvánffy által említett „kötéslevélben.” Budáról valóban itt sincs szó, de mivel 1540-ben Buda a gyermek király híveinek a birtokában volt, mi értelme lett volna erre külön is utalni? A szerződéslevél a János uralma alatt lévő területekről szól, amibe magyar értelmezés szerint beletartozott az egész ország, hisz 1526. november 10-én a magyar rendek Jánost nem a fél vagy a háromnegyed Magyar Királyság királyává koronázták meg.

Az öröklés kapcsán a szöveg megismétli, hogy a *teljes* területet és birodalmat, és a hozzá tartozó hatalomgyakorláshoz szükséges jogokat kapja vissza majd az utód: ez tehát 1540 októberében magától értetődően nem jelenthette csupán az ország keleti felét. Hisz akkor miért állítottak volna ki egy újabb szerződést egy évvel később, immár az ország területének keleti felére vonatkozóan? Az éves adó nagysága is erre enged következtetni, hisz mint ismeretes, Erdélyért cserébe János Zsigmond 10 ezer aranyat tartozott fizetni. Márpedig az *abdnáme* 50 ezer arany értékű adóról beszél: mi más lehetett az oka, hogy ezt 10 hónappal később ötödére csökkentették?

⁵⁵⁸ DÖBRENTAI GÁBOR, *Régi Magyar Nyelvmélekek* III/2, Budán 1842, 1–3.

⁵⁵⁹ PAPP, *Die Verleibung*, 159.

⁵⁶⁰ Újabb közlését lásd uo., 159–160.

Éppen ezért nem tudom osztani azt a véleményt, hogy Istvánffy hamisan tájékoztatták az *abdnáma* tartalmáról, és hogy nem vagy alig tudott törökiül.⁵⁶¹ Nem világos, hogy miért hazudtak volna neki az irat tartalmáról? Miért kellene elhinnünk, hogy a művelt és tájékozott, a magyarok történetéről máig megkerülhetetlen fontosságú művet író Istvánffy egy ilyen fontos ügyben nem tudja, hogy miről beszél, miközben azt állítja, hogy a saját szemével látta? Hogy nála valóban szerepel Buda, annak az lehet az oka, hogy ő Dzselaázádétól eltérően évtizedekkel később írta munkáját, amikor az ország három részre szakadását és Buda elfoglalását mindenki evidenciaként kezelte.⁵⁶² De mivel a saját korának és az utókornak írt, szükségesnek tartotta hangsúlyozni Buda kiemelése által, hogy János Zsigmond annak idején nem későbbi birtokait, a későbbi erdélyi fejedelemség területét, hanem apja teljes örökségét kapta meg, feltéve, ha eléri azt a kort, amikor önállóan, értsd a királyné és a helytartó nélkül képes uralkodni, amibe Istvánffy idejében már nem evidens módon, de természetesen beletartozott az ország közepe is. Ezt rögzítette a „kötéslevél”, és erre utal a fejezet elején Fráter Györgynek adott szultáni *fermán* is, amelyek egyúttal megerősítették az előző évben adott *abdnáma* érvényességét. Gyanítom, hogy ez az irat 1598-ban került a kezébe, amikor császári biztosként Erdélyben járt, ahol egyébként könnyedén alkalma nyílt tolmácsot keríteni, illetve már csak történetírói érdeklődése folytán kutakodnia a gyulafehérvári fejedelmi levéltár Báthory Zsigmond által meghagyott iratanyagai között. Bethlen, akinek egy ideig legalábbis, ugyanaz volt a foglalkozása, mint Dzselaázádénak, előszeretettel idézett hosszan a kezébe kerülő iratokból, de mivel ezen a helyen szolgálai követte Istvánffyt, valószínűnek tartom, hogy ő már nem látta ezt az iratot.

Mindezt persze lehetne cáfolni – de nem a később bekövetkező események visszavetítésével, és a forrás hitelességének kétségbevonásával – ha ismernénk a Buda elfoglalásakor született „kötéslevél” pontos szövegét. A tartalmát azonban a SZILÁGYI által kiadott jelentés, Dzselaázáde és Istvánffy, valamint Porembski alapján megbízható módon rekonstruálhatjuk. Abból kell tehát kiindulnunk, hogy még 1541 augusztusában is az 1540 szeptemberében kiállított *abdnáma* volt az érvényben, csak végrehajtását János Zsigmond nagykorúságáig felfüggesztették. Máskülönben Dzselaázáde a többi történetíróhoz hasonlóan miért tett volna határozott különbséget Erdély és Magyarország között?

⁵⁶¹ Uo., 59.

⁵⁶² Istvánffy Miklós *históriája*, I/2, 63.

Ha, ami eléggé hihető, hogy Istvánffy 1598-ban császári biztосként nem János Zsigmond szerződéslevelét tartotta a kezében, akkor egy olyan iratot találhatott, amely viszont tartalmazta a Budával kapcsolatos kitételeket. Ilyen iratot ugyanis ismerünk 1550-ből. A szultáni *fermán* júliusban kelt, minket érdeklő részlete némileg modernizált formában a következőképpen hangzik:

„Mikoron az hatalmas császár Buda városát az királynak fiától az ő oltalma alá vevé, ez okáért mivelé, hogy látá őfelsége, hogy az ő ellenségitül meg nem oltalmazhatnák, mert mikor ő császári hatalmasságának nagy sok messze való országán seregével egyetembe kellene által menni, nem jöhetne mindenkoron az király fiának segítségül az ő ellenségi ellen.⁵⁶³ Mindezen által *ígérte ő császári felsége, hogy mind Budát s mind egyéb nagy sok tartományokat az király fiának megtartaná és megadná*”.⁵⁶⁴

Az iratot SZILÁGYI közölte: a *fermánt* tehát 1550-ben, nem sokkal az 1549-ben titokban megkötött nyírbátori egyezmény után, amelyben Fráter György János Zsigmond nevében átadta az országrészt I. Ferdinándnak, küldte el a szultán. Az irat szerint az egyezményről a szultán a portai francia követtől értesült.⁵⁶⁵ A Verancsics-évkönyv a *fermán* hitelességét látszik alátámasztani, Buda elfoglalásának okait ugyanis az alábbiakban foglalta össze: a főurak közti viszály, illetve árulásuk, Ferdinánd túlereje, Izabella női mivolta és a trónörökös kiskorúsága, végül pedig az ország távolsága és az idejutás nehézsége. Majd így folytatja: „...azért akartam Budát kezemhez venni, hogy én ötöt az németek ellen megoltalmazzak, és tartsam nem magamnak, hanem az te fiadnak. Mely ha az nagy Isten kegyelmességiből husz esztendőűt megíri, neki minden okvetetlen az Budát neki eresztém, és úgy hagyom ötöt az országban mint az atyját”.⁵⁶⁶ Nyilvánvaló, hogy a *fermán* és a többi idézett szöveg állításai egymást erősítik. Az egészben az a furcsa, hogy ezekről az újra és újra felbukkanó makacs adatokról a történetírás nem jelentőségéhez mérhető módon vett tudomást.

PAPP SÁNDOR, aki a *fermán* zavarba ejtő tartalmára szintén felfigyelt, úgy véli, hogy az irat hangvétele ellentmond azoknak a leveleknek, amelyeket Mahmud császár vitt Erdélybe, ezért úgy gondolja, hogy a császár szóbeli utasítást kapott, hogy tájékozódjon, és ha megbizonyosodott a barát árulásáról,

⁵⁶³ Ugyanezzel érvel a szultán 1529. évi *fethnáméjában* is. THÚRY, *Török történetírók*, II, 389.

⁵⁶⁴ EOE I, 308. Az eredeti lelőhelye: ELTE EKK Ms. Coll. Prayana, vol. 15, fol. 102r–105v (régí számozás).

⁵⁶⁵ Uo.

⁵⁶⁶ *Memoria rerum*, 70–71, az idézetet lásd 71.

tegyen lépéseket a letételére. Tehát ez az irat nem egy *fermán*, hanem az Izabella-pártiak irata, hamisítványa lenne, amelyet a csasz személye hitelesített.⁵⁶⁷ Ezt arra alapozza, hogy bár a Portán tisztában voltak a Szent Korona legitimizáló szerepével, az oszmán gondolkodásmódtól nagyon távol állt volna az a gondolat, hogy „a fejedelemségből csak a koronázás útján vált volna János Zsigmond királlyá.”⁵⁶⁸

A 4/b fejezetben láttuk, hogy a szultán nagyon is tisztában volt a korona jelentőségével, de azzal is, amire PAPP céloz, hogy szabad királyválasztás nélkül nincs koronázás. És tisztában volt a kiskorúságból fakadó sajátos helyzettel is, és ezt úgy tűnik, elfogadta. Egy lengyel királynak 1551 folyamán írott levelében úgy nyilatkozott, hogy János Zsigmond bár már most is király, de még gyerek, és majd meg fogják koronázni: „Mivel [*János Zsigmond*] ekkor még éretlen volt, és nem tudott volna megfelelni a királysággal járó tehernek, ezért nem koronázták meg. Miután azonban majd felnő és elér arra a fokra, hogy képes lesz [uralkodni], Isten kegyelméből – noha már most is király – meg fogják koronázni.”⁵⁶⁹ Pontosan leírta tehát a fennálló jogi helyzetet, amely mellesleg teljes összhangban van az idézett *fermánnal*, Dzselaázáde és Istvánffy állításával, valamint a Verancsics-évkönyvvel. Ezen az alapon tehát aligha lehet kétségbe vonni a *fermán* hitelességét.

Az események alaposabb megismerése és értékelése érdekében nem szabadna megfedkezniünk arról sem, hogy a szultán azáltal, hogy elvállalta a gyámságot a csecsemő János Zsigmond felett, tágabb értelemben vett családjába is befogadta, amit egész életében többször is hangsúlyozott. Ez az idézett *fermában* szó szerint a következőképpen hangzik: „Az hatalmas császár ezt mondja és fogadja, hogy ha az király fiának atyja nincsen (az császár isten segítségével egészségben vagyon és él) és a király fiának atyja leszen: mindenben őtet megsegíti.”⁵⁷⁰ A szöveg tehát összeköti a kiskorúság és a gyámság kérdését az uralkodásra való képesség elérésével, Buda visszaadásával és a koronázással. Hogy ezt milyen komolyan gondolta élete végén is, ékesen bizonyítja a zimonyi találkozó, amelyre, mint ismeretes, János Zsigmondnak II. Miksa

⁵⁶⁷ Ezt a feltevést közvetve egyébként alátámasztja Fráter György imént idézett levele, aki majdnem tíz évvel korábban Mahmud csasz kapcsán azt kérte a pasától, hogy olyan követeket küldjön, akiket nem vesztegetnek meg. AAV Misc. Arm. II, vol. 46, fol. 387v.

⁵⁶⁸ PAPP SÁNDOR, *Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában*, Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjes Géza emlékére (szerk. Hausner Gábor), Budapest 2005, 493–518, 500–501.

⁵⁶⁹ Lásd AAV Misc. Arm. II, vol. 61, fol. 202v.

⁵⁷⁰ EOE I, 308.

császárral Szatmárban kötött egyezményének kitudódása miatt 1566-ban került sor. Ez alkalommal az árulást nem lehetett sem Fráter György, sem más nyakába varrni, a szultán mégis megbocsátott, mivel a választott király személyes megjelenésével életét nevelőapja kezébe helyezte, amivel kinyilvánította őszinte megbánását és hűségét. Sőt, Bethlen szerint, az alkalmat megragadva újfent visszakérte Buda várát, de nem akárhogyan, hanem hivatalos formában, ugyanis kérvényt nyújtott át. A meglepő gesztusra sajátosan reagált a szultán, aki a kérvényt átadta a nagyvezírnek, hogy bármit is kér gyámfia, állítsanak ki oklevelet arról, hogy mielőbb teljesíthessék.⁵⁷¹

Bánffy Györgynek a zimonyi találkozóról készült leírása szerint az ifjú uralkodó nem volt telhetetlen: „Kérte vala penig a fejedelem a többi között azt a tartományt mind éppen, mely a Körös vize és Erdély között vagyon...mert nem merte vala Tömösvárat vagy Lippát kérni, megintetvén a basáktól, mivel-hogy ott a törököknek mecsetjek építtetett vala. Kérte vala azután mindazokat a határokat, amelyek Debrecent Szolnoktól elválasztják, melyeket a császár minden ellenvetés nélkül odaengedé.”⁵⁷² Megtudjuk, hogy János Zsigmond írásban is benyújtotta a kérését,⁵⁷³ és elhangzott az is, hogy a szultán „addig nem hagyja, amíg a fejedelmet magyar királyságra emeli és megkoronázza”.⁵⁷⁴ Budáról tehát Bánffy Bethlentől eltérően nem tesz említést. De ha nehéz is elhinni, hogy a szultán egyik hűbéresének visszaszolgáltató egy már elfoglalt területet, legalább olyan nehéz belátni, hogy esküvel megpecsételt, és mint láttuk több évtizeden keresztül újra és újra hangoztatott ígérete az ország egész területének hűbérként történő visszaadásáról János fia számára pusztán az oszmán gyakorlatban megszokottnak számító megtévesztő manőver, hazugság, vagy pusztán propaganda-szólam lenne. Forgách Ferenc műve a bizonyítéka, hogy mennyire megosztotta ez a kérdés már a 16. századi történetírói hagyományt is. Ő hasonlóan adja elő ezt a szinte mindenhol olvasható szultáni ajánlatot:

⁵⁷¹ Bethlen: *Erdély története*, II, 285.

⁵⁷² Zay–Kiss–Bánffy, 130. Lehet, hogy Bethlen itt az Istvánffytól átvett, fentebb idézett hely alapján fogalmazott így, ugyanakkor Bánffy leírása alátámasztja, hogy tényleg visszakért a szultántól hódoltsági területeket.

⁵⁷³ Bethlen valószínűleg egy ehhez hasonló szövegből merített, amelyben ugyanakkor szerepelt Buda. Igen érdekesnek tartom, hogy a kérvényt ismerték Báthory Zsigmond udvarában is: már javában dúlt a tizenöt éves háború, amikor a fejedelem Haszán szerdárnak írt levelében éppen ezeknek a területeknek a visszaadását kérte. Sőt, ő nem volt olyan szemérmes, mint elődje, mivel visszakérte Temesvárt is. Szövegét lásd KRUPPA TAMÁS, *Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez*, Századok 137 (2003) 603–651, 647.

⁵⁷⁴ Zay–Kiss–Bánffy, 125.

„Szulejmán ugyanis mindazt, amiben Jánossal megállapodott volt, a fiára nézve is érvényesíteni akarta. Ez a megállapodás pedig úgy hangzott, hogy Szulejmán valamennyi magyarországi birtokát Jánosnak adja egészen Eszékig, János pedig nem adó, hanem ajándék fejében évenként 50000 magyar forintot fizet; de egyre lesz gondja, hogy az ország árulás útján – amire korábban már történt kísérlet – a németekhez ne pártoljon, illetőleg az elpártoltakat visszanyerje....Mindezt a mi szemünkben az hitelesítheti, hogy Budát, Becsét és Becskerekét visszaadta Jánosnak, fiának pedig a szigeti hadjárat során, midőn Zimonyban felkereste, aranykoronát készíttetett”.

Tanulságos látni Istvánffy-nak ehhez a részhez írott jegyzetét: „Nem készíttetett, nem is adott; Budát sem adta vissza soha; nem értem, miért hazudik”.⁵⁷⁵ Elgondolkodtató, egyrészt, hogy Forgách forrást idéz, amelynek hitelességét saját tapasztalatával támasztja alá, másrészt Istvánffy reakciója, aki munkájában szintén azt állította, hogy a saját szemével látott egy ilyen iratot! Egyébként nem is azt írja, hogy Forgách állítása hamis, hanem azt, hogy hazudik, *mivel* Buda visszaadására nem került sor. Ráadásul ezen a helyen Forgách nem is a szultánnak János Zsigmonddal, hanem a Jánossal kötött egyezségéről beszél, akinek ugyebár 1529-ben visszaadta Budát.

Vagy a szultán mindezt pusztán tapintatból tette volna? Lehet, hogy a felnőtt János Zsigmondnak ezek a kérései, és a szultán megengedő magatartásának alapja az Istvánffy által említett, a budai táborban kiállított gyermek János Zsigmond számára kiállított „kötéslevél” volt?

Az események rekonstruálása és újragondolása érdekében az alábbiakban újra idézném az 1552 márciusában, tehát 11 évvel az események és két évvel a fentebbi *fermán* után született velencei követjelentést. Rűsztem pasa beszámolója az egyetlen, első kézből származó forrásunk a Buda és az ország közepének sorsát eldöntő dívánülésről, amelynek jelentőségéből mit sem von le az, hogy szavai 11 évvel az események után hangzottak el. A koronatanú nagyvezír az eseményekre kissé másképpen emlékezett, mint a magyar és erdélyi történétírói hagyomány. Az eset szemmel láthatóan ennyi év távlatából is foglalkoztatta, ugyanis a *bailónak* nem kellett noszogatnia, hanem magától kezdett bele az 1540-ig visszanyúló történetbe, hogy mint megjegyezte, ura nagyvonalúságát ecsetelje. A minket érdeklő rész a következő:

„Majd a pasa hozzátette, akarok mondani neked valamit, hogy csodálkozz ennek az úrnak a jóságán. Tudnod kell, hogy kevéssel azelőtt, hogy János, Magyarország királya meghalt magához hívatta György barátot és néhány tanácsosát, akikben a legjobban megbízott: és azután, hogy a fiát és a feleségét ajánlotta ne-

⁵⁷⁵ *Humanista történétírók*, szerk. KLANICZAY TIBOR et al., Budapest 1977, 571.

kik, azt mondta, »most hogy én nem élek tovább, meghagyom nektek, és biztosan tudom, hogy halálom után ugyanazzal a hittel és szeretettel fogjátok végrehajtani, ahogyan mindig is tettétek a többi dologban, amelyeket rátok bíztam míg élttem: ez pedig az, hogy viseljétek gondját és oltalmazzatok a fiamat, míg el nem éri azt a kort, amikor ennek a királyságnak az ura lesz, amelyre nem lesz képes másként, csak a Nagyúr kegyéből és védelme alatt. Tehát megparancsoltam nektek, hogy a halálom után adjátok át a szultán öfelsége kezébe a királyság összes jelentős várát és városát, hogy cserébe fogadja fiává és alattvalójává ezt a gyermeket, és hogy megőrizze őt és az országot, amikor abba a korba nem lép, hogy magától képes a kormányozásra.« Fráter György és a többiek mindent megígértek: nem sokkal később meghalt a király. Ennek okán, amikor az alkalmat megragadva Magyarországra jöttünk és Buda alá értünk a sereggel, arról értesültünk, hogy a királyné nagyszámú hadinéppel bezárkózott a várba. De mivel a szultán nem akart egy nővel harcolni, viszont ott állt az egész hadsereggel letáborozva, magához hívatta Fráter Györgyöt és a többi tanácsost, akiknek János királytól parancsuk volt, és megkérdezte tőlük, vajon hajlandóak-e önként végrehajtani uruk rendeletét? Miután több alkalommal megszorongatták őket, végül arra kényszerültek, hogy megígérjék, hogy ha elengedik őket, minden módon keresztülviszik a királynénál, hogy kivonuljon és átadja a várost. Azt válaszoltuk, hogy nem térhetnek vissza, csak ha magukkal viszik az összes janicsárt, amibe végül nagy nehezen beleegyeztek. És amint azt mindenki tudja, a janicsáragának átadták a várost. Ezután jött Fráter György a pólyás babával,⁵⁷⁶ hogy a szultánnak bemutassa és megcsókoltassa öfelsége kezét: emlékszem, hogy rögtön miután bemutatták, felemelve a kezecskéjét határozottan megfenyegette az ujjacskájával a szultánt, amin az nevetett, magához vette és ígéretet tett [*promise*] az összes jelenlévő előtt, hogy amint eléri a nagykorúságot, királlyá fogja koronázni. Én azonban azt tanácsoltam akkor öfelségének, hogy tartsa magánál a gyereket, hogy ne adjon alkalmat György barátnak és a többieknek, hogy a kormányzás ürügyén elveszejtsék ezt a királyságot. De a szultán nem hallgatott rám, hanem elbocsátotta, és úgy adta vissza, hogy úgy gondoskodjanak a gyerekről, mintha az övé volna. György barát, aki utána mindig el volt keseredve, elárulta a gyermeket, amiért Isten megbüntette, mivel értesültünk, hogy amint ti is tudjátok, megölték”.⁵⁷⁷

A gyermek táborba küldésének az urak tárgyalásához képest későbbi időpontja egy eddig figyelmen kívül hagyott momentumra is felhívja a figyelmet. Ha a csecsemő Buda megszállása után járt a táborban, akkor nem tölthette be

⁵⁷⁶ Rüszttem fentebbi forrásainkkal szemben tehát azt állítja, hogy csak ezután került sor a csecsemő táborba küldésére. Martonfalvai Imre, aki Török szervitoraként fordult a török táborban szintén ezt állította, hozzátéve, hogy estefelé történt. SZOPORI NAGY IMRE (kiad.), *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századokból* (MHH II/31), Budapest 1881, 141.

⁵⁷⁷ ASVe Arch. Proprio, Constantinopoli, filza 5, fol. 337v. 338v. Korábban láttuk, hogy Dzsélzáde is szóbeli szerződést említett művében.

a tús szerepét, amiből az következne, hogy a szultán egyszerűen csak látni akarta, illetve hogy a jelek szerint az anyára nem volt kíváncsi. És természetesen e nélkül a találkozás nélkül nem került volna sor a fiúvá fogadás rendkívül fontos és messzemenő következményekkel járó aktusára. Sőt, Somogyi azt is tudni véli, hogy a szultánt hadjáratára elkísérő fiai, Szelim és Bajezid szintén jelen voltak, akiket apjuk bevont ebbe a sajátos örökbe fogadási ceremóniába; ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a rokonságot – és persze az ezzel járó különleges oltalmat – apjuk halála után utódai is fenntartják.⁵⁷⁸

És persze személyesen is meg kellett arról győződnie, amiről követe, Szinán útján korábban hírt kapott.⁵⁷⁹ Nekem úgy tűnik, hogy egy évvel később Buda alatt ennek az egy évvel korábban esküvel is megpecsételt szóbeli ígéretnek a nyomatékosítására került sor, amivel a szultán egyértelműen kinyilvánította, hogy a gyermeket a pletykák ellenére János törvényes örökösének ismeri el, fiává fogadja, és atyai oltalmába veszi.

Erre utal a Verancsics-évkönyv értékes adata, amely a gyermekkel kapcsolatos újabb verzió forgalomban létéről is árulkodik: „Oztán mindjárt, mert elhitetik vót az császárt, hogy király fia nem férfi gyermek, hanem lián volna, önne magá meg akarta bizonyosodni benne... kezit ingecske alá természetire tevé, és akkor megtapasztalá, hogy férfi, nem lián vót volna”.⁵⁸⁰ Úgy tűnik tehát, hogy a szultán nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az általa legitimált és egyúttal a családjába fogadott új dinasztia tagjaival személyes – ez esetben a szó legszorosabb értelmében vett – kontaktusba kerüljön.⁵⁸¹ Majlád vádját Fráter György 11 évvel később megismételte, nyolc évvel később pedig a már nem fiatal és két évvel korábbi születését sem teljesen kiheverő Izabella halálát az újabb gyermekszülés következtében fellépő elvérzés okozta.⁵⁸² Ez az 1559-es

⁵⁷⁸ „...a teljes számban jelen levő gyermekeinek (Szelim és Bajezid) megparancsolta, hogy a vidáman gügyögő gyermeket csókolják meg, szeretetük e biztos zálogával kötelezve magukat, hogy miután az ifjúvá serdül, kegyeikben megtartják és barátai maradnak”. *Somogyi: História Magyar- és Erdélyország dolgainról*, 140.

⁵⁷⁹ Erre hivatkozott november 1-jei kihallgatásán Łaski is Rüsztém pasának, annak érdekében, hogy a szultán változtassa meg döntését, és ne a gyermek királynak, hanem urának, Ferdinándnak hagyja Budát. A János Zsigmond származásával kapcsolatos mendemondák tehát széles körben elterjedtek. GÉVAY, *Urkunden und Aktenstücke*, 5.

⁵⁸⁰ *Memoria rerum*, 65.

⁵⁸¹ Az erkölcsi atyáság nem volt ismeretlen a bizánci császárok udvarában sem, ami néha a vazallus és a baszileusz között ünnepélyes szertartás keretében ment végbe. BRÉHIER, *A bizánci birodalom intézményei*, 300–301.

⁵⁸² GUSTAV TURBA (ed.), *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania) III*, Wien 1895, 100–101.

adat tulajdonképpen Majlád, illetve Fráter György vádjait látszik erősíteni: Forgách *Emlékiratában* ezzel kapcsolatban azt jegyezte fel, hogy János Zsigmond helyett János király fattyú gyermekét akarta a trónra segíteni, ráadásul Szulejmán jóváhagyásával.⁵⁸³

Rüsztem tehát azt mondta a követnek, hogy ő annak idején a dívánban azt javasolta, hogy a gyereket vigyék Konstantinápolyba, de a szultán nem hallgatott rá. Vagyis Istvánffy és Bethlen állításával szemben ő is a keményvonalas megoldást képviselte. A következmény Fráter György árulása volt, amiért Is-ten megbüntette.⁵⁸⁴

Ami a budai dívánban megvitatott lehetséges forgatókönyveket illeti, a nagyvezír velencei követjelentésben rögzített verziója és a történetírói hagyomány által közvetített, megőrzött verzió(k) közt szemmel láthatóan ellentét feszül. Ugyanakkor az események után néhány héttel tollat ragadó Porembski egyik véleménnyel kapcsolatban sem említ nevet, viszont kiemeli Rüsztem pasa nem ellenszolgáltatás nélküli fáradozását az urak kiszabadítása ügyében, aki egyébként az egyetlen pozitív színben feltüntetett török előjáró. Istvánffy és Bethlen, illetve Porembski szövegei, ahogyan a fejezet elején láttuk, A, B, illetve C verzióról számolnak be. A nagyvezír viszont a *bailo* jelentése szerint azt mondta, hogy ő János Zsigmond Konstantinápolyba vitele *mellett* érvelt, de nem hallgattak rá. Az urak kiirtásának javaslatát nem is említi, illetve úgy tünteti fel, mintha az ő véleménye vitatkozott volna a szultánéval. Vagyis az 1541. augusztus 29-e után előálló helyzet nem egyezett volna az ő Buda alatt kifejtett véleményével, és hogy ez a szultán *saját* döntésének, ura nagylelkűségének a következménye volt. Rüsztem állítása és a történetírói hagyomány által rögzített álláspontja közötti ellentét legegyszerűbb és leglogikusabb feloldása, hogy a később bekövetkező események miatt szépiteni, sőt tagadni próbálta akkori, a magyarokat támogató magatartását.

⁵⁸³ *Humanista történetírók*, 593. Mindez felveti a kérdést, hogy miért nevezték a török forrásokban következetesen Istvánnak János király fiát? Elképzelhető, hogy Forgách ezzel próbálta volna magyarázni a máig homályos névhasználatot? A dívánban egyesek János nem királyi származását hozták fel a hódítás egyik érveként, amit a gyermek törvénytelenységéről szállongó mende-mondák tovább erősíthettek. Egy felvetés szerint a kettős névadás oka, hogy János az apja, István után akarta volna elnevezni, Izabella azonban ura halála után róla nevezte volna el a csecsemőt. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 76.

⁵⁸⁴ ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 337v. 338v. Ezt a Verancsics-évkönyv a főváros elfoglalásának egyik okaként említi. Lásd *Memoria rerum*, 70–71.

A trónörökös tehát Rüsztlem állítása szerint Konstantinápolyban nevelkedett volna, talán muszlimmá is tették volna,⁵⁸⁵ hogy aztán a szultán engedelmessé szolgájaként megkoronázzák és visszaültessék, ez esetben viszont már a szó szoros értelmében oszmán tisztviselőként – lásd a balkáni, a korábbi szerb és a későbbi román példákat – a magyar trónra. A vazallus ország trónörökösének a birodalmi udvarban való nevelése egyáltalán nem volt ismeretlen dolog, gondoljunk csak a moldvai és havasalföldi vajdák fiaira, vagy Perényi Péter fiára, Ferencre.⁵⁸⁶ Középkori magyar példaként elég a későbbi III. Bélára utalnunk, aki egy időben még lehetséges bizánci császárelölt is volt. Rüsztlem tehát annyiban valóban a szelídebb verziót képviselte, hogy legalábbis azokhoz a véleményekhez képest, amelyek Magyarország végérvényes bekebelezése, és az urak kiirtása mellett törtek lándzsát, enyhébb bánásmódot javasolt, ugyanakkor nem értett egyet a keleti országrész kihatásával és Izabella odaküldésével sem, ahogyan történetíróink állítják, ezekhez képest tehát a keményebb vonalat képviselte.

* * *

A Rüsztlem szavait megőrző velencei követjelentést azért tartom különösen fontosnak, mert megerősíti – még ha Buda visszaadása kétségtelenül nem is hangzik el – mind a hitelében kétségbe vont Istvánffy, mind a hitelességét tekintve egyelőre kétségbe nem vont Verancsics-évkönyvet, valamint a szintén megkérdőjelezett hitelességű *fermánt*, ugyanakkor e három szövegünk visszafelé hitelesíti a nagyvezír szavait. Ráadásul a követjelentés független a két történetírói szövegtől, az ugyanis teljességgel kizárható, hogy a nagyvezír ismerte volna akár Istvánffy, akár Verancsicsot, illetve fordítva, hogy ezek ismerték volna a velencei követjelentést.

Mindez felveti azt a rendkívül izgalmas kérdést is, hogy ha mindez igaz, akkor végső soron miből merített Istvánffy, illetve a Verancsics-évkönyv szerzője? Kizárhatjuk, hogy a 17. század közepén (ekkor írta ugyanis a munkáját) széleskörű anyaggyűjtést folytató és sok eredeti forráshoz már csak hivatalánál fogva hozzáférő Bethlen kezében járt az a fentebb már idézett szultáni *fermán*, amelyet SZILÁGYI közölt. Istvánffy viszont bizonyosan tartott a kezében egy nagyúri levelet, különben nem állította volna, hogy saját szemével látta. Ezért

⁵⁸⁵ Lásd a csecsemő Konstantinápolyba viteléről elhangzó véleményt Buda alatti táborban Jahjaoglu pasától, megtoldva az „előkelőbb” családok Ázsiába deportálásával. *Bethlen: Erdély története*, II, 78.

⁵⁸⁶ *Sztárai: História*, i.h.

a legvalószínűbb, hogy az idézett *fermán* lehetett a forrásuk, sőt még az is megkockáztatható, hogy, legalábbis részben, Rüsztsem is ebből idézett: tehát mindegyik forrásunk a *fermánra* megy vissza. Ez esetben azonban azt kell feltételeznünk, hogy a *Memoria rerum* 1541-es bejegyzése nem egykorú eseményeket rögzít, hanem például a *fermán* tartalmát vetíti vissza időben 9 évvel. (Amire, de az ellenkezőjére sincs bizonyíték.) Ehhez azonban el kell ismernünk a *fermán* kétségbe vont hitelességét, mert azt kizártnak tartom, hogy Rüsztsem az Izabellák által hamisított iratból idézett volna. Ha viszont ez így van, akkor ebből az is következik, hogy ez a nagyúri levél Szulejmán verzióját őrizte meg, vagyis a Buda visszaszolgáltatásáról szóló zavarba ejtő információt a lehető legautentikusabb helyről halljuk.

De kiindulhatunk abból is, hogy a *fermán* nem hiteles, ám akkor is be kell látnunk, és el kell fogadnunk, hogy a kortársak viszont hitelesnek fogadták el, ezért a velencei követjelentés és Verancsics egymástól függetlenül erősítik meg a *fermában* is olvasható állítást, hogy tudniillik Szulejmán azt kommunikálta a magyarok felé, hogy eredetileg nem csak hogy nem akarta Budát elfoglalni,⁵⁸⁷ hanem vissza akarja adni a felnőtt korba lépő János Zsigmondnak. Azt nehezen tudom elhinni, hogy egyik forrásunk se lenne hiteles, illetve hogy Rüsztsem rosszul emlékezett, esetleg amnéziában szenvedett, vagy esetleg hazudott volna a *bailónak*.

Ennek az sem mond ellent, hogy két forrásunk, a *fermán* és Rüsztsem szavai az 1550–1552-es években, a keleti magyar királyság egy újabb sorsdöntő időszakában születtek meg, történeti hátterük pedig nem 1541. A szultán ekkor a magyarokat – ezúttal nem Jánost – újabb áruláson kapta. A háttér és az okok kísértetiesen hasonlítottak a váradi békét kísérő eseményekhez. Csakhogy most a főszereplő Fráter György volt, aki Buda elvesztése miatt magát vádolta, és felülvizsgálva politikáját, meg akart szabadulni az özvegytől és fiától, az országrészt pedig Ferdinándnak akarta átjátszani. Izabella és hívei azonban beárulták a nyírbátori egyezményt. A barát ennek ellenére nem hátrált meg, és végül az 1551. évi szászsebesi szerződésben rögzítették az átadás feltételeit.⁵⁸⁸ Érthető, hogy a szultán az aggasztó fejleményekről értesülve, ezt mindenáron

⁵⁸⁷ A Verancsics-évkönyv is alátámasztja, hogy már 1541 előtt is állomásoztak a Szapolyai által birtokolt területen oszmán csapatok. Dalmady János 1537. április 14-én kelt leveléből például megtudjuk, hogy Mehmed és Kászim bég 3 ezer emberükkel Pest alá mentek, mivel parancsuk volt a szultántól, hogy oda vonuljanak, ahová János kívánja. LUKINICH IMRE (kiad.), *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára II*, Budapest 1939, 606.

⁵⁸⁸ Az eseményekről hosszan *Bethlen: Erdély története*, II, 113–142; EOE I, 247–293.

meg akarta akadályozni. Csakhogy a kezét megkötötte az 1547-ben V. Károlylyal aláírt ötéves béke, amit érthető módon nem akart felrúgni. A fenyegetődzés mellett a másik eszköze az ígéretés volt: Buda visszaadásának kilátásba helyezése abban az esetben, ha a gyermek János Zsigmond eléri a felnőtt kort és megkoronázzák. A korona 1551 nyaráig Izabella birtokában volt, tehát a *fermánt* olvashatjuk úgy is, hogy ha a magyarok nem adják át a keleti országrészt és a koronát, amelynek a jelentőségével, mint fentebb láttuk, Konstantinápolyban tisztában voltak, akkor a szultán visszaadja Budát a hozzá tartozó területekkel. Mindössze ezt a két feltételt kell(ene) teljesíteni.

Természetesen kiindulhatunk abból, hogy a Buda visszaadására vonatkozó ígéret minden alapot nélkülöző propagandafogás volt, amelyre a helyzet készítette Szulejmánt.⁵⁸⁹ Illetve hogy ennek igazi bizonyítéka egyetlen, 1550-ben keletkezett és kétségbevonat hitelességű *fermán* volt. Csakhogy láttuk, a Verancsics-évkönyv (*Memoria rerum*) fentebb idézett bejegyzése az ígéret elhangzását 1541-re teszi, amit megerősít Istvánffy, aki az 1541. évnél említi a saját szemével látott szultáni „kötéslevelet”. Ezen a helyen nem az évkönyvből idéz, tehát a kortársak és a 16. századi utókor szerint az ígéret első ízben nem 1550-ben, hanem 1541-ben a budai táborban hangzott el.

2. AMI 1541. AUGUSZTUS 29. UTÁN KÖVETKEZETT

a) Szapolyai János Zsigmond öröksége

Buda elfoglalásáról a magyar és a török források egy része úgy írt, mintha a magyar főváros közvetlen török uralom alá kerülését ideiglenesnek tekintette volna. Ugyanakkor a félelem az egész ország bekebelezésétől tovább élt, sőt a Budával történtek miatt felerősödtek az aggodalmak. Már a kortársakban is felvetődött a kérdés: mikor következik ez be, mi lesz a szultán következő lépése? Rüsztem nagyvezír 1552-ben azzal indokolta 11 évvel korábbi javaslatát a csecsemő Konstantinápolyba viteléről, hogy így nem lett volna módja Fráter Györgynek és a többi tanácsosnak elveszejteni a királyságát. Természetesen elképzelhető, hogy ez az események utólagos magyarázata, illetve akkori szerepének mentegése, korábban ugyanis éppen hogy elismerően nyilatkozott a barátról, persze csak az általa asszonyi mivolta miatt lenézett Izabellával szem-

⁵⁸⁹ A *Memoria rerum*ot kiadó BESSENYEI JÓZSEF a szöveghelyet azzal kommentálta, hogy az ígéret csak diplomáciai fogás volt. *Memoria rerum*, 170.

ben. Az özvegy királynét ugyanis nem sokra tartotta. Egy 1551. május 28-ai, ÓVÁRYNÁL szintén nem szereplő velencei jelentés szerint megvetően nyilatkozott róla, mert butának tartotta („*poco cervello*”), ahogyan általában az asszonyokat, aki képtelen kormányozni és mindent elkölt.⁵⁹⁰ Viszont ekkor még elismerően nyilatkozott a barátról, aki mindezt megakadályozva kezében tartja a kormánygyeplőt, akire addig van szükség, amíg a király fel nem nő, fel nem veszi atyja címét és vissza nem kapja jövedelmeit. Rüszttem szavainak hitelét támasztja alá közvetve a Buda alatti táborban jelenlévő Andreas Komora valómása, aki a többi forrástól eltérően, ám a pasával összhangban azt állította, hogy a szultán azzal indokolta Buda birtokba vételét, hogy az asszonyok állhatatlanok, mint a szél, mindig másfelé hajolnak.⁵⁹¹

Porembski nyomán a történetírói hagyomány azt állítja, hogy a dívánban, amelyben Rüszttem pasa is helyet foglalt, már 1541-ben is akadtak olyanok, akik nem bíztak az urakban és kiirtásukra tettek javaslatot. Egy FODOR PÁL által közölt érdekes lista János gyámjairól, illetve legfontosabb tanácsadóinak birtokairól és várairól éppen ennek a bizalmatlanságnak lehetne a lenyomata. FODOR szerint a lista annak elsőrangú bizonyítéka, hogy az 1541-es hadjáratra nem Buda német csapatok általi ostroma alóli felmentésére, hanem valójában a jánosista urak félreállítása és a terület bekebelezése céljából került sor. De a szultán végül megváltoztatta a szándékát.⁵⁹² Vagyis nem hogy szó sincs semmiféle ideiglenességről, hanem ellenkezőleg, a szakaszos hódítás újabb fázisa következett be.

Ha a listát összevetjük a fentebb idézett 1542-es jelentéssel, azt vehetjük észre, hogy a szultán a kiskorú János Zsigmond uralma alól éppen azokat az erősségeket vette ki, és adta szandzsákbá a barátnak és Petrovicsnak, de csak a király kiskorúságának idejére, amelyeket Erdély megtartása szempontjából a

⁵⁹⁰ „...esso fra Zorzi doveria... non guardare alle parole della regina, la quale essendo donna ha così poco cervello come tutte le altre e che esso fra Giorgi non faceva male a non lasciarla padrona, perché le donne non sanno governare e sono atte a consummare ogni cosa”. ASVe, Arch. Proprio, Costantino-poli, filza 5, fol. 105v–106r.

⁵⁹¹ FRANZ BERNARD VON BUCHHOLTZ (Hg.), *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten aus gedruckten und ungedruckten Quellen. Urkunden Band*, Wien 1838, 319. Idézi magyarul HORVÁTH, *Magyarország történelme*, IV, 178, a nem szó szerinti résznél egy tagmondatot – „Buda-várát, míg a királyfi felnő” – önkényesen betoldva. Ezt valószínűleg tévedésből a SZILÁGYI által közölt *fermából* idézte ide.

⁵⁹² FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 102–105, a listát lásd 95–101. A kortársak, mint fentebb láttuk, a hadjárat okaként mást is megjelöltek.

legfontosabbak között tartott számon, vagyis Váradot és Temesvárt.⁵⁹³ (Kassa szintén a barát „birtoka” volt, Fogaras nem szerepel, ez a Majlád családé maradt Majlád István fogságba vetése után is). Ezt természetesen lehet a bizalmatlanság jeleként értékelni, és azzal érvelni, hogy ezeknek a helyeknek az elfoglalására könnyebb volt jogalapot találni, mivel nem tartoztak János Zsigmond szandzsákhöz, de én inkább úgy vélem, hogy bár a lista eredetileg valóban a jánosista urak félreállítása céljából született, inkább a keményvonalasok „háttéranyaga” lehetett, amely az ő el nem fogadott javaslatukat, és nem okvetlenül a szultán véleményét tükrözte. De érvelhetünk úgyis, hogy ezeket a helyeket azért rendelte a barát és Petrovics keze alá, mert érett férfiak lévén, biztonságosabbnak gondolta az ő kezükben, mint a gyermek és régens anyjában hagyni.

A nyírbátori egyezmény miatt azonban szultán bizalma megingott. Az 1552-ben indított hadjárat éppen Fráter György és Petrovics szandzsákjait érte, amelynek várait nemzetközi helyőrséggel rakták tele, ellenben János Zsigmond szandzsákját a főcsapás elkerülte. Éppen ezért nehéz egyetérteni azzal a véleménnyel, hogy az 1552-es hadjárat eredeti célja Erdély bekebelezése lett volna, de az oszmán hadvezetés megváltoztatta a szándékát. SZÁNTÓ IMRE szerint is a hadjárat elsődleges célja Temesvár és nem Erdély elfoglalása volt.⁵⁹⁴

A vár elfoglalása után a következő logikus célpont a nemrégén a török orra előtt felépített szolnoki palánk volt, ami egyrészt az oszmán területeket, illetve a keleti országrésszel való kelet-nyugati irányú összeköttetést, másrészt az észak felé vezető út folyami átkelőjét védte. Ennek birtoka nélkül nem lehetett Eger ellen vonulni, amely Kassát és az északi országrészt védte, amely a lista megszületésekor még Fráter György birtokában volt. A hadjárat eredeti vagy később módosított célkitűzése az erdélyi országrésznek a királyi országrésztől való el/leválasztása lehetett, ami különösen Eger későbbi elfoglalása után kitűnően működött. A tartomány keleti irányból történő megtámadása tehát nem a harapófogó egyik fogát jelentette a tartomány elfoglalása céljából, hanem azért történt, hogy az említett fő csapás irányából minél több katonát kelljen Giambattista Castaldónak átcsoportosítania kelet felé. Eger kivételével sikerült a fő célkitűzéseket elérni, ezért nem gondolnám, hogy a több irány-

⁵⁹³ Bethlen: *Erdély története*, II, 79.

⁵⁹⁴ DÁVID GÉZA–FODOR PÁL (kiad.), „Az ország ügye ügye mindennek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544–1545, 1552* (História könyvtár. Okmánytárak 1), Budapest 2005, XLIII–LV. A haditervről lásd SZÁNTÓ IMRE, *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk*, Budapest 1985, 107–112.

ban lekötött oszmán hadigépezetnek szégyenkeznie kellett volna teljesítménye miatt: nem lebecsülve az egriek hősiességét, de a vár alatti kudarc okai között a szívós ellenállás mellett szerepet játszott, hogy a magára hagyott Temesvár is bő egy hónapig képes volt kitartani, és talán közrejátszott Szász Móric vezette császári csapatok győri megjelenése is. A vár elfoglalása utáni tétovázás oka ezért inkább az lehetett, hogy a hadvezetés kezdett kifutni az időből, mivel egyrészt biztosítania kellett a két fél katonái által teljesen felélt Temesvár térségét, illetve az ott tanúsított ellenállás tapasztalatain okulva meg kellett teremtenie a következő két vár sikeres ostromának előfeltételeit; azt ugyanis nem tudhatták előre, hogy a szolnoki helyőrség cserbenhagyja Nyáry Lőrinc várkapitányt.⁵⁹⁵

Ugyanakkor feltűnő, hogy az ország feldarabolásának terve, amely a szakaszos hódítás sémája szerint a bekebelezés előfeltétele lenne, éppen Ferdinánd két rövid időközben Zsigmond lengyel királynak 1540 novemberében és decemberében írott leveleiben bukkan fel:

„...hogymi jár a Török lelkében, és miként próbálja Magyarország királyságát – úgymond – tetrarchák (részfejedelmek) szerint felosztani, mivelhogymi jól tudja, hogy azt feldarabolva könnyebb lesz elfoglalni... hogymi is határozta el az a legkegyetlenebb zsarnok, hogymi részekre, mintegy tetrarchák szerint ideiglenesen felosztja, hivatalnokokat tetszése szerint ide-oda helyezve el benne – nem más okból, mint hogymi tudja, hogymi miután azt felosztotta, könnyebben el tudja majd foglalni, hogymi alkalmas és kedvező időben végül az egész királyságot a sarka alá vethesse...”⁵⁹⁶

A leveleket annak megokolása céljából írta, hogymi miért legyen az övé, és ne a címzett unokájáé Magyarország trónja, illetve, hogymi a terve a királysággal. Azt remélte, hogymi vetélytársa halála, és pártjának széthullása után az ország középső és keleti területeinek megszerzése végre a küszöbön áll. A tetrarchákon 1540 őszén valószínűleg a három testamentumos urat, Fráter Györgyöt, Török Bálintot és Petrovics Pétert, és talán Majládot értette.

Ez a felállás 1541. augusztus 29-e után értelemszerűen megváltozott. De nem valószínű, hogymi Ferdinándnak ennyire biztos tudomása lett volna a Porta terveiről, elég volt az országszerte terjengő (rém)hírekre gondolnia, és nem szabad megfélemlenünk arról sem, hogymi jól felfogott érdeke volt, hogymi az ellenpártot, valamint az ingadozókat a mindent elnyelő török támadás rémével riogassa. Ezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert a levelek nemcsak

⁵⁹⁵ SZÁNTÓ, *Küzdelem*, 109. Temesvár ostromáról lásd uo., 113–133.

⁵⁹⁶ Lásd TÓTH, *Liber legationum*, 357. 390.

Ferdinánd szándékairól árulkodnak, hanem a közgondolkodásra is fényt vetnek, vagyis, hogy Buda török által történő elfoglalása, és ennek következtében az ország három részre szakadása minden a politikában valamennyire jártas korabeli szereplő fejében megfordult: elég, ha az 1526. és 1529. évi két szultáni megszállásra gondoltak. Ha viszont ez így van, felmerül a kérdés, hogyan lehetséges, hogy éppen a legtehetségesebb és legrátermettebb magyar politikust, Fráter Györgyöt és a többi tanácsost érte úgymond váratlanul a magyar főváros megszállása? A barát élete legnagyobb tévedésének ezt tartotta. Sajnos nem fejtette ki soha sehol, hogy miért kerülhetett erre sor. Politikai dilettantizmus, vagy az ilyenkor emlegetett török megtévesztés (*istimelet, müdara*) módszere önmagukban aligha elfogadható érvek. Az előbbit nem lehet komolyan venni, az utóbbi esetében a becsapás nem magyarázat. Miért tudtak túljárni az eszén?

Ha abból indulunk ki, hogy Izabella és tanácsosai 1540 őszén a szultántól komoly írásos garanciákat kaptak a hatalom zökkenőmentes átruházására apáról fiúra, és az eddig érvényben lévő szerződés megtartására, amelyre, mint fentebb láttuk, Rüsztlem nagyvezír szerint ekkor a szultán esküt is tett, akkor mindez magyarázatot nyer. Az 1540-es *abdnáme* nem éppen az *addigi* gyakorlat fenntartására lett volna garancia? De mégsem ez történt. Budát a szultán elfoglalta, Izabellát és fiát Erdélybe küldte, hogy a vajdaságot a hozzá csatolt tiszántúli részekkel együtt kormányozza, Fráter Györgyöt kinevezte helytartónak, Petrovics pedig megkapta a temesi területet. FODOR érvelésében az említett lista mellett az 1541-es birtokba iktatás a szandzsákba adás tipikus szokását követi: „Szulejmán 1541-ben már nem a magyar király jogutódaként, hanem a sikeres hódító pozíciójából engedett át kormányzásra olyan területeket, amiket a sajátjának tekintett”.⁵⁹⁷ Tehát ezek tulajdonképpen virtuális szandzsákok, a torzóban maradt bekebelezés tanúbizonyságai lennének, amelyet Ferdinánd fentebb idézett szavai még alá is támasztának. Az általa felvetett javaslat tulajdonképpen arra a kérdésre próbál elfogadható választ adni, hogy Szulejmán, ha már megvolt a listája is, a Buda alatti táborban miért nem fogadta el mégsem pasái javaslatát az ország területének teljes megszállásáról? Ezt a kérdést nem lehet elválasztani az 1540-ben kapott garanciától, amelyen Fráter György és az urak „hiszékenysége” alapult. A mi kérdésünk ugyanaz, amire FODOR is megpróbált választ adni,⁵⁹⁸ csak ellenkező előjellel: Miért *nem* tartotta magát Szulejmán az esküjéhez?

⁵⁹⁷ FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 112.

⁵⁹⁸ Megnyugtató választ nem talált, az általa említett politikai kényszer ugyanis túlságosan tág fogalom. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 106. 114–117.

A Buda elfoglalását kiváltó okokat, ahogyan az előző fejezetben láthattuk, forrásaink, Rüstemet és Komorát leszámítva, 3 fő pontban jelölték meg: a magyar urak árulása, illetve viszálykodása, Magyarország oltalomra szorulása, illetve az idejutás nehézsége és költségei. Az elsőt az események egyértelműen alátámasztják, hisz János halála után a pártja valóban szétesett. Ebből következően a második ok, az oltalomra szorulás, amelyből tulajdonképpen részben az első ok is, visszafelé, következik, ami azonban legkésőbb 1527 óta fennállt, ezért inkább tűnik ürügynek, mint a megváltozott körülmények kikényszerítette lépésnek. Ugyanez érvényes a 3. pontra. A Buda birtokbavételét kihirdető *feth-náme* egyébként szintén ebben jelöli meg a legfőbb okot: „...isten kegyelméből és győzelmes kardom segítségével meghódítottam Magyarországot s fővárosát, Budát: de mivel abban az időben nagyon távol esett a moszlim birodalomtól, s így nehéz lett volna a kormányzása...”.⁵⁹⁹ Ennek ellenére a Budára jutás nehézsége és költségessége nehezen elfogadható érv Szulejmán 5. magyarországi hadjárata után, mivel nem tudunk arról, hogy a szultánok korábbi magyarországi hadjáratait pénzügyi okok késleltették volna, különösen a birodalom életének ebben az időszakában. Tehát ez is inkább tűnik ürügynek, mint valós oknak. Felhívom arra a figyelmet, hogy az 1541 augusztusában a Buda alatti táborban elhangzott egy 4. – a forrásokból és a történelmi narrációból rendre kimaradó – javaslat is, amely a meglévő helyzet fenntartása, vagyis a János-féle vazallus állam érintetlenül hagyása mellett tört lándzsát. Amit a táborban tartózkodó magyar urakhoz köthetünk. Erre találunk utalást Komora vallo-másában: „...eddig magok is megtudták s a jövőben is megtudandják azt (Budát) védelmezni...”.⁶⁰⁰ Mintha éppen erre reflektálna az egykorú források által emlegetett 2. és a 3. pont.

Hogy ezt a 4. verziót is legalább mérlegelés tárgyává tették a dívánban, újra a többször idézett velencei követjelentésre hivatkozom. A történelmi közvélekedés szerint a hadjárat a szultán részéről több ok által motivált kényszerű lépés volt, ezért döntött a vazallitás felmondása mellett, aminek első lépése – már csak a szakaszos hódítás doktrínájának megfelelően is – Buda elfoglalása lett volna. Ez a politika által kreált kényszer ott bujkált Rüstemet velencei *bailo* által feljegyzett szavaiban is, amikor azt állította, hogy a szultán azért vonult Magyarországra, hogy a Szapolyai Jánossal megkötött paktum szellemében át-

⁵⁹⁹ THÚRY, *Török történetírók*, I, 392.

⁶⁰⁰ Idézi HORVÁTH, *Magyarország történelme*, IV, 178. Porembski szerint a dívánban folyó egyetemes vitát a magyar urakkal folytatott konzultáció előzte meg, míg Istvánfynál erre a vita után került sor.

vegye az egész országot, és hogy tesztelje a néhai király tanácsosai uruknak ez ügyben tett esküjének hitelességét. Akiket mindazonáltal nagy pszichológiai nyomásnak kellett alávetni, mire megértették, hogy nem az a legjobb megoldás, ha Buda továbbra is a szultán vazallusai kezén marad, hanem az átadása, ami a hűség csalhatatlan jele.

Főleg ezzel a 4. javaslattal szemben érveltek tehát a dívánban a keményvonalasok azzal, hogy a folytonos hadjáratoknál jóval kevésbé lenne megterhelő, ha egyszer s mindenkorra elfoglalnák a fővárost. A szultán döntésének megkönnyítése érdekében még azt is felhozták, amit a szultán is felelősen jegyzett meg egyik már idézett levelében, hogy János nem volt királyi vérből való, azaz valószínűleg nem is igazi uralkodó.⁶⁰¹ Sőt, még régebben, Łaski sorsdöntő konstantinápolyi tárgyalásain Ibrahim pasa is többször megjegyezte, ami nem pusztán az alkudozás koreográfiájának kelléke volt, hogy Jánosnál még Ferdinándnak is több joga van a trónhoz, mert ő királyi sarj, ráadásul a halott Lajos rokona.⁶⁰²

Egy éven belül tehát a szultán kétszer foglalt állást az ifjú trónörökösrel és az ország jövőjével kapcsolatban. Megváltozott álláspontját valamiképpen kommunikálnia kellett a magyarok felé. Ezért készült a helytartó, Fráter György számára a nagyúri levél,⁶⁰³ amely a közben bekövetkezett radikális területi változást tükrözte. Amely azonban a szultáni kommunikáció szerint ideiglenes volt, és csak azért került rá sor, mert a trónörökös kiskorú, ezért nem képes a kormányzásra. Azt az érvet természetesen nem osztotta meg a magyarokkal, hogy bennük, illetve a gyermek János Zsigmond tanácsosaiban (a magyarokban) nem lehet megbízni. Nagykorúságának elérése után azonban fogadott fia, János Zsigmond az 1540-ben kiállított *abdnámében* szereplő egész vagy teljes királyságot visszakapja, ám hogy ez pontosan mikor és hogyan következik be, mekkora területre vonatkozik, értelmezés kérdése volt. Vagyis nem okvetlenül virtuális szandzsákokról, hanem arról van szó, hogy a kis trónörökös *most* megkapja az ország keleti felét, megosztva, mivel még nem képes ezeket kormányozni, és később visszakapja a többi, amit szintén őt segítő, közvetlenül a Porta kormányoz. Gondoljunk csak bele, Temesvár a régi déli végvárrendszer (Alsó Részek Főkapitánysága) irányító központja volt már Zsigmond király óta, ide került Petrovics. Várad (váradi püspökség!),

⁶⁰¹ Székesfehérvári sírját erre hivatkozva gyalázták meg. *Bethlen: Erdély története*, II, 97.

⁶⁰² BARTA–FODOR, *Két tárgyalás Sztambulban*, 115–116.

⁶⁰³ Ferdi azt állítja, hogy erről „legfelsőbb diploma” készült, bármit is jelentsen ez diplomatikai szempontból. THURY, *Török történetírók*, II, 109.

Kassa⁶⁰⁴ a János Zsigmond uralmához tartozó *magyarországi* területek legfontosabb városai voltak, ezt kapta Fráter György. Ezeket a területeket az 1541-et követő években sem hívták egészen bizonyosan Erdélynek,⁶⁰⁵ a fejedelmi titulushoz pedig ez a rész – Temesvár és Kassa nélkül – a speyeri egyezmény óta külön, *Partium*ként szerepeltek.⁶⁰⁶ Kassa egyébként mindig Magyarországhoz és nem a fentebb említett két területhez tartozott. Az egykori erdélyi vajdaságot pedig, amelyet egy évvel korábban Majlád próbált megszerezni, és 1526 előtt az apa, Szapolyai János kormányzott, kapta a fia, a régens királynéval az oldalán.

De ami a legfontosabb, az 1540. évi szerződés, és azon keresztül János eredeti, precedens erejével bíró szerződése *formálisan* továbbra is érvényben maradt! Éppen ezért úgy vélem, hogy FODOR megoldási javaslata mellett, hogy 1541-ben három virtuális szandzsák került kiosztásra, amely az alávetettség egy újabb fokozatát jelentette volna, amit a terminológia megváltozása, tudniillik a János Zsigmond uralma alatt maradó területeket a továbbiakban a szandzsák szóval jelölték volna, felvázolható a fentebbi magyarázat is, amely talán jobban lefedi a rendelkezésünkre álló adatokat, és kielégítőbb magyarázatot ad forrásaink egymásnak ellentmondó állításaira.

Az egészben a döntő mozzanatnak a *kiskorúság-örökösödés* kérdését tartom: ennek alapja János kérése volt, hogy a szultán a fiát tegye meg örökösévé. Ez nagy kérdés volt, mert nemcsak az 1528-as megállapodás megerősítését, hanem újra tárgyalását is magában rejtette, mivel abban nem esett szó sem örökös-ről, sem öröklésről. Ez tulajdonképpen magában foglalt egy másik kérést is, vagyis hogy a szultán bocsássa meg vazallusa árulását, amellyel ugyanakkor felmentette esküje alól a másik felet. Ezért kérte a kutyaszorítóba került János a testamentumos urakat, hogy az újabb egyezségért cserébe szolgáltassanak ki mindent a szultánnak. János és köre, kiváltképp Fráter György bízott abban, hogy a teljes meghódolás és a tényleges adófizetés ellentételezéseként a szultán bele fog egyezni dinasztíája trónöröklésébe, ami számára értelemszerűen azt is jelentette, hogy utóda is megkapja hűbérbe a Magyar Királyságot.

⁶⁰⁴ Fogaras viszont „lóg a levegőben” aminek talán a magyarázata, hogy a váruradalom, amely 1530 körül szabad bárósággá alakult, már ekkor külön kormányzatot kapott. DÁNÉ VERONIKA, *Liber baronatus a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658)*, Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szaksztyályaiban (szerk. Egyed Emese–Gálfi Emőke–Weisz Attila), Kolozsvár 2017, 287–296.

⁶⁰⁵ FODOR, *Magyarország és az oszmán bódítás*, 109.

⁶⁰⁶ LUKINICH IMRE, *Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez*, Századok 47 (1913) 94–109.

A Szapolyai-dinasztia és az ország jövője pengeélen tancolt. De a szultán sem volt irigylésre méltó helyzetben: János király halála után egy bő év állt a rendelkezésére, hogy latolgassa a lehetőségeket. Az 1540-ben kiállított szerződéslevél nem tartalmaz esküformulát, ettől függetlenül a szultán esküt tett rá, legalábbis Morosini 1552. május 28-i jelentésének kifejezése („*giurava*”) erre látszik utalni. A szerződésben nincs szó arról, hogy a fiú a nagykorúság elérésekor visszakapja atyai örökségét, és a koronázásra sem találunk utalást. Erre az 1541 és 1552 között többször is felbukkanó három, egymással szorosan összetartozó és 1541 előtt is minden szereplő számára nyilvánvaló dologra *együtt* a szultán csak Buda elfoglalása *után* hivatkozott. De ami a lényeg, hogy hivatkozott, mert ígéretet tett rá, és ami érvényben is maradt, és amit betű szerint be is tartott, tehát 1541. augusztus 29-én formálisan *nem* szegett meg.

Ezek alapján a szultán 1541-ben nem okvetlenül azért nem döntött a teljes megszállás mellett, mert a szakaszosság elvét tartotta szem előtt Erdéllyel és a tiszántúli részekkel kapcsolatban is, hanem mert attól tartott, hogy az uralma alatt álló terület bekebelezése és a trónörökös Konstantinápolyba vitele következtében elveszne az általa patronált Szapolyai-dinasztia legitimitása a magyarok előtt, amellyel veszélybe sodorta volna a keleti országrész feletti uralmát. Buda elfoglalásának okai között, mint láttuk, a szultán a magas költségeket említette a megszállás okául, ugyanakkor a keleti területekkel kapcsolatban, ahol pedig nemesfémhányák is voltak, az anyagi terhek alóli felszabadulást nem említették török részről az elmaradt megszállás okai közt. Ennek egyrészt katonai okai lehettek, túl sok katona kellett volna a tartomány megszállásához és biztosításához, másrészt ezt a feladatot elvégezte a vazallus!

A vízjárta alföldi területek a Buda, majd onnan Bécs felé vezető hadiút felvonulási területeként igen nagy stratégiai értéket képviseltek, amelynek ellenőrzését egy vazallus is, Erdélyhez hasonlóan el tudta volna látni, persze csak ha megbízható. János utódában vajon meg lehet bízni?

b) Szulejmán fermánja

Konstantinápolyban tehát a nemesfémekben gazdag Erdély értékével tisztaban voltak. Rüssztem nagyvezír ezt számszerűsítette, amikor elmondta a *bailónak*, hogy Fráter György egy olyan országot kormányoz, amelynek évi jövedelme 500 ezer dukát.⁶⁰⁷ Így nemcsak az válik érthetővé, hogy miért szabtak ilyen csekély összeget, különösen, ha összehasonlítjuk a román vajdaságokat

⁶⁰⁷ ASVe Arch. Proprio, Costantinopoli, filza 5, fol. 338v.

sújtó teherrel, hanem az 1550-es *fermán*nak az a kitétele is, hogy a tartományt János Zsigmond azért kapta, hogy megerősödjön és hadsereget tartson, hogy később király lehessen. Erre a *fermában* szereplő adatra történetírásunk nem fordított kellő figyelmet. A keleti országrészre vonatkozó adomány aktusának rögzítése után a szöveg a következőképpen folytatódik:

„Erdélynek országát peniglen minden tartományával az hatalmas császár az ő nagy kegyelmességéből az okáért engedte volt az király fiának és az felséges királyné asszonynak, hogy míg az király fia felnevekednék addéglan ő magának kincset gyűjtene, melyből az ű vitézinek és népének fizetne, mert az hatalmas fejedelem ezt ígéri, hogy az királynak fiát nagyobb királlyá akarja tenni, hanem mint az atya volt... Hogy mikor az király fia felnevekednék és az fejedelemtől királlyá koronáztatnék, lenne miből az ő seregének fizetni, és hogy mind nemes és nemtelent és országába lakozókat hozzá hajtana az király fiának és királyné asszonynak engedelme és hűsége alá”.⁶⁰⁸

A rábízott tartományt nemcsak meg kell védenie, hanem tovább kell erősítenie, mivel a szultán nagyobb királlyá akarja tenni apjánál, amiből legalább annyi következik, hogy a Szapolyai János által a halála pillanatában birtokolt és fiának átengedett területeket (a „teljes birodalmat” az 1540-es *abdnámé* szavai szerint) vissza fogja kapni, amelybe legalábbis *magyar* értelmezés szerint mindenképpen beletartozott az ország középső része is Budával együtt. Sőt ennél több, tudniillik azok a nyugati részek, amelyeket Jánosnak nem sikerült tartósan hatalma alá vonni, beleértve Bécset, mivel az idézett, 1542 januárjában kelt jelentés ennek megszerzését, és a kiskorúság idejére Fráter György kormányzása alá helyezését is kilátásba helyezte.⁶⁰⁹ Ezt a Verancsics-évkönyvnek egy Bornemissza Tamáshoz köthető részlete is alátámasztja: eszerint a szultán az urakat a táborába hívta, akiknek azt mondta, hogy János fiára „úgy gondot akar viselni, mint tulajdon az önnek fiának, kinek Buda mellett Bécset is gondolná adni, ha övének teheti. Csak az gyermek nyolc, avagy tíz esztendőit írjon meg”.⁶¹⁰ Ez alapján úgy tűnik, hogy a budai polgár Bornemissza látta a szultán által Fráter Györgyéknek később átadott és SZILÁGYI által kivonatos formában közölt levelet. Ezzel összefüggésben jegyzem meg, hogy Szulejmán Bécsért is követelt adót, pedig azt nem is sikerült elfoglalnia.⁶¹¹

⁶⁰⁸ EOE I, 309.

⁶⁰⁹ EOE I, 78.

⁶¹⁰ *Memoria rerum*, 62.

⁶¹¹ *Istvánffy Miklós históriája*, I/2, 64. De ami igazán érdekes, hogy ezt a követelést ismerték Rómában is. Talán a barát meggyilkolása miatt indított vizsgálat kapcsán jutott el oda, amikor Fráter György török levelezése is bekerült. Ennek néhány évtizeddel későbbi rendkívül érdekes

FODOR az akciórádiusz bírálata kapcsán PERJÉSSzel ellenkező következtetésre jutva azt feltételezi, hogy a költségek az Oszmán Birodalmat terjeszkedésre ösztönözték volna, amiből az következne, hogy léteztek előzetes kalkulációk a hódoltság költségeit illetően (Halil bég deftere) és ezek kedvezőek lettek volna.⁶¹² Erre azonban a szultán és a *fethnâme* homályos szavait leszámítva, amelyek ráadásul nem az ország megszállandó keleti felére, hanem az egész országra vonatkoznak, nincs konkrét bizonyíték. Ha csak az 1580–90-es éveknek az önfenntartó hódoltság irányába tett erőfeszítéseit vissza nem vetítjük az 1530–40-es évekbe. De még ha mindez igaz is lett volna, a politikai ökonómia vajon nem azt követelte volna-e inkább ki, hogy a gyermek maradjon Erdélyben a Szapolyai-dinasztia örökségében? Pénzügyi szempontból is ez volt a legjobb megoldás, mert így meg lehetett szabadulni a fenntartás anyagi terheitől, sőt még a vazallus fizetett, ráadásként pedig játékban lehetett tartani a dinasztiaát, amelyet a Habsburggal szemben a magyarok tekintélyes része saját, nemzeti dinasztijának fogadta el.⁶¹³

Mivel szoros összefüggésben látjuk a szultán 1540 és 1541-ben a Magyar Királyság sorsával kapcsolat tett kijelentéseit, ki kell még térnünk a koronázás elmaradásának kérdésére is. Forrásaink meglehetősen szűkszavúak, a Szent Korona nagyobb figyelmet 1529-ben kapott, aminek egy külön fejezetet szenteltem, illetve amikor Izabella a szászsebesi egyezménynek megfelelően átadta Castaldónak. Miért nem került sor a koronázásra, amíg a dinasztia kezében volt a korona? Az okok egy része nyilvánvaló: a Habsburgokkal való megegyezést, ha nem is tette volna lehetetlenné, de igen csak megnehezítette volna. Ez később is érvényes, gondoljunk csak arra, hogy sem Bocskai István, sem Bethlen Gábor nem koronáztatta meg magát. A gyermekkoronázás nem számított rendkívülinek, hogy egy másik közeli példát mondjak, II. Lajost két éves korában koronáztatta meg az apja: logikusnak tűnik tehát, hogy János Zsigmond partja azzal biztosítsa be magát, hogy megkoronáztatja a halott király fiát.

tanúbizonyysága VIII. Kelemen Gianfrancesco Aldobrandini spanyol követsége számára adott instrukciója. Ebben azt olvassuk, hogy annak idején Szulejmán igényt formált Bécsre, pontosabban, mert ebben így nincs újdonság, hogy Roggendorff Buda alatti veresége *után* követelte a császárváros átadását, illetve hogy a városért és Ausztriáért cserébe adót követelt. Lásd JAITNER, *Die Hauptinstruktionen*, I, 291. A forrás származhatott persze más helyről is, Istvánffy latin szövegét mindenesetre ekkor még nem ismerhették.

⁶¹² FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 106.

⁶¹³ Mint ahogy sem a magyar rendek, sem a Porta nem fogadta el az önjelöltek ajánlkozását, például Majlád Istvánét, Török Bálintét, vagy a királytalan országgyűlések jelöltjét, Perényi Péterét. Térnyerésük csak az instabilitást fokozta volna: mindhárman börtönbe is kerültek.

Ehhez elvileg királyválasztó gyűlést kellett volna tartani, amely demonstrálja az országlakosok egyhangú akaratát, de hát ennek hiánya sem lehetett kizáró ok, gondoljunk csak az 1540. szeptember 15-én megejtett rákosi országgyűlésre. Ráadásul a királyság visszaadásának feltételül a szultán a koronázást és a nagykorúság elérését szabta. Ő és tanácsosai tisztában voltak a *plenitudo potestatis* hiányával – ha ezt nem is így hívták –, amely a kiskorúságból fakadt, és nyilvánvalóan tisztában voltak a koronázás legitimáló erejével, illetve azzal, hogy az akkor lenne szabályos, ha formálisan a rendek és nem a szultán által történne meg. Mintha erre utalna Szulejmán 1551. június 30-ai lengyel királynak írott, korábban már idézett levelében, akit, miután tájékoztatta a német csapatok Erdélybe hatolásáról, felszólított, hogy küldjön csapatokat testvére, Izabella és fia megvédésére, mivel a barát paktumot kötött Ferdinánddal, hogy átadja János Zsigmond országrészét, aki még gyermek, és még képtelen elhordozni az uralkodás súlyát.⁶¹⁴ Ezért nincs még megkoronázva, jóllehet már most is király, de amint eléri a nagykorúságot, meg fogják koronázni.⁶¹⁵

Itt kell újfent hangsúlyozni, hogy Szulejmán tisztában volt a király *megválasztása* és *megkoronázása* közti lényegbeli különbséggel, illetve azzal a hátránnyal, amit az özvegy Izabella régensége és a kiskorú trónjelölt jelentett a királyi címet viselő I. Ferdinánddal és utódával szemben. Többször hangsúlyozta, hogy János az ő szolgálja volt, fia pedig apjához hasonlóan szintén az ő szolgálja. Ezt ismerte el az 1540-ben kiadott *abdnáméval*. Ilyet szerintem nem tesz, ha eleve nem gondolja komolyan, ahogy például *implicite* FODOR fentebb idézett állításában szerepel, ráadásul így sokkal kézenfekvőbb magyarázatot kapunk, hogy miért nem szállta meg az ország keleti felét sem. A szultán meglehetősen tág mozgásteret biztosított magának, amelynek keretfeltételeit könnyebben megváltoztathatta az eredeti szöveg betű szerinti megtartásával.

⁶¹⁴ A lengyel király katonai segítségnyújtását annak idején, 1528-ban János Zsigmond apjával kapcsolatban is engedélyezte a szultán. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 72–73.

⁶¹⁵ Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a trónörökös számára elkülönített tartomány nemcsak a muszlim gyakorlatban (például Szulejmán is így készült fel az uralkodásra) ismert, hanem az Árpád dinasztiában is bevett szokásnak számított: az erdélyi dukátust ebből a célból alakították meg. De például ezt fejezte ki később, IV. Béla idejében a *junior rex* titulus, amelyet a megkoronázott trónörökös, vagyis az elsőszülött fiú viselt, és aki a címhez szintén az erdélyi vajdaságot kapta kormányzandó területként. A fogalom mibenlétével Ferdinánd udvarában is tisztában voltak, a János Zsigmonddal folytatott és a keleti magyar királyság státuszát rendező tárgyalásokon Erdély uralkodójának titulusa körül lefolytatott vitában ez a cím is felmerült „*Serenissimi quondam Joanni regis... filius*” formában. Lásd *Bethlen: Erdély története*, II, 240.

János Zsigmond és a magyarok oldaláról érthető, hogy nyitva akarták Bécs felé tartani az utat, ezért a korona alkutárgyként akkor volt számukra a legértékesebb, ha nem tesznek vele semmit, és csak akkor válnak meg tőle, ha cserébe megfelelő ajánlat érkezik. De oszmán oldalról ilyen kötöttségek nem voltak: miért nem ragaszkodott a szultán a koronázáshoz? Valóban kielégítő a magyarázat, hogy meg kellett várni ezzel a nagykorúságot? Láttuk, hogy a magyar gyakorlatban is lehet erre időben közeli ellenpéldát hozni, ami talán Konstantinápolyban sem volt ismeretlen. Ha abból indulunk ki, hogy tisztában volt azzal, mit jelent a magyarok számára a koronázás a Szent Koronával, akkor azt várnánk, hogy rákényszeríti fogadott fiát a ceremóniára, amivel szinte lehetetlenné tehetné volna vazallusa megegyezését az ő fő ellenségével. Miért nem kerített sort legalább egy olyan szimbolikus aktusra, mint amit Jánossal játszott el a Buda alatti táborban 1529-ben? Felmerülhet még egy olyan tényező, amely befolyásolhatta a szultánt a döntésben, a magyarok királyválasztó joga, amelyet formálisan egy királyválasztó gyűlésen érvényesíthettek és gyakorolhattak. Tehát megtehetette, hogy feltételként egy királyválasztó gyűlés összehívását szabja, amely egyértelmű legitimációt jelentett volna János Zsigmond számára az ország rendjei előtt, amit Szulejmán részéről egy látványos gesztusként is be lehetett állítani, de amely az ország megosztottságát nézve, meglehetősen nehezen teljesíthető feltétel lett volna. Láttuk, hogy 1540-ben a testamentumos urak a Rákos mezőre hívtak össze egy gyűlést, illetve a Verancsics-évkönyv szerint három évvel később a szultán próbált meg egy másikat összehívatni. Az előző érvénytelen, mert nem jelent meg a küldöttek egy része, a másik sikertelen volt. Sajnos közelebbit egyikről sem tudunk, de nem elképzelhetetlen, hogy ezek éppen egy-egy ilyen kísérlet emlékét őrizték meg. A szultán számára mindenesetre kényelmes és hihető hivatkozási alapot, illetve ürügyet szolgáltatott ígérete teljesítésének halogatásához.

Ha tehát a választás és a koronázás megtörtént volna, a nagykorúság az idővel teljesült volna, a szultánnak pedig ez esetben meg kellett volna tartani esküjét, amelyet az Istvánffy által említett „kötéslevélre” tett. Neki tehát az volt a legkényelmesebb, hogy 1551 júliusa után is, tét nélkül, fennartsa esküvel megpecsételt ígéretét, mert a Szent Korona már nem volt a Szapolyai-ház birtokában, úgy viszont királyválasztó gyűlés összehívásának sem volt értelme, amely a politikai viszonyok miatt amúgy is valószínűtlen volt. Így viszont János Zsigmond *magyar* szempontból uralkodóként legfeljebb választott királyként jöhetett számításba, ez a cím azonban legitimációs szempontból élete végéig ingataggá és bizonytalanná tette a helyzetét és kiszolgáltatottá tette fogadott apja irányában. Mindez azonban nem kötötte

meg a szultán kezét, aki tetszése szerint visszaültethette Budára a trónra a neki kiszolgáltatott ifjút.

Az 1541-ben hozott döntés következtében a birodalom közvetlen határai egy csapásra a Szerémségtől bő 300 kilométernyire északra tolódtak ki. A terület egy részét pedig, amely iszlám területté (*dar al islam*) vált, kiosztották tímárba. Ezzel visszavonhatatlanná vált a foglалás, amelyet a magyar nemesség nem fogadott el, és amelynek egyik gyakorlati következménye a SZAKÁLY FERENC által részletesen leírt kettős adóztatás lett, nemcsak a határsávban, hanem mindenütt, ahová csak elért a magyar király és a vármegye keze.⁶¹⁶

A kérdés tehát, hogy ha hitelesnek ismerjük el Szulejmánnak az általa meg szállt országrész visszaszolgáltatásával kapcsolatban tett megnyilatkozásait, akkor ezek hogyan egyeztethetők össze elvi síkon a muszlim jogfelfogással? A kérdésben implicite benne rejlik egy másik kérdés, hogy tudniillik mennyiben, de a legfőképpen milyen irányból tekinthető átmenetinek az 1541-ben előállított helyzet?

A kérdéssel legalaposabban FODOR PÁL foglalkozott, aki a virtuális szandzsák fentebb érintett hipotézise kapcsán azt a teljesen logikus és hihető következtetést vonta le, hogy a török befolyás alatt álló országrész kettéosztása, keleti felének átengedése, ugyanakkor három további szandzsákra osztása a következő, végső szakaszt készítette elő. Ebben a tézisben azonban *implicite* az is benne rejlik, hogy a szultán a szerződést, amelyre felesküdt, nem tartotta meg: a motiváció az *istimelet*, illetve *müudara*, a megtévesztés oszmán diplomáciában követett elve lenne, ennek alkalmazhatóságának körét azonban komolyan korlátozzák az eskü valláserkölcsei konzekvenciái, amely a muszlim felet ugyanúgy kötelezte, mint az ellenkező oldal keresztényeit. Ha viszont ebből indulunk ki, illetve hogy a szultán 1540-ben az 1528-ban megkötött kétoldalú szerződést erősítette volna meg, akkor 1541-es döntését nem okvetlenül kell szerződésszegésként értelmezni, sem úgy, hogy ezt nem gondolta volna komolyan, vagy hogy meggondolta volna magát, aminek a *hutbe* lenne tulajdonképpen az egyetlen bizonyítéka.

A János Zsigmondhoz eljuttatott nagyúri levél, szerződés arról szól, hogy a szultán az országot, azaz egykori hűbérese királyságát, apai örökségét neki adja. A kérdés, hogy ezen mit értettek a Portán? Budán természetesen a (csaknem) *integer* Magyar Királyságot tartották apai örökségnek. Azt viszont későbbi példák alapján bőven adatolni tudjuk, hogy talán éppen János Zsigmond választott királyságára emlékezve, az oszmán diplomáciai szóhasználat Erdély

⁶¹⁶SZAKÁLY FERENC, *Magyar adóztatás a török bódoltságban*, Budapest 1981.

fejedelmait gyakran hívta királyoknak. Ez a királyság, azaz az erdélyi vajdaság oszmán szempontból értelmezhető Szapolyai János örökségeként, amit fia, majd az utána következő fejedelmek kaptak meg. Ne feledjük, hogy János legmagasabb közjogi méltósága a mohácsi csata napján az erdélyi vajdai méltóság volt. Igazi király oszmán szempontból nem lehetett, mivel az ország a kard jogán a szultáné volt. Tehát a szultán dönti el, kié legyen az ország és az mekkora területre terjed ki. A János Zsigmond számára kiállított szerződés megfogalmazásának formája megfelelő kibúvót tett lehetővé a számára, hogy az átadandó ország, királyság, az apai örökség területét a politikai helyzet alakulásának függvényében alakítsa. Érdemes ebből a szempontból fellapozni Ferdi krónikáját, aki ezzel kapcsolatban a következőt írta: „János király fiának a Tuna folyótól északra fekvő s őseinek birtokában volt Erdély és a dimiskári (temesvári) vilájet jelöltetett ki a hozzátartozó részekkel együtt...”⁶¹⁷ Az *istimelet*, *miudara*, vagy *hila* eszközt tehát tényleg bevetette az oszmán diplomácia, csak nézetem szerint nem a fenti módon, virtuális szandzsákok formájában, hanem így. A Királyhágón túli területeket nyugat vagy észak felé János ugyan hivatalos minőségben soha nem kormányozta, családi birtokainak legértékesebb részei pedig nem dél, hanem észak felé, Felső-Magyarországon feküdtek, ugyanakkor az itt említett temesvári részek sem a kormányzati szempontból külön kezelt erdélyi vajdaság területén feküdtek.⁶¹⁸ Azaz betű szerinti értelemben a csecsemő a Magyar Királyságot, bár nem teljes terjedelmében, de végül is megkapta! Ugyanazzal az eljárással van dolgunk, mint amikor annak idején Konstantinápolyban Szulejmán megkötötte Jánossal a szerződést: betű szerinti értelemben soha nem szegte meg, ám a politikai helyzet alakulásának tükrében a saját szájíze szerint (át)értelmezte.

A muszlim vallásjog a világot alapvetően két részre osztja, a *dar al islam*-ra, ahol muszlim uralom van, a Korán és a *sarija* szabályozza az élet kereteit, és ahol általában a muszlimok vannak többségben, illetve ahol még nem érvényes

⁶¹⁷ THÜRY, *Török történetírók*, II, 109. De gondoljunk csak Dzselaizádéra, aki mint láttuk, szintén elválasztotta egymástól az erdélyi szandzsákokat és a Magyar Királyságot.

⁶¹⁸ Az 1540. évi szerződés tartalma lehet, hogy a terület sorsával kapcsolatos bizonytalanságot, pontosabban a kérdés nyitva hagyásának a szándékát tükrözte a végleges döntésig, hogy tudniillik mekkora is legyen János Zsigmond öröksége? Ezért nem szerepel benne szankcióként az esküformula. 1566-ban ez a probléma már nem tűnt olyan komolynak, ekkor meg is találjuk a legfontosabb garanciát, az esküt a szerződés szövegének a záradékaként. Nem lehet véletlen, hogy a szabad fejedelmválasztás 1540 óta húzódó ügye is nagyjából ekkor, 1567-ben már az utód, II. Szelim jóvoltából került nyugvópontra. Az 1566-os szerződés újabb kiadását lásd PAPP, *Die Verleibung*, 154–156. A szerződéslevéllel kapcsolatos kérdésekkel a következő fejezetben foglalkozom.

a muszlim törvény, a háború háza, a *dar al harb*. Különleges helyzetet foglalnak el a muszlimmá vált területen élő nem muszlim közösségek, a *dhimmik/zimmik*, oszmán területen ezeket *millet*nek hívták, akik belső életüket a saját törvényeik szerint élhették, nem adhatták el őket rabszolgának stb. az ő jogait élvezhették továbbá azok az idegenek, akik nem muszlimok voltak, és nem muszlim területen éltek, laktak, de valamilyen okból a *dar al islam* területére léptek és küldő országuknak volt szerződése (*aman*) a Portával.

1526-ban az ország a kard jogán Szulejmáné lett, ami ha nem is vált ettől *dar al islam*má, de a fentebbiek alapján nem is maradhatott az iszlámon kívüli háborús terület, hisz lakói, a mi esetünkben a Magyar Királyság lakói, a szultán alattvalóivá váltak, akiknek uralkodója, szintén a szultán szolgálja, János volt, majd 1540 után János Zsigmond lett. Ezt a sajátos, tulajdonképpen átmeneti és ideiglenes helyzetet, egymás mellettiséget a *dar al islam*hoz képest, írták le a *dar al abd/sulh*, a szerződés vagy béke háza kifejezések, ahová a Magyar Királyság is tartozott 1526 óta.⁶¹⁹ A kérdéssel újabban a két román vajdaság kapcsolatán behatóan foglalkozó VIOREL PANAITE szerint a Konstantinápoly által is követett *hanafita* iskola a többi jogi iskolától eltérően nem teljesen ezt a típusú szétválasztást alkalmazta. A különbség a terminológiában is megmutatkozik, mivel az egyik kategória a béke/igazság háza (*dar ül-muvada'a*), a másik a meghódolás/oltalom (*dar ül-zimmet*) háza. Ebből látszik, hogy a *hanafita* iskola értelmezésében a háború, illetve az iszlám háza nem vált annyira szét, mint a többi jogi iskolánál, hanem e kettő keveréke.⁶²⁰ PANAITE kimutatta, hogy Szulejmán idejében megváltozott a két vajdasággal kapcsolatos szóhasználat, amelynek a lényege, hogy bár ezeket a területeket közvetlenül nem szállták meg, a két vajdaság, de szerinte az erdélyi tartomány is, átkerült a béke vagy igazság házába, vagyis Szulejmán a tartományokat gyakorlatilag iszlám területté nyilvánította.⁶²¹ Ahhoz, hogy egy terület egy másik kategóriába kerüljön, jelesül az oltalomból és béke házába, és hogy ez mekkora területet jelent, elég volt egy uralkodói döntés. Jellemző módon az oltalom házából a béke házába, de látni fogjuk, hogy ez fordítva is megtörténhetett. Ez a gyakorlatban nagymértékben kiszolgáltatta az adófizető államokat, amilyen Jánosé, majd János Zsigmondé is volt, a szultáni akaratnak. Erre PANAITE Nagy István moldvai

⁶¹⁹ PEDANI, *La dimora della pace*, 6–7; VERCELLIN, *Istituzioni*, 28. Lásd ehhez még ugyanebben az értelemben FODOR–OBORNI, *Két nagybatalom között*, 126–127.

⁶²⁰ VIOREL PANAITE, *The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia*, 30; Uő, *Ottoman Law of War and Peace*, 359–360, 367.

⁶²¹ PANAITE, *The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia*, 28.

vajda 1480/81-es *abdnáméj*át hozza fel példaként, amelyben azt állt, a Korán IX:7-re hivatkozva, hogy amíg hűbérese helyesen cselekszik, addig érvényes a szerződés.⁶²²

Ennek fényében talán a *hutbe* sem jelentett olyan visszavonhatatlan állapotot, mint gondolnánk; Szulejmán *elvileg* gond nélkül átadhatta Budát és az ország közepét akár egy keresztény szolgájának is, attól az még az adófizető keresztény lakossággal és a hozzá fűződő uralkodói jogokkal együtt ugyanúgy muszlim terület (*dar al islam*, *dar al murada'a*) maradt volna.

Islám terület visszaadására egy régi hűbéresnek/adófizetőnek, példaként Szerbiára hivatkozhatunk, amelyet a kard jogán a szultán a magáénak tekintett, és egy részét 1426, Lazarevics István halála után birtokba is vette, 1441-ben viszont Novo Brdo kivételével az egész országot megszállták a csapatai. Három évvel később, a szorongató politikai helyzet következtében az 1444. évi váradi békében Murád szultán gyakorlatilag az egész országot visszaadta Lazarevics utódának, Brankovics Györgynek, aki az ő szolgája (*kul*), országa pedig az iszlám területe (*dar al islam*) volt.⁶²³ Nesri a krónikájában az 1438. évnél feljegyzí, hogy az elfoglalt Szendrőben elhangzott a pénteki ima.⁶²⁴ 1444. augusztus 22-én a vár visszaadására az említett váradi béke keretében került sor. Mindez azt mutatja, hogy a szultán, ha a politikai helyzet megkövetelte, dönthetett egy az iszlám földjéhez került terület nyilvánvalóan átmeneti kiürítéséről. Jogilag azonban nem a szuverenitás visszaállítására, értsd az iszlám területe (*dar al islam*) alól való kikerülésre, hanem tisztviselő (szolga) váltásra került csupán sor, oszmán szempontból természetesen, az összes jog fenntartásával.

A szultán tehát elviekben, nyilván miután kikérte jogtudósai véleményét, ami az ilyen helyzetekben szokás volt, visszaadhatta volna, ahogyan Szerbia esetében tette, különös kegyként János Zsigmondnak a Magyar Királyság 1541-ben közvetlen birtokába került területeit, mivel nem a magyar királynak, hanem egy oszmán tisztviselőnek, akinek az apja is annak számított, tehát egy szolgának adta volna vissza, aki ráadásul saját fogadott fia volt.⁶²⁵

⁶²² PANAITTE, *The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia*, 42; Uő, *Ottoman Law of War and Peace*, 7–8.

⁶²³ ENGEL, *A szegedi eskü és a váradi béke*, 211; PAPP SÁNDOR, *II. Murád szultán és I. Ulászló lengyel és magyar király 1444. évi békekötése*, Acta Historica Szegediensis: Acta historica 109, Szeged 1999, 47–62; ÁGOSTON, *Az 1444. évi török követjárás*, i.h.

⁶²⁴ THURY, *Török történetírók*, I, 56.

⁶²⁵ A magyar oszmanisztika örvendetesen gyarapodó és éppen a mi fejtegetéseinkbe vágó egyik fontos eredménye, hogy az oszmán hadrendszer integráns elemei voltak a nem muszlim vallá-

Láthattuk, hogy a Buda alatti dívánban a keményvonalasok szószólója, Jah-jaoglu pasa azt javasolta, hogy a fiává fogadott csecsemőt muszlimként és *királyként* neveljék fel Konstantinápolyban: ennek a javaslatnak a háttérében meghúzódhatott akár az is, hogy megbízható, hű szolgaként alkalomadtán Budára helyezhetik.

Szulejmán dilemmáját tehát nem az okozta, hogy mikor teheti az egész országot az iszlám házává, mert az már véleményem szerint legkésőbb 1529 nyarán megtörtént, még ha a *hutbe* nem is hangzott el, hanem hogy mi legyen János utódával és az országgal?⁶²⁶ Hogy ez mekkora és milyen hosszú ideje gondot okozó probléma volt a számára, az jelzi, hogy a vazallus Magyar Királyság feletti kormányzati hatalom megosztása, illetve a kormányzandó terület megosztásának a terve 1529, Gritti megjelenése óta foglalkoztatta. A kormányzó *alter egó*ként János királyi hatalmának formális kétségbe vonása nélkül, következésképpen a vele kötött szerződés tiszteletben tartásával⁶²⁷ képviselte a Porta (és a saját) érdekeit. Ugyanezt a megoldást kereső szándékot jelzi a Majlád-féle terv, amely a magyar király hatalmának és területének megosztását jelentette volna hasonló okokból, csak kevésbé széles jogkörrel. Még Gritti halála előtt felvetődött az ország közepének (Buda átadása) megszállása, ami azonban akkor mégsem történt meg. A szultánt a váradi szerződés, később pedig János halála után már semmilyen eskü, morálisan legalábbis, nem kötelezte: első esetben szerződésszegés, a másodikban vazallusa halála

sú, zömmel délszláv etnikumú katonák, illetve hogy a török fél kudarcral végződő kísérletet tett arra, hogy a hadrendszernek ezt a határvédelemmel szorosan összefüggő elemét átültesse a magyarországi gyakorlatba is. Lásd HEGYI KLÁRA, *A török bódoltság várai és várkatonasága Magyarországon I–III*, Budapest 2007, I, 291–301.

⁶²⁶ A terület birtokba vételének jogi (*hutbe*) és a hadijog alapján történő és nem is okvetlenül tényleges birtokba vétele (ugyanakkor jegyzékbe vétele) időben nem feltétlenül estek egybe. Az utóbbi akár hosszú évekkel megelőzhetette az előbbi. Ez lenne a szakaszos hódítás egyik közvetett bizonyítéka is, és a FODOR-féle elképzelés alapja a virtuális szandzsákokkal. Ennek a birodalom más területein nem tapasztalható gyakorlatnak adatszerű feldolgozását a Dunántúl délnyugati területeire nézve lásd Sz. SIMON ÉVA, *A bódoltságon kívüli „bódoltság”: Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*, Budapest 2014.

⁶²⁷ Hogy János már 1534-ben milyen közel került ahhoz, hogy várait, beleértve Budát is, török helyőrségekkel rakják tele, lásd a már idézett *Memoria rerum*, 44. A korábban már idézett szöveg szerint Budát a magyarok nem akarták átadni, egyrészt arra hivatkozva, hogy János azt „*nekiek kötette*” másrészt a szultán nem segítette meg őket, amikor a császári csapatok a várost ostromolták (1530). Tehát a szöveg szerint a magyarok azon az alapon tagadták meg a szultán kérését, hogy nem teljesítette szerződéses kötelezettségét, azaz vazallusának védelmét az ellenséggel szemben!

miatt. De ő nem használva ki a lehetőséget, két alkalommal is megkötötte a saját kezét és érvényben hagyta az eredeti, Łaski által megkötött szerződést. Miért tette?

* * *

Szülejmán azon ritka uralkodók közé tartozott, akinek majdnem fél évszázadnyi uralkodási idő adatott. 1541-ben már 21 éve hatalmon volt: vajon ez a két évtized nem volt elégséges, hogy felmérje lépései súlyát és tisztába jöjjön a magyar és a Habsburg-problémával? Fentebbi próbálkozásai véleményem szerint nem azt bizonyítják, hogy politikája irracionálissá vált volna,⁶²⁸ hanem hogy kudarcai (1529, 1532, 1538) után nem a teljes alávetés, hanem birodalma biztonsága került politikája előterébe. A szó szoros értelmében a béke házává (*dar al islam*) akarta tenni a kard jogán szerzett területet. Ebből a szempontból a *butbe* elhangzása tulajdonképpen min változtatott? A területet továbbra sem muszlimok, hanem keresztények lakták, akiknek az életét nem a *saríja*, hanem a Magyar Királyság jogszokásai szabályozták. 1541-ben tehát eszerint a megközelítés szerint nem a következő határozott lépést tette meg a teljes bekebelezés irányába, amely a politikai bonyodalmak miatt „véletlenül”, előre nem látható módon félbe maradt, és ez a helyzet másfél évszázadra konzerválódott, hanem tett egy kényszerű, de tulajdonképpen elvileg bármikor visszavonható fél lépést. Ami ugyanúgy az átmenetinek és ideiglenesnek szánt helyzetet konzerválta, csak másképpen.

Vajon nem erre számítottak János és hívei, amikor felajánlották a szultánnak az országot összes várával együtt? Másként hogyan értelmezhetnénk Verancsics levelének sorait, aki közvetlenül a berethalmi gyűlés után – a budai személyes találkozó előtt majdnem egy évvel! – az erdélyieknek írott levelében azt fejtette, hogy a szultán a csecsemő János Zsigmondot nem János, hanem a saját fiának hívja („*suum, non Joannis filium appellet*”), akinek az atyai, de igazában véve a saját királyságát adta oda („*paternum vel verius suum regnum donat*”)?⁶²⁹ És vajon nem ezért volt teljesen gyanútlan, legalábbis saját elmondása szerint Fráter György, a legagyafúrta és legtehetségesebb magyar politikus?

⁶²⁸ Erre a véleményre lásd FODOR PÁL, *Szülejmán szultántól Jókai Morig. Tanulmányok az oszmán–török hatalom szerkezetéről és a magyar–török érintkezésekről* (MTE Értekezések), Budapest 2014, 326.

⁶²⁹ SZALAY, *Verancsics*, VI, 167. E sorok arra utalnak, hogy Verancsics tökéletesen tisztában volt az országgal kapcsolatos oszmán felfogással. Arra természetesen nincs bizonyítékom, hogy Verancsics ismerte volna a *dar al harb* és a *dar al abd*-dal kapcsolatos terminológiát, de levele alapján

3. EXKURZUS. SZULEJMÁN AJÁNDÉKA – ERDÉLY ÖRÖKSÉGE

János Zsigmond a történeti hagyomány szerint több szerződéslevelet is kapott: ezeket PAPP SÁNDOR több egyéb irattal együtt gondosan összegyűjtötte. Közöttük találunk egy 1559. és egy 1566. évit, amelyek valamiképpen az ifjú uralkodó és a szultán szerződéses viszonyát érintik. Az alábbiakban ez utóbbit vesszük tüzetesebb vizsgálat alá.

A történetírói hagyomány a zimonyi találkozéhoz köti az újabb szerződés megkötését, amelyet *abdnámek*ént azonosít. A szövegét a SZILÁGYI-féle kiadás után újra közlő PAPP revízió alá vette ezt a megállapítást, és arra a következtetésre jutott, hogy az irat nem hiteles, hipotetikus időpontként pedig az 1665. évet javasolta.⁶³⁰ A kérdés kapcsán előkerült néhány olyan adat, amely mind a későbbi szerződéslevelet, mind annak tartalmát, és az azok alapján levont következtetéseket némileg más megvilágításba helyezik, és nem utolsó sorban összefüggésbe hozhatók a minket érdeklő Szapolyai-örökség problémájával.

PAPP tehát az iratot vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy egyrészt a hosszú bevezető formula a János-féle szerződéslevél pontos mása, amelyben ugyanakkor sem az itt megtalálható eskü, sem a záró rész nem szerepel. János szerződésének dátuma muszlim időszámítás szerint 937 *Rabiel* 3, ami 1530. október–november közti időszakot ad meg, amely ugyebár 36 évvel korábbi, mint ami János Zsigmond szerződésén szerepel. A szövegek egyezései miatt azonban PAPP nem tartja hitelesnek az iraton szereplő 1566-os dátumot. Kétségtelenül megtévesztő, hogy a titulus utáni részt Szulejmán szultán esküjének a „másá” követi, amelyet annak idején Łaski szerint Jánosnak tett. Csakhogy János Zsigmond szerződésének utolsó bekezdése, amely az eskü után következik, már nem szerepel sem János szerződésében, sem Łaski beszámolójában, tehát biztos, hogy a minta, ha volt egyáltalán, itt már nem az apa szerződése, hanem valamilyen más, feltételezhetően János halála után keletkezett szöveg volt. De elképzelhető az is, hogy a szöveg elkészítésekor toldották hozzá ezt a részt.

Bethlen Farkas históriájában szintén közli a szerződéslevél egy részét éppen az 1566-os eseményekkel kapcsolatban.⁶³¹ Azt írja, hogy a szultán János Zsigmondnak egy *abdnámét* küldött, amelyben „*címeinek hosszú felsorolása után*”

aazzal bizonyosan tisztában volt, hogy a magyar király többé nem szuverén uralkodó, hanem a szultán vazallusa, tehát földje az övé, és az ő „házanépéhez” tartozik.

⁶³⁰ PAPP, *Die Verleihung*, 154.

⁶³¹ Bethlen: *Erdély története*, II, 268.

ahogyan egykor apjának, most a fiúnak, János Zsigmondnak is megesküdött, hogy nem fogja soha cserbenhagyni, halála után engedélyezni fogja az erdélyieknek a szabad fejedelmválasztást, az új uralkodó pedig beiktatásakor megkapja az uralkodói jelvényeket. Cserébe a szokásoknak megfelelően be kell szolgáltatni az éves adót. Ha összehasonlítjuk a János Zsigmond szerződéslevelének tulajdonított iratot a Bethlen által mondottakkal, azt találjuk, hogy azok minden elemükben közösek, tehát a történetíró-kancellár a 17. század közepén a SZILÁGYI által közölt szöveget tarthatta a kezében. Már PAPP figyelte a Bethlen Farkas históriájában idézett szöveg és az *abdnáme* hasonlóságára, amelynek hamisítóját Thoroczkai Ferenc levéltárosban vélte megtalálni.⁶³²

PAPPnak nem sikerült hozzájutni a Kemény-féle gyűjteményben található példányhoz, amelyről SZILÁGYI is kiadta a szöveget. Nekem sikerült megszerezni a kérdéses oklevél szövegét, amelyből kiderül, hogy a 17. századi kortársak a Szulejmán által János Zsigmondnak adott szerződéslevelet hitelesnek tartották. Erre a szöveget bevezető latin nyelvű tanúsítvány utal, amely szerint a gyulafehérvári káptalan levélkeresőit 1665. augusztus 22-én kereste meg Apaffy Mihály fejedelem, aki a Kolozsvári Diósi Gáspár fiskális direktor által közöltekre hivatkozva adott utasítást, hogy arról az *abdnáméről*, amely Szulejmán és II. János király között kötöttetett, és a káptalan őrzi, állítsanak ki hiteles másolatot a számára.⁶³³ A káptalan ennek a parancsnak a szerződéslevelé végére illesztett szintén latin nyelvű záradékában szereplő 1665. augusztus 28-ai dátummal kiállított hitelesített másolattal, tehát a fejedelmi megkeresésre igen gyorsan reagálva tett eleget.⁶³⁴ A szöveg két részből áll, az elejéről SZILÁGYI lehagyta a címet, következésképpen PAPPnál sem szerepel: „*Az Janos kiraly es szultan Szuliman csaszar keözeöt valo frigynek es hütnek mássa. Anno 1566*”. Ennek a végén a következő dátum szerepel: die 3 *Fabiel* (helyesen *Rabiel*) 973, ami a Gergely naptár szerint 1565. október 8-a körüli időpontra esik. SZILÁ-

⁶³² PAPP, *Die Verleihung*, 50.

⁶³³ „*Exponitur nobis in persona generosi Casparis Diosi de Coloswar causarum nostrarum fiscalium in Transylvania directoris qualiter ipse paribus literarum athnanae inter potentissimum quondam imperatorem Turcarum szultan Szuliman ac Joannem regem secundum init*”. Lásd Biblioteca Academiei Romane, filiala Cluj, Kemény-hagyaték, Codex pacificationum Transilvaniam ferentium, Ms 427, n. 66. Megszerzéséért KOVÁCS ANDRÁSNAK és W. KOVÁCS ANDRÁSNAK tartozom köszönettel.

⁶³⁴ Uo., n. 67. Ez azonban korábban problémát okozhatott, mivel három évvel korábban nem tudták előadni a kért iratot, arra hivatkozva, hogy nem volt világos, hogy melyik *abdnámét* keressék meg. *Török-magyarokori Állam-okmánytár IV* (Török-magyarokori Történelmi Emlékek I/6), szerk. SZILÁDY ÁRON–SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1879, 67–68.

GYI tehát ez alapján, és feltehetően a Bethlen-féle szöveg ismeretében nyugodt lelkiismerettel írhatta az 1566-os dátumot a kiadáshoz. A szövegnek ez az első része gyakorlatilag a János *abdnámé*jának elején található hosszú szultáni titulussal szó szerint egyezik. Utána következik a szövegkiadásokban is olvasható címmel (*Szuliman császár hit levelenek formája mint eskut megh János kiralynak*) a szerződés.

A hitelesített példány alapján tehát nemcsak az derül ki, hogy 1665-ben úgy tudták, hogy a Szulejmán és János Zsigmond között 1566-ban kötött szerződés gyakorlatilag az apjával kötött szerződésnek a szó szerinti változata, leszámítva a záradékot, hanem azt is, hogy a gyulafehérvári káptalanban őrzött példányt nyilvánvalóan nem hamisíthatták 1665-ben, hanem jóval korábban készült. Mivel ettől a szövegtől a Bethlen Gábor-féle *abdnáme* szövege is eltér, ezért arra kell gondolnunk, hogy Bethlen Farkas a históriájába egy olyan szerződést illesztett, amelyre a hagyomány eredeti szerződésként tekintett, illetve nagyon valószínű, hogy ő előtte is az a példány feküdt, amelyet Apaffy kért ki a kolozsmonostori konvent levélkeresőitől, és amely ma másolatban a Kemény-hagyatékban található.

Az 1566. év sok szempontból János Zsigmond uralmának egyik legválságosabb időszaka volt. Ekkor került sor Szigetvár és Gyula török ostromára és bevételére, amelyekért a nemzetközi közvélemény egyértelműen őt tette felelőssé. Arról már kevesebb szó szokott esni, hogy a szultán hadjáratának kiváltó oka a szatmári egyezmény volt, amely alapvetően a Habsburgok érdekeit szolgálta és törökellenes éllel köttetett meg, de amelyet aláírója, Miksa császár, apjához hasonlóan beárult a Portán. A dolog, mint tudjuk, visszafelé sült el. Ettől függetlenül rendkívül kellemetlen szituációt teremtett: a gyulafehérvári udvarban joggal érezték, hogy a tét nemcsak a Szapolyai-dinasztia, hanem az ország jövője. Ennek figyelembevételével került sor arra, hogy János Zsigmond személyesen találkozott fogadott apjával a zimonyi táborban. Ez a híres jelenet joggal állítható párhuzamba az 1529-es mohácsi találkozóval és kézcsokkal, amely miatt Erdély ifjú ura a nyugati közvélemény szemében törökbérenc szolgaként tűnt fel. Propagandisztikus szempontból az is csak ártott, hogy a velencei *bailo* szerint az ifjú király felajánlotta a szultánnak, hogy ellátja az oszmán sereget minden szükségessel, ha úgy döntene, hogy áttelel Magyarországon.⁶³⁵ A zimonyi találkozó tehát a hűség szakítópróbája volt, ezért érvelhetünk amellest, hogy a szerződéslevél kiállításának apropóját úgymond az erdélyi-oszmán szövetségnek az újbóli megerősítése, a bizalom

⁶³⁵ ASVe Senato, Constantinopoli, filza 1, fol. 239r.

helyreállítása adta. Bethlen így is találta. A találkozóra, mint fentebb utaltam rá, június 29-én került sor. Mivel a szerződéslevél dátuma szerint 1565 októberében kelt, Bethlen is nagyjából ide tette. Éppen emiatt érdemes lesz feleleveníteni az 1565 őszi történeteket is.

A szatmári egyezség kitudódása után János Zsigmondnak súlyos döntést kellett meghoznia: ezt megtette a kolozsmonostori gyűlésen 1565 októberében, amikor kinyilvánította, hogy személyesen fogja felkeresni a szultánt. Szulejmán válasza november elsején kelt, és azt tartalmazta, hogy mivel a következő évben hadjáratot indít, fogadott fiának felesleges Konstantinápolyba zárandokolnia, a találkozót megejthetik Magyarországon is, a táborban. Tehát ebbe a levélváltásba is bele lehetett volna probléma nélkül illeszteni az *abdnámét*, amire retorikailag szépen fel lehetett volna építeni a narrációt: lám, a szultán megbocsát, bosszúja nem fogadott fiára, hanem a császárra, az egyezmény elárulójára fog lesújtani. Megismétlődik a mohácsi találkozó, amely akkor Magyarország, most Erdély jövőjét biztosította. De Bethlen mégsem ezt a megoldást választotta. Nem biztos azonban, hogy ez szándékos volt: többször rajtakapni azon, hogy az események menetét felcseréli. Czernovich császári követ útját, amelynek során beárultak az egyezményt, Bethlen egy tiszai átkelőnél szeptember 30-án vívott csata utánra helyezi, pedig az egyezményt júniusban hozták nyilvánosságra, a szultán pedig augusztusban küldte vissza a császári követet a követeléseivel.⁶³⁶ A szigorú kronológiai rend éppen itt bomlik fel: tehát az is lehet, hogy az *abdnáme* szövegének ismertetése nem azért került 1566 tavaszára, mert Bethlen tudatosan konstruált, hanem egyszerűen összekavarta az eseményeket.

A történetírói narrációtól és annak szándékaitól függetlenül azonban le kell szögeznünk, hogy az irat tudatos szerkesztés eredménye, és semmiképpen nem készülhetett 1530-ban, mert az eskü után következő részt, az adófizetést, a szabad fejedelmválasztást és a fejedelmi jelvények felsorolását az a szöveg nem tartalmazta. De akkor honnan származtak ezek a részletek? Az történt volna, hogy egyszerűen meghamisították a bekezdést a nélkül, hogy valamilyen szöveghagyomány felhasználtak volna? De ahogyan a János-féle szerződéslevél esetében, úgy ez esetben is joggal feltételezhetjük, hogy az iratnak ez a része sem merő koholmány, hisz például a szabad fejedelmválasztás jogáról, mint látni fogjuk, készült legalább egy nagyúri levél. Erre a kérdésre két egykorú és kétségkívül hiteles irat vallatóra fogása révén próbálunk választ adni.

⁶³⁶ Bethlen: *Erdély története*, II, 264–266.

Első iratunk János Zsigmond testamentuma⁶⁹⁷ 1567-ből: Ennek 5. pontja leszögezi, hogy a végrendeletet tévő a közjó érdekében cselekedett, amelyet mindenki elismert, ami által a keresztény fejedelmek és a szultán előtt is halhatatlan nevet szerzett magának. A megfogalmazás persze erősen propagandisztikus jellegű, de ugyanakkor felvezeti a minket érdeklő, a 7. és 8. pontban található mondanivalót. Az előbbiben megköszöni a szultánnak, hogy mindenkivel szemben megvédte és megoltalmazta, az utóbbiban pedig kissé hosszabban kifejtve azt olvassuk, hogy sohasem fogott fegyvert keresztények ellen, csak ha rákényszerült, amikor a magát védte, sőt minden erejével a kereszténység érdekeit próbálta szolgálni,⁶⁹⁸ de csak visszautasításban és megvetésben volt része. Ez a rész pedig erősen apologetikus jellegű.

A szavakban nem nehéz felfedezni a Łaski-jelentésben szereplő esküformulába rejtett szultáni oltalom és védelem kinyilvánítását bármilyen ellenséggel szemben. János Zsigmond ugyanakkor elismeri, hogy az oltalmat nemcsak élvezte, hanem alkalomadtán fegyvert is ragadott a keresztények ellen, amire azonban a szorító kényszer vitte („*verum coactum extitisse ac magna necessitate cogente*”).⁶⁹⁹ Ez nemcsak nehéz katonai-politikai helyzetéből, hanem vazallusi állapotából, amelyet burkoltan elismer a testamentumnak ezen a helyén, is következett, amelyet a törökkel kötött szerződésekben szokásos barátaim barátja, ellenségeim ellensége formula, amely kölcsönösen kötelezi a feleket, tökéletesen kifejezett. Természetesen érthető, hogy ezt a kényes kérdést nem különösebben feszegeti, különösen nem egy végrendeletben, és az is, hogy a mondat végén áldozatként állítja be magát. Apja, János annak idején ugyanezt tette, amikor például a pápának írott levelében bizonygatta, hogy az ország megmaradásának egyetlen záloga az ő uralma (lásd a végrendeletében a közjó szolgálatát, illetve Bethlen művében a „régí szabadság örök megtartása” kitételt), amelynek érdekében el kellett vállalnia a vazallitást. Aki ez ellen tesz, értelemszerűen nem szolgálja a közjót és az ország népét.

Ha elfogadjuk a história és a végrendelet narrációját, akkor azok alapján fogalmazhatunk úgy, hogy a végrendelet őrzi annak a nyomát, hogy a kritikus 1566. évben a szultán megújította a szövetségét fogadott fiával, aki erről

⁶⁹⁷ HECKENAST GUSZTÁV, *János Zsigmond végrendelete (1567)*, Collectanea Tiburtina. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10) (szerk. Galavics Géza–Herner János–Keserű Bálint), Szeged 1990, 155–169, az említett pontokat lásd 157–158.

⁶⁹⁸ Ugyanerre, vagyis a közjóra és az ország üdvére hivatkozik egy 1566-ban a felső-magyarországi nemességhez írott levelében. *Bethlen: Erdély története*, II, 270.

⁶⁹⁹ HECKENAST, *János Zsigmond végrendelete*, 158.

apologetikus formában emlékezett meg. Ezzel összefüggésben fontos megjegyeznünk, hogy a testamentumot Szelim, az új szultán bekérte: nem lehet eldönteni, hogy ez mennyiben hatott a megfogalmazásra, illetve hogy mennyiben változtatták meg esetleg a szöveget. Az eredeti ugyanis nem, hanem csupán egy Báthory István pecsétjével hitelesített másolat maradt ránk.

Rendkívüli helyzetekben 1565–66 után sem volt hiány, amelynek egy alkalommal bizonyíthatóan nagyúri akaratnyilvánítás lett a következménye. Ez a szöveg tudtommal ismeretlen, Giacomo Soranzo velencei *bailo* 1567. április 5-ei jelentésével küldték be, tehát a szöveg egykorú és minden kétséget kizáróan hiteles. A *bailo* jelentésében említett erdélyi követség március elején érkezett az oszmán fővárosba, és többek között a trónöröklés miatt jött, hogy János Zsigmond halála esetén a rendek megválaszthassák az utódát.⁶⁴⁰

A jelentés a Miksa császár és Szelim szultán közti béketárgyalásokra vonatkozó iratokkal együtt érkezett be. Az erdélyi követség valószínűleg az éves adót is magával hozta, tehát nem egy egyszerű, hanem egy fontos követségről van szó, amelynek vezetői Gyulay Márton és Stanislaw Nisowski voltak.⁶⁴¹

A követség legfontosabb feladata mindazonáltal nem az adó bevitele volt; ezt elárulja a jelentéshez csatolt iratok egyike, amely a *Copia delli privilegii conceduti dal serenissimo et potentissimo sultan Selim imperator di Turchi al serenissimo Stefano re di Transilvania* címet viseli. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az irat meghatározta a fejedelemség jövőjét. Két részből áll, az első 5 pontban rögzíti az erdélyiek kéréseit, amelyek a következők voltak: János Zsigmondnak fogadott apjától, Szulejmántól kapott kiváltságainak megerősítése, az ország határainak kijelölése, hogy foglalják bele a császárral kötendő békébe, a mindenkor rendelkezésre álló katonai segítség, végül János Zsigmond magtalan halála esetén az erdélyi rendek számára adott kiváltsággént a szabad fejedelmválasztás. A szöveg második része rögzíti, hogy amikor János Zsigmondot a németek elűzték az országából, apja, Szulejmán megsegítette, és visszaszerezte az országot. Szelim ugyanezt az oltalmat ígéri János Zsigmondnak. A határt illetően úgy rendelkezett, hogy amit birtokolt az a vazallusáé, ami viszont a defterekben szerepel, az övé. Magtalan halála esetén az erdélyi rendek új uralkodót választhatnak, aki ugyanazokkal a feltételekkel uralkodhat, amilyenekkel most ő, barátainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz. És ezután következik a fekete leves: jöllehet az elején már nyilatkozott a határokról, a végén vissza-

⁶⁴⁰ ASVe Senato, Constantinopoli, filza 1, fol. 29r.

⁶⁴¹ Österreichische Staatsarchiv (ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Turcica I, 1567, Kt. 22, Konv. 1, fol. 133.

tér rá, és pontosít, hogy tudniillik azok a területek, amelyek akkor kerültek török kézbe, amikor János Zsigmond nem volt az országban, és német kézen voltak, azok a szultánéi, mivel ezeket is felvették a defterbe. A szultán nyilván azért tért vissza erre, mert erről vita volt a felek között, és hogy az erdélyiek számára egyértelművé tegye az álláspontját. A szöveg úgy folytatódik, hogy amennyiben szolgálai a defterben rögzített településeken felül további területeket foglalnak el, és maguk közt kiosztanák, ezt érvénytelennek kell tekinteni, földet pedig vissza kell szolgáltatni az erdélyieknek.⁶⁴²

Az irat formailag megfelelhetne akár egy szerződéslevélnek is, mert minden olyan fontos kérdést tárgyal, amely a két állam közti viszonyt érinti, és ami a fő, tartalmazza az erdélyi rendek szabad uralkodó választásának a kérdését, amit a János Zsigmond-féle második *abdnáméban* (1566) is megtalálunk. Kiállításának leglogikusabbnak tűnő oka az új szultán, Szelim hatalomra lépése: az irat azért rendkívüli fontos, mert a legautentikusabb helyről történik meg az erdélyi állam jövőjét megalapozó szabad fejedelmválasztás szultáni megerősítése, amely a határok kijelölése mellett a legfontosabb újdonság. Ugyanakkor további kérdésfeltevésre ad alkalmat, hogy az irat kiállítását nem a szultán kezdeményezte, hanem kifejezetten János Zsigmond kérte. Ez persze lehet egyszerű retorikai fordulat, de az erdélyi *abdnámékban* ilyenről nem találkozunk: nem arról van tehát szó, hogy a legyőzött fél békét, sem arról, hogy egy új szövetséges szultáni jóváhagyást kér, hanem arról, hogy ezt egy hivatalban lévő vazallus teszi. Bár az irat címzettje István vajda, aki ez esetben János Zsigmondot jelenti, a privilégium kedvezményezettjei elsősorban az erdélyi rendek: hisz a legnagyobb ajándék kétségtelenül a szabad választás engedélyezése volt, ami azonban formailag belefér például egy *fermánba* is. De miért éppen 1567 elején kellett ezeket a nagyfontosságú pontokat tartalmazó iratot kieszközölni? A határok kijelölésének bekerülése érthető, hisz ekkor már javában folytak a béketárgyalások Miksa és Szelim közt, amelynek az eredménye a drinápolyi béke megkötése lett 1568-ban. A béke elképzelhetetlen a határok kijelölése nélkül, ezt pedig mindhárom fél viszonylatában rendezni kellett. De mi indokolta az örökösödés kérdésének bekerülését a szövegbe, amikor egy fiatal, alig 27 éves, házasodni készülő ifjú uralkodó ült Erdély trónján, aki nem

⁶⁴² Ez a kitétel már János Zsigmond időszakától kezdve vég nélküli vitákhoz vezetett, mert a Portának alkalmat szolgáltatott arra, hogy a hódoltsági sávot folyamatosan kitolja kelet felé, az erdélyi állam kárára. Ennek részletes bemutatását a 90-es években lásd KRUPPA, *A kereszt, a sas, és a sárkányfog*, 256–284.

mellesleg éppen ebben az évben készítette el a végrendeletét, amelyből fentebb hosszabban is idéztem?

A kérdés megválaszolásához először Bethlen Farkas munkájához fordulunk, akinek van egy rövid, minket érdeklő megjegyzése az 1567 elején folyó harcokról. Az erdélyi csapatok eredményesen harcoltak, sikerült visszafoglalniuk Kővárt és Nagybányát, a további hadműveleteket azonban leállították János Zsigmond betegsége miatt. Ez nagyjából májusban történt,⁶⁴³ a választott király betegsége azonban továbbra sem enyhült, hanem súlyosbodott, annyira, hogy július végén a gyulafehérvári részgyűlésen felmerült az utódlás, és ezzel összefüggésben a szabad fejedelmválasztás kérdése. A rendeknek a szeptemberi fehérvári gyűlésen mutattak be egy *fermánt*, illetve az idézett testamentumot. Az országgyűlési irat bennünket különösen érdeklő része a következőképpen hangzik:

„Reá emlékeziünk, hogy ez elmúlt Szent Magdolna asszony nap után való szerdára urunk ő felsége nekünk országbeli hiveinek ide Gyulafehérvárra részszerint való gyűlést tétetett vala ez tekintetből, hogy az úr isten ő felségét szüntelen betegségekkel látogatja meg; mely gyűlésünkben ő felsége kegyelmesen erre intett vala münket, hogy közöttünk egybe köteleelkednénk, hogy ha ő felségét az úr isten ez világból kivenné, mű magunk között meg ne szakadoznánk, kiből nagy romlásunk következhetnék; hanem egyenlő akarattal választanánk fejedelmet magunknak, miképpen ezt ő felsége az hatalmas török császárnál is megnyerte volna, és nagy költségével ez választásról *levelet* is szerzett volna”.⁶⁴⁴

A szövegből kiderül, hogy ezt a levelet (*fermán*) még a gyulafehérvári részgyűlés előtt, tehát nem július és szeptember között, hanem már előtte kieszközték a Portától: szerintem az említett levél az, amit a *bailo* április 5-ei jelentésében beküldött, és fentebb részletesebben is foglalkoztam vele. Mindez azt jelenti, hogy a *fermán* kiállításának oka nem az új szultán trónra lépte, hanem a király betegsége volt. Ez a betegség különösen súlyossá valamikor májusban válhatott. Ezért kellett felfüggeszteni a hadműveleteket, illetve ebből az időből van több adatunk arról, hogy János Zsigmondnak olyan súlyos volt az állapota, hogy minden pillanatban a halálát várták, és már az utolsó kenetet is feladták neki.⁶⁴⁵ De állapotának már néhány hónappal korábban, tavasszal határozottan rosszabbodnia kellett, hisz a *fermán* abban az időszakban szüle-

⁶⁴³ Bethlen: *Erdély története*, II, 314.

⁶⁴⁴ EOE II (1556. szept.–1567) (MHH III/2), szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1875, 335.

⁶⁴⁵ Ehhez lásd Forgách Simon és Báthory Miklós leveleit, illetve János Zsigmond udvari embereinek híradásait. ÖStA HHStA Hungarica, Allgemeine Akten, Fz. 1567, fol. 99r. 100r. 102r.

tett. Bethlen Farkas valószínűleg nem ismerte ezt a szöveget, máskülönben szó szerint is idézte volna, hanem az erről megemlékező, fentebb idézett országgyűlési végzést használta fel.

A velenceieket, akik szintén a béke meghosszabbítása érdekében lobbiztak, érthető módon érdekelték a császári és az erdélyi diplomácia ezirányú erőfeszítései: feltehetően ennek köszönhető, hogy a béke meghosszabbítására küldött Marin di Cavalli *ambasciatore* (ezeket ugyanis nem a *bailo* szokta intézni, aki ilyenkor csak közreműködik a követ érdekében) március 7-i jelentésében megemlítette, hogy miközben János Zsigmond Lazarus von Schwendi támadása miatt csapataival a határra sietett, leesett a lováról és szörnyet halt. A hírt azonban a követ nem tudta megerősíteni.⁶⁴⁶ Ha értesülései, legalábbis a baleset tényét illetően helytállóak voltak, akkor lehet, hogy ez okozta a választott király hónapokig tartó súlyos betegségét.

1567-ben a nagybeteg János Zsigmond kieszközölte az új szultántól, Szelimtől egy *fermánt*, amelynek legfontosabb pontja alapján a szultán kegyesen engedélyezte, hogy magtalan halála esetén a rendek szabadon válasszanak új uralkodót.⁶⁴⁷ Ha megnézzük a János Zsigmondnak tulajdonított, és Bethlen által is átvett szöveg záradékát, ami az egyetlen igazi újdonság János Zsigmond szerződésében, akkor abban három elemet találunk, a szabad választást, az adót, valamint a fejedelmi jelvényeket. A szerződéslevél záradékának és a *fermán*nak az egyetlen közös pontja a választás. Az adót régóta fizette János Zsigmond, ezért azt nem is kellett tartalmaznia az iratnak. A fejedelmi jelvények felsorolása inkább formális, mint lényegbe vágó elem, ezért azt sem találjuk meg a szövegben. Mindebből az következik, hogy János Zsigmond *abdnámé*-jába a *fermámból* került bele a szabad választás joga. Nagyon fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy az *abdnáme* a *fermán*hoz hasonlóan nem örökösödést, hanem választást ír, hiszen az örökösödés kérdése már korábban, az 1540-ben kiállított szerződéssel tisztázódott. Az ugyanakkor kiállított testamentum pedig a szövetség megújításának emlékét őrizte meg, amelynek legfontosabb eleme eredetileg az oltalomba vétel volt, amelyen a Szapolyai-ház hatalma és rajta keresztül a fejedelemség léte nyugodott. Ezt a jogot ruházta át tehát a szultán a rendekre a *fermán*mal.

Apaffy számára tehát nem hamisítottak semmiféle szerződéslevelet. Ezt nemcsak a Kemény-hagyatékban őrzött káptalani oklevél bizonyítja, hanem az is, hogy Apaffy szerződéslevelének eredeti és máig kiadatlan példánya, va-

⁶⁴⁶ ASVe Senato, Constantinoli, filza 2, fol. 19r.

⁶⁴⁷ Lásd *Függelék*, n. 3.

lamint a *Török-magyarkori Állam-okmánytárban*⁶⁴⁸ az ebből a példányból készült fordítás a béke és barátság formuláját leszámítva semmilyen közös elemet nem tartalmaznak az 1566. évvel. De nemcsak 1665-ben, hanem 1565-ben és 1566-ban sem érkezett semmilyen *abdnáme* a gyulafehérvári udvarba, hanem János Zsigmond eszközölt ki 1567-ben az új szultántól egy *fermán*t, amely Konstantinápolyba a Báthory István által beküldött testamentummal együtt a továbbiakban egészen az erdélyi fejedelemség fennállásáig a szabad fejedelmválasztás közjogi alapját képezte. A szabad választás formulája, amely tehát a *fermán*-ból került bele az „*abdnáme*” záradékába a későbbi szerződésekben egyébként nem szerepel. Vagyis a szerződést, amely János *abdnámé*jához hasonlóan valós elemet tartalmazott, 1567-ben vagy nem sokkal 1567 után szerkeszthették, de még mindenképpen János Zsigmond életében. Ez a jog azonban halála után formálissá vált, mivel Báthory nem szabad választással lépett trónra. Ezzel széles utat nyitott több, hasonló módon hatalomra kerülő utóda előtt: nyilván sem ő, sem utódai nem vették szívesen, hogy éppen egy szultáni irat emlékeztesse őket arra, hogy nem legitim módon szerezték meg a hatalmat, illetve hogy ez a portai approvációval bíró rendi privilégium bármelyikük ellen érvényesíthető...

Abban a furcsa helyzetben vagyunk tehát, hogy a Mohács utáni Magyar Királyság legfontosabb iratait, amelyek az Oszmán Birodalomhoz fűződő viszonyt szabályozták, és amelyek a következő 150 évben meghatározták ezeket a kapcsolatokat, már a kortársak, illetve a 17. századi utókor sem ismerték, illetve, mint a fenti példa mutatja, külföldi levéltár mélyén szunnyadtak.

János Zsigmond „*abdnámé*jának” jelentőségét, ami miatt itt is helyet kapott, az adja, hogy apja szerződéséhez hasonlóan, amelyre minden erdélyi fejedelemnek adott későbbi *abdnáme* hivatkozik, az összekötő kapcsot képezi a hatalom átruházását illetően a Szapolyai-dinasztia és az erdélyi rendek között. Ezért kellett a *fermán* megfelelő részét felhasználva szerkeszteni, vagy ha úgy tetszik hamisítani egyet, ahogyan egykor apja szerződése szolgálta ezt a célt – legalábbis oszmán nézőpontból – a Jagelló- és a Szapolyai-dinasztia közötti kontinuitás demonstrálására a külvilág felé. Ez a *fermán* nemcsak egy új szerződés új eleme, hanem a közjogi alapja az erdélyi rendek szabad választásának, amely egyúttal garantálta a fejedelemségnek a román vajdaságoknál magasabb státuszát az oszmán hatalmi hierarchiában.

⁶⁴⁸ *Török-magyarkori Állam-okmánytár*, IV, 10–12.

Visszakanyarodva a korábbi fejezetekben említettekhez: az erdélyi és konstantinápolyi források hallgatása sokatmondó, amelyeknek természetesen lehet oka iratpusztulás, de a lényeg, hogy mind János, mind János Zsigmond esetében a korai és későbbi utókor hitelesnek fogadta el a ma hamisítványnak elkönyvelt szerződésleveleket. Milyen jogon kellene kétségbe vonni az elődök erre vonatkozó hitét? Hisz végső soron nem a forma, hanem a tartalom számított.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

A munka négy nagy fejezetben tárgyalja a Magyar Királyság történetét az 1519–1541 közötti időszakban, és egyrészt újonnan előkerült források, a már kiadott diplomáciai levelezésanyag újraolvasása és -értelmezése, másrészt a szakirodalom alapján az eddigiekhez képest másféle nézőpontot alkalmazva az események néhol jelentősen eltérő rekonstrukciójára tesz javaslato(ka)t.

Az I. fejezet alapvető megállapításai a következők: a magyar kormányzat nagyon sokáig, egészen 1519-ig nem volt hajlandó lemondani az 1510 után elvesztett területekről. Ugyanakkor a másik fél, a Porta már II. Bajezidtől kezdve a befolyási övezet kiterjesztésére, valamint arra törekedett, hogy Horvátországot, amelyen keresztül korábban a török csapatok többször is átvonultak, amire már Mátyás király óta az egymást követő oszmán–magyar békék lehetőséget teremtettek, meghódította, és ezáltal leválassza a Magyar Királyságról. A terjeszkedés szándéka mellett a meghódított boszniai területek katonai biztosításának igénye is szerepet játszhatott; de ugyanígy a Habsburgok egyre erőteljesebb horvátországi jelenléte is, amelyet oszmán részről – érthető módon – fenyegetésnek tartottak. A Porta arra hivatkozott, hogy a portyázások során elszenvedett veszteségei miatt kártérítés jár neki. Ezt az igényt pedig összekötötték a Horvátországon át Észak-Itália, valamint az ausztriai területek irányában történő említett átvonulás engedélyezésével.

A kompenzáció a Magyar Királyság szempontjából gyakorlatilag az adózás elfogadását jelentette volna, amely ugyanakkor elképzelhetetlen lett volna a behódolás nélkül. Az adófizetést (és a behódolást) először Horvátországtól követelték, de később már a Magyar Királyságtól is elvárták. Ez volt az oka, hogy a már Bajezid szultán által felvetett adó (vazallitás) követelése miatt a béketárgyalások éveken keresztül elhúzódtak, és végül csak Szelim szultán alatt került sor a tiszavirág-életűnek bizonyult megegyezésre. Bajezid utóda, Szelim továbbhaladt ezen az úton, követeléseit még nyersebben és egyértelműbben adva tudtára a magyar kormányzatnak. Ezt jelezte, hogy évekig nem volt hajlandó az apja által elfogadott feltételek alapján meghosszabbítani a fegyverszüneti szerződést, nem volt hajlandó belevenni a korábbi szerződés-

sekbe belefoglalt hatalmakat sem, és persze most már teljesen nyíltan adót követelt. Erre az 1518-ban (de valószínű, hogy már korábban is) megfogalmazott követelésre eddig ismeretlen velencei követjelentések jóvoltából derült fény, amelyek egyúttal igazolták a Zay Ferenc leírásában az 1519. évnél említett adatokat, amelyeket egyrészt eddig a magyar történetírás nem tartott hitelesnek, másrészt eleve tévesen Szulejmánhoz és az általa küldött Behrám csauszhoz köti. A kompenzáció (adó), a behódolás és az átjáró tehát szoros összefüggésben voltak egymással. Hogy Horvátország, és rajta keresztül az egész Magyar Királyság mikor kényszerült rálépni erre az útra, a politikai helyzet alakulásától függött.

Vagyis az adókövetelés elfogadása egyet jelentett volna Magyarország oszmán vazallitásba kerülésével. Szulejmán tehát Behrám csausz útján tulajdonképpen nagyapjának és apjának az adót illető *régi* követeléseit újíttotta fel, ezért ha ragaszkodunk a PERJÉS által kidolgozott ajánlat hipotéziséhez, akkor azt nem is annyira Szulejmánhoz, hanem Szelimhez, sőt Bajezidhez kellene kötni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ezek az oszmán próbálkozások nézetünk szerint nem álltak össze egy olyan koncepcióvá, amelyet PERJÉS ezeknek tulajdonít. De az is kétségtelen, hogy e három szultán politikájában, illetve a magyarok (és horvátok) felé megfogalmazott követeléseiben nem tapasztalható diszkontinuitás. Bajezid elfogadhatatlan békefeltételeket ajánlott, de váratlan trónfosztása miatt a döntő lépést végül a fia tette meg. A keleti terjeszkedés miatt lefoglalt Szelim nem sokkal halála előtt mégis ratifikálta a már Bajezid óta húzódó békét. A váratlan halála következtében előálló új politikai helyzet azonban az éppen megkötött békét érvénytelenné tette. A megváltozott nemzetközi politikai helyzet következtében Szulejmán, az új szultán, apja ígéretéhez híven – aki kilátásba helyezte a leszámolást a Magyar Királysággal – trónra léptét egy gyors és látványos győzelemmel kívánta emlékeztetessé tenni. Ezért ő már nem engedett az adó kérdésében.

A hipotézis alapján érthetővé válnak nemcsak a magyar kormánynak a történetírás által általában logikátlanak, dilettánsnak és felelőtlennek minősített lépései 1519 előtt és után, de az is, hogy a kudarcot magyar részről elhallgatták. A magyar kormányzat bármennyire is hajlott volna a helyzet ismeretében az adófizetésre, bel- és külpolitikai okokból nem engedhette meg, hogy a szuverenitását érintő adófizetés kérdésében engedjen. Mivel Lajosnak nem volt utóda, apja pedig dinasztikus házassággal megpecsételt szerződést kötött a Habsburgokkal, az a veszély fenyegetett, hogy Európa leghatalmasabb dinasztiája megszerzi a Magyar Királyságot: ezzel az Oszmán Birodalom a magyarnál jóval több erőforrással, így mozgástérrel rendelkező, következőképpen jóval veszé-

lyesebb ellenféllel került szembe. Ez magyarázza, hogy Szulejmán adófizetés ügyében tanúsított, hajthatatlannak tűnő, és kompromisszumra látszólag nem hajlandó politikája ellenére miért akart tulajdonképpen megegyezni, persze az adó és a hódolás fejében, a magyar királlyal, illetve később is miért ragaszkodott a magyar király önként vállalt vazallitásához.

Ezért az 1521-es hadjárat és Nándorfehérvár eleste után érvényben tartotta fentebbi ajánlatát (adóért béke), amelyet a magyar kormányzat, az eddigi vélekedésekkel szemben, komoly mérlegelés tárgyává tett. A diplomáciai csatornákat nyitva tartotta, amelyet Lajos lengyel rokonának, Zsigmond királynak az aktív támogatása tett lehetővé. Mindezt a történetírás által mellőzött, illetve szelektíven felhasznált németországi, lengyel és vatikáni diplomáciai források számos utalása egyértelműen alátámasztja. A pápai és a császári követek jelentéseiből megtudjuk, hogy a Szentszék és Ferdinánd főherceg figyelemmel kísérték ezeket a béketapogatózásokat, és *a priori* nem emeltek akadályt, feltéve, ha a békébe belefoglalják őket. Ez különösen érvényes Rómára, amely így akart garanciát kapni arra, hogy Rodosz elfoglalása után nem folytatódnak az oszmán tengeri hadműveletek az itáliai partok ellen. Sőt, Burgio egyik jelentéséből azt is megtudjuk, hogy a Portának szánt békepontokba nemcsak a pápaságot, hanem Velencét is bele akarták foglalni. Egy másik, néhány héttel a mohácsi csata előtt kelt jelentése pedig azt bizonyítja, hogy a legfelsőbb magyar vezetés – a Burgio által név szerint említett Tomori Pál – még ekkor is azt javasolta, hogy Lajos még az adófizetés elfogadása árán is kérjen békét.

A II. fejezet az 1526 után történt események kapcsán (abból kiindulva, hogy az I. fejezet megállapításából szervesen következik) a vazallitás kérdését állítja a vizsgálat középpontjába. Az eddig kevés figyelemre méltatott források arról vallanak, hogy a mohácsi csata után hatalomra kerülő Szapolyai János szinte azonnal felvette a kapcsolatot a Portával, de az még valószínűbb, hogy mindez fordítva történt. 1526 decemberében Kászim csauossal folytatott tárgyalásai eredményeképpen valószínűleg előzetes szóbeli egyezség született, illetve már ekkor dönthettek egy konstantinápolyi követség előkészítéséről és elindításáról. A király tárgyalási alapja a már II. Lajos számára előkészített békeajánlat lehetett, amelynek fő elemeit Brodarics István ránk maradt levele alapján ismerjük: joggal feltételezhető, hogy a frissen megkoronázott Jánosnak hasonló kínáltak fel. Miután Szapolyai 1527-ben elvesztette a trónját, neves diplomatáját, Hieronym Łaskit Konstantinápolyba küldte. Ott sikerült kieszközölni egy szerződéslevelet, amelynek az eredeti szövege nem maradt ránk, csak egy széles körben elterjedt/elterjesztett irat, amely *formailag* egészen bizonyosan nem lehetett szerződéslevél (*abdnáme*).

A Porta számára az volt a legfontosabb, hogy lezárja az 1520 óta fennálló béke nélküli állapotot, és hogy Lajos halála után, megelőzendő a Habsburgok trónfoglalását, gyorsan trónra ültessen egy, a magyar nemesség többsége által elfogadott, és a keresztény államok, mindenekelőtt a pápaság számára is elfogadható jelöltet. Mivel a szultánnak szüksége volt Jánosra, hajlandó volt egy olyan szerződéslevél kiállítására, amely figyelembe vette a másik fél érzékenységet és igényeit. Ezeknek a feltételeknek a Łaskinak adott *ahdnáme* tökéletesen megfelelt. Az egyezés legfontosabb pontja a béke és barátság kinyilvánítása volt, amelyet a Lajos számára 1526 szeptemberében megfogalmazott ajánlat is tartalmazott. Ezen felül szerepelhetett még a saját törvények tiszteletben tartása, valamint az örök (15 év) béke, amelyek több forrásban is szerepelnek.

János azonban nem volt királyi vérből származó uralkodó, ami logikailag magában rejtette azt is, hogy vele a szultán nem köthetett olyan szerződést, mint amilyet Lajossal készült kötni, aki királyi vérből származott, és trónjához öröklés útján jutott, a vereségéig pedig szuverén uralkodónak számított. Jánosnak ehhez – legalábbis oszmán felfogás szerint, mivel az ország a kard jogán a szultáné lett – már nem volt, nem lehetett volna joga. És a rendeknek sem a királlyá választásához, amelyet a szultán nem is ismert el. Szulejmánnak nemcsak 1529-ben, a személyes találkozó alkalmával, hanem már egy évvel korábban, sőt 1526 végén is egészen bizonyosan ez volt a véleménye. Vagyis 1528 elején csupán taktikai engedményt tett, mivel rá volt kényszerülve. János ellenben két egyenrangú fél szerződésének tekintette a szövetséget, amely azonban csak látszólag volt az, mivel az oltalomba fogadás aktusa – keresztény felfogás szerint is – a gyakorlatban a vazallitás elfogadását jelentette.

Ennek a félreértelmezésnek/félrevezetésnek, amely az oszmán politikai eszköztár szerves részét képezte, nemcsak Łaski és János, hanem nyomukban a történetírás is áldozatául esett. Ezért állította be a tárgyalásokat és a végeredményt János diplomáciai győzelmeként, holott a szultán egy általa el nem ismert választás alapján egyezett meg 1528 elején, amelyet betű szerint be is tartott, és csak a következő évben, 1529-ben derült ki János, a magyarok és a világ színe előtt, hogy valójában hogyan is értelmezi a szerződést maga a szultán.

Ez a szerződés, mivel Łaski tanúsága szerint a szultán esküt tett rá, bilaterális lehetett (*instrumentum reciprocum*), amelyet egy évvel később az oszmanisztikai kutatás szerint egy *unilaterális* megállapodás követett, talán *berát* formájában. Ez utóbbi a már Konstantinápolyban Łaskinak felvetett feltételt, azaz a béke és barátság, valamint az ehhez kapcsolódó oltalom konkrét árát, vagyis az adót tartalmazhatta. A *személyes* találkozó keretei között János részéről kényszerből elfogadott megállapodást az ország (rendek) által a szultánnak letett

hűségeskü és hűbéri kézcsók pecsételte meg, amelyet János trónra ültetése, valamint a korona át-, illetve visszaadása követett. A ceremónia szimbolikus nyelven fejezte ki János trónra léptének valódi időpontját, legalábbis oszmán szempontból. Ezt a hivatalba iktatást pecsételte meg és szimbolizálta a külvilág felé a személyes találkozó mellett egy újabb, megerősítő irat kiállítása, valószínűleg a Szent Korona jelenlétében.

Az ekkor kiállított irat vagy iratok ugyanakkor egyetlen olyan feltételt sem tartalmaztak, amely ne került volna szóba Łaski konstantinápolyi tárgyalásain. Ezért az ezekben testet öltött egyezség formális különbözősége ellenére a Lajos és János uralma közti kontinuitást, a zökkenőmentes, és így a szultán és a magyarok számára is elfogadható uralkodó- és dinasztiaaváltást fejezték ki. De hangsúlyozni kell, hogy a János által kapott iratok ugyanazt a vazallitást fejezték ki, s nem a függőség kétféle, egyre szorosabb formáját rögzítették. A koronázási ordóval a jelek szerint valamennyire tisztában lévő szultán a Szent Korona előtt megeskette Jánost és tanácsosait. Az új hipotézis szerint a források alapján feltételezhető, hogy János és/vagy tanácsosai szabályos, írásban is rögzített hűségesküket tettek, míg Szulejmán csupán szóbeli ígéretet tett. Erre az újabb esküre valószínűleg azért volt szükség, hogy ne csak személyében János, a vazallus király, hanem az egész magyar kormányzat (a „magyarok”) is kifejezzék a hűségüket, így kötelezve el magukat az ország új és igazi ura iránt.

Az iratok kibocsátásának másik oka az lehetett, hogy Szulejmán ki akarta használni az új politikai helyzetet. A szultán 1527 végén – de talán már 1526 decemberében – katonai segítséget ígért Jánosnak. Ezt 1529-ben teljesítette, aminek kapcsán rá is kényszerítette a magyar királyt az adófizetés elfogadására, jóllehet ezt egy évvel korábban Konstantinápolyban Łaskinak még látszólag elengedtek. Ez utóbbi ürügye az oltalom ára, vagyis János trónjának kétségtelen megmentése lehetett. Forrásaink arra is utalnak, hogy a szultán a keserű pirula lenyelését a Szerémség visszaadásának (amelyre János családi okokból is igényt tartott) ígéretének lebegtetésével édesítette meg.

A fejezetben megfogalmazott másik hipotézis szerint, ami az imént mondtakból logikusan következik, az eddig János király kancelláriája által hamisítottnak vélt szerződéslevél valójában éppen fordítva, Ferdinánd pártjához kötődő szerző műve. Erre egyrészt Jánosnak a pápánál kieszközölt exkommunikációja – amely azonban a Szentszék előrelátása miatt úgy tűnik, hogy csak korlátozottan lépett érvénybe – valamint a mohácsi és budai találkozók adtak alkalmat. Alapját, forrását nem az *abdnáma*, amelyre ugyanis semmilyen, még közvetett bizonyíték sem áll a rendelkezésre, hanem a lengyel szerződéslevél mellett a már 1528 óta ismert Łaski-jelentés képezte. Ez utóbbi közvetett bizo-

nyítékai, hogy az őt a birodalmi gyűléseken a Habsburg uralkodóval szemben támogató bajoroknak (akik feltehetően ismerték a Łaski-jelentést) többszöri kérésére sem küldték el az iratot. Ehelyett János és hívei azt állították, hogy a szultánnal egyenrangú felek közti baráti szerződés áll csupán fenn, vagyis hogy nincs takargatnivalójuk, Ferdinánd vádjai tehát nem igazak. Ezt végül is alátámasztották a Łaski jelentésében foglaltak, az esküformula viszont ellenkezőleg, egyértelműen azt bizonyította, hogy nem *iuramentum promissorium*, hanem *homagium* hangzott el. Ez ugyan a jelentésből szintén kikövetkeztethető, de egyértelmű bizonyíték a szerződés eredeti szövege lett volna, amit azonban a jelek szerint Ferdinándéknak nem sikerült megszereznie, ellenkező esetben okvetlenül nyilvánosságra hozzák, illetve akár több másolatban is ránk maradt volna. Talán a testamentumos urak semmisítették meg János halálakor.

A másik, közvetett bizonyíték, hogy az *abdnáme* 1598-as kiadása a Ferdinánd magyarországi jogigényét támogató iratok között került kiadásra, ami azt jelenti, hogy a közvetlen utókor ezt az iratot János megalkuvásának (árulásának) bizonyítékaként értékelte. Tehát nem János kancelláriájából származik, neki ugyanis egyáltalán nem állt érdekében semmilyen formában az alávetettséget igazoló irat nyilvánosságra hozatala.

A III. fejezet János utolsó éveivel és politikai örökségével foglalkozik. A király ezekben az években (bár ez igaz tulajdonképpen egész uralkodási idejére) szoros kapcsolatot ápolt Zsigmond lengyel királlyal, már csak a hajdani rokonság okán is, de politikai vonalvezetése is a Jagelló-kori magyar királyságét vitte tovább. Ez mutatkozott meg abban a tényben, hogy Izabellával kötött házassága a Jagelló-Európa feltámasztását jelentette. Zsigmond ebben megfelelő partnernek mutatkozott, döntésében pedig szerepet játszottak Habsburg-ellenes megfontolások. Meg volt ugyanis győződve arról, hogy Ferdinánd nem képes megvédeni az országot, János pedig Szulejmánnal „törököt” fogott magának. És bár János halála után először a váradi béke végrehajtását szorgalmazta, néhány hónap elteltével teljes fordulatot hajtott végre, amelynek valószínűleg az volt az oka, hogy unokája megkapta a szerződéslevelet. A házassággal Zsigmond egyszerre mentette meg János trónját, és tartotta ugyanakkor életben saját dinasztiájának a magyar trónhoz fűződő igényét. Ennek a ténynek a hangsúlyozása az eddigieknél sokkal jobban ráirányítja a figyelmet a lengyel királyságnak az ország életének irányításában a váradi békét követő kulcsfontosságú években játszott szerepére.

A váradi béke megkötése, amelyet két olyan fél kötött meg egy harmadik közvetítésével, akik közül valójában egyikük sem gondolta komolyan annak végrehajtását. Kitudódása azonban veszélybe sodorta János tervét, aki már

attól tartott, hogy a trónját is elveszti. További fenyegetést jelentett Majlád István Ferdinánd és tulajdonképpen Szulejmán által is támogatott mozgalma. A fenyegető politikai helyzetben a török adót, életében először, összegyűjtötte, elküldését azonban halála megakadályozta. Szulejmán egy 1540-ben kelt *fermánya* alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy Jánosnak az alávetettség jeleként egyszer kellett volna, szimbolikusan, adót fizetnie, amelynek összegét a szultán az ország és vazallusa helyzetére való tekintettel mérsékelte. Többek között ebben állapodott meg Szulejmánnal 1529-ben. János utolsó, a Magyar Királyság jövőjét meghatározó lépése az volt, hogy fia örökösödéséért cserébe 1528 és 1529 után újra felajánlotta az egész országot a szultánnak, aki némi habozás után elfogadta János ajánlatát. Ezzel elismerte és legitimálta a Szapolyai-örökséget is, természetesen vazallusállamként.

A IV. fejezet azt veszi számba, hogy mit hagyott örököül János a fiára, illetve hogy János Zsigmond milyen örökséget kapott. A kettő ugyanis nem ugyanaz, hiszen a szultán a csecsemőt fiává és a családjába fogadta. János Zsigmond uralma tehát ugyanúgy tekinthető a fiú gyámjának szerepét betöltő Szulejmán politikai örökségének is. De hogy egyáltalán maradt tárgyalási alap, amelynek alapján újra szerződni lehetett, nem kizárólag a szultánnak, hanem legalább annyira a testamentumos uraknak, főleg Fráter Györgynek volt köszönhető. János egykori tanácsosai és a csecsemő, valamint az özvegy gyámjai nemcsak azt akadályozták meg, hogy Budát átjátsszák Ferdinándnak, hanem sikerült a Portától kieszközölni az örökösödést biztosító szerződéslevelet is. Erre azonban az eddigi szakirodalom állításával ellentétben nem októberben, hanem feltehetően már szeptemberben sor került. Ennek ellenére visszatartották, és valószínűleg antedatálták augusztusra, még mielőtt kiderült, hogy az erdélyi vajdaságra szerződéslevelet kieszközölő, ám számottevő belpolitikai bázissal a jelek szerint nem rendelkező Majlád tulajdonképpen magától visszalépett. Ezért a Porta ejtette, amivel a csecsemő király helyzete megszilárdult.

A fejezet egy eddig ismeretlen velencei követjelentés alapján a Buda elfoglalását övező események meglévő narrációját is pontosítja, amely az 1541-ben, illetve azután történtek ismereteinkhez képest eltérő rekonstrukcióját is lehetővé teszi. A forrás egy koronatanú, Rüsttem nagyvezír tíz évvel az események után lejegyzett verzióját őrizte meg. Hangsúlyoznunk kell, hogy ilyen első kézből származó információnk a Buda elfoglalását eldöntő díván tanácskozásokról eddig nem volt. A Rüsttem elbeszélése, illetve több egykorú és közel egykorú forrás alapján megfogalmazott hipotézis szerint bár a Buda birtokba vételét követően megtartott pénteki ima – a muszlim vallásjog felfogásával összhangban – a vár és a hozzá tartozó többi területek iszlám fennhatóság alá

vonását fejezte ki, Szulejmán a magyarok felé élete végéig azt kommunikálta, hogy a magyar főváros és az ország közepének elfoglalása ideiglenes, és csupán addig tart, míg János Zsigmond el nem éri a nagykorúságot.

Szulejmán tehát 1541-ben elvette fogadott fiától Budát és az ország közepét, amely váratlanul érte a magyar kormányzatot. Az urak azt hitték, hogy az 1540-ben kiállított szerződéslevéllel megkapták a garanciát arra, hogy János vazallusállamát fia változatlan formában tudja majd nagykorúságának elérése után átvenni. János, illetve az ő politikai végakarátát teljesítő Fráter György is azt gondolták, hogy az *abdnáme* birtokában nem következhet be Szulejmánnak a kortársak egy része és a történetírás által leglogikusabbnak tartott lépése, Buda megszállása. Forgách Ferenc históriájában azt írta, a barát élete legnagyobb baklövésének azt tartotta, hogy nem jött rá Szulejmán csapdájára, hanem gyanútlanul belesétált. Okkal mondta, hisz 1540-ben levezényelte János Zsigmond megválasztását, illetve ugyanebben az évben megakadályozta, hogy a János halálával széthulló Szapolyai-párt (a szultán) elveszítse Budát. Okkal gondolhatta, hogy a váradi béke következtében beállt bizalomvesztést ez a siker orvosolta, amelynek a jeleként értékelte a János Zsigmondnak adott *abdnámét*, amellyel a szultán elfogadta János örökösének a csecsemő királyt. Fráter György a 16. századi magyar történelem egyik legnagyobb formátumú politikusa volt: természetesen őt is megilleti a tévedés joga. Azonban mélyen elgondolkodtató, hogy tragikus tévedése után miért próbált olyan óriási energiával felkarolni egy eleve veszített ügyet? A nyugat-európai fejlemények, például 1547, V. Károly *annus mirabilis*e a korábbiakhoz képest kétségtelenül megalapozottabb okot adtak a bizakodásra, amely a nyírbátori egyezményben manifesztálódott. Ugyanakkor tény, hogy míg 1538-ban a váradi egyezményben foglaltaknak megfelelően a térben viszonylag közeli Dalmáciában valódi hadműveletekre is sor került, 1547-ben, egy, az 1538. évinél jóval kedvezőbb külpolitikai helyzetben még ennyi sem történt.

Fráter György addig folytatott politikája megváltoztatásának a háttérében az állhatott, hogy Szulejmán nem egyszerűen megszegte az előző évben kötött egyezményt, és megszállta az ország közepét, hanem hogy ezt minden józan számítás *ellenére* tette. Ne feledjük, a stratégiai megfontolásokon túl János Zsigmondnak volt egy érvényes *abdnáméje* a Szerémség kivételével az egész országra, és egészen addig a szultán betartotta a Szapolyaiakkal kötött szerződéseket. Mi változott meg, hogy a szultán inkább vállalta az adott szó megszegésének ódiáját, és hogy lépésének azonnali következményeként a magyarok is elveszítik az addig belé vetett bizalmat? A török szószegése az *antiturcica* irodalom egyik legfontosabb érve lett a török elleni háború mellett, amit a

magyarok 1541-ben a saját bőrukön tapasztaltak meg (ahogyan az 1444. évi hamis váradi béke az eskü megszegését kiprovokáló isteni büntetés *exempluma*, valamint a törökkel megtartandó béke fő érve lett a keresztény oldalon).

1541-ben a Buda alatti táborban tartott dívánban helyet foglaló pasák katonához illő radikális megoldásokat ajánlgattak: tiszta lap teremtését a magyar urak kiirtásával, illetve egy román típusú vazallitást egy Konstantinápolyban kinevelt uralkodóval (mivel a Gritti-féle megoldás nem igazán vált be) az ország élén. Az is felmerült, hogy a hódítás költsége alacsonyabb lenne az időszakos háborúk jelentette mozgósításnál, ami súlyos tévedésnek bizonyult.

A magyar történetírás nem szentelt kellő figyelmet ennek az érveknek, pedig a különböző javaslatok azokra a felvetésekre válaszul hangzottak el, amelyek a János-féle állam fenntartása *mellett* érveltek és a magyar uraktól származtak. A szultán napokig fontolgatta ezeket a javaslatokat. Nem volt könnyű dolga, hisz egy többszörös problémára kellett megoldást találnia. Az egyik a váradi béke megkötése, amelyet joggal minősíthetett János árulásaként, a másik János halála, a harmadik pedig János fiának megszületése, vagyis a trónöröklés kérdése volt. Mindegyik külön-külön is elég fejtörést okozott volna, csakhogy ez a három probléma időben egyszerre jelentkezett, tehát megoldani is egyszerre kellett. Szulejmán nem tudta megoldani a problémát, sőt döntésével újabbakat teremtett.

Sokáig halogatott döntése Fráter György mit sem sejtő magatartásának⁶⁴⁹ a tükörképe volt, amelynek a kulcsa ugyanúgy a bizalom. A magyarok ezt a politikai tőkét veszítették el. János halála után az ország vezetői képtelenek voltak megfelelő garanciákat adni bizalmában megingott patrónusuknak. Ugyanakkor, ha a szultán akármelyik, a pasák által javasolt megoldást választja, véglegesen elidegenítette volna őket magától. A magyarokra azonban, éppen úgy, mint Bécsben székelő ellenségének, nagy szüksége volt. Ez lehetett az oka, hogy még 1550-ben született *fermánjában* is azt ígérte – de csak ígérte! – hogy visszaállítja az eredeti, 1541. augusztus 29-e előtti állapotokat.

Paradoxnak tűnhet, de Szulejmánnak, a Szapolyai-pártnak, sőt, még Ferdinándnak is az 1541. augusztus 29-e előtti állapot fenntartása lett volna közös érdeke, sőt, *ad absurdum*, leginkább a szultánnak állt volna az érdekében a *status quo* fenntartása. Sem neki, sem ellenlábásának nem voltak elegendőek a sorozatos kudarcok, hogy belássák, Magyarország fekvése, valamint a térségben meghatározó politikai szereplők pusztá léte egy olyan játékerteret jelöl ki, amely

⁶⁴⁹ Ennek drámai lenyomata Forgách Ferenc emlékirata, aki szerint a barát élete utolsó pillanataig nem értette, hogy miért kell meghalnia. *Humanista történetírók*, 591.

sem totális, sem lokális háborúval nem változtatható meg. A Porta és a Habsburgok számára is az erőforrások szempontjából a legtakarékosabb, hosszú távú megoldás János ajánlata, a vazallus magyar állam lett volna.

Hogy milyen makacsul ragaszkodott mégis, a csalódások és kudarcok után is a vazallus magyar államhoz, arra abból következtethetünk, hogy még 1541-ben is a terület politikai és katonai szempontból értékesebb, ám gazdasági szempontból kevésbé hasznos felét szállta csak meg. Azt is, a hivatalos magyarázat szerint, csupán ideiglenesen. A megszállást tekinthetjük biztosítéknak, hogy a Habsburg ellenfél ugyanezt ne tehesse meg, illetve hogy a magyarok maradjanak hűek hozzá. Cserébe látszólag egyszerű feltételeket szabott, azaz János Zsigmond nagykorúságát, királlyá választását és megkoronázását a Szent Koronával. A szultán lépése azonban balul ütött ki, ráadásul legfőbb magyarországi hívét, Fráter Györgyöt legnagyobb ellensége karjaiba lökte.

* * *

A Szapolyai-párt gyengesége, a trónörökös kiskorúsága és a Rüsztém által emlegetett paktum azonban már önmagukban is indokolhatták, hogy Szulejmán végül 1541-ben megszállja az ország közepét: ezek a motívumok egyszerre jelentkeztek egy másikkal, ami elhangzott már az 1541-es dívánban is, hogy tudniillik a királyság messze van, és a szultán számára teher folyton Magyarországra jönni. Ez utóbbi érv, amely mint kifejtettük, szerintünk csupán ürügy volt, PERJÉS érvelésének egyik hangsúlyos elemét képezi az akciórádiusz és a szulejmáni ajánlat hipotézise mellett. Míg bírálói éppen fordítva, ebben látták az egyik bizonyítékát annak, hogy Szulejmán két sikertelen bécsi hadjáratl a háta mögött így próbálta a Habsburgok jelentette fenyegetést kiküszöbölni és életbe léptetni a hódítás második szakaszát.⁶⁵⁰ Mindkét szembenálló nézet kimondva-kimondatlanul azt feltételezi, hogy az oszmán külpolitika kiforrott doktrínával rendelkezett, amelyhez mereven tartotta magát. Ezért szól a történészi narráció Szapolyai illúzióiról, aki azt hitte, hogy lehetséges a szerződéskötés a szultánnal, illetve a királyság kényszerpályájára kerüléséről és zsákut-

⁶⁵⁰ Az elmélet kifejtését PERJÉS, *Mobács*, i.h., FODORral folytatott vitájáról lásd PERJÉS GÉZA, „Szulejmáni ajánlat” vagy „szakaszos hódítás”? *Vita Fodor Pállal egy közelmúltban megjelent könyv kapcsán*, HK 114 (2001) 486–501. A szulejmáni ajánlat legújabb cáfolatát lásd BÁRÁNY, *A szulejmáni ajánlat*, i.h.

cába jutásáról.⁶⁵¹ De talán nem kellene feltétlenül a zsákutca fikciójához, vagy a szulejmáni ajánlathoz, illetve az oszmán expanzió állítólagos előre eltervezett szakaszos jellegéhez⁶⁵² ragaszkodnunk, hanem elegendő lenne csupán abból kiindulni, hogy az 1520–1541 közötti években a Magyarországgal szemben követett oszmán politikát nem doktrínának, hanem éppen fordítva, a pragmatizmus irányították.⁶⁵³ Természetes, hogy a birodalmak, különösen terjeszkedési fázisukban igyekeznek kidolgozni egy időtől és tértől függetlenül általánosan alkalmazható „protokollt,” ezért diplomáciai és katonai lépéseikben felfedezhető valamiféle mintázat, de ebből nem az következik, hogy az elmélet (a politikai tradíció) irányítaná a gyakorlatot, hanem éppen a fordítva, a valóság hajlítja, alakítja az elveket.⁶⁵⁴ Ha ezt elfogadjuk, logikusabb magyarázatot kapunk a korabeli források számunkra legalábbis olykor meghökkentő, nehezen hihető, és egymásnak ellentmondónak tűnő állításaira.

A munka egyik fő célja, *Leitmotivja* mindazonáltal nem a különböző hipotézisek kritikai vizsgálata, amelyeket az események rekonstrukciója közben amúgy sem lehetett elkerülni, hanem inkább az eseményekben részt vevő kulcsszereplők, rajtuk keresztül a szemben álló táborok motivációjának megértése volt. Ez elsősorban, mint láthattuk már csak a vallatóra fogott források

⁶⁵¹ BARTA GÁBOR, *Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus)*, Századok III (1977) 676–677. A téma kifejtését lásd Uő, *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, TSz 20 (1977) 1–30, különösen 29–30; összefoglalóan Uő, *A Sztambulba vezető út*, i.h. Még manapság is felróják, hogy úgymond, végzetes útra lépett a török vazallitás elvállalásával. PÁLFFY GÉZA, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (História könyvtár. Monográfiák 27), Budapest 2010, 62–63.

⁶⁵² PERJÉS nézeteinek kritikájával együtt lásd SZAKÁLY FERENC, *A mohácsi csata*, Budapest 1977, 119–126; a szakaszosság koncepciója bőven kifejtve Uő, *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*, *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* (szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc), Budapest 1986, 11–57.

⁶⁵³ Erre hívja fel a figyelmet PAPP IS Szulejmán 1521. évi első hadjárata kapcsán. PAPP, *Magyarország és az Oszmán Birodalom*, 68–70. FODOR a szakaszos hódítás doktrínája és a szulejmáni külpolitika hosszútávú koncepciójának hiánya közötti nyilvánvaló ellentmondást a háború megszakíthatatlanságának a mai racionalitás számára érthetetlen racionalitás feltételezésével véli áthidalni. Lényegében tehát itt ugyanarra a stratégiai paradoxonra – a permanens háborúba való belebonyolódásra a *kondomínium* mentén – céloz, mint amire én is utalni próbálok. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 33.

⁶⁵⁴ Hivatkozhatunk Szelim fentebb bőven kifejtett ez irányú követeléseire, valamint a szakirodalom által emlegetett 1524–1526-os békeajánlatokra, amelyek az adófizetést is magukban foglalták, illetve Łaski 1527–1528-as tárgyalásaira. Mindhárom, de lehet, hogy ide kell vennünk az 1521. évi is, nagyon hasonló stratégiáról árulkodik. FODOR, *Magyarország és a török hódítás*, 40–42.

miatt is, Szulejmán és János személyét érintette, de például igen fontos tanulságokkal járt a közvetítők, Zsigmond lengyel király és VII. Kelemen, majd III. Pál pápa szerepének újragondolása.

A diplomáciai praxisnál maradva érdemes volt elgondolkodni azokon a vádakon, amelyek gyakran érik még manapság is a Szentszéket, amely úgy mond úgy fenyegette meg a források megvonásával a magyarokat, amennyiben azok békét kötnek a Portával, hogy közben nem nyújtott megfelelő mértékű támogatást. A segély nagyságának elégtelenségével kapcsolatban a Rómát elmarasztaló történeti véleményeket érdemes a *padre commune* szempontjából megközelíteni. Ennek az univerzális, és persze politikai szempontból a középkortól kezdve a világi uralkodók által vitatott szerepnek mondandó szempontjából fontos eleme azon pápai álláspont volt, amely szerint egyedül a pápa illetékes a világi uralkodók által tett eskük érvénytelenítésében. Jóllehet a 15. század végére ezt a jogot a megerősödő királyi monarchiák természetesen kétségbe vonták, az exkommunikáció következményei miatt mégis ajánlatos volt figyelembe venniük. És bár a pápai hatáskört az eskü szakralitása eleve, majd a protestáns reformáció megjelenése és elterjedése tovább korlátozta, a diszpenzáció alkalmazása létfontosságú segítséget jelenthetett az esküjük miatt szorult helyzetbe kerülő uralkodóknak. János 1528-ban éppen ilyen helyzetbe került, mivel esküt tett egy hitetlennek, amelynek pontos szövege, mint fentebb láttuk, nem volt ismeretes, mivel azt a királynak a jelek szerint sikerült titokban tartania, de amelyről a Łaski-jelentés alapján némi fogalmat alkothatunk.

A Habsburg-diplomácia természetesen igyekezett kihasználni a helyzetet, és az itáliai háborúk aktuális szakaszában nyakig elmerülő pápaságot sikeresen helyezte nyomás alá János kiközösítése érdekében. A kibocsátott bulla azonban nemcsak a magyar uralkodót, hanem potenciális birodalmi szövetségeseit, főleg a bajorokat is nehéz helyzetbe hozta. Ennek bizonyítéka volt Jánosnak a bajor hercegekkel folytatott, és részletesebben is elemzett levelezése. A helyzet azonban nem volt teljesen menthetetlen, mivel a kiközösítés akkor lépett volna csak életbe, ha kihirdetik Magyarországon, amit ebben az esetben, úgy tűnik, hogy nem tettek meg, sőt, ha hihetünk forrásainknak, nem sokkal a bulla megszületése után titokban érvénytelenítettek. A pápa ezzel a lépéssel egy „menekülési” útvonalat kínált fel, ami lehetővé tette, hogy továbbra is legitim uralkodónak tekinthesse Jánost. Amivel az is lehetővé vált, hogy a király szövetségeket köthessen, hiszen nem lett a keresztény közösség páriája. A pápai támogatásnak köszönhetően felbonthatta (megszeghette) a kényszerhelyzetben a kereszténység kárára a hitetlenekkel kötött szövetséget, és politikai,

valamint valláserkölcsei következmények nélkül léphetett ki a Szulejmánnal kötött egyezségből.

A Szentszék teológiai és politikai támogatásának eme kulcsfontosságú mozanata a történetírás által sűrűn emlegetett pápai pénzeszládikával fordított arányban szorult sajnálatos módon a háttérbe. Pedig döntőnek éppen ez a támogatás bizonyult, mivel anyagi erőforrásoknak a pápa és a lengyel király is szűkében volt, amelyek miatt János politikai szempontból „halott” emberré vált volna, és aligha kaphatta volna meg néhány évvel később Jagelló Izabella kezét. VII. Kelemen és III. Pál pápák, valamint I. Zsigmond lengyel király a diplomácia magasiskoláját művelték, amikor pénz és fegyveres eszközök nélkül érték el, hogy Szapolyai dinasztiát alapíthasson, még ha az rövid életűnek bizonyult is. Ahhoz azonban elegendő volt, hogy az ország tekintélyes része megmeneküljön a közvetlen oszmán megszállástól, vagy hogy egy jóval szorosabb, román típusú vazallitásba kényszerüljön.

A könyv megszületésében kulcsfontosságú szerepet játszottak a vatikáni és itáliai (velencei) források, amelyekre az előszóban is felhívtam a figyelmet, és amelyekre sokszor és sűrűn hivatkoztam. A történeti rekonstrukcióhoz rengeteg információt szolgáltatottak a nunciosok, követek jelentései, sőt, túlzás nélkül állítható, hogy a forrásadottságokat figyelembe véve ezek olykor szinte hemzsegték az értékes, jobbnál-jobb adatoktól, amelyek óriási segítséget nyújtottak a könyv narrációjának olykor kifejezetten nehéz és fáradságos megfogalmazásában. Mégis, végső soron ezek pusztán csak adatok; sokkal fontosabbnak bizonyult, hogy vallatóra fogásuk során feltárultak a pápai és a velencei diplomáciának a történetírás által némelykor háttérbe szorított, ezért rejtve maradó mozgatórugói. E motivációk sajátos kettősséget hordoznak magukban. Egyrészt ott munkál bennük a közös aggodalom, hogy az Oszmán Birodalom fegyveres erejét minél távolabb tartsák Itáliától, amely több évtizedes súlyos háborús periódust élt át a „barbárok” (Franciaország és a Habsburgok) inváziói miatt, másrészt felismerhetjük bennük kora újkori Itália egyik legnagyobb találmányának, a modern diplomáciának az egyik, máig érvényes alapelvét, hogy az egymásnak feszülő erőket egyensúlyban tartsák.

Az érem másik oldala a *hostis naturalis*, az *Erbfeind* elleni harc erkölcsi *imperialívusa*, amely nemcsak a *padre commune*, hanem a korban minden keresztény kötelességének számított. Mindkét itáliai hatalom, a pápaság és a Velencei Köztársaság Mohács előtt és után is diplomáciával és anyagi segéllyel támogatta a Magyar Királyság törökök elleni harcát. Szívesebben láttak a magyar trónon Mohács előtt egy Jagellót, Mohács után pedig egy Szapolyait. János királysága az itáliaiaknál is nehezebb helyzetben próbálta az említett egyensúlyt

megtalálni a közös „barbárok” (a Habsburgok és az oszmánok) között. Ezt az érzékenységet ismerte fel és fogalmazta meg az előszóban idézett VIII. Kelemen, és paradoxnak tűnő módon ez a felismerés munkált Velence sajátos gesztusában, amikor egyszerre gratulált a szultánnak a mohácsi siker miatt és fejezte ki óhaját, hogy a gazdátlanul maradt ország trónjára semmiképpen se hagyják, hogy egy Habsburg üljön. Az erőknél valamikor egyensúlyba kellett kerülniük, ám ehhez sem a pápaságnak, sem Velencének, sem a Magyar Királyságnak nem volt elegendő ereje: mások döntöttek helyettük, évtizedekkel később.

Visszakanyarodva még egy gondolat erejéig a Jánossal kapcsolatban megfogalmazott történeti ítélethez: ha az ország 1526 után Ferdinándot követi, akkor vajon mikor hangzott volna el a budai *butbe*?⁶⁵⁵ És vajon Majlád szerződéslevelének mi lett volna a sorsa, és pontosan mekkora területre lett volna érvényes? Ez lett volna az 1526 utáni években János nemzeti királyságának alternatívája? Keserű tapasztalatai rádöbentették arra, hogy a királyság megmaradásának garanciája a török béke. Egyedül a szultán által nyújtott garancia biztosíthatta az oszmán vazallitásba kerülő keleti országrész biztonságát és nyugalomát. Ez a belátás 1541 után az Erdélyi Fejedelemség esetében politikai doktrínává emelkedett, amelynek létjogosultságát a kortársak (a Habsburgok is) elfogadták, és a történészek sem vonják kétségbe.⁶⁵⁶

Ezt 1541. augusztus 29-ig Szulejmán is belátta: hiszen az országot és Budát addig minden látszat ellenére mégiscsak a gyenge és levert magyarok erejének felhasználásával sikerült megtartania Ferdinánddal szemben. Végül mégis úgy döntött, hogy bár a magyarokra szüksége van, mégsem bízik meg bennük.⁶⁵⁷

Ferdinánd is a „területért adó”-elv elfogadásával tulajdonképpen megtette a legtöbbet, amit Nyugat-Európa legerősebb, legtekintélyesebb és potenciálisan az Oszmán Birodaloméhoz mérhető nagyságú erőforrásokkal rendelkező dinasztiája arcvesztés nélkül megtehetett: ám a Porta számára eleve elfogadhatatlan jelöltnek számított. Ami Szulejmánt megerősíthette abban, hogy érdekeit az szolgálja a legjobban, ha a Bécs felé vezető hadiút ellenőrzését a saját kezébe veszi, amellyel véglegesítette az ország három részre szakadását. A köz-

⁶⁵⁵ BARTA Ferdinánd 1527–28-as politikáját egyenesen csődtömegnek, az általa ajánlott alternatívát pedig életképtelennek nevezi. BARTA, *A Sztambulba vezető út*, 195–196. Egyéb munkáiban azonban már nem fogalmaz ennyire sarkosan.

⁶⁵⁶ Az én érvelésem gyakorlatilag megegyezik azzal, ahogyan utolsó munkájában János politikáját értékeli. BARTA, *Az elfelejtett badszíntér*, 31–32.

⁶⁵⁷ Érdemes lenne megvizsgálni, hogy Majlád kísérlete nem gyakorolt-e döntő és káros hatást a Buda alatti döntésére?

vetlen és merev határvonal létrehozásával azonban minimálisra csökkentette nemcsak ellenfele, hanem a saját mozgásterét is. Talán nem véletlen, hogy igazi, tartós béke a két nagy ellenfél, Ferdinánd és Szulejmán halála után jött csak létre az utódok, Miksa és Szelim között, akik tudomásul véve a realitásokat, elfogadták a *status quo* (a patthelyzetet).

A bizalomvesztés mellett a Szulejmánt motiváló másik tényező, amely első hallásra talán hihetetlennek tűnhet, a félelem lehetett: egy világbirodalom ura hogyan is kerülhetne volna el presztízszvesztés nélkül, egy gázi hogyan viselhette el annak súlyát, hogy a hitet nem hogy nem terjeszti tovább, hanem még az addig elért eredményeket is veszélybe sodorja azáltal, hogy Magyarország nagyobbik felét újra és ismételten elveszíti? Ezt a félelmet 1538 után már nem ellensúlyozta a magyarokba addig vetett bizalom. Paradoxnak tűnhet, de a legmerészebb döntés kétségkívül az lett volna, ha nem változtat addigi politikáján, és harmadszor is kiüríti a magyar fővárost. Ám a *butbe*, amely 1526-ban és 1529-ben nem, 1541-ben végül elhangzott. Ferdinánd és János váradi dilemmájával azonban Szulejmánnak is szembe kellett néznie. Az ő megoldása, az Erdélyi Fejedelemség, egy potenciális második frontot teremtetett egy örökké gyanakvással kezelt kliensállam formájában, a birodalom oldalában, szinte tálcán kínálva a megosztási és beavatkozási kísérleteket, amelyek újra és újra be is következtek. Ez volt tehát a Szapolyaiaknak és a magyaroknak adott igazi, végső ajánlat, a nekik szánt ajándék, Szulejmán békéje és politikai öröksége.

FÜGGELÉK

I.

Buda, 1511. október 2.

Az oszmán–magyar béke II. Ulászló magyar király által elfogadott szövege

A felek a szokásos feltételekkel, 5 évre meghosszabbítják a most lejárt békét, amely a felsorolt területekre érvényes. A békébe belefoglalják a lengyel királyt, a moldvai és havasalföldi vajdát, a Raguzai és Velencei Köztársaságot. A béke ideje alatt tilos várak építése és lerombolása. A határon a követek vagy küldöttek korlátozás nélkül, szabadon közlekedhetnek. Hasonló feltételek érvényesek a kereskedőkre, akiknek az okozott kárt térítsék meg, az elkövetőt büntessék meg. A portyák tilosak. A szultán csapatai előre egyeztetett esetben harmadik fél ellen átvonulhatnak a Magyar Királyság területén. A határvidéki urak és tisztviselők a legszigorúbb büntetés terhe alatt kötelesek betartani a békét. A magyar király a béke feltételeit az említett felek belefoglalásával jelen iratban rögzíti, a szultán követe előtt letett esküvel lepecsételve küldi.

Esküformula.

(Venezia, Biblioteca del Museo Correr, Ms. Cod. Cicogna 2126,
fol. 258v–263v – *cop.*)

Nos Wladislaus Dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Comaniae, Bulgariae etc. rex nec non Slesiae et Lucemburgensis dux, marchioque Moraviae, et Lussatiae, aliarumque multarum terrarum dominus. Damus ad notitiam omnibus et singulis, quibus expedit et ad quorum conspectum praesentes nostrae litterae patentes pervenerint, et qui eas perlegerint vel audierint, qualiter ante hoc tempus, quum nostra regia celsitudo cum serenissimo et excellentissimo principe et domino domino amir sultano Bayazith hano magno atque potenti Turcorum imperatore, nec non terrarum Irrunniae, Karamaniae, Anatholiae, atque Thratiae aliarumque multarum terrarum domino fratre nostro carissimo amicoque atque vicino dilecto pacem per septem integros annos fecisset, postea per unum integrum annum, qui proxime elapsis diebus expiravit, ita quod in dictis septem et postea uno annis, terris omnibus et dominiis civitatibus, castris, castellis, oppidis

atque fortalitiis et villis tam nostrorum et caesareae maiestatis quam etiam eorum qui penes nostram regiam celsitudinem sunt inclusi, nec non hominibus et subditis utriusque nostrorum nulla damna vel nocumenta uni parti ab altera inferantur et quod ita esset, ab utraque parte litterae iuramentales fidedignae pro maiori robore et firmitate emanatae fuerunt. Nunc autem dicta pax et foedus ad suum terminum pervenit, ideo placuit et placet nobis dictaeque caesareae maiestati, quod huiusmodi pax et foedus nec non amicitia et fraternitas tam inter nos, quam inter ipsam caesaream maiestatem pro bono pacis utriusque nostrum regnorumque, ac subditorum nostrorum, nec non amicorum sive fratrum in hac pace penes nostram regiam celsitudinem nominatorum omnino, sicut prius fuit continetur et prorogetur, innovetur et sic cum sua caesarea maiestate, ac regnis et dominiis, nec non terris et subditis suis pacem treugasque infra quinque annos integros omnino, sicut prius fuit, fecimus et facimus, itaque ista pax incipiat a primo mensis Octobris et duret usque ad praedictos quinque annos.

Unde Nos praefatus Wladislaus rex, iuxta tractatus et conclusiones infra quinque integrorum annorum spatium esse in pace et amicitia dedimus consensum et voluntatem, suscepimus et conclusimus hoc modo, quod si pax et treuga infra dictum terminum nostrae regiae celsitudini, nostrisque subditis, regnis, dominiis, terris nec non fratribus et amicis in praesenti pace includendis et nominandis videlicet regnis Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, ita Sclavoniae, Marchionatui Moraviae, et ducatus Slesiae utriusque nec non ducatus Lussatiae cum ducatu sex civitatum, cum omnibus terris ad eadem regna pertinentibus, ac partibus Transclavanis et Boznae atque caeteris praenominatis regnis nostris cum omnibus dictorum regnorum pertinentiis ac terris, provinciis, locis, et villis magnis et parvis et cum castro Jaycza et castro Zrebernyk, et castro Sabaz, et Nandoralba, Zeverino⁶⁵⁸ cum omnibus eorundem pertinentiis et metis, et item cum omnibus aliis castris nostris regiis civitatibus Thininio, Clissio, Ziviin, Ostervuyza, Othochacz, Segnia,⁶⁵⁹ et generaliter cum omnibus aliis locis, provinciis, et villis, quae pertinent ad nostram regiam celsitudinem, et infra nominandos amicos et fratres nostros ubicunque existentibus et se habentibus et quomodocunque vocitatis, secundum supradictum pactum quinque integrorum annorum spatio in amicitia et pace ac penes nostram regiam celsitudinem, pariter sint et habeantur, et quod nec ab ipsa caesarea

⁶⁵⁸ Jajca (Jajce), Szrebernik (Srebrnik) várak Bosznia-Hercegovinában, Szabács (Sabac), Nándorfehérvár (Belgrád, Beograd) Szerbiában, Szörényvár (Turnu Severin) Romániában.

⁶⁵⁹ Knin, Klissza (Klis), Ostrovica, Otocsác (Otočac), Zengg (Senj) horvátországi várak.

maiestate, nec a suis consiliariis bastialaris, aut dominis et confinia tenentibus, sive quibusvis aliis subditis, sive caesareae maiestatis, et ad eum pertinentibus celsitudini nostrae regiae, terrisque et castris et locis ac pertinentiis eorundem ac eorum, qui in praesenti treuga et pace nobiscum inclusi sunt, aliqua damna vel impedimenta aut perturbationes non inferantur, nec cum exercitu, sed nec cum cathinis, nec incursiones ad dicta nostrae regiae celsitudinis loca mittantur vel transgrediantur.

Similiter ex parte dictae caesareae maiestatis terris et dominiis, et imprimis de superiori parte terris ducis, pertinentiis et terminis eiusdem, nec non castris penes terram ducis, quae scilicet Prološčiacz, Imothsky, Roogh,⁶⁶⁰ Nadgoraz, Zlivubusky, Mosthaar, Pochitegl, Blagay,⁶⁶¹ Nonii, Risma,⁶⁶² Clivuch,⁶⁶³ Samobor,⁶⁶⁴ Millostenua⁶⁶⁵ cum civitatibus et cum omnibus villis insimul, et insuper terra Bozna cum suis pertinentiis, et quae ad confinia terrae Boznae spectant, videlicet castris Kamengrad,⁶⁶⁶ Clyvuch,⁶⁶⁷ Hlevuan,⁶⁶⁸ Belgrad in ipsa Bozna,⁶⁶⁹ Vuenchyacz, Komothiin, Thraumiik, Pripelliza, Wrandyk, Dobui, Maglay,⁶⁷⁰ et alio castro nomine Belgrad similiter in Bozna, Zuuzed, Thorychno, Fernerlyk, Prossor, Bobouvanz,⁶⁷¹ Duubrovnyk⁶⁷² cum civitatibus et villis eorundem, item castrum Zvuonyk⁶⁷³ et pertinentiis eiusdem ac civitatibus et villis eiusdem, nec non penes Danubium terrae Rasciae cum castro

⁶⁶⁰ Proložac és Imotski (HR), Rog (Bog, HR).

⁶⁶¹ Nadgorac, Ljubuški, Mostar, Počitelj, Blagaj (BIH).

⁶⁶² Novi (?) (Novi Vinodolski, HR), Risan (Boka Kotorska-öböl, MNE). Ha ez utóbbi vár azonosítása helyes, akkor Novi logikusan inkább a tőle nem messze fekvő szintén montenegrói Herceg Novival azonosítható, amely 1521 előtt is szilárdan oszmán kézben volt, eltérően Novitól, amely ismerteink szerint ekkor még magyar fennhatóság alatt állt. Novi horvátországi azonosításához lásd TEISZLER ÉVA, *Török várak – magyar várak. Status quo a hadszíntéren és a Jagelló-kori oszmán–magyar békeszerződésekben*, Aetas 33 (2018) 4, 100–107, 106.

⁶⁶³ A területen négy Kljuc nevű erősség is található. Az említett vár valószínűleg Ključ na Sani (BIH).

⁶⁶⁴ Bosanski Samobor, a mai Bosanska Krupa mellett (HR).

⁶⁶⁵ Mileševo (BIH).

⁶⁶⁶ Kamengrad a Bliha-folyó völgyében található (BIH).

⁶⁶⁷ Ključ kod Gacka (BIH).

⁶⁶⁸ Hlivno (BIH).

⁶⁶⁹ Belgrad Dlamoč (Glamoč, BIH).

⁶⁷⁰ Vinčac (Koszorúvár), Komotin, Travnik, Pribilovići (Vrh Bilica, Travnik környékén), Vranduk, Doboj, Maglaj boszniai várak.

⁶⁷¹ Bozna Prusac, Susid, Toričan, Fenarlik, Prozor, Babolc (Bobovac) boszniai várak.

⁶⁷² Dubrovnik (Dubrovnička tvrđava, BIH) Iljaš közelében.

⁶⁷³ Zvornik (BIH).

Zmedervu⁶⁷⁴ castra Hauvala et Clyvuch, Haram, Volubacz⁶⁷⁵ cum eorum civitatibus, item terrae Branichevuo⁶⁷⁶ cum pertinentiis suis et confinibus suis, insuper castro Florentin et castro Bodon,⁶⁷⁷ item terris et castris Sisman⁶⁷⁸ et confiniis eiusdem et castro Orahovuo, Nicopoglie, Olouvnyk, Vivugenuo, Ruucz⁶⁷⁹ cum civitatibus et tota terra Bulgariae et provinciis eiusdem ac villis insimul, item in inferioribus partibus castro, quod Turcorum idiomate Ak-yerme et Hungarice Neztherfeyeruvar⁶⁸⁰ nominatur et castro Kyliac⁶⁸¹ cum eorum pertinentiis omnia pariter in hac praescripta pace includantur, predictis locis et castris, et civitatibus terrisque omnibus provinciis et villis a nostra regia celsitudine, et nostris dominis banis et subditis et ab omnibus eorum partibus, quod non habeant malum vel impedimentum ac perturbationem vel transitum cum mala cogitatione, sed secure in pace fore intelligantur. Item quod serenissimus rex Poloniae, Sigismundus frater noster carissimus in ista nostra praesenti pace quinque annorum sit inclusus et acceptatus ac annumeratus cum omnibus ipsius regnis, terris, dominiis, civitatibus, castris, castellis, tenuitibus, districtibus et villis ac subditis universis ita quod usque ad complementum dictorum quinque annorum integrorum, idem quoque serenissimus rex Poloniae habeat pacem, et quod eidem domino regi Poloniae ac terris et dominiis et subditis suis per dictam caesaream maiestatem nullum inferatur damnum, impedimentum, aut malum sive nocumentum.

Item Ioannes Bogdan⁶⁸² cum filiis et boiaronibus et tota terra Moldaviae, et ad eum pertinentia, similiter et Vulad⁶⁸³ vayvodae terrae Transalpinae cum filiis, boiaronibus et tota terra Transalpina et ad eam pertinentia in hac pace penes nostram regiam celsitudinem pariter sint. Censum tamen ac munus et servitia, sicuti hactenus persolverunt et servierunt nostrae regiae celsitudini, sic et deinceps solvant et serviant et plus nil ab eis expectatur, neque aliqua

⁶⁷⁴ Szendrő (Smederevo, SRB).

⁶⁷⁵ Avala, Kljucs, Ópalánk (Haram, Stara Palanka SRB), Galambóc (Golubac, SRB).

⁶⁷⁶ Branyicsevo Galambóc környékét jelenti.

⁶⁷⁷ Florentiana Florentin település mellett a Dunához közel, illetve Belogradchik vára (?) Bulgáriában.

⁶⁷⁸ Sisman (SRB).

⁶⁷⁹ Orahovo (Orjahovo), Nicopole, Lomnik/Lom (?), Vidin (?), Ruse (Ruszcsek) települések, illetve várak Bulgáriában a Duna mentén.

⁶⁸⁰ Dnyeszterfehérvár (Akkerman, Bilhorod-Dnyisztrovskij, UA).

⁶⁸¹ Kilia, Kilija (UA).

⁶⁸² III. Vak Bogdán moldvai vajda (1504–1517).

⁶⁸³ V. Ifjú Vlad (1510–1512) havasalföldi vajda.

calumnia eis inferatur. Caesareae autem maiestati iuxta morem et consuetudinem priorem quale munus et qualem modum inserviando habuerunt, ita et deinceps dent, nil tamen magis ab eis expetatur, nec aliqua calumnia, quae prius non fuit, aut damnum vel hostilitas eis inferatur.

Similiter et civitas ac communitas Ragusii cum suis civibus, civitatibus, districtibus, insulis et caeteris pertinentiis suis ac mercatoribus tam in mari, quam in terra in hac pace penes nostram regiam celsitudinem pariter fiat et sit, et quicquid hactenus pro censu solverunt et qualiacunque servitia fecerunt nostrae regiae celsitudini, ita etiam deinceps solvant et servitia faciant, et plus ab eis nil expetatur, nec aliqua calumnia inferatur. Caesareae vero maiestati similiter qualem hactenus modum in serviendo observaverunt, ita deinceps observent et faciant, et plus ab eis nihil expetatur, neque aliqua calumnia aut damnum vel hostilitas ipsis inferatur.

Illustrissimus etiam Leonardus Lauredanus⁶⁸⁴ dux Venetiarum una cum dominio Venetiarum ex quo in praeterita pace respectu et contemplatione nostrae regiae celsitudinis per dictam caesaream maiestatem fuit inclusus et acceptatus, ita et nunc etiam respectu et contemplatione nostrae regiae celsitudinis dicta caesarea maiestas una nobiscum eundem ducem acceptat simul cum dicto Venetiarum dominio nec non omnibus eorum terris, dominiis, regnis, insulis, civitatibus, castris, castellis, districtibus ac villis, itaque durante dicto termino quinque annorum ipsum universum dominium sit penes nostram regiam celsitudinem in hac pace inclusum, et quod nulla ipsis hostilitas, molestia, damnum aut nocumentum per dictam caesaream maiestatem, ac subditos suos et ad ipsam pertinentes inferatur.

Item quousque ista pax inter nos duraverit, ex utraque parte denuo castra non aedificentur neque erigantur.

Item meae regiae celsitudinis, meorumque finitimorum dominorum banorum et aliorum quorumcunque similiter et dictae caesareae maiestatis finitimorum dominorum homines per terram aut per aquam ad quaecunque loca missi et directi fuerint, de uno ad alium excipiantur cum honore et in pace ac sanitate remittantur. Illi vero, qui inter nos deambulabunt oratores et qui missi fuerint nuncii, quod pro eis pignus non expetatur, sed quod absque litteris et sigillis et absque omni cautione aut obsidibus nec non ulla formidine secure veniant et redeant nemine impediante.

Item ad cuiuscunque nostrum conspectum oratores mittentur aut nuncii sive alii quicunque, quod nihil penitus retardent aut immorentur sed absque

⁶⁸⁴ Leonardo Loredan (1501–1521) velencei dózse.

nimia mora dimittantur et expédiantur, et ex nunc saluum et securum conductum habere intelligantur.

Item utriusque nostrum mercatores per terram et per aquam per regna et dominia nostra in pace et protectione cuiuslibet nostrum sint et existant, libere et pacifice ambulando mercimonia sua exerceant secundum morem illius patriae et terrae, ad quam pervenerint, solutis de more et consuetudine solvendis, nec capitibus nec bonis et rebus cum eis existentibus periculo aut direptione vel damno aliquo nullo eis imminente. Si quis autem ex dictis mercatoribus alicubi morari voluerit, quantumcunque placebit ei, stare et immorari possit et ad libitum suum, postea secure et absque arestatione vel alio quovis impedimento vadat et recedat. Item quod si ex aliqua nostri parte aliquo aliter absque scitu nostro mercatoribus aliquod malum inferetur, in hoc forte et diligens iudicium fiat in inquirendo malefactore, quo quidem invento finis ei imponatur et de eius bonis damnificato satisfactio impendatur.

Item si in alicuius nostrum terris et dominiis durante ipsa pace aliquis aliquem spoliaret, vel contra ipsam pacem aliquod aliud malum faceret, in quocunque loco ipse mala et damna commissa fuerint, in tali casu pro revisione ex utraque parte potiores viri tamquam iudices mittantur, qui secundum iudicium et iustitiam sciscitantes et revidentes dicta damna ratificent et complacent, et quicumque reus compertus fuerit, secundum consuetudinem condigne puniatur, nihilominus pro tali re pacem infringere non sit occasio, neque pax ipsa violata esse intelligatur, sed firma et tamquam non violata permaneat. Confinia autem tenentibus seriose committatur tam per terram, quam per aquam quod inter nos et utriusque nostrum terras ac tenutas nostras furtim vel manifeste exercitus, incursiones atque chathae, martholosi caeterique, qui ad inferenda damna deambulare et malum facere solent, non transgrediantur et ex quacunque parte contra ipsam pacem aliquod malum commissum fuerit non solum illi malefactori finis imponatur, sed si tale negotium cum confinia tenentium scitu pariter committetur in eo casu et tali confinia tenenti et officialatui suo finis imponi debeat. Item si caesarea maiestas praedicta vellet ire, aut mittere exercitum contra aliquem principem christianum inimicum suum et iter esset dicto exercitui suo per terras nostrae regiae celsitudinis, in eo casu absque nostro regio scitu et aperta voluntate ac permissione non possit dictus eius exercitus mitti, neque per vayvodas ac officiales occulte aut aperte, et neque per se, neque per alios similiter nostra regia celsitudo etiam facere debeat cum nostris banis et dominis confinia tenentibus.

Item et quod ubique dominis et banis ac capitaneis firmiter committatur, quod sive per terram, sive per aquam secundum praedictam ordinationem

infra pacis terminos haec amicitia absque omni occasione et fraude inviolabiliter observetur et hanc pacem atque fidem et iuramentum utriusque nostrum sub poena capitis violare non audeat.

Caeterum ista praedicta pax et treuga ac amicitia ut inviolabiliter et absque calumnia observetur mea regia celsitudo conscriptis his litteris iuramentali-bus coram oratore dictae caesareae maiestatis, Alyah iuxta morem principis iurando ipsas litteras iuramentales propria mea manu foelici praefato orato-ri caesareae maiestatis assignantes eidem expeditionem ferimus et tandem ita ferimus praeceptum et mentionem, quod inter nostram regiam celsitudinem et praedictam caesaream maiestatem nec non praenominatum serenissimum Poloniae regem fratrem nostrum carissimum, atque illustrissimum Venetia-rum ducem et dominium, omnesque praedictorum omnium subditos et terras nostras et eorum omnium, qui, ut praemissum est, penes nos inclusi sunt, ista pax et treuga, quae sunt confectae secundum scripturam et obligationem ver-borum et tractatum ac pactorum in eisdem litteris contentorum, infra finem dictae pacis omnia ista adimpleantur et inviolabiliter observentur.

Pro cuius quidem pacis et treugarum observatione inrefragabili nostra re-gia celsitudo iurat ad Deum vivum, qui coelum et terram creavit, et glorio-sam Dei genitricem Mariam et sancta Dei evangelia et omnes sanctos Dei, ac ad animam nostram, quod donec ex parte caesareae maiestatis non fiet aliqua perturbatio, nec ex parte nostrae regiae celsitudinis fiet, dictum iuramentum praesente praefato oratore caesareae maiestatis, Alyah nostra regia celsitudo ferit et propria manu litteras iuramenti dedit et assignavit, et cum Dei auxilio similiter oratorem nostrum ad caesaream maiestatem mittemus. Sua caesarea maiestas similiter coram nostro oratore iurare debeat, et sua caesarea maiestas litteras ipsas iuramenti scriptas eidem oratori nostrae regiae celsitudinis det et assignet, ut ad nos deferat. Scriptae et datae sunt Budae prima die mensis Oc-tobris anno Christi MDXI, regnorum nostrorum Hungariae etc. anno XXII, Bohemiae vero XXXXII.

2.

Buda, 1512. március 12.

Pietro Pasqualigo Leonardo Loredan velencei dózsénak

Néhány napja hazatért a Konstantinápolyból a magyar követ, akit a béke ratifikációja miatt küldtek. A béke szövegéből azonban kimaradt Horvátország, és más egyebek is, a magyar király is megfelelő titulusok nélkül szerepel. Az esküformula sem szabályos. A szultán egyik fiára, Szelimre bízta a határmenti területeket. A török csapatok betörték a királyságba nagy pusztítást okozva. A király ezért új követet fog küldeni a Portára. Szelim békét kötött a moldvai vajdával, aki hazaküldte a magyar segédcsapatot.

(BMC Ms. Cod. Cicogna 2126, fol. 280v–281v – *reg.*)

Serenissime Princeps etc. Questi giorni proxime passati zonse qui da Constantinopoli domino Zuan Croato nuncio regio, che ando per tuor el iuramento dal signor Turco de la prorogation de le tregue per anni cinque, et porto lettere del dicto signor de approbation et iuramento sive ut isti appellant, iuramentales praefatae prorogationis, le qual per esser molto diverse da le prime, che dete la excellentia sua ne la pace over tregua de septe anni gia finita, sono sta de grandissimo discontento de questa maesta, et de tuti questi altri signori, imperoche ne le presente lettere et iuramento del dicto signor Turco non è facta mention alcuna de la Croatia et li inclusi et nominati in dicte tregue da questa maesta, licet siano inclusi etiam et nominati dal signor Turco, non tamen penes hanc regiam maiestatem, ma como se ciascaduno de loro da per se havesse facto tregua over pace cum lui. Item dove l'instrumento de dicta renovation de tregue, che dete questa maesta al orator Turco adi primo de Octubrio lanno passato dice et replica piu volte esse tregue esser continuate et prorogate omnino secundo la forma che prima forono facte, queste lettere del Turco ubique praetermette queste parole, videlicet ne la forma che prima forono facte. Praeterea dicto signor Turco non ha iurato per soi fioli, anzi se ha reconcilia cum uno de loro chiamato Sellembeg et li ha dato in governo tuti li castelli et lochi, che sono a li confini de questo regno ne li qual par che dicto Sellembeg habi commenzato a far qualche adunation de gente, el che ha data tanta suspition a questi signori, che hano spazato volantissime a tuti li comitati commandandoli nomine regio, che tengano le lor gente in puncto et preparate usque ad secundum mandatum, per aviarle poy dove sara necessario. Demum novamente alcuni Turchi sono venuti verso Jayza et hano sachizata et brusata una bona villa molto propinqua a dicta terra. Item de Bossina alcuni altri Turchi sono intrati in Schiavonia et hano mena via persone et animali assai,

per li qual tuti respecti de sopra narrati. La maesta regia ha electo orator suo al Turco domino Felice Raguseo⁶⁸⁵ et lo manda cum le lettere del iuramento de la tregua de septe anni per operar che la excellentia de quel signor omnino refaci queste altre sue lettere portate per lantedicto domino Zuan Croato, lequal, o per poca circumspection del dicto Croato, o per inadvertentia de chi le ha scripte sono facte indebitamente reducendole in omnibus et per omnia a la forma de le prime et commettendo a tuti li confini, che la pace sia servata, et gia dicto domino Felice ha havute le sue instructione et lettere di credenza, le qual io ho viste et lecte, et saria partito se lhavesse tocha danari, ma non ce un ducato. De Moldavia se intende per certo, che Sellembeg⁶⁸⁶ fiol del Turco ha facto pace cum quel vayvoda, dal che convien seguir, che anche da Tartari dicto vayvoda non sia per haver sussidio lanno presente. Unde per scausar spese dicto vayvoda ha rimandato a driedo li 400 schiopetieri, che questa esta passata la maesta regia li mandó in adiuto alia non sunt. Gratiae Subtilitatis Vestrae me commendo Budae die XVII Martii MDXII.

Piero Pasqualigo doctor et eques, orator etc.

⁶⁸⁵ Raguzai Félix (Felix Petančić).

⁶⁸⁶ A későbbi I. Szelim szultán (1512–1520).

3.

*Konstantinápoly, 1567. január**II. Szelim szultán fermánja János Zsigmond választott magyar király számára*

Megerősíti az apja által adott kiváltságokat. Garantálja országának határait. Bele fogja foglaltatni nevét a Habsburg uralkodóval kötendő békeszerződésbe. Határvidéki csapatait a rendelkezésére bocsátja. Magtalan halála esetén az erdélyi rendek élhetnek a fejedelemválasztó joggal. Hűsége miatt számíthat mindarra a segítségre, amelyet apja nyújtott. A defterben nem szereplő területek feletti jogát megerősíti, ami érvényes magtalan halála esetén is, kivéve azokat, amelyeket Erdélybe való visszatérése előtt a németektől foglaltak vissza. A többi határvidéki tisztviselői által elfoglalt területet vissza fogja kapni.

(ASVe Senato, Constantinopoli, filza 2, fol. 36^{rv} – *cop.*)

Copia deli privilegii conceduti dal serenissimo et potentissimo sultan Selim
imperator di Turchi al serenissimo Stefano re di Transilvania.

1. Dopo che ti saranno giunti li privilegii conceduti a te da la nostra imperiale maesta sia noto, che si come hai ricercato a la nostra imperiale Porta, cosi concediamo a te, et a li tui posteri quel regno, che possiedi, et che ti fu già conceduto dal potentissimo sultan Suleiman padre nostro di felice e pia memoria.

2. Appresso hai supplicato che si mettessero li confini al tuo regno, accioché tu con li tui poteste vivere più sicuramente et quietamente.

3. Oltre di ciò ne hai ricercati, che segundo accordo, o tregue tra noi, et il re di Germania, che ci contentassero d'includerti dentro insieme co' li tui fedeli, et sudditi, accioché dopo fatto l'accordo, non fusse fatto a te, o a li tui danno a molestia.

4. Che occorrendoti bisogno de le nostre forze, et aiuti che commandiamo a li beglierbei, et soldati di quelli confini, che subito vadano in tuo servitio.

5. Che occorendo il caso che di te non ce siano figli o consanguinei tui che siamo contenti di dar libertà che si elegga alcuno di quelli fedeli sudditi di Transilvania in principe in luogo tuo.

Tutte le predette cose essendo state esposte da li tui ambasciatori a la nostra eccelsa Porta, et quelle havendo noi ben intese, dicemo che quando li inimici Alemanni ti scacciorno di Transilvania, il padre nostro di felice memoria recuperò il detto regno, et te lo fece restituire, e dopo hai regnato in pace sotto la felice potentia di esso serenissimo padre nostro, et hai fedelmente servito a la sua eccelsa Porta, così se per lo avvenir' servirai amicabilmente a la nostra im-

periale maesta, il medesimo da noi si osserverá verso di te, anzi imperialmente ti promettemo di osservar', et mostrarti costantemente la nostra paterna clementia, e defenderti da tutti li tui inimici, cosí Alemanni, come di qualsivoglia natione.

Quelli luoghi che sei solito di possedere, et che non sono descritti nelli nostri libri imperiali tutti siamo contenti, che tu possiedi, secondo l'antiquo uso, et come possedevi in tempo del serenissimo nostro padre, et il medesimo concedemo dopo te a li tui poteri, ma se dopo te non saranno tui posterì, o consanguinei, allora per la nostra immensa clementia benignamente concediamo a li regnicoli di Transilvania, che possano eleggere tra di loro in principe un'huomo tale, che possano confidare, che presti sincera obediencia, et fedelmente serva a la nostra imperiale Porta, con questa però conditione, che si come tu sei fedele a noi, che lo eletto fedelmente sia obligato servire a la maesta nostra, et medesimamente sia amico de li amici, et confederati nostri, et inimico de li inimici nostri.

Ti habiamo conceduto questi privilegii sopradetti per la nostra immensa clementia, quali tutti promettiamo di conservarti fermamente, ne alcuna cosa sequirá in contrario da la parte de la nostra maesta. Ma però quelli luoghi che furno recuperati dal padre nostro da le mani di Germani, avanti il tuo ritorno in Transilvania sono tutti pertinenti a la nostra hereditá et dominio. Ma se oltre quelli li beglierbei, o sangiacchi nostri hanno occupato alcuna parte del tuo regno, et se havessero distribuito tra loro tali luoghi, che non sono descritti nelli nostri libri, volemó che tutto ti sia restituito. Quanto a le cose, che pertengono a li confini anco a esse habiamo considerato di proveder' di modo tale, che non si faccia ingiuria^a ne all'una ne all'altra parte.

^aLehúzva: '*ne al ne all'al*'.

FORRÁSOK

ARCHIVIO APOSTOLICO VATICANO (AAV)

Armadio XLI, vol. 13, 16, 19
Fondo Borghese, serie I, vol. 651–651A
Misc. Arm. II, vol. 13, 46, 61
Segr. Stato, Venezia, vol. 95
Particolari, vol. 153

ARCHIVIO DI STATO DI MANTOVA (ASMn)

Archivio Gonzaga, b. 533

ARCHIVIO DI STATO DI VENEZIA (ASVe)

Archivio proprio degli ambasciatori
Costantinopoli, filza 5
Roma, filza 4–6

Capi di Consiglio dei Dieci
Lettere, ambasciatori, b. 1–2, 12
Lettere, ambasciatori, filza 30

Miscellanea documenti turchi
Miscellanea ducali e atti diplomatici b. 22A
Senato, Dispacci di Costantinopoli, filza 1–2

ARCHIVIO STORICO DELLA PONTIFICIA UNIVERSITÀ GREGORIANA
(APUG)

Ms. 613

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE (BAR)
FILIALA CLUJ (FC) – KOLOZSVÁR

Kemény-hagyaték, Ms. 427

BIBLIOTECA COMUNALE DELL'ARCHIGINNASIO – BOLOGNA

Ms. A 269

BIBLIOTECA DEL MUSEO CORRER – VENEZIA (BMC)

Ms. Cod. Cicogna 2126

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM KÖNYVTÁRA
KÉZIRATTÁR (ELTE EKK)

Ms. Coll. Prayana, vol. 15

ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR
KÉZIRATTÁR (EFKK)

Báthory-protokollum, Ms. I 301

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA
(MNL OL)

Diplomatikai Fényképgyűjtemény, n. 24394.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
KÉZIRATTÁR (OSzKK)

Ms. Fol. Hung. 96

ÖSTERREICHISCHE STAATSARCHIV (ÖStA)
HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV (HHStA)

Hungarica, Allgemeine Akten, Fz. 1567
Turcica I, 1567

BIBLIOGRÁFIA

- 1504–1566. *Memoria rerum*, kiad. BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1981.
- A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai I–II*, kiad. ÓVÁRY LIPÓT, Budapest 1890–1894.
- ARTNER EDGÁR (kiad.): „Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája” (CVH I/1), közread. Szovák Kornél–Török József–Tusor Péter, Budapest–Róma 2004.
- ÁGOSTON GÁBOR: *Az 1444. évi török–magyar követjárás. (Adalék az 1444. évi török–magyar békekötés történetéhez)*, TSz 29 (1986) 261–276.
- ÁGOSTON GÁBOR: *Az oszmán bódítás és Európa*, Budapest 2014.
- ÁGOSTON GÁBOR: *Ideológia, propaganda és politikai pragmatizmus. A Habsburg–oszmán nagyhatalmi vetélkedés és a közép-európai konfrontáció*, TSz 45 (2003) 1–24.
- BALOGH ISTVÁN: *Velencei diplomaták Magyarországról (1500–1526)*, Szeged 1929.
- BARTA GÁBOR: *A Sztambulba vezető út: 1526–1528*, Budapest 1983.
- BARTA GÁBOR: *Az elfelejtett hadszíntér. Megjegyzések a török–magyar szövetség előtörténetéhez*, TSz 28 (1995) 1–34.
- BARTA GÁBOR: *Humanisták I. János király udvarában*, Magyar reneszánsz udvari kultúra (szerk. R. Várkonyi Ágnes), Budapest 1987, 193–216.
- BARTA GÁBOR: *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, TSz 20 (1977) 1–30.
- BARTA GÁBOR: *Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után. (Szapolyai János király kormányzása 1526 november–1527 augusztus)*, Századok 111 (1977) 676–677.
- BARTA GÁBOR: *Ludovicus Gritti magyar kormányzósága*, TSz 14 (1971) 289–319.
- BÁRÁNY ATTILA: *A horvát végek és a török adriai partraszállásának kérdése (1480–1526)*, Elfeledett háborúk, 331–362.
- BÁRÁNY ATTILA: *Aszulejmáni ajánlat: Magyarország, a Török Birodalom és a Nyugat 1521–1524*, Máriabesnyő 2014.
- BESSENYEI JÓZSEF (kiad.): *Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578)* (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 3), Budapest–Róma 2002.
- Bethlen Farkas: Erdély története I–II*, szerk. JANKOVICS JÓZSEF, Budapest 2000–2002.
- BETHLEN, WOLPHGANGUS: *Historia de rebus Transsylvanicis I*, Cibinii 1782.

- BOTLIK RICHÁRD: *Statileo János diplomáciai küldetesei János király (1526–1540) uralkodásának idejéből*, Századok 147 (2013) 813–854.
- BRÉHIER, LOUIS: *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest 2003.
- BUCHHOLTZ, FRANZ BERNARD VON (Hg.): *Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten aus gedruckten und ungedruckten Quellen. Urkunden Band*, Wien 1838.
- B. SZABÓ JÁNOS: *A mobácsi csata és a „badiügyi forradalom” I–II. rész. A magyar királyság hadserege 1526-ban*, HK 117 (2004) 443–480; 118 (2005) 573–634.
- B. SZABÓ JÁNOS: *János király döntő csatái. Tokaj, 1527 és Szina, 1528, Elfeledett háborúk*, 426–442.
- B. SZABÓ JÁNOS–ERDŐSI PÉTER: *Két világ batárán: a batalomátadás szertartásai az erdélyi fejedelemségben*, A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 4 (2001) 91–105.
- B. SZABÓ JÁNOS: *Mobács. Régi kérdések – új válaszok*, Budapest 2015.
- Christian–Muslim Relations. A Bibliographical History* (6. Western Europe 1500–1600), ed. DAVID THOMAS et al., Leiden–Boston 2014.
- CENTORIO, ASCANIO: *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vineglia 1565.
- CEVRIODLU, MAHMUT HALEF: *János Hobardanecz's Embassy to Constantinople*, Ciépo 22 Sempozyum 4-8 ekim 2016 Trabzon (ed. Hans Georg Majer et al.), Trabzon 2018, 403–414.
- CHARRIÈRE, EUGENE (ed.): *Négotiations de la France dans le Levant I*, Paris 1848.
- CIORĂNESCU, ALEXANDRU (ed.): *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București 1940.
- ĆOROVIĆ, VLADIMIR: *Der Friedensvertrag zwischen dem Sultan Bayazid II. und dem König Ladislaus II*, Zeitschriften der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 90 (1937) 52–59.
- C. TÓTH NORBERT: *A királyi pár Csehországban*, „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére (szerk. Bagi Dániel–Fedeles Tamás–Kiss Gergely), Pécs 2012, 83–95.
- C. TÓTH NORBERT: *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése*, Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról (MTE Értekezések), szerk. Weisz Boglárka, Budapest 2016, 83–148.
- C. TÓTH NORBERT: *Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig*, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról (MTE Értekezések), szerk. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor, Budapest 2015, 31–79.
- C. TÓTH NORBERT: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusai és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) Győr 2017.
- C. TÓTH NORBERT (kiad.): *Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523)*, Budapest 2010.

- C. TÓTH NORBERT–HORVÁTH RICHÁRD–NEUMANN TIBOR–PÁLOSFALVI TAMÁS: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók* (MTE Adattárak), Budapest 2017.
- C. TÓTH NORBERT: *Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása*, HK 125 (2012) 987–1014.
- DÁNÉ VERONIKA: *Liber baronatus a fejedelemségkori Erdélyben (1541–1658)*, Certamen IV. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szaksztályában (szerk. Egyed Emese–Gálfi Emőke–Weisz Attila), Kolozsvár 2017, 287–296.
- DÁVID GÉZA–FODOR PÁL (kiad.): „Az ország ügye mindenek előtt való.” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei 1544–1545, 1552* (História könyvtár. Okmánytárak 1), Budapest 2005.
- DOMOKOS GYÖRGY–MÁTYUS NORBERT: *Antonio Mazza és Buda ostromáról írott jelentése*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2016, 37–75.
- DÖBRENTAI GÁBOR: *Régi Magyar Nyelvemlékek III/2*, Budán 1842.
- DRASKÓCZY ISTVÁN: *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek)* (MTE Értekezések), Budapest 2018.
- Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, szerk. FODOR PÁL–VARGA SZABOLCS, Budapest 2020.
- Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi bitűjítás korából I: 1520–1529; II: 1530–1534* (szerk. BUNYITAY VINCE–RAPAICS RAJMUND–KARÁCSONYI JÁNOS), Budapest 1902–1904.
- E. KOVÁCS PÉTER: *Ferdinánd főherceg és Magyarország (1521–1526)*, TSz 45 (2003) 25–44.
- E. KOVÁCS PÉTER: *Jajca és az 1519-es magyar–török béke*, LK 63 (1992) 91–96.
- Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)* (szerk. PÓSÁN LÁSZLÓ–VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest 2016.
- ENGEL PÁL: *A szegedi eskü és a váradi béke. Adalék az 1444. év eseményeihez*, Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok (szerk. Csukovits Enikő), Budapest 2003, 198–224.
- ERDÉLYI GABRIELLA: *Bethlenfalvi Thurzó Elek levelezése: források a Habsburg–magyar kapcsolatok történetéhez 1526–1532* (Lymbus kötetek 1), Budapest 2005.
- ERDÉLYI GABRIELLA: *Hieronim Łaski konstantinápolyi jelentése egy Ferdinánd-párti főúr tollán*, Fons 3 (1996) 311–332.
- Erdélyi Országgyűlési Emlékek I: 1540–1556; II (1556. szept.–1567); XII (1658–1661)* (MHH III/1, 2, 12), szerk. SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1875–1887.
- FARKAS GÁBOR FARKAS: *II. Lajos rejtélyes halála II*, MKSz 117 (2001) 33–66.
- FEDELES TAMÁS: *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)*, Szeged 2012.
- FEDELES TAMÁS: *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526)*, LK 78 (2007) 35–84.

- FIRNHABER, FRIEDRICH (ed.): *Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte Literatur und Kunst*, Wien 1849.
- FISHER, SYDNEY NETTLETON: *Foreign Relations of Turkey 1481–1512*, Illinois 1948.
- FLETCHER, CATHERINE: *Római emberünk. VIII. Henrik itáliai követe*, Budapest 2012.
- FODOR PÁL: *A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-magyar történelemről*, Budapest 2001, 170–211.
- FODOR PÁL: *Az Oszmán Birodalom hadszervezete és hadserege (1500–1530), Új korszak határán: Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában* (szerk. B. Szabó János–Fodor Pál), Budapest 2019.
- FODOR PÁL: *Magyarország és a török bódítás*, Budapest 1992.
- FODOR PÁL: *Szülejmán szultántól Jókai Mórig. Tanulmányok az oszmán–török hatalom szerkezetéről és a magyar–török érintkezésekről* (MTE Értekezések), Budapest 2014.
- FODOR PÁL–DÁVID GÉZA: *Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben*, TSz 36 (1994) 193–226.
- FODOR PÁL–OBORNI TERÉZ: *Két nagybatalom között – A Szapolyaiak magyar királysága, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia*, 113–144.
- FRAKNÓI VILMOS: *A tolnai országgyűlés külgügyi actiója 1518-ban*, BpSz 45 (1917) 172/491, 211–225.
- FRAKNÓI VILMOS: *János király és a római Szentszék*, Századok 36 (1902) 697–715. 793–809. 895–911.
- FRAKNÓI VILMOS: *Le baron Burgio, nonce de Clement VII en Hongrie (1523–1526)*, Revue Internationale 4 (1884) 453–497.
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentései alapján*, Budapest 1884.
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel II: 1418–1526; III: 1526–1689*, Budapest 1902–1903.
- FRAKNÓI VILMOS (kiad.): *Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526* (MVH II/1), Budapest 1884.
- GARNIER, ÉDITH: *L'alliance impie. François Ier et Soliman le Magnifique contre Charles Quint (1529–1547)*, Paris 2008.
- GATTONI, MAURIZIO: *Clemente VII. e la geo-politica dello stato pontificio (1513–1521)* (CAV 49), Città del Vaticano 2002.
- GATTONI, MAURIZIO: *Leone X. e la geo-politica dello stato pontificio (1523–1534)* (CAV 47), Città del Vaticano 2000.
- GÁVAY, ANTON (Hg.): *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhunderte. 1536–1541*, Wien 1842.
- GIOVIO, PAOLO: *La seconda parte dell'istoria del suo tempo*, Venetia 1560.
- GOOSS, RODERICH: *Österreichische Staatsverträge*, Wien 1911.
- GÓRSKI, STANISLAS (ed.): *Acta Tomiciana VI: 1522–1523; VII: 1524–1525*, Posnaniae 1857.
- GUNST PÉTER: *V. Károly*, Budapest 1976.

- GÜRKAN, EMRAH SAFA: *A szultán kémei. Oszmán hírszerzési módszerek és ügynökhálózatok a 16. században*, Budapest 2017.
- HAMMER, JOSEPH: *Geschichte des Osmanischen Reiches II*, Pest 1832.
- HATVANI MIHÁLY (kiad.): *Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból I: 1441–1538* (MHH I/1), Budapest 1857.
- HAZAI GYÖRGY: *A Topkapu Szeráj Múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, LK 26 (1955) 286–295.
- HAZAI GYÖRGY (kiad.): *Nagy Szülejmnán udvari emberének magyar krónikája. A Tarib-i Ungurus és kritikája*, Budapest 1996.
- HECKENAST GUSZTÁV: *János Zsigmond végrendelete (1567)*, Collectanea Tiburtina. Tanulmányok Klaniczay Tibor tiszteletére (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 10) (szerk. Galavics Géza–Herner János–Keserű Bálint), Szeged 1990, 155–169.
- HEGYI KLÁRA: *A török hódoltság várai és várkatonasága Magyarországon I–III*, Budapest 2007.
- HORVÁTH MIHÁLY: *Magyarország történelme IV*, Pest 1871.
- HÖFERT, ALMUT: *Den Feind beschreiben. „Türkengefahr” und europäisches Wissen über das Osmanische Reich 1450–1600*, Frankfurt–New York 2003.
- Humanista történetírók*, szerk. KLANICZAY TIBOR et al., Budapest 1977.
- HURMUZAKI, EUDOXIU (ed.): *Documente privitoare la istoria Românilor I/2: 1451–1575*, Bucuresti 1891.
- I diarii di Girolamo Priuli I* (Rerum Italicarum scriptores 24/3), a cura di ANTONIO MURATORI, Bologna 1912.
- I diarii di Marino Sanudo XVII, XXIX, XLI, XLIV*, a cura di FEDERICO STEFANI–GUGLIELMO BERCHE–NICOLÓ BAROZZI, Venezia 1886–1895.
- INALCIK, HALIL: *A Case Study in Renaissance Diplomacy: the Agreement between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan*, Ottoman Diplomacy. Conventional or Unconventional? (ed. A. Nuri Yurdusev), New York 2004, 66–88.
- INALCIK, HALIL: *Ottoman methods of Conquest*, Studia Islamica 2 (1954) 103–129.
- IORGA, NICOLAE: *Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XVe siècle VI: 1501–1547*, Bucarest 1916.
- Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/2: 1535–1572*, kiad. BENITS PÉTER, Budapest 2003.
- IVÁNYI BÉLA: *Adalékok nemzetközi érintkezéseink történetéhez*, Történelmi Tár 1906, 139–151. 161–197. 321–367.
- JAITNER, KLAUS (Hg.): *Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenhofen 1592–1605 I–II* (Instructiones Pontificum Romanorum), Tübingen 1984.
- JÁSZAY PÁL: *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*, Pest 1846.
- JEFFERSON, JOHN: *The Holy Wars of King Wladislaw and Sultan Murad*, Leiden–Boston 2012.

- KANÁSZ VIKTOR: *Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén. Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)*, Budapest–Róma 2026.
- KANÁSZ VIKTOR: *Oláh Miklós tanúvallomása a Fráter György meggyilkolása kapcsán indított szentszéki vizsgálat során*, Közvetítő rendszerek, médiumok és hatalomgyakorlás a kora újkori Európában (szerk. B. Székely Dorottya Piroska–Kovács Dóra–Vida Bence–Virág Csilla), Budapest 2021, 65–76.
- KASZA, PETRUS (ed.): *Stephanus Brodericus: Epistulae* (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum 16), Budapestini 2012.
- KATONA, STEPHANUS: *Historia critica regum Hungariae XII*, Budae 1793.
- KÁROLYI ÁRPÁD: *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Budapest 1879.
- KÁROLYI ÁRPÁD: *Fráter György levelezése 1535–1551*, Budapest 1881.
- KENYERES ISTVÁN: *A Szapolyai-család birtokai 1526 előtt*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 73–97.
- Két tárgyalás Sztambulban. Hyeronim Laski tárgyalása a töröknél János király nevében – Habardinecz János jelentése 1528. nyári sztambuli tárgyalásairól* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5), kiad. BARTA GÁBOR–FODOR PÁL, Budapest 1996.
- KOLMER, LOTHAR: *Promissorische Eide im Mittelalter* (Regensburger Historische Forschungen 12), Kallmünz 1989.
- KOLODZIEJCZYK, DARIUSZ: *Ottoman-polish diplomatic relations (15th–18th century). An Annotated Edition of Abnames and Othe Documents*, Leiden–Boston–Köln 2000.
- KORPÁS ZOLTÁN: *V. Károly és Magyarország (1521–1538)*, Budapest 2008.
- KORPÁS ZOLTÁN: *Két ellenfél és a hostis naturalis (Fejezetek Szapolyai János és V. Károly közti diplomáciai kapcsolatokról 1532–1538)*, Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről, 195–226.
- KOSÁRY DOMOKOS: *A magyar külpolitika Mohács előtt*, Budapest 1978.
- KRETSCHMAYR HENRIK: *Gritti Lajos 1480–1534* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1901.
- KRUPPA TAMÁS: *A Jagellóktól a Szapolyaiakig. Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541)*, Akadémiai doktori értekezés (Ms. MTA diss.), Szeged 2024.
- KRUPPA TAMÁS: *A kereszt, a sas, és a sárkányfog. Törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)* (CVH II/5), Budapest–Róma 2014.
- KRUPPA TAMÁS: *Buda és Sztambul Róma szemével: Antonio Burgio és Lorenzo Campeggio jelentése a magyar–oszmán tárgyalásokról (1524–1526)*, Temetetlen Mohács, 155–163.
- KRUPPA TAMÁS: *Erdély és a Porta 1594–1597. évi békealkudozásainak történetéhez*, Századok 137 (2003) 603–651.
- KRUPPA TAMÁS: *Erdély és a Szentszék kapcsolatainak ismeretlen kérdésköréhez (Fabio Genga római tárgyalásai 1594 és 1596-ban)*, HK 117 (2004) 1166–1193.
- KRUPPA TAMÁS: *Megjegyzések a Bocskai-féle kiáltvány és Rimay János portai orációjának hátteréhez*, Lymbus. Magyarságtudományi Közlemények 2014, 17–38.

- KRUPPA TAMÁS: *Mi és mennyi veszett Buda alatt?* Tanulmányok Budapest múltjából XLII. „Buda oppugnata”: 1541 – Egy korszakhatár a magyar történelemben (szerk. B. Szabó János–Szvoboda Dománszky Gabriella), Budapest 2017, 61–76.
- KRUPPA TAMÁS: *Véence viharos vizeken (1499–1517)*, Világtörténet 11 [43] (2021) 639–646.
- Krzyżstóf Szydlowiecki *kancellár naplója 1523-ból*, kiad. ZOMBORI ISTVÁN, Budapest 2004.
- KUBINYI ANDRÁS: *A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt*, Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest 2001, 1–28.
- KUBINYI ANDRÁS: *A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt*, Mohács. tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából (szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc), Budapest 1986, 59–99.
- KUBINYI ANDRÁS: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete*, Budapest 2007.
- KUBINYI ANDRÁS: *Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526)*, Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve (szerk. Zombori István), Budapest 1996, 119–134.
- KUBINYI ANDRÁS: *Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526, Habsburg Mária*, Mohács özege. A királyné és udvara 1521–1531 (szerk. Réthelyi Orsolya et al.), Budapest 2005, 13–23.
- KUBINYI ANDRÁS: *Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon*, Studia professoris–professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára (szerk. Almási Tibor et al.), Budapest 2005, 165–195.
- KULCSÁR PÉTER (kiad.): *Krónikáink magyarul III/2*, Budapest 2007.
- LACZLAVIK GYÖRGY: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*, Pécs–Budapest 2014.
- LAKATOS BÁLINT: *A királyi diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526) II. rész. Adattár*, TSz 62 (2020) 281–362.
- LAKATOS BÁLINT: *A tatái országgyűlés és diplomáciai bálttere (1508–1510)*, A diplomácia választóján, 500 éve volt Tatán országgyűlés (szerk. László János), Tata 2010, 29–65.
- LAKATOS BÁLINT: *Andrea dal Burgo császári követ magyar- és csehországi missziója (1521–1523)*, Világtörténet 43 (2021) 581–628.
- LAKATOS BÁLINT: *Áttekintő jegyzék Andrea dal Burgo, Sigmund von Herberstein és Johann Schneidpeck követek jelentéseiről a magyar–cseh királyi udvarból (1521–1525)*, Acta Universitatis Szegediensis: acta historica 142 (2017) 91–139.
- LAKATOS BÁLINT (kiad.): *Habsburg diplomaták Magyarországon (1521–1526). Andrea dal Burgo, Johann Schneidpeck, Sigmund von Herberstein és társaik diplomáciai levelezése II. Lajos magyar és cseh király udvarából I–II* (MTE Okmánytárak), Budapest 2024.
- LJUBIĆ, SIMEON (ed.): *Commissiones et relationes Venetae I* (Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium 6), Zagabriae 1876.

- LUKINICH IMRE (szerk.): *A Podmanini Podmaniczky-család oklevéltára II*, Budapest 1939.
- LUKINICH IMRE: *Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez*, Századok 47 (1913) 94–109.
- Magyar gondolkodók. 17. század*, szerk. KLANICZAY TIBOR et al., Budapest 1979.
- Magyar Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comititalia regni Hungariae II: 1537–1545* (MHH III/2), szerk. FRAKNÓI VILMOS, Budapest 1875.
- Magyar történeti szöveggyűjtemény I: 1526–1790*, szerk. SINKOVICS ISTVÁN, Budapest 1968.
- Magyarország hadtörténete I* (szerk. VESZPRÉMY LÁSZLÓ), Budapest 2017.
- Magyarország melléktartományainak oklevéltára 1. A horvát végbelyek oklevéltára 1490–1527* (MHH I/31), szerk. THALLÓCZY LAJOS–HODINKA ANTAL, Budapest 1903.
- Magyarország melléktartományainak oklevéltára 3. Alsó-szlavóniai okmánytár 1244–1710* (MHH I/36), szerk. THALLÓCZY LAJOS–HORVÁTH SÁNDOR, Budapest 1912.
- MAJLÁTH BÉLA: *Maylád István 1502–1550* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1889.
- Mario Sanuto *Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai III*, közli WENZEL GUSZTÁV, Magyar Történelmi Tár 13 (1879).
- MATUZ JÓZSEF: *Bericht des Dragomans Qāsim über seine Mission beim ungarischen Königshof in Ofen*, Ural-Altaic Yearbook 60 (1988) 101–109.
- MATUZ JÓZSEF: *Der Verzicht Süleymâns des Prächtigen auf die Annexion Ungarns*, Ungarn Jahrbuch 6 (1974–1975) [1976] 38–46.
- MIKÓ GÁBOR: *Új források az 1519. évi magyar–oszmán fegyverszüneti egyezmény történetéhez* (Bélai Barnabás követjárása nyomán), Temetetlen Mohács, 121–153.
- MIKÓ GÁBOR: *Oszmánellenes hadjáratok lebetőségei a 16. század elején. Kísérlet Szrebernik, Szokol és Tessány várak visszabódítására 1513-ban*, Századok 154 (2020) 577–620.
- Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései*, ford. BARTONIEK EMMA, Budapest 1926.
- MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a bódolt Magyarországon I: 1572–1647* (Humanizmus és reformáció 26), Budapest 2002.
- Monumenta Antiquae Hungariae I: 1550–1579* (Monumenta Historica Societatis Iesu 101), ed. LADISLAUS LUKÁCS S.I., Romae 1969.
- MORO, FEDERICO: *Venezia nella tempesta 1499–1517. La crisi della Serenissima* (Le Guerre 128), Gorizia 2020.
- MUFFART, KARL AUGUST (Hg.): *Korrespondenzen und Aktenstücke zur Geschichte der politischen Verhältnisse der Herzoge Wilhelm und Ludwig von Bayern zu König Johan von Ungern IV*, München 1857.
- NEHRING, KARL: *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés (1605–1609)*, Századok 120 (1986) 3–50.
- NEMES GÁBOR: *VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brevői (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentsek kapcsolataihoz*. Források és távlatok, Magyarország és a

- Római Szentszék. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére (CVH I/8), szerk. Tusor Péter, Budapest–Róma 2012, 57–69.
- NEMES GÁBOR (kiad.): *Brevia Clementina. VII. Kelemen magyar vonatkozású brévéi (1523–1526)* (CVH I/12), Budapest–Róma 2015.
- NEMES GÁBOR: *Elszalasztott lebetősegek. VII. Kelemen pápa és II. Lajos országainak belpolitikája (1523–1526)*, Egyháztörténeti Szemle 15 (2014) 3–19.
- NEMES GÁBOR: *Pápai követek a Mohács előtti Magyarországon*, Századok 150 (2016) 369–385.
- NEMESKÜRTY ISTVÁN: *Elfelejtett évtized. Tíz esztendő magyar krónikája 1542–1552*, Budapest 1974.
- NEMESKÜRTY ISTVÁN: *Ez történt Mohács után: tudósítás a magyar történelem tizenöt esztendejéről, 1526–1541*, Budapest 1966.
- NEUMANN TIBOR (kiad.): *A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526)* (MTE Okmánytárak), Budapest 2012.
- NEUMANN TIBOR: *Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború, Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról* (MTE Értekezések), szerk. C. Tóth Norbert–Neumann Tibor, Budapest 2015, 103–153.
- NEUMANN TIBOR–C. TÓTH NORBERT–PÁLOSALVI TAMÁS: *Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról*, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs), Budapest 2019, 11–73.
- NORWICH, JOHN JULIUS: *Storia di Venezia. Dal 1400 alla caduta della Repubblica I–II*, a cura di Carlo Gottardi, Milano 1989.
- OBORNI TERÉZ: *Az ördögös barát. Fráter György (1482–1551)*, Pécs 2017.
- OSZKÁR ELEK: *Attila az olasz hagyományban*, BpSz 41 (1913) 156/442, 81–III.
- OTMAN, ELVIN: *The Role of Alvise Gritti within the Ottoman politics in the Context of the „Hungarian Question” (1526–1534)* (<http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0006109.pdf>. 2016. 07. 10).
- ÓVÁRY LIPÓT (kiad.): *III. Pál pápa és Farnese Sándor bíbornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezései (1535–1549)* (MHH I/16), Budapest 1879.
- PAPO, ADRIANO–NEMETH PAPO, GIZELLA: *Frate Giorgio Martinuzzi: cardinale, soldato e statista dalmata agli arbori del Principato di Transilvania*, Canterano 2017.
- PAPO, ADRIANO–NEMETH PAPO, GIZELLA: *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del Cinquecento*, Szombathely 2011.
- PAPO, ADRIANO–NEMETH PAPO, GIZELLA: *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la corona d'Ungheria*, Mariano del Friuli 2002.
- PAPP SÁNDOR: *A török béke kérdése a Dózsa-féle parasztháború idején*, Certamen III. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum Egyesület I. szakosztályában (szerk. Egyed Emese–Pakó László), Kolozsvár 2016, 229–243.

- PAPP SÁNDOR: *Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában*, Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére (szerk. Hausner Gábor), Budapest 2005, 493–518.
- PAPP SÁNDOR: *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében. (Vázlat és adatbázis)*, Aetas 33 (2018) 4, 86–99.
- PAPP SÁNDOR: *Die Verleibungs-, Bekräftigungs- und Vertragskunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung*, Wien 2003.
- PAPP SÁNDOR: *Három török dokumentum Barcsai Ákos erdélyi fejedelem hatalomra kerüléséről*, Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis. Sectio Humana 1989–1990, 21–31.
- PAPP SÁNDOR: *Homonnai Drugeth Bálint fellépése Bocskai örököseként*, Studia Caroliensia 7 (2006) 133–152.
- PAPP SÁNDOR: *Homonnai Drugeth Bálint, Rákóczi Zsigmond és Báthory Gábor küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben*, Századok 142 (2008) 808–848.
- PAPP SÁNDOR: *II. Murád szultán és I. Ulászló lengyel és magyar király 1444. évi békekötése*, Acta Historica Szegediensis: Acta historica 109, Szeged 1999, 47–62.
- PAPP SÁNDOR: *Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban*, Keletkutatás (2011) 25–72.
- PAPP SÁNDOR: *Magyarország és az Oszmán Birodalom (a kezdetektől 1540-ig)*, Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében (szerk. Zombori István), Budapest 2004, 37–90.
- PAPP SÁNDOR: *Török szövetség–Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*, Budapest 2014.
- PÁLFFY GÉZA: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században* (História könyvtár. Monográfiák 27), Budapest 2010.
- PÁLOSFALVI TAMÁS: *A bánok helye a királyság kormányzati struktúrájában. Királyi hatalom és területi különkormányzat, 1435–1526*, A horvát–magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra (főszerk. Fodor Pál–Soksevič Dénes), Budapest 2015, 132–139.
- PÁLOSFALVI TAMÁS: *Bajnai Both András és a szlavón bánság. Szlavónia, Európa és a törökök, 1504–1513*, Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére (Analecta mediaevalia 3), szerk. Neumann Tibor–Rácz György, Budapest–Piliscsaba 2009, 251–300.
- PANAITE, VIOREL: *The Legal and Political Status of Wallachia and Moldavia in Relation to the Ottoman Porte*, The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries (ed. Gábor Kármán–Lovro Kunčević), Leiden–Boston 2013, 9–43.
- PANAITE, VIOREL: *The Ottoman Law of War and Peace. The Ottoman Empire and Tribute Payers*, New York 2000.
- PEDANI, MARIA PIA: *Beyond the Frontier: the Ottoman–Venetian Border in the Adriatic Context from the Sixteenth to the Eighteenth Centuries*, Zones of fracture in Modern

- Europe, Baltic Countries-Balkans-Northern Italy (ed. Almuth Bues), Wiesbaden 2005, 45–60.
- PEDANI, MARIA PIA: *Breve storia dell'Impero Ottomano*, Roma 2006.
- PEDANI, MARIA PIA: *Dalla frontiera al confine* (Quaderni di Studi Arabi. Studi e testi 5), Roma 2002.
- PEDANI, MARIA PIA: *I Turchi e il Friuli alla fine del Quattrocento*, Memorie storiche forogiuliesi 74 (1994) 203–224.
- PEDANI, MARIA PIA: *In nome del gran signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*, Venezia 1994.
- PEDANI, MARIA PIA: *La dimora della pace. Considerazioni sulle capitulazioni tra paesi islamici e l'Europa*, Venezia 1996.
- PEDANI, MARIA PIA: *Venezia. Porta d'Oriente*, Bologna 2010.
- PELLEGRINI, MARCO: *La crociata nel Rinascimento. Mutazioni di un mito 1400–1600*, Firenze 2014.
- PERJÉS GÉZA: *Az országút szélére vetett ország*, Budapest 1975.
- PERJÉS GÉZA: *Mohács*, Budapest 1979.
- PERJÉS GÉZA: „Szulejmáni ajánlat” vagy „szakaszos bódítás”? Vita Fodor Pállal egy közel-múltban megjelent könyv kapcsán, HK 114 (2001) 486–501.
- PERTUSI, AGOSTINO: *I primi studi in Occidente sull'origine e la potenza dei Turchi*, Studi Veneziani 12 (1970) 465–552.
- POUMARÈDE, GÉRAUD: *Il Mediterraneo oltre le crociate. La guerra turca nel Cinquecento e nel Seicento tra leggende e realtà* (a cura di Frédéric Ieva), Milano 2011.
- PRAY, GEORGIUS: *Annales regum Hungariae V*, Vindobonae 1770.
- PRAY, GEORGIUS: *Epistulae procerum regni Hungariae I–II*, Posoniae 1806.
- PRODI, PAOLO: *Il sacramento del potere. Il giuramento politico nella storia costituzione dell'Oriente*, Bologna 1992.
- PRODI, PAOLO: *Il sovrano pontefice. Un corpo e due anime: la monarchia papale nella prima età moderna*, Bologna 2006.
- PUSKÁR ANETT: *Szapolyai János és Perényi Péter*, Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről, 295–314.
- RÁZSÓ GYULA: *Buda, Bécs, Velence: az európai–török viszony katonai és politikai problémái (1521–1532)*, HK 20 (1973) 661–682.
- REUSNER, NICOLAUS (ed.): *Epistolarum Turcicarum IV*, Francoforti ad Moenum 1598.
- SATHAS, CONSTANTINOS, N.: *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge IX*, Paris 1890.
- SCHAENDLINGER, ANTON C.: *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Vasallen, Militäbeamte, Beamte und Richte aus dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv zu Wien I/2*, Wien 1986.
- SETTON, KENNETH: *The Papacy and the Levant III: 1204–1571*, Philadelphia 1984.
- SIMON ZSOLT: *Szapolyai János familiárisainak egy lapstroma 1531-ből*, Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről, 315–332.

- SIMONYI ERNŐ (kiad.): *Magyar történelmi okmánytár: londoni könyv- és levéltárakból 1521–1717* (MHH I/5), Budapest 1859.
- Somogyi Ambrus: *História Magyar- és Erdélyország dolgairól I* (szerk. KALOTAI NOÉMI–SZEDELÉDI ZSOLT), Máriabesnyő 2013.
- SÖRÖS PONGRÁC: *Statileo János életéhez*, A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre, Pannonhalma 2016, 3–56.
- SÖRÖS PONGRÁC: *Vérancsics Antal az erdélyi udvarnál*, Magyar Sion 35 [11] (1897) 898–923.
- SPANDUGINO, THEODORO: *Commentarii dell'origine de principi Turchi*, Fiorenza 1551.
- SZABOLCSI JÓZSEF: *Az 1539–1541. évi rendi mozgalom oka és célja*, Századok 104 (1970) 300–321.
- SZABÓ PÉTER: *Szapolyai János kézsókja*, Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára (szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter), Budapest 2007, 31–36 (elektronikus dokumentum).
- SZAKÁLY FERENC: *A mohácsi csata*, Budapest 1975.
- SZAKÁLY FERENC: *A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*, Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából (szerk. Rúzsás Lajos), Budapest 1986, 11–57.
- SZAKÁLY FERENC: *Magyar adóztatás a török bódoltságban*, Budapest 1981.
- SZAKÁLY FERENC: *Vesztőhely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534*, Budapest 1986.
- SZALAY LÁSZLÓ: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-dik században*, Pest 1859.
- SZALAY LÁSZLÓ (kiad.): *Vérancsics Antal összes munkái II, VI* (MHH II/3, 9), Budapest 1857–1860.
- SZÁNTÓ IMRE: *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várhaborúk*, Budapest 1985.
- Szerémi György: *Magyarország romlásáról*, bev. SZÉKELY GYÖRGY, Budapest 1979.
- SZOPORI NAGY IMRE (kiad.): *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVII. századokból* (MHH II/31), Budapest 1881.
- SZOVÁK MÁRTON: *Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához*, Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről (szerk. Domokos György–W. Somogyi Judit–Szovák Márton), Budapest 2020, 197–215.
- SZ. SIMON ÉVA: *A bódoltságon kívüli „bódoltság”: Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*, Budapest 2014.
- Sztárai Mihály: *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról*, kiad. TÉGLÁSY IMRE, Budapest 1985.
- Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről* (Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica 13/3), szerk. BALOGH JUDIT, Miskolc 2008.
- TEISZLER ÉVA: *Török várak – magyar várak. Status quo a hadszíntéren és a Jagelló-kori oszmán–magyar békeszerződésekben*, Aetas 33 (2018) 4, 100–107.

- Temetetlen Mobács. Az 1526. és az 1687. évi csata új kutatási eredményei* (szerk. VARGA SZABOLCS), Budapest 2024.
- THALLÓCZY LAJOS: *Csömöri báró Zay Ferencz* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1885.
- THEINER, AUGUST (ed.): *Vetera monumenta historica sacram Hungariam illustrantia II: 1352–1526*, Romae 1860.
- THEINER, AUGUST (ed.): *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae I: 1410–1572*, Romae 1861.
- THEUNISSEN, HANS PETER ALEXANDER: *Ottoman–Venetian Diplomats: The Abdnames*, Electronic Journal of Oriental Studies I/2, Utrecht 1998.
- THÚRY JÓZSEF: *A török bódítás kezdete Magyarországon*, Századok 27 (1893) 559–584.
- TÍMÁR CSENGE: *Egy keleti specialista első útja. Antonio Rincón 1522–1523-as követjárása a Magyar és a Lengyel Királyságban*, Belvedere Meridionale (2023) 3, 72–95.
- TOLDY FERENC (kiad.): *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája I–III: 1490–1552* (MHH II/14), Budapest 1863–1876.
- TÓTH PÉTER (kiad.): *A lengyel Királyi Kancellária Liber legationum sorozatának magyar vonatkozású iratai II: 1526–1541*, Miskolc 2003.
- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Megjegyzések a „szulejmáni ajánlathoz” (a török Porta magyarországi politikája 1526–1529)*, Acta Universitatis Szegediensis: acta historica 86 (1988) 31–39.
- Török-magyarkori Állam-okmánytár IV* (Török-magyarkori Történelmi Emlékek I/6), szerk. SZILÁDY ÁRON–SZILÁGYI SÁNDOR, Budapest 1879.
- TÖRÖK PÁL: *I. Ferdinánd konstantinápolyi béketárgyalásai 1527–1547* (Értekezések a történeti tudományok köréből 24/2), Budapest 1930.
- Török történetírók I–II*, ford. THÚRY JÓZSEF, Budapest 1893–1896.
- TURBA, GUSTAV (ed.): *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania) III*, Wien 1895.
- TUSOR PÉTER: *A barokk pápaság*, Budapest 2004.
- TUSOR PÉTER: *Monumenta és Collectanea. Magyar kutatások a Vatikánban (1881–2021)* (CVH I/20), Budapest–Róma 2022.
- TUSOR PÉTER–NEMES GÁBOR (kiad.): *Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1426–1605)* (CVH I/7), Budapest–Róma 2011.
- VAJDA GYÖRGY: *Tubero Lajos történetíró*, Budapest 1909.
- VARGA SZABOLCS: *A Maylád-féle lázadás történetének kritikai vizsgálata*, Grastyán Endre Szakkollégium. Tanulmánykötet 2 (szerk. Mátyás Balázs), Pécs 2001, 277–293.
- VARGA SZABOLCS: *Adalékok a Zrínyi család felemelkedéséhez. A Karlovics örökség, Zrínyi Miklós élete és öröksége. A 2008. november 7–8-án Zrínyi Miklós születésének 500. évfordulója alkalmából Szigetváron rendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövege* (szerk. Varga Zoltán), Szigetvár 2010, 4–27.
- VARGA SZABOLCS: *Hatalom és reprezentáció János király udvarában*, Egy elfeledett magyar királyi dinasztia, 285–309.

- VARGA SZABOLCS: *Leónidasz a végvidéken. Zrínyi Miklós (1508–1566)*, Pécs 2016.
- VERCELLIN, GIORGIO: *Istituzioni del mondo musulmano*, Torino 2002.
- VERESS, ANDREI (pub.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești I: 1527–1572*, București 1929.
- VERESS ENDRE: *Izabella királyné* (Magyar Történeti Életrajzok), Budapest 1901.
- VERESS ENDRE: *Rorario Jeromos magyarországi pápai követ jelentése Budáról, 1539 december 18-ikáról*, Történeti Szemle 1 (1912) 2, 237–240.
- VÉBER ZOLTÁN: *Hunyadi János törökellenes politikája 1444–1456*, PhD-értekezés, Debrecen 2025.
- VIALLO, MARIE: *Guerre e paci veneto-turche dal 1453 al 1573, Guerra e pace nel Rinascimento*, Atti del XV Convegno Internazionale dell'Istituto Petrarca (Chianciano–Pienza 14–17 luglio 2003) (a cura di Luigi Secchi Tarugi), Firenze 2005, 47–60.
- VILLAIN-GANDOSSI, CHRISTIANE: *Le Méditerranée aux XIIe–XVIe siècle*, London 1983.
- VISCEGLIA, MARIA ANTONIETTA: *Riti di corte e simboli della regalità. I regni d'Europa e del Mediterraneo dal medioevo all'età moderna*, Roma 2009.
- V. KOVÁCS SÁNDOR (kiad.): *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század*, Budapest 1971.
- WENZEL GUSZTÁV (kiad.): *Szerémi György emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543* (MHH II/1), Pest 1857.
- WREDE, ADOLF (Hg.): *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V, II* (Deutsche Reichstagsakten. Jüngere Reihe 2), Göttingen 1896.
- Zay Ferenc: *Az Lándorfejűvár elveszésének oka e vót és így esött*, kiad. SZAKÁLY FERENC–KOVÁCS ISTVÁN, Budapest 1980.
- Zay Ferenc: *János király árultatása – Kis Péter: Magyarázat – [Bánffy György] Második János... török császárhoz menetele* (Régi Magyar Könyvtár. Források 5), kiad. BESSENYEI JÓZSEF, Budapest 1993.

RÖVIDÍTÉSEK

BpSz	Budapesti Szemle
CAV	Collectanea Archivi Vaticani
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
EOE	Erdélyi Országgyűlési Emlékek
HK	Hadtörténelmi Közlemények
LK	Levéltári Közlemények
MKSz	Magyar Könyvszemle
MOE	Magyar Országgyűlési Emlékek
MÖStA	Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs
Ms. MTA diss.	KRUPPA TAMÁS: <i>A Jagellóktól a Szapolyaiakig. Két évtized a Magyar Királyság történetéből (1519–1541)</i> , Akadémiai doktori értekezés, Szeged 2024.
MTE	Magyar Történelmi Emlékek
TSz	Történelmi Szemle

INDEX

- Adorján, VI. (Adriano Florensz) 69. 79.
 Ahmed 20.
 Ahmed 25. 26.
 Ahmed 161.
 Ahmed, I. 108.
 Albert, I. (Habsburg) 125.
 Aldobrandini, Gianfrancesco 12. 109. 125.
 239.
 Aleandro, Girolamo 178. 179.
 Ali 21.
 Ali 215.
 Anna (Jagelló) 109.
 Apaffy Mihály, I. 249. 250. 256.
 Attila 129.
- Bachy *lásd* Bácsi
 Bagno, Ludovico da 48.
 Bajezid, I. 138.
 Bajezid, II. 17. 18. 19. 20. 25. 33. 34. 35. 36.
 37. 40. 42. 47. 50. 52. 56. 57. 65. 225.
 259. 260. 276. 277. 278. 279. 280. 281.
 284.
 Bakóc Tamás 21. 22. 23. 24. 44. 45.
 Balassa Imre 196. 199.
 Bácsi (Bachy) Ferenc 75. 76. 119.
 Báli 83. 89. 121. 122. 163. 164.
 Bánffy család 76.
 Bánffy György 222.
 Bánffy Jakab 75.
 Barcsai Ákos 181.
 Bárdi István 75.
 Báthory család 176.
 Báthory István, somlyói 129. 253. 257.
 Báthory István 75. 125.
- Báthory Miklós 255.
 Báthory Zsigmond 177. 210. 219. 222.
 Batthyányi Orbán 76.
 Beatrix (Aragóniai) 65. 69.
 Behrám 7. 30. 37. 40. 47. 49. 51. 52. 53.
 54. 55. 57. 58. 61. 66. 76. 77. 85. 86. 87.
 89. 260.
 Béla, III. (Árpád-házi) 227.
 Béla, IV. (Árpád-házi) 240.
 Bélai Barnabás 21. 22. 25. 26. 43. 44. 48.
 50.
 Beriszló Péter 32. 40.
 Bethlen Farkas 143. 145. 147. 148. 149.
 150. 152. 154. 155. 156. 158. 161. 183. 216.
 217. 219. 222. 226. 227. 248. 249. 250.
 251. 252. 255. 256.
 Bethlen Gábor 108. 139. 185. 250.
 Bocskai István 108. 210. 239.
 Bogdán, III. 278.
 Bon, Alvise 46. 48. 49. 59. 60.
 Bornemissza Tamás 238.
 Boza Benedek 189. 190. 191. 197.
 Brankovics György, 245.
 Brodaries István 73. 75. 90. 92. 94. 96.
 128. 131. 132. 133. 134. 149. 150. 157. 261.
 Brutus János Mihály 161.
 Burgio, Giovanni Antonio del 15. 22. 24.
 40. 45. 68. 69. 71. 72. 79. 80. 81. 83.
 84. 85. 86. 87. 88. 89. 160. 170. 261.
 Burgo, Andrea dal 45. 61. 63. 77. 80. 81.
- Campeggio, Lorenzo 15. 69. 71. 72. 79.
 81. 82. 84. 85. 86. 89. 158. 206.
 Casali, Giorgio 93. 94. 95. 136.

- Castaldo, Giambattista 231. 239.
 Cavalli, Marin di 256.
 Centorio, Ascanio 52. 53. 66.
 Cervini, Marcello 206.
 Cesarini, Giuliano 21.
 Choron András 196.
 Czarnkowski, Andrzej 201. 204. 205.
 Czernovich Mihály 251.
 Czibak Imre 106. 122. 123. 124. 126. 127.
 128. 129. 130. 163.
 Czobor Márton 21.

 Császár Mihály 76.
 Csorba Ferenc 91.

 De'Musi *lásd* Veneziano
 D'Ungaria, Nicolo 45. 46.
 Dalmady János 228.

 Dzsélálzáde 217. 219. 221. 224. 243.
 Dzsem 56.

 Eck, Leonhard von 110. 111. 113. 118.
 Eszéki János 189. 191. 193. 196. 197. 199.
 200. 202. 204. 205. 206.

 Farnese, Alessandro 195. 197. 206.
 Ferdi 235. 243.
 Ferdinánd, I. (Habsburg) 9. 12. 13. 32. 59.
 60. 62. 63. 66. 67. 69. 70. 73. 77. 81. 83.
 88. 95. 96. 97. 100. 101. 102. 103. 104.
 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 113.
 114. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125.
 126. 127. 128. 132. 133. 140. 141. 142.
 149. 150. 157. 158. 159. 160. 162. 163.
 164. 165. 166. 170. 171. 172. 173. 174.
 175. 176. 177. 178. 179. 180. 184. 185.
 186. 187. 188. 189. 192. 193. 195. 196.
 197. 200. 206. 208. 211. 212. 220. 225.
 228. 232. 233. 235. 240. 261. 263. 264.
 265. 267. 272. 273.
 Ferenc, I. (Valois) 25. 27. 46. 98. 99. 142.
 176. 189.

 Forgách Ferenc 53. 163. 222. 223. 226. 266.
 267.
 Forgách Simon 255.
 Frangepán Ferenc 118. 129. 130. 148. 165.
 166. 187. 192. 193. 196.
 Frangepán Gergely 53.
 Frangepán Kristóf 79.
 Fráter György 135. 163. 165. 167. 168. 175.
 177. 181. 187. 188. 189. 179. 191. 194.
 196. 197. 198. 202. 205. 206. 210. 211.
 214. 215. 216. 219. 220. 221. 222. 224.
 225. 226. 228. 229. 230. 231. 232. 233.
 235. 236. 237. 238. 240. 247. 265. 266.
 267. 268.
 Frigyes, II. (Wittelsbach) 110.
 Fülöp, II. (Habsburg) 12.

 Genga, Fabio 169.
 Gerendi Péter 211.
 Gergely, XIII. (Hugo Boncompagni)
 109.
 Giberti, Giovanni 42.
 Giovio, Paolo 94. 97. 163. 164.
 Giustinian, Nicolo 24. 25. 26.
 Gritti, Andrea 58. 95. 168.
 Gritti, Lodovico 95. 96. 112. 113. 115. 116.
 118. 119. 130. 142. 145. 146. 148. 150.
 155. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168.
 169. 174. 180. 181. 183. 189. 191. 194.
 246. 267.
 Guidoto, Vincenzo 60.

 György (Wettin) 170.
 Gyulay Márton 253.

 Habsburg-ház 64. 70. 82. 88. 98. 101. 104.
 107. 108. 113. 117. 125. 126. 137. 141. 153.
 172. 173. 174. 175. 176. 177. 180. 182. 183.
 208. 239. 250. 260. 262. 268. 271. 272.
 Henrik, VIII. (Tudor) 69. 121.
 Hobordanecz János 126. 171.
 Homonnai György 210.
 Hős László 192.

- Ibrahim 83. 88. 92. 83. 95. 96. 97. 116. 121. 135. 136. 137. 153. 155. 162. 163. 165. 166. 167. 235.
- István, Nagy, I. 244.
- Istvánffy Miklós 208. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 223. 226. 227. 229. 239. 242.
- Iszkender *lásd* Nagy Sándor
- Ismáil (Sophis; Szofi), I. 25. 26. 37. 38. 39. 55. 154.
- Izabella (Jagelló) 12. 165. 173. 175. 176. 177. 178. 183. 195. 199. 202. 203. 204. 208. 209. 211. 214. 215. 216. 217. 219. 220. 224. 225. 227. 228. 229. 230. 233. 236. 238. 239. 240. 264. 271.
- Jahjaoglu Mohamed 216. 227. 246.
- János Zsigmond (Szapolyai) 112. 130. 134. 135. 137. 139. 140. 141. 150. 158. 160. 165. 166. 167. 173. 174. 175. 181. 184. 185. 186. 188. 187. 191. 193. 194. 195. 198. 199. 200. 201. 202. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 235. 236. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 265. 266. 268.
- János, I. (Szapolyai) 8. 9. 12. 13. 15. 34. 39. 40. 41. 75. 76. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 205. 206. 207. 211. 212. 213. 218. 223. 224. 226. 228. 234. 235. 236. 237. 238. 240. 241. 243. 244. 246. 247. 248. 250. 251. 252. 258. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 270. 271. 272. 273.
- Jozefics Ferenc 110.
- Julianus 109.
- Junusz 193.
- Kamal *lásd* Kemál
- Karlovcics *lásd* Korbáviai
- Károly (Orléans) 176.
- Károly, V. (Habsburg) 22. 27. 46. 47. 57. 58. 63. 64. 65. 70. 71. 82. 83. 87. 88. 101. 102. 104. 110. 131. 142. 143. 153. 154. 161. 163. 165. 168. 176. 189. 192. 266.
- Károly, VIII. (Valois) 49.
- Kászim 228.
- Kászim 40.
- Kászim (Kászon) 92. 93. 94. 95. 96. 98. 126. 133. 160. 194. 261.
- Katalin (Aragóniai) 69.
- Kelemen, VII. 15. 45. 61. 62. 63. 65. 66. 69. 70. 77. 80. 81. 83. 85. 88. 89. 101. 102. 107. 108. 109. 110. 129. 131. 252. 263. 270. 271.
- Kelemen, VIII. (Ippolito Aldobrandini) 11. 12. 13. 109. 125. 169. 239. 272.
- Kemál (Kamal) 48.
- Kis Péter 132.
- Kishorvát János 34.
- Kolozsvári Diósi Pál 249.
- Komora, Andreas 230. 234.
- Korbáviai [Karlovcics] János 32. 39. 40. 170.
- Korkud 20.
- Köprülü Mehmed 181.
- Lajos, II. (Jagelló) 6. 9. 15. 34. 36. 37. 38. 39. 41. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 53. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 66. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 76. 77. 78. 79. 81. 82. 83.

85. 86. 87. 88. 90. 91. 92. 94. 96. 97.
98. 99. 109. 112. 120. 128. 131. 134. 135.
136. 137. 138. 140. 141. 142. 149. 151.
157. 160. 161. 239. 260. 261. 262. 263.
- Lajos, X. (Wittelsbach) 107. 110.
- Laki László 75.
- Łaski, Hieronim 34. 91. 93. 96. 98. 99.
100. 102. 103. 104. 105. 106. 108. 109.
110. 111. 112. 115. 116. 117. 118. 119. 120.
121. 122. 124. 126. 130. 131. 132. 133. 134.
135. 136. 138. 140. 142. 148. 149. 150.
155. 156. 157. 158. 160. 167. 171. 182. 183.
184. 186. 188. 190. 194. 203. 212. 225.
235. 247. 248. 252. 261. 262. 263. 264.
269. 270.
- László, V. (Habsburg) 125.
- Lázár 204.
- Lazarevics István 245.
- Leó, I., Nagy Szent 129.
- Leó, X. (Giovanni de' Medici) 15. 20. 21.
24. 27. 42. 46. 47. 50. 57. 58. 67.
- Loboczki Mátyás 162.
- Lomnici Horvát János 76.
- Loredan, Leonardo 279. 282.
- Luther Márton 28.
- Lüfti 154. 191. 200. 201. 203. 204. 205.
207. 208.
- Magyar Miklós 93. 96.
- Mahmud 216.
- Mahmud 215. 220. 221.
- Majlád István 161. 164. 193. 196. 198. 199.
200. 201. 202. 203. 204. 205. 207. 208.
209. 210. 211. 212. 213. 225. 226. 231. 232.
236. 239. 246. 265. 272.
- Mária (Habsburg) 53. 69. 71. 72. 74. 76.
86. 87. 94.
- Márkházi Pál 210.
- Marsupino, Francesco 73.
- Martonfalvai Imre 224.
- Massaro, Francesco 30. 38. 39. 40. 55.
83. 88.
- Mátyás, I. (Hunyadi) 18. 19. 53. 56. 65. 260.
- Mazza, Antonio 194. 211.
- Mehmed 216.
- Mehmed 228.
- Mehmed 39. 40.
- Mehmed 39.
- Mignanelli, Fabio 15. 134. 178. 179. 180.
181. 182.
- Mihajogli Mehmed 39.
- Miksa, I. (Habsburg) 22. 25. 26. 29. 33.
47. 62. 65. 67.
- Miksa, II. (Habsburg) 222. 250. 251. 253.
254. 273.
- Minio, Marco 36. 44. 45. 46. 47. 50. 51.
58.
- Mohamed 100. 129. 148.
- Mohamed, II. 19. 35. 102.
- Móré Fülöp 51. 55.
- Móré László 121.
- Morone, Giovanni 15. 178. 179.
- Morosini, Domenico 12. 184. 185. 190.
191. 207. 223. 226. 228. 234. 237.
- Murád, II. 245.
- Musztafa 51. 58. 99. 100.
- Nagy Sándor Iszkender 152.
- Navarra, Francesco de 27.
- Nesri 245.
- Nisowski, Stanislas 253.
- Nusirván 145. 152.
- Nyáry Lőrinc 232.
- Opaliński, Piotr 133.
- Orio, Lorenzo 30. 37. 42. 51. 58. 59. 60.
61. 62. 63.
- Orsini, Giulio 195.
- Pál, III. (Alessandro Farnese) 15. 154.
178. 181. 188. 189. 192. 206. 270. 271.
- Pasqualigo, Pietro 33. 34. 35. 282. 283.
- Pecsevi 152.
- Pemflinger, Mark 165.
- Perényi Ferenc 161. 162. 227.

- Perényi Péter 53. 108. 116. 126. 143. 145.
 146. 147. 148. 152. 153. 155. 156. 158.
 161. 162. 163. 164. 165. 192. 196. 239.
 Petrovics Péter 163. 197. 202. 205. 211.
 214. 215. 230. 231. 232. 233. 235.
 Piso, Jacobus 77. 78. 82.
 Porembski, Piotr 12. 214. 217. 219. 226.
 230. 234.
 Radics Bosics 105.
 Radu, VII. 203.
 Raguzai Félix 35. 283.
 Rákóczy György, II. 181.
 Rákóczy Zsigmond 210.
 Reusner, Nicolaus 113. 114. 116. 120. 147.
 148. 155.
 Rimay János 109.
 Rincón, Antonio 98. 99. 179.
 Roggendorff, Wilhelm von 239.
 Rorario, Girolamo 15. 150. 158. 180. 181.
 182. 187. 188. 193. 194. 195. 197. 198.
 202.
 Rudolf, II. (Habsburg) 108. 113.
 Rüsstem 11. 12. 190. 191. 207. 208. 215.
 216. 217. 223. 224. 225. 226. 227. 228.
 229. 230. 233. 234. 237. 265. 268.
 Salamanca 178.
 Sanuto, Marino 25. 28. 50. 54. 55. 96.
 Schneitpeck, Johann 61. 80. 81.
 Schönberg, Nicolaus 45.
 Schwendi, Lazarus von 256.
 Somogyi Ambrus 216. 217. 225.
 Sophis *lásd* Iszmáil
 Soranzo, Giacomo 168. 250. 253. 255.
 Soria, Bernardo de 129.
 Spandugino [Spandounes], Theodoro 41.
 42. 43. 52. 56.
 Sprowa, Stanislas de 80. 81. 82. 86.
 Statileo János 82. 83. 175. 185. 187. 189.
 190. 192. 195.
 Sternberg, Albrecht von 107.
 Szalaházi Tamás 121. 122. 127. 129. 155.
 162.
 Szalánczi János 205.
 Szalkai László 53. 83. 84. 85. 87.
 Szántó [Arator] István 109.
 Szapolyai Borbála 174.
 Szapolyai család 45. 175. 266. 271.
 Szapolyai György 53. 151.
 Szelim, I. 9. 19. 20. 21. 22. 23. 25. 26. 27.
 28. 29. 30. 31. 34. 35. 36. 41. 42. 43.
 44. 45. 47. 49. 48. 49. 50. 54. 55. 56.
 57. 61. 65. 82. 90. 91. 140. 154. 185.
 225. 243. 253. 254. 259. 260. 269. 273.
 282. 283.
 Szelim, II. 248. 256. 284.
 Szerémi György 39. 41. 53. 91. 92. 116.
 117. 118. 141. 143. 143. 144. 145. 146.
 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 155.
 156. 157. 160. 167. 189. 190. 191. 194.
 195. 197.
 Szinán 199. 201. 202. 203. 204. 205. 208.
 210. 212. 225.
 Szofi *lásd* Iszmáil
 Szulejmán, I. 7. 8. 9. 12. 13. 30. 31. 32. 33.
 34. 36. 37. 38. 39. 40. 42. 43. 44. 47.
 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59.
 60. 62. 63. 64. 66. 76. 82. 83. 85. 88.
 90. 91. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 100. 101.
 102. 103. 105. 106. 107. 108. 109. 110.
 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119.
 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128.
 129. 130. 131. 132. 134. 135. 136. 137. 138.
 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146.
 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154.
 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163.
 164. 166. 167. 168. 170. 171. 172. 173.
 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181.
 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189.
 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197.
 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206.
 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214.
 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223.
 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231.

232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239.
240. 241. 242. 243. 244. 245. 246.
247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254.
255. 256. 257. 259. 260. 261. 262. 263.
264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271.
272. 273.
Szydłowiczki, Krzysztof 60. 71. 90.
- Tarnowski, Jan 182.
Telegdi István 23.
Thoroczkai Ferenc 249.
Thurzó Elek 104. 105. 106. 134.
Timur Lenk 138.
Tolnay Miklós 132.
Tomicki, Piotr 21. 22.
Tomori Pál 53. 79. 88. 89. 92. 261.
Török Bálint 161. 164. 181. 197. 208. 232.
239.
Tubero, Ludovico 53. 54. 86.
Tumánbáj 27. 28.
Tvrčko, II. 42.
- Újlaki Lőrinc 40. 151.
Ulászló, I. (Jagelló) 68. 85.
Ulászló, II. (Jagelló) 17. 19. 20. 21. 25. 24.
26. 27. 33. 34. 35. 36. 45. 65. 68. 69.
129. 149. 275. 281.
- Várdai Pál 51. 92. 115. 116. 117. 118. 119.
124. 126. 127. 129. 130. 132. 143. 144.
145. 146. 147. 148. 152. 153. 155. 156.
158. 161. 206.
- Veneziano de'Musi, Agostino 153.
Venier, Tommaso 27.
Verancsics Antal II. 101. 102. III. 112. 118.
124. 125. 126. 156. 157. 180. 185. 190.
195. 197. 199. 202. 203. 204. 205. 206.
207. 210. 213. 227. 247.
Vio, Tommaso de 69. 79.
Vlad, V. 278.
- Weissenfelder, Johann 108. 110.
Werbőczy István 67. 76. 120. 151. 163.
189. 191. 193. 196. 197. 199. 200. 202.
204. 205. 206.
Wese, Johann 163. 165.
Winzerer, Gaspar 107.
- Zamoyski, Jan 175.
Zay Ferenc 40. 42. 43. 44. 46. 49. 50.
51. 76. 80. 129. 260.
Zen, Pietro 95. 96.
Zermegh János 163.
Zrínyi család 32. 36. 63.
Zrínyi Miklós 40.
- Zsigmond, I. (Jagelló) 20. 21. 71. 77. 82.
83. 84. 86. 87. 100. 101. 103. 106. 107.
111. 131. 139. 170. 171. 173. 174. 175. 182.
183. 186. 189. 192. 196. 221. 232. 240.
261. 270. 271. 275. 278.

SUMMARY

The book covers the history of the Kingdom of Hungary between 1519 and 1541 in four chapters. The analysis presented in the book is based on newly discovered sources, a re-reading of previously published diplomatic correspondence, and the specialist literature. It takes an unusual perspective, and therefore offers explanations of events that differ significantly in some cases from the conventional interpretations.

Chapter I discusses how the Porte sought to expand its sphere of influence at the expense of the Kingdom of Hungary from the reign of Ottoman Sultan Bayezid II onwards. To achieve this goal, it attempted to bring Croatia under its rule. The Porte's pretext for this was that the Ottoman-Hungarian peace treaties – starting with the reign of King Matthias of Hungary – allowed Turkish troops attacking Venetian and Austrian territories to pass freely through Croatian territories, provided they did not destroy the territory of the Kingdom of Hungary. In addition to the intention to expand, the need to secure the conquered Bosnian territories militarily may also have played a role, as did the increasingly powerful Habsburg presence in Croatia, which was considered a threat by the Ottomans. The Porte claimed that it was entitled to compensation for the damage it had suffered during the raids. This claim was linked to the granting of permission for the aforementioned passage through Croatia to northern Italy and the Austrian territories.

Accepting this compensation would have meant accepting taxation from the perspective of the Kingdom of Hungary. Such taxation would have been unthinkable without submission. Tax payment [and submission] was initially demanded only from Croatia – for example, when Croatian territories were excluded from the Hungarian-Ottoman peace in 1511, even though Croatia was also under the rule of the Hungarian king – but later it was also expected from the Kingdom of Hungary. Sultan Bayezid had already made demands regarding tax payments (vassalage), and negotiations aimed at extending the expiring peace treaty dragged on for years after 1510 for this very reason. When the peace was extended (1511), the sultan made further demands, and it was

only after his death, under his son Selim, that a very short-lived agreement was reached. The new sultan, who ascended the throne in 1512, was also unwilling to extend the armistice agreement for several years. He refused to include the Christian powers that had been part of previous treaties in the peace agreement and openly demanded taxes. This clearly stated demand from 1518 – which his father had already made in relation to Croatia – has come to light thanks to previously unknown Venetian diplomatic reports. These claims are supported by contemporary Hungarian historical tradition, which refers to the same demand in 1519. Modern Hungarian historiography unfamiliar with the Venetian sources does not consider this information to be reliable, and furthermore, it links these demands to Selim's successor, Suleiman, and to Behram Cavus, Suleiman's envoy. Compensation (tax), submission, and passage were therefore closely related. When Croatia – and through it the entire Kingdom of Hungary – was forced to take this path depended on the political situation. When Suleiman, who ascended the throne in 1520, sent Behram Cavus to the court in Buda with his tax demands, he did not formulate new demands, but in fact renewed the *old* demands of his grandfather and father regarding the tax. The hypothesis of Suleiman's offer, as developed by Géza Perjés, should be linked not to Suleiman, but to Selim – and perhaps even to Bayezid. It should be emphasized, however, that in our view, these Ottoman attempts did not come together into a concept that Perjés attributes to them. Nevertheless, there is no doubt that there was no discontinuity in the policies of these three sultans or in their demands towards the Hungarians (and Croats). The reason why it was ultimately Suleiman who launched the attack and not his father can be found in the policy of eastern expansion. This is why Selim ratified the peace treaty that had been in place since Bayezid in 1519. However, the new political situation that arose as a result of his unexpected death invalidated this newly concluded peace. As a result of the changed international political situation, Suleiman, true to his father's promise to settle accounts with the Kingdom of Hungary, wanted to make his accession to the throne memorable with a quick and spectacular victory. Therefore, he was no longer willing to yield on the issue of taxes.

Based on this hypothesis, the Hungarian government's actions before and after 1519 – generally considered illogical, politically inexperienced – become understandable. No matter how inclined the government was to pay taxes, for reasons of domestic and foreign policy, it could not allow itself to compromise on the issue of tax payments affecting its sovereignty, nor could it refuse to negotiate with the Porte. Since Louis II had no heir, and his father, Vladislaus

II, had sealed a dynastic marriage contract with the Habsburgs, there was a danger that Europe's most powerful dynasty would acquire the Kingdom of Hungary. This would have meant that the Ottoman Empire would have faced a much more dangerous opponent with far greater resources – and thus room for manoeuvre – than the Hungarians. This explains why Suleiman – despite his uncompromising policy on tax payments – nevertheless wanted to reach an agreement with King Louis of Hungary in exchange for taxes and submission, and why he later insisted on the vassalage undertaken by King John Szapolyai of Hungary.

For the same reason, Suleiman maintained his offer (peace in exchange for taxes) even after the 1521 campaign and the fall of Belgrade, which the Hungarian government seriously considered, contrary to previous opinions. He kept diplomatic channels open, which were made possible by the active support of his Polish relative, King Sigismund I. All this is clearly supported by numerous references in German, Polish, and Vatican diplomatic sources that have been neglected or selectively used by historians. Reports from papal and imperial orators reveal that the Holy See and Archduke Ferdinand were monitoring these peace overtures and did not raise any objections *a priori*, provided that they themselves were included in the peace agreement. This was particularly true of the Holy See, which wanted to obtain a guarantee that Ottoman naval operations against the Italian coast would not continue after the capture of Rhodes (1522). Moreover, we learn from one of the reports of Nuncio Giovanni Antonio del Burzio that they wanted to include not only the Papacy but also Venice in the peace points intended for the Porte. Another report, dated a few weeks before the Battle of Mohács, proves that the highest Hungarian leadership – Pál Tomori, mentioned by name by the papal envoy Burzio – even then recommended that Louis should seek peace at the price of accepting the payment of taxes.

Chapter II – based on the findings of the previous chapter – focuses on the issue of vassalage in the new political situation that arose after the Battle of Mohács (1526). Sources that have received little attention so far indicate that John Szapolyai, who came to power after the battle, almost immediately established relations with the Porte – but it is even more likely that the initiative came from the Porte itself. In December 1526, negotiations with the sultan's envoy Kasim Cavus probably resulted in a preliminary – presumably verbal – agreement, and it may have been at this time that the decision was made to establish and maintain a Hungarian embassy in Constantinople. King John's basis for negotiation may have been the peace offer already prepared for

Louis II, the main elements of which are known from István Brodaries' letter of September 1526: 'eternal' peace in exchange for tax payments. It can be reasonably assumed that the sultan offered a similar agreement to the newly crowned John in order to prevent Ferdinand of Habsburg from ascending the throne in Hungary. Szapolyai lost his throne in 1527, and in order to regain it, he sent his diplomat, Hieronym Łaski, to Constantinople that same year. Łaski managed to obtain a treaty letter, the original text of which has not survived. A document widely circulated in manuscript and print has in fact survived; however, formally it cannot have been a treaty letter (*abdname*), as it contains only the points of peace and friendship. We know the circumstances and conditions of the Constantinople negotiations and the agreement from Łaski's report.

The most important thing for the Porte was to end the state of unrest that had existed since 1520 and, because of the death of Louis, to quickly place on the throne a candidate who was accepted by the majority of the Hungarian nobility and was also acceptable to the Christian states, above all the Papacy. Since the sultan needed John, he was willing to issue a treaty that took into account the sensitivities and demands of the Hungarian side. The *abdname* given to Łaski perfectly met these conditions. The most important point of the agreement was the declaration of peace and friendship, which was also included in the offer made to Louis in September 1526. In addition, it may have included respect for his own laws and 'eternal' peace – understood as a concrete commitment of fifteen years – as confirmed by several sources.

However, King John was elected and crowned after the Battle of Mohács, which meant that the sultan did not conclude the same agreement with him as he had intended to conclude with Louis. King Louis II was of royal blood and had inherited his throne, and until his defeat he had been considered a sovereign ruler. John, at least according to the Ottoman view, could no longer have this right since his realm had become the sultan's by right of conquest. The Hungarian estates would not have had the right to elect a king either – the sultan did not recognize that right. Of course, Suleiman had held this opinion not only in 1529, during their personal meeting or during Łaski's negotiations in Constantinople, but certainly as early as 1526. In other words, at the beginning of 1528, the sultan made only a tactical concession because he was forced to do so. John, on the other hand, regarded the alliance as a treaty between two equal parties, although this was only apparent, since the act of taking him under protection meant, in practice, the acceptance of vassalage, even according to Christian understanding.

It was not only Łaski and John who fell victim to this misinterpretation or misrepresentation – an integral part of the Ottoman political arsenal – but, through them, later historiography as well. This is why the negotiations in Constantinople and their final outcome have been presented as a diplomatic victory for John, even though the agreement the sultan concluded at the beginning of 1528 – which he observed to the letter – was in fact based on a royal election he had never recognised. The following year, in 1529, Suleiman marched on Hungary with his army; it was then that John, the Hungarians, and the world discovered how the sultan himself interpreted the treaty.

The treaty – since, according to Łaski's testimony, the sultan swore an oath to it – may have been a bilateral agreement (*instrumentum reciprocum*). According to Ottoman studies research, it was followed a year later by a unilateral agreement, perhaps in the form of a *berât*. Like the treaty, the text of this agreement has not survived. This document may have recorded Suleiman's tax claim, which he had already raised in Constantinople, i.e., the specific price of peace and friendship and the protection associated with it. Within the framework of the personal meeting, the new agreement, which John was forced to accept, was sealed by the country – that is, the estates – swearing allegiance to the sultan and kissing his hand, followed by John's enthronement and the transfer and return of the Holy Crown of Hungary. The ceremony symbolically marked the date that the Ottomans accepted as John's accession to the throne (as his *kul*), at least from the Ottoman point of view. This inauguration was sealed and symbolized to the outside world – in addition to the personal meeting – by the issuance of a new, confirmatory document, which probably took place in the presence of the Holy Crown.

However, the document or documents issued at that time did not contain any conditions that had not been discussed during Łaski's negotiations in Constantinople. Most importantly, the conditions embodied in the documents expressed the continuity between the reigns of Louis and John, a smooth transition of power and dynasty that was acceptable to both the sultan and the Hungarians. However, it must be emphasized that the documents received by John from the sultan expressed exactly the same vassalage, rather than representing two consecutive, increasingly close forms of dependence. Suleiman, who appears to have been aware to some extent of the coronation *ordo*, had John and his advisers swear an oath before the Holy Crown of Hungary. According to the new hypothesis, on the basis of the sources, it can be assumed that John and/or his advisers made a formal, written oath of allegiance, while Suleiman made only a verbal promise. This new oath was probably necessary

so that not only John, the vassal king, but also the entire Hungarian government (the ‘Hungarians’) would express their allegiance, thus committing themselves to the new and true ruler of the country.

Another reason for issuing the documents may have been that Suleiman wanted to take advantage of the new political situation. At the end of 1527 – but perhaps as early as December 1526 – the sultan promised John military assistance against Ferdinand of Habsburg. He did indeed fulfil his promise in 1529, in the course of which he also compelled the Hungarian king to accept the obligation of paying tribute, even though the same obligation had, at least ostensibly, been waived for Łaski in Constantinople a year earlier.

According to another hypothesis presented in this chapter, the aforementioned treaty letter, which had previously been considered a forgery by King John’s chancellery, was in fact the work of an author affiliated with Ferdinand’s party. Under pressure from the Habsburgs, the pope announced John’s excommunication, and although the Holy See, for political reasons, only enforced its decision to a limited extent, the excommunication and the meetings in Mohács and Buda provided an opportunity to publish the forged treaty letter. The source of the treaty letter was therefore not the lost *abdname*, but another *abdname*, also from 1528, given to the Poles, and the Łaski report, which had already been mentioned several times, and which had leaked from John’s circle. The forgery and excommunication affected John and his imperial supporters very sensitively. John did not send the *abdname* to Prince Louis of Bavaria, who was presumably familiar with the Łaski report, even after repeated requests. Instead, the king and his supporters claimed that they had concluded a friendly treaty between parties of equal standing with the sultan, and therefore Ferdinand’s accusations were untrue. However, the wording of the forged *abdname*, which was identical to that in Łaski’s report, clearly proved that it was not an *iuramentum promissorium* but a *homagium*, i.e., a feudal oath. John could have sent and made public the original text of the treaty as clear evidence to refute the accusations, but he did not do so. It appears that Habsburg diplomacy failed to obtain the treaty letter, which would certainly have been made public. The fate of the *abdname* is unknown; it was probably destroyed upon John’s death.

Another indirect piece of evidence linking the forgery to Ferdinand’s circle is that the *abdname* was published in 1598 among the documents supporting Ferdinand’s legal claim to Hungary, which means that immediate posterity regarded this document as proof of John’s compromise – that is, his betrayal. Therefore, it could not have originated from John’s chancellery, as it was not in his interest to publish any document confirming his subjugation.

Chapter III deals with John's last years and his political legacy. During these years – although this was actually true for his entire reign – the king maintained close ties with King Sigismund of Poland, if only because of their former kinship by marriage; at the same time, his political line continued that of the Hungarian kingdom during the Jagiellonian era. This was evident in the fact that his marriage to Isabella marked the revival of Jagiellonian Europe. Sigismund proved to be a suitable partner, and anti-Habsburg considerations played a role in his decision. He was convinced that Ferdinand was incapable of defending the country, while John had concluded a pact with Suleiman that would have serious consequences for the future of the kingdom. And although after John's death he initially urged the implementation of the Peace of Várad, a few months later he made a complete turnaround, probably because his grandson had received the treaty. With this marriage, Sigismund simultaneously saved John's throne and kept alive his own dynasty's claim to the Hungarian throne. Emphasizing this fact draws much more attention to the role that the Polish kingdom played in governing the country in the crucial years following the Peace of Várad.

The Peace of Várad was concluded by two parties, with the mediation of a third, neither of whom actually intended to implement it. However, the disclosure of the peace treaty jeopardized John's plans, who was already afraid of losing his throne.

The movement led by István Majlád, which was supported by Ferdinand and, in fact, by Suleiman himself, posed a further threat. In this threatening political situation, John collected the Turkish tax for the first time in his life, but his death prevented him from sending it. Based on a sultanic decree (*firman*) issued by Suleiman in 1540, we can safely say that John would have had to pay taxes only once, symbolically, as a sign of his subjugation, the amount of which was moderated by the sultan in view of the situation of the country and its vassal. John's last step, which determined the future of the Kingdom of Hungary, was to offer the entire country to the sultan in exchange for his son's inheritance after 1528 and 1529. After some hesitation, Suleiman accepted John's offer. In doing so, he also recognized and legitimized the Szapolyai legacy.

Chapter IV takes stock of what John left to his son, on the one hand, and what kind of inheritance John Sigismund received, on the other. For the two are not the same, as the sultan accepted the infant as his son and welcomed him into his family. John Sigismund's rule can therefore also be considered the political legacy of Suleiman, who acted as the boy's guardian. The succession

and the new treaty were the success of the magnates who executed John's will, among them most notably György Fráter, treasurer and bishop of Várad, who after 1541 also served as governor alongside the widowed Queen Isabella. John's former advisors not only prevented the lords who had abandoned the dead king's party from handing over Buda to Ferdinand, but also succeeded in securing a contract (*abdname*) to validate the succession. The rule of the infant John Sigismund and its confirmation by the sultan were threatened not only by the peace treaty of Várad – secretly concluded by John and Ferdinand in 1538 but betrayed by Ferdinand – but also by the disintegration of John's party. A sign of this was that shortly after John's death, in August 1540, István Majlád, voivode of Transylvania, managed to obtain a separate *abdname* for the Transylvanian voivodeship. Since the infant John Sigismund did not yet have any agreement with the Porte, there was a danger that the territory he owned outside the Transylvanian voivodeship – along with the Hungarian capital Buda – would come under direct Ottoman rule. Therefore, Governor György Fráter immediately sent a delegation to the Porte with the tax. Meanwhile, Majlád saw that he had no significant political support, so he withdrew and did not take over the contract. As a result of this and the news of the departure of György Fráter's delegation, the Porte decided to grant John's request and leave his kingdom, unchanged, as a paternal inheritance to his son. Proof of this is John Sigismund's contract letter, which is dated August. However, correspondence on the matter suggests that the contract was drawn up in the second half of September. Referring to the letter of October 17 from the Hungarian embassy at the Porte, which announced the issuance of the *abdname*, the literature to date has cast doubt on both the August and September dates, claiming that the sultan's chancellery had written the wrong date on the letters from the sultan and the grand vizier confirming John Sigismund's appointment. However, based on a re-reading of the sources already published, it can be stated that the Hungarian government demonstrably received news of the favourable decision in September. The explanation for the different dates on the documents is not a mistake made by the chancellery, but rather that, because of Majlád's withdrawal, John Sigismund's *abdname* was backdated to make it appear that John's last will and testament had already been accepted in August and that the Hungarians had been notified of the decision in September. The treaty was therefore probably drawn up in September, when several envoys were visiting Hungary, and in October it was only formally confirmed in Constantinople in the presence of the Hungarian envoys.

The chapter, based on a previously unknown Venetian ambassador's report, clarifies the narrative of the events leading up to and following the capture of Buda (1541), which also allows for a different reconstruction of the events than what we have known so far. The source in question records the account of Grand Vizier Rustem, who played a key role in the events, ten years after the events, in 1551. It should be emphasized that up until now, we have not had any first-hand information about the divan that decided the fate of Buda. According to Rustem Pasha's account and hypotheses from contemporary sources, although the Friday sermon (*hutbe*) after Buda's 1541 capture proclaimed the castle and environs' subjugation to Islamic rule under Muslim law, Suleiman – until his death – assured Hungarians that occupying the capital and central regions was temporary, pending John Sigismund's adulthood. What could have been the reason for this?

Suleiman's move took the Hungarian government by surprise, which, because of the *abdname* issued in 1540, believed that the treaty letter guaranteed that John Szapolyai's vassal state would be taken over by his son in its unchanged form once he came of age. It seems that John, as well as György Fráter, who was executing John's political will, believed that with the treaty letter in their possession, Suleiman would not take the step considered most logical by both some of his contemporaries and later historians: the occupation of Buda. In his history, historian Ferenc Forgách wrote that he considered it Fráter's greatest blunder that he did not realize Suleiman's trap, but walked into it unsuspectingly. He had good reason to say this, as in 1540 he managed to secure the election of John Sigismund and prevent Buda from being lost to Ferdinand's army due to the attack by the Szapolyai party, which had fallen apart after John's death. Isabella and her advisors were right to think that the crisis of confidence caused by the Peace of Várád had been remedied by military success, and they saw the *abdname* given to John Sigismund as a sign of this success. How could György Fráter, one of the greatest politicians of 16th-century Hungarian history, have been so wrong? And why, after his tragic mistake, did he seek to bring about the unification of the country with the Habsburgs, which he had previously opposed with all his might? His disappointment in the sultan can be cited as a rational explanation, as can the political developments in Western Europe, such as Charles V's annus mirabilis in 1547: his victory over the Schmalkaldic League and the death of his rival, Francis I. At the same time, it is a fact that while in 1538 – when John concluded the Peace of Várád – genuine anti-Turkish military operations took place in Dalmatia in accordance with the agreement, while in 1547 no such

operations took place, even though the foreign policy situation was much more favourable than back in 1538.

The reason behind György Fráter's change of policy may have been that Suleiman not only violated the agreement and occupied the centre of the country, but did so against all common sense. Let us not forget that, beyond strategic considerations, John Sigismund had a valid *abdname* for the entire country, with the exception of the southern territories lost after 1526, and until then, the sultan had honoured the treaties concluded with the Szapolyai family. What changed that the sultan chose to accept the consequences of breaking his word, fully aware that this would immediately forfeit the trust the Hungarians had placed in him until then?

In 1541, at a council held in the camp below Buda, the pashas proposed a radical solution befitting soldiers: to wipe out the Hungarian lords and create a tabula rasa, and to deport the soldiers to Anatolia. A less radical solution was also proposed, namely a Romanian-style vassalage with a ruler educated in Constantinople at the head of the country. It was also suggested that the cost of conquest would be lower than the mobilization required by periodic wars, but this ultimately proved to be a serious mistake.

Hungarian historiography has not paid sufficient attention to this argument, even though the various proposals were made in response to suggestions in favour of maintaining a vassal state under John, which obviously came from the Hungarian lords invited to the divan: György Fráter, Bálint Török, and others. The debate lasted for days, as the sultan listened to every proposal. His task was not easy, as he had to find a solution to multiple problems. One was the conclusion of the peace treaty of Várad, which he could rightly consider a betrayal by John; another was the death of John; and the third was the birth of John's son, i.e., the question of succession to the throne of Hungary. Each of these would have been difficult enough on its own, but these three problems arose at the same time, so they had to be solved at the same time. Subsequent events show that Suleiman was unable to solve the problem and, in fact, created new ones with his decision.

The sultan's long-delayed decision mirrored György Fráter's unsuspecting behaviour. The key to both was trust – and the Hungarians lost this trust. After John's death, the country's leaders were unable to give adequate guarantees to their patron, in whom they no longer placed the trust they had until then. At the same time, if the sultan had chosen any of the solutions proposed by the pashas, he would have permanently alienated the Hungarians, whom he greatly needed – just as his enemy in Vienna did. This may have been the

reason why, even in his firman issued in 1550, he promised – but only promised – to restore the original conditions, i.e., those prior to August 29, 1541.

It may seem paradoxical, but it was in the interests of Suleiman, the Szapolyai party, and even his greatest European enemy, Ferdinand, to maintain the *status quo* that had existed before August 29, 1541. In fact, taken to the extreme, it was above all in the sultan's interest to maintain the *status quo*. Neither he nor his opponents had suffered enough successive defeats to realize that Hungary's location and the mere existence of the dominant political players in the region marked out a playing field that could not be changed by either total or local war. From the point of view of resources, the most economical long-term solution for both the Porte and the Habsburgs was John's proposal that Hungary become a vassal state.

The fact that Suleiman stubbornly insisted on a vassal Hungarian state even after all the disappointments and failures can be inferred from the fact that even in 1541, he only occupied the politically and militarily more valuable, but economically less useful half of the territory – and according to the official explanation, even that occupation was only temporary. Such occupation can be seen as a kind of guarantee that the Habsburg opponent would not be able to do the same, and that the Hungarians would remain loyal to the Porte and to the sultan personally. In return, he set seemingly simple conditions: John Sigismund's coming of age, his election as king, and his coronation. On the surface, the sultan's offer seemed undoubtedly generous, but the conditions were cunningly worded. Although the promise had already been made in 1541, during the occupation of Buda, we are not aware of any official letter from the Porte that specifically recorded these two conditions – except for the firman issued in 1550, which was presumably issued precisely to prevent the eastern part of the country, which was under the rule of Queen Isabella, from being handed over to King Ferdinand of Hungary. The Holy Crown of Hungary remained in the possession of Queen Isabella until 1551, when her son was still a minor. Later, even though he reached adulthood, he was no longer in possession of the Holy Crown: thus, he was unable to fulfil these two conditions, at least simultaneously.

The weakness of the Szapolyai party and the minority of the heir to the throne were in themselves sufficient reasons for Suleiman to finally occupy the centre of the country in 1541. These motives were accompanied by another, which had already been mentioned in the 1541 divan. According to this, since the Kingdom of Hungary was far away, it was a great burden for the sultan to constantly come to Hungary. This latter argument, which, as we have ex-

plained, was in our opinion merely a pretext, is one of the salient elements of Perjés's argument, alongside the hypothesis of the radius of action and Suleiman's offer. His critics, on the other hand, saw this as proof that Suleiman, with two unsuccessful campaigns against Vienna behind him, was trying to eliminate the threat posed by the Habsburgs and implement the second phase of his conquest, based on the hypothesis of gradual conquest. Both opposing views assume that Ottoman foreign policy had a well-developed doctrine to which it rigidly adhered. This is why the narrative speaks of Szapolyai harbouring illusions when he believed that it was possible to save the Kingdom of Hungary by concluding a treaty with the sultan, and about the kingdom being forced onto a collision course and reaching a dead end. But perhaps we should not necessarily insist on the fiction of a dead end, nor on Suleiman's offer, nor on the alleged pre-planned phased nature of Ottoman expansion. It should suffice to start from the premise that between 1520 and 1541, Ottoman policy towards Hungary was guided not by doctrine but by pragmatism. It is natural that empires – especially in their expansion phase – strive to develop a protocol that can be applied universally, regardless of time and place, which is why a certain pattern can be detected in their diplomatic and military actions. In this context, we can refer to Sultan Selim's tax demands or Sultan Suleiman's peace offers between 1524 and 1526, which included tax payments, or Łaski's negotiations in 1527–28. All three examples reveal a very similar strategy. However, this does not mean that theory – political tradition – precedes practice, but rather the opposite. In our case, the victory of the newly emerging Ottoman power at Mohács and the death of the king with whom it wanted to conclude a pact placed it in a new situation that was incomparable to the conditions in the Balkans or the Middle East. Therefore, in addition to applying the methods it had used until then, it was forced to take new paths, which even for an empire as vast and powerful as the Ottoman Empire, held many unforeseeable and unpredictable dangers. If we accept this, we get a more logical explanation for the sometimes astonishing, hard-to-believe, and seemingly contradictory statements in contemporary sources.

* * *

Nevertheless, one of the main goals and *Leitmotiv* of this work is not a critical examination of various hypotheses, but rather an understanding of the motivations of the key players involved in the events and, through them, the motivations of the opposing camps. This examination naturally focused

primarily on the actions of Suleiman and John, but it also yielded important lessons from the re-evaluation of the roles of King Sigismund of Poland and Popes Clement VII and Paul III.

Staying with diplomatic practice, it was worth considering the accusations that are still often levelled at the Holy See by historians, namely that while it threatened the Hungarians with the withdrawal of financial resources if they made peace with the Porte, it did not provide adequate support. Historical opinions condemning Rome for the inadequacy of its aid should be approached from the perspective of the *padre commune*. An important element of this universal role, which was disputed by secular powers, was the papal position that only the pope had the authority to invalidate oaths made by secular rulers. By the end of the 15th century, this right was increasingly challenged by the growing power of royal monarchies. Nevertheless, rulers still had to take it into account due to the consequences of excommunication. And although papal authority was limited from the outset by the sacred nature of the oath, and then further restricted by the emergence and spread of the Protestant Reformation, the use of dispensation could be an important aid to rulers who found themselves in a difficult situation because of their oaths. John found himself in just such a situation in 1528, as he had sworn an oath to an infidel – an oath whose exact wording was unknown, as the king had apparently managed to keep it secret, but which we can infer from the Łaski report.

Habsburg diplomacy naturally sought to exploit the situation: it successfully put pressure on the Papacy, which was immersed in the current phase of the Italian wars, to excommunicate John. However, the bull that was issued not only put the Hungarian ruler in a difficult position, but also his potential imperial allies, especially the Bavarians. The situation was not entirely hopeless, however, as the excommunication would only have taken effect if it had been proclaimed in Hungary, which in this case does not seem to have been done – in fact, if we are to believe our sources, it was secretly invalidated shortly after the verdict was handed down. With this move, the pope offered an ‘escape’ route, which allowed him to continue to regard John as the legitimate ruler. This also enabled the king to form alliances, as he was no longer a pariah within the Christian community. Thanks to papal support, John was able to break the alliance he had been forced to make with the infidels to the detriment of Christianity, thus withdrawing from the agreement with Suleiman without political or religious consequences.

Unfortunately, the key element of the Holy See’s theological and political support has been pushed into the background, even though it proved to be

decisive. Both the pope and the Polish king were short of financial resources, which would have rendered John politically untenable and made it unlikely that he would have been able to win the hand of Isabella Jagiellon a few years later, in 1539. Popes Clement VII and Paul III, as well as King Sigismund I of Poland, practiced the high art of diplomacy when, without money or military means, they enabled Szapolyai to found a dynasty, even if it proved to be short-lived. However, the attempt to establish a dynasty proved sufficient to save a significant part of the country from direct Ottoman occupation or from being forced into a much closer, Romanian-style vassalage.

Vatican and Italian – Venetian – sources, which I have referred to frequently and extensively, played a key role in the creation of this book. The reports of nuncios and orators provided a wealth of information for the historical reconstruction, and, given the available source base, offered a substantial body of increasingly detailed data that proved crucial for shaping the narrative of the book. Ultimately, however, these are merely data; it proved much more important that their interrogation revealed the motivations of papal and Venetian diplomacy, which had sometimes been pushed into the background by historiography and therefore remained hidden. These motivations are characterized by a peculiar duality. On the one hand, they are driven by a common concern to keep the armed forces of the Ottoman Empire as far away as possible from Italy, which had experienced decades of severe warfare as a result of invasions by the ‘barbarians’ – France and the Habsburgs. On the other hand, they were driven by one of the most important innovations of early modern Italy – one of the fundamental principles of modern diplomacy that remains valid today: the concept of the balance of power and the necessity of maintaining it.

The other side of the coin was the *hostis naturalis* – the *Erbfeind*, the hereditary enemy – which was not only the duty of the *padre commune*, but of all Christians of the era. Both Italian powers – the Papacy and the Republic of Venice – supported the Kingdom of Hungary’s fight against the Turks before and after Mohács with diplomacy and financial aid. They would have preferred to see a Jagiellonian on the Hungarian throne before Mohács and a Szapolyai after Mohács. King John’s reign was even more difficult than that of the Italian states in attempting to strike the aforementioned balance between the two powers they both considered ‘barbarians’ – the Habsburgs and the Ottomans. The Papacy recognized this common interest, and, paradoxically, this recognition was also reflected in Venice’s peculiar gesture when it congratulated the sultan on his success at Mohács and expressed its desire that a Habsburg

should not be allowed to sit on the throne of the now vacant kingdom. The forces had to be balanced at some point, but neither the Papacy, nor Venice, nor the Kingdom of Hungary had sufficient power to do so. Others decided for them, decades later.

This raises the question of when the Friday prayer (*hutbe*) would have been proclaimed in Buda, and when the Kingdom of Hungary would have been divided into three parts, had the country rejected John's course after 1526 and aligned itself with Ferdinand instead. What would have been the fate of Majlád's treaty, and exactly how large an area would such treaty have covered if Majlád had accepted it and the Porte had confirmed him in his office? Was this really what his contemporaries should have accepted as an alternative to John's kingdom in the years after 1526? Szapolyai's bitter experiences made him realize that the guarantee of the kingdom's survival was peace with the Turks. Only the guarantee provided by the sultan could ensure the security and tranquillity of the eastern part of the country, which was to become an Ottoman vassal state. Otherwise, that part of the country would have become a permanent theatre of war. It was precisely this insight that became political doctrine after 1541 in the case of the Principality of Transylvania. The legitimacy of this was accepted by contemporaries, including the Habsburgs, and is not questioned by historians today. By August 29, 1541, Suleiman also recognized this: the fact that, despite all appearances, he managed to retain control of the country and Buda by using the strength of the weak and defeated Hungarians against Ferdinand. In the end, however, he decided that although he needed the Hungarians, he no longer trusted them.

Yet Ferdinand, who had actually accepted the principle of 'tax for territory' in order to acquire the Kingdom of Hungary, did what the most powerful and prestigious dynasty in Western Europe, with resources potentially comparable to those of the Ottoman Empire, could do without losing prestige. This only reinforced Suleiman's belief that it was in his best interests to take control of the military route to Vienna. This finalized the division of the country into three parts. However, by creating a direct and rigid border, he minimized not only his opponent's room for manoeuvre, but also his own. It is perhaps no coincidence that true and lasting peace emerged only after the deaths of the two great adversaries, Ferdinand and Suleiman, under their successors, Maximilian and Selim. They had already acknowledged the realities and accepted the *status quo* – the stalemate.

In addition to the loss of trust, another factor motivating Suleiman, which may seem unbelievable at first glance, may have been fear: how could the ruler

of a world empire avoid losing prestige by not only being unable to spread his faith, but also jeopardizing the achievements he had made so far by repeatedly losing most of Hungary? It may seem paradoxical, but the boldest decision on the part of the sultan would undoubtedly have been not to change his policy and to evacuate the Hungarian capital for the third time. However, the Friday sermon proclaiming the sultan, known as the *hutbe*, which had not been delivered in 1526 and 1529, was finally delivered in 1541. However, the sultan also had to face the dilemma of Ferdinand and John in Várád. Suleiman's solution – the Principality of Transylvania – created a potential second front in the form of a client state that was treated with eternal suspicion, on the side of the empire, almost offering attempts at division and intervention on a silver platter. This constituted Suleiman's final political legacy for the Szapolyais and the Hungarians, namely the peace arrangement and the political order it sought to establish.

Proofread by RÓBERT OLÁH P.

TABLE OF CONTENTS

PREFACE	7
1) The judgment of posterity	7
2) Sources.	9
3) The judgment of contemporaries	11
 I. WHAT HAPPENED BEFORE MOHÁCS?.	 17
1. Si vis bellum para pacem? The passage	17
2. The Croatian dilemma: The passage – still	30
3. The tax	41
<i>a) Selim's offer?</i>	<i>41</i>
<i>b) Suleiman's offer – what did Bebrám Carvus bring with him?</i>	<i>50</i>
<i>c) At a crossroads</i>	<i>56</i>
4. Between two offers (1523–1526).	68
<i>a) The Treaty of Bécsújbely</i>	<i>68</i>
<i>b) Peace negotiations with Polish mediation.</i>	<i>76</i>
 II. WHAT HAPPENED AFTER MOHÁCS?.	 90
1. What happened after Louis's death?.	90
2. Łaski's journey to Constantinople – John's treaty	98
<i>a) What kind of treaty did Łaski receive?</i>	<i>98</i>
<i>b) Propaganda war over an unknown treaty letter, or who forged what?</i>	<i>107</i>
<i>c) What kind of oath did the sultan take and what kind did the king take?</i>	<i>114</i>
3. Friendship treaty or feudal contract?	120
<i>a) Turkish vassalage: accusations and counter-accusations.</i>	<i>121</i>
<i>b) Further possible points of Szapolyai's treaty letter in light of the textual tradition</i>	<i>128</i>

4.	Treaty reloaded: meetings in Mohács and Buda	132
a)	<i>Election of Szapolyai, enthronement of King John</i>	132
b)	<i>Coronation in the Turkish manner</i>	143
c)	<i>Oaths and promises</i>	147
III. FROM HANDSHAKES TO MARRIAGE		159
1.	Threads in the shroud of the Hungarian Kingdom.	159
a)	<i>Self-appointed governors</i>	159
b)	<i>The “Jagiellonian thread”</i>	170
c)	<i>King John’s “adaja”</i>	178
IV. WHAT AND HOW MUCH WAS LOST UNDER BUDA?		186
1.	The legacy of John Szapolyai	186
a)	<i>At a crossroads – who will own the country?.</i>	186
b)	<i>The “Majlád affair”</i>	199
c)	<i>When was John Sigismund’s abdname?</i>	207
d)	<i>August 29, 1541</i>	214
2.	What happened after August 29, 1541.	229
a)	<i>The legacy of John Sigismund Szapolyai.</i>	229
b)	<i>Suleiman’s ferman.</i>	237
3.	Excursus. Suleiman’s gift – the legacy of Transylvania	248
V. SUMMARY.		259
<i>Documents.</i>		275
<i>Archival Sources</i>		287
<i>Bibliography</i>		291
Abbreviations.		395
<i>Index</i>		307
<i>Summary</i>		313

ISBN 978 963 556 694 5

9 789635 566945